

Зона Мркаљ

НАСТАВНА ТЕОРИЈА И ПРАКСА 3

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
У СТАРИЈИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Наставна теорија и пракса 3

Српски језик и књижевност у старијим разредима основне школе
Четврто издање

Аутор: др Зона Мркаљ

Рецензенти: доц. др Бранка Јакшић Провчи, Филозофски факултет у Новом Саду
Славка Јовановић, професор српског језика, ОШ „Дринка Павловић” у Београду

Обликовање корица: Милош Аризивић

Компјутерско обликовање: Нови Сад

Издавач: Издавачка кућа „Klett”, д.о.о.
Светозара Ђоровића 15/IV, 11000 Београд
Тел.: 011/3348-384, факс: 011/3348-385
office@klett.rs, www.klett.rs

За издавача: Гордана Кнежевић Орлић

Уредник: Александар Рајковић

Штампа: Неографија, Бачки Петровац

Тираж: 1.500 примерака

© Klett, 2012.

ISBN 978-86-7762-179-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3: :811. 163.41 (035)
371.3: :82(035)

МРКАЉ, Зона, 1961–

Наставна теорија и пракса 3 : српски језик
и књижевност у старијим разредима основне
школе / Зона Мркаљ. – 4. изд. – Београд :
Klett, 2012 (Бачки Петровац : Неографија). –
264 стр. : табеле ; 29 cm

Тираж 1.500. – Решења из радне свеске за седми
разред (граматика, правопис, језичка култура) : стр.
220–264. – Напомене и библиографске референце
уз текст.

ISBN 978-86-7762-179-7

а) Српски језик – Настава – Методика – Приручници
б) Књижевност – Настава – Методика – Приручници

COBISS.SR-ID 190689036

Забрањено је репродуковање, умножавање, дистрибуција, објављивање, прерада и друга употреба овог ауторског дела или његових делова у било ком обиму и поступку, укључујући фотокопирање, штампање, чување у електронском облику, односно чињење дела доступним јавности жичним или бежичним путем на начин који омогућује појединцу индивидуални приступ делу са места и у време које он одабере, без писмене сагласности издавача. Свако неовлашћено коришћење овог ауторског дела представља кршење Закона о ауторском и сродним правима.

Садржај

I део: Приступ настави српског језика и књижевности у VII разреду

1. Извод из новог програма српског језика и књижевности за VII разред основне школе.....	6
2. Коментар новог програма са објашњењима.....	14
3. Уџбенички комплет за учење српског језика у VII разреду.....	25
4. Основне смернице за израду наставних планова рада.....	31
5. Пример тематског планирања наставног садржаја из књижевности у VII разреду.....	35
6. Оријентациони распоред наставног градива за VII разред.....	37
6.1. Табеларни приказ оријентационог распореда градива.....	55
7. Оквирни садржај рада у додатној настави у VII разреду са примером.....	57
8. Такмичење ученика у организацији Републичког центра за таленте.....	60
8.1. Примери тестова из књижевности, са решењима.....	61
9. Предлог тема за школске писмене задатке, домаће задатке и писмене вежбе у VII разреду.....	70

II део: Методички прилози

1. Диференцирани припремни задаци за истраживачко и проблемско проучавање књижевних текстова.....	72
2. Анализа језика и стила у наставном проучавању народних приповедака.....	81
3. Наставно тумачење народне бајке <i>Злаћина јабука и девеџи ђауница</i> на различитим узрастима.....	88
4. Анегдота и ратничко-патријархална анегдота у настави.....	99
5. Наставна интерпретација народне епске песме <i>Иво Сенковић и аја од Рибника</i>	109
6. Методички приступ обради одломка у старијим разредима основне школе.....	119
7. Списак одабраних методичких прилога из стручних и методичких часописа (примерених градиву VII разреда) и остала литература за наставнике.....	129

III део: Додатни избор текстова примерених узрасту VII разреда

1. <i>Српске ђрозаиде</i> : избор из <i>Анџолоије ђесама у ђрози</i>	136
2. Милорад Павић: <i>Руски хриџ</i> (одломак из приповетке).....	138
3. Ђорђо Вазари: <i>Леонардо да Винчи (1452–1519)</i>	139
4. Вида Огњеновић: <i>Кањош Мацедоновић</i> (одломак из драме).....	143
5. Милорад Васовић: <i>Чари и ђуди Коџаоника</i>	151
6. Милован Витезовић: <i>Лајање на звезде</i> (одломак из романа).....	153

IV део: Избор из секундарне литературе

1. Бојана Стојановић-Пантовић: „Српске прозаике“ (предговор)	158
2. Љиљана Пешикан-Љуштановић: Усмена књижевност и традиционална култура у роману „Пој Ђира и њој Сира“ – засиуљеност и комичка функција	160
3. Рајна Драгићевић: Једнојезички речници у настави српској језика	167
4. Љиљана Петровачки, Гордана Штасни: Три мојућа присиуја роману „Мали принц“ Анџоана де Сен Еизииерија	174
5. Светлана Миловановић: Обрада њесме „Вешар“ Ивана В. Лалића у основној школи	183
6. Миодраг Павловић: Комбиновање наставних средстава приликом припремања ученика за тумачење књижевних дела	188
7. Милан Алексић: Књижевни родови (драма)	198
8. Златко Грушановић: Драма, драматизација и наставна јединица	202
9. Д. Павловић-Бабић, Н. Хавелка, С. Гламочак: Оцењивање у школској пракси – функције, принципи и унапређивање квалитета (одломак)	214
Закључак	219
Решења из Радне свеске за седми разред (граматика, правопис, језичка култура)	220

ПРВИ ДЕО

*Присјуи настави
српској језика и књижевности
у VII разреду*

1. ИЗВОД ИЗ НОВОГ ПРОГРАМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ ЗА VII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ¹

СРПСКИ ЈЕЗИК (4 часа недељно, 144 часа годишње)

Циљ и задаци

Циљ наставе српског језика јесте да се осигура да сви ученици стекну базичну језичку писменост и да напредују ка реализацији одговарајућих стандарда образовних постигнућа, да се оспособе да решавају проблеме и задатке у новим и непознатим ситуацијама, да изразе и образложе своје мишљење и дискутују са другима, развију мотивисаност за учење и заинтересованост за предметне садржаје, као и да овладају основним законитостима српског књижевног језика на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати, да упознају, доживе и оспособе се да тумаче одабрана књижевна дела, позоришна, филмска и друга уметничка остварења из српске и светске баштине.

Задаци наставе српског језика:

- стварање разноврсних могућности да кроз различите садржаје и облике рада током наставе српског језика сврха, циљеви и задаци образовања, као и циљеви наставе српског језика буду у пуној мери реализовани;
- развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује;
- описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика;
- поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика;
- упознавање језичких појава и појмова, овладавање нормативном граматиком и стилским могућностима српског језика;
- оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писмене употребе и у различитим комуникационим ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца);
- развијање осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности;
- развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза;
- увежбавање и усавршавање гласног читања (правилног, логичког и изражајног) и читања у себи (доживљајног, усмереног, истраживачког);
- оспособљавање за самостално читање, доживљавање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела разних жанрова;
- упознавање, читање и тумачење популарних и информативних текстова из илустрованих енциклопедија и часописа за децу;

¹ Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник“, бр. 6/2009 од 10. 06. 2009. године (одломак), стр. 2–9.

- поступно, систематично и доследно оспособљавање ученика за логичко схватање и критичко процењивање прочитаног текста;
- развијање потребе за књигом, способности да се њоме самостално служе као извором сазнања; навикавање на самостално коришћење библиотеке (одељењске, школске, месне); поступно овладавање начином вођења дневника о прочитаним књигама;
- поступно и систематично оспособљавање ученика за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм);
- усвајање основних теоријских и функционалних појмова из књижевности, позоришне и филмске уметности;
- упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности, као и других уметничких остварења;
- развијање поштовања према културној баштини и потребе да се она негује и унапређује;
- навикавање на редовно праћење и критичко процењивање емисија за децу на радију и телевизији;
- подстицање ученика на самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво;
- подстицање, неговање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција и др.);
- васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вредности;
- развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима.

Оперативни задаци:

- систематизација и проширивање знања о врстама речи, граматичким категоријама променљивих речи, о значењу и употреби падежа; о врстама глагола;
- систематизација и проширивање знања о реченичним члановима;
- напоредни односи међу реченичним члановима;
- појам синтагме и састав именичке синтагме;
- појам актива и пасива;
- систем независних предикатских реченица;
- напоредни односи међу независним предикатским реченицама у оквиру комуникативне реченице;
- конгруенција;
- разликовање кратких акцената и реченични акценат;
- основни појмови о старословенском језику;
- осамостаљивање за анализу лирских, епских и драмских дела;
- усвајање књижевних и функционалних појмова према захтевима програма;
- излагање (експозиција), опис и приповедање;
- технички и сугестивни опис; техничко и сугестивно приповедање;
- рад на некњижевном тексту;
- информативно читање и упућивање ученика у читање „с оловком у руци“ (подвлачење, обележавање, записивање).

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

ЈЕЗИК

Грамматика

Врсте речи: променљиве и непроменљиве (систематизација и проширивање постојећих знања); подврсте речи. Грамматичке категорије променљивих речи (код именица: род; број и падеж; код придева: род, број, падеж, вид, степен поређења; код променљивих прилога: степен поређења; код глагола: глаголски вид; глаголски облик, лице, број, род, стање, потврдност / одричност. Гласовне промене у промени облика речи (нормативна решења).

Значења и употребе падежа (систематизација и проширивање постојећих знања). Падежи за означавање места завршетка кретања и места налажења. Падежна синонимија.

Врсте глагола: безлични (имперсонални) и лични (персонални); прелазни, непрелазни и повратни. Безличне реченице. Састав реченице у вези са врстама глагола (обнављање и проширивање); (грамматички) субјекат, предикат (глаголски и именски), прави и неправи објекат, логички субјекат. Прилошке одредбе за место, време, начин, узрок, меру и количину. Реченични чланови исказани речју и синтагмом. Напоредни односи међу реченичним члановима – саставни, раставни и супротни.

Појам синтагме. Састав именичке синтагме: главна реч и атрибути. Апозиција. Апозитив.

Појам актива и пасива. Пасив саграђен са речцом *се* и пасив саграђен са трпним придевом.

Независне предикатске реченице – појам комуникативне функције; подела на обавештајне, упитне, заповедне, жељне, узвичне.

Комуникативна реченица као синтаксичка јединица састављена од најмање једне независне предикатске реченице. Комуникативне реченице састављене од двеју (или више) независних предикатских реченица у напоредном односу: саставном (укључујући и закључни), раставном, супротном (укључујући и искључни).

Конгруенција – основни појмови. Слагање придева и глагола са именицом у реченици. Конгруентне категорије придева (род, број, падеж) и глагола (лице, број, евентуално род).

Уочавање разлике између кратких акцената. Реченични акценат.

Језик Словена у прапостојбини. Сеобе Словена и стварање словенских језика. Стварање старословенског језика: мисија Ђирила и Методија. Примање писмености код Срба. Старословенска писма: глаголица и ћирилица. Старословенски споменици са српског тла.

Пример старословенског текста и уочавање карактеристичних особина.

Правопис

Проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда различитим облицима диктата и других писмених вежби.

Интерпункција у сложеној реченици (запета, тачка и запета).

Црта. Заграда. Запета у набрајању скраћеница.

Навикавање ученика на коришћење правописа (школско издање).

Ортоепија

Проверавање и увежбавање садржаја из претходних разреда (разликовање дугих и кратких акцената, дугоузлазних и дугосилазних акцената). Вежбање у изговарању краткоузлазног и краткосилазног акцента.

КЊИЖЕВНОСТ

Лектира

Лирика

Народна песма: *Кујунџија и хийројреља*
Посленичке народне њесме (избор)
Народна песма: *Љубавни расџанак*
Јован Дучић: *Погне*
Милан Ракић: *Симонида*
Владислав Петковић Дис: *Међу својима*
Сима Пандуровић: *Бисерне очи*
Милутин Бојић: *Плава ѓробница*
Десанка Максимовић: *Крвава бајка, Сџрејња*
Стеван Раичковић: *Небо*
Мирослав Антић: *Плави чуџерак* (избор)
Добрица Ерић: *Песник и месец*
Васко Попа: *Манасија*
Иван В. Лалић: *Вешар*
Миодраг Павловић: *Светоџорски дани и ноћи* (избор)
Александар Сергејевич Пушкин: *Волео сам вас*

Еџика

Кратке фолклорне форме (пословице, питалице, загонетке)
Народна песма: *Диоба Јакшића*
Еџске народне њесме џокосовскоџ џемаџскоџ круџа (избор)
Народна песма: *Мали Радоџица*
Народна песма: *Иво Сенковић и аџа од Рибника*
Еџске народне њесме о хајдуцима и ускоцима (избор)
Народна приповетка: *Злаџна јабука и деветџ џауница*
Свети Сава: *Писмо иџуману Сџиригону*
Светџи Сава у књижевносџи (избор из Савиних списа, народних прича и предања; народне и ауторске поезије о Св. Сави)
Доситеј Обрадовић: *Живоџ и џрикљученија* (одломак)
Стефан Митров Љубиша: *Кањош Мацедоновић* (одломак)
Јанко Веселиновић: *Хајдук Сџанко*
Стеван Сремац: *Поџ Ѓира и џоџ Сџира*
Радоје Домановић: *Мрџво море* (одломак)
Вељко Петровић: *Јабука на друму*
Павле Угринов: *Сџара џородична кућа*
Пеђа Милосављевић: *Поџера за џеџазима* (одломак)

Иво Андрић: *Прича о кмеју Симану* (одломак)

Антон Павлович Чехов: *Чиниоикова смрт*

Антоан де Сент Егзипери: *Мали љрини*

Ана Франк: *Дневник* (одломак)

Драма

Јован Стерија Поповић: *Покондирена љиква*

Бранислав Нушић: *Власи* (одломак)

Љубомир Симовић: *Бој на Косову* (одломак)

Дојунски избор

Борисав Станковић: *Наш Божић* (одломак)

Бранко Ђопић: *Доживљаји Николејине Бурсаћа*

Иво Андрић: *Панорама, Немири* (избор)

Антоније Исаковић: *Кашика*

Гроздана Олујић: *Звезда у чијим је љрудима нешићо куцало*

Данило Киш: *Ливада у јесен*

Милорад Павић: *Руски хрић* (одломак)

Тургењев: *Шума и сћеја*

Алфонс Доде: *Писма из моје вејрењаче*

Исак Башевис Сингер: *Пријоведач Нафћали и њејов коњ Сус*

Корнелија Функе: *Срце од масћила* (одломак)

Са предложеног списка, или слободно, наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду.

Научнојуларни и информативни љексјови

Вук Стефановић Караџић: *Живој и обичаји народа срјској – Обичаји о различнијем љразницима*

Павле Софрић Нишевљанин: *Главније биле у народном веровању и љевању код нас Срба* (јабучка)

Уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и културноисторијским споменицима Србије (избор)

Giorgio Vasari: *Портретни великих сликара и архитеката* (поглавље о Леонарду да Винчију)

Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу.

Са наведеног списка обавезан је избор најмање два дела за обраду.

Тумачење текста

Оспособљавање ученика за што самосталнији приступ књижевном тексту: истраживање одређених вредности са становишта ученог проблема, доказивање утисака и тврдњи, запажања и закључака подацима из текста.

Тумачење епских дела: уочавање узрочно-последичних веза поетских мотива и њихове функције (логичко и естетско условљавање сваке појединости).

Уочавање одлика фабуле (миран и динамичан ток радње) и композиције (увод, заплет, врхунац, расплет – без књижевнотеоријских дефиниција). Однос сижеа и фабуле. Уоквирена фабула. Увођење ученика у потпунију анализу ликова (дијалог, унутрашњи монолог, физичке и карактерне особине, поступци), тематике (тематска грађа, главна тема; друге теме), мотива и песничких слика (психичка стања, драматичне ситуације, атмосфера, пејзажи). Тумачење идејног слоја текста.

Упућивање ученика у друштвено-историјску условљеност уметничког дела и однос писца према друштвеној стварности.

Анализа лирских дела: упућивање ученика у анализу мотива (међусобни однос и повезивање, удруживање у поетске слике). Уочавање међусобне условљености исказаних осећања, поетске слике, песничког језика и стила и тумачење песничких порука.

Проучавање драмских дела: упућивање ученика у анализу битних одлика драмских дела (дијалог, монолог, ремарке, драмска радња, ликови); сличности и разлике у односу на лирска и епска дела.

Књижевнотеоријски појмови

Лирика

Функција мотива у композицији лирске песме.

Језичко стилска изражајна средства: симбол, метафора, алегорија; словенска антитеза.

Слободни стих.

Основне лирске врсте; однос народне и ауторске лирике. Љубавна, елегична и рефлексивна песма. Посленичке народне лирске песме.

Песма у прози.

Епика

Фабула и сиже. Уоквирена фабула. Статички и динамички мотиви.

Композиција и мотивација. Епизода.

Идејни слој књижевног текста. Хумор, иронија и сатира у епском делу.

Врсте карактеризације књижевног лика.

Унутрашњи монолог.

Дневник. Легендарне приче. Врсте романа.

Драма

Драмска радња; етапе драмске радње: увод, заплет, врхунац, перипетија, расплет. Драмска ситуација.

Дидаскалије (ремарке) у драмском делу.

Врсте комедије: комедија карактера и комедија ситуације.

Драма у ужем смислу.

Функционални појмови

Подстицати ученика на схватање и усвајање функционалних појмова: естетско, морално, психолошко, социјално, елегично, вишезначно, релативно, аналитичко, синтетичко, аргументовано.

Читање

Усавршавање изражајног читања у складу са природом уметничког и неуметничког текста; вођење ученика у припремању за самостално изражајно читање проучавањем обрађеног и необрађеног уметничког текста (условљеност ритма и темпа, јачине гласа, логичких и психолошких пауза, реченичног акцента). Читање и казивање по улогама.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Основни облици усменог и писменог изражавања

Подела текстова (и облика изражавања) према основној сврси: излагање (експозиција), опис (дескрипција) и приповедање (нарација) као три од пет главних врста текстова. Технички опис (давање објективних обавештења о томе како нешто изгледа) и сугестивни опис (у уметничком делу). Техничка нарација (упутства, објашњења како нешто функционише) и сугестивна нарација (у уметничком делу).

Експозиција: писање обавештења из текућег школског живота; најавна догађаја; интервју.

Технички и сугестивни опис: описивање неког предмета / објекта из околине, из ентеријера и екстеријера (по сопственом избору) – најпре објективно (технички опис), а затим изражавајући сопствене утиске (сугестивни опис). Бирање појединости у зависности од сврхе описа.

Техничка нарација: сачињавање упутства за обављање неког посла (по сопственом избору).

Писање честитке, позивнице, захвалнице, и-мејл порука.

Прејричавање шекста са променом редоследа догађаја (ретроспектива) – по самостално сачињеном плану.

Причање о стварном или измишљеном догађају уз коришћење приповедања, описивања и дијалога. Анализа одабраних текстова у којима преовлађује говор ликова ради бољег схватања дијалога као облика казивања, преиначавање управног говора у неуправни.

Усмена и писмена вежбања

Вежбе на некњижевном шексту: проналажење и издвајање основних информација у тексту. Повезивање информација и идеја изнетих у тексту. Извођење закључка заснованог на тексту. Проналажење, издвајање и упоређивање информација из два краћа текста или више њих.

Сажимање текста. Писање резимеа (сажетка).

Развијање флексибилне брзине читања у себи у зависности од текста. Увођење ученика у информативно читање ради налажења одређених информација (у уџбеницима других предмета, у новинским чланцима, у књизи из лектире, у дописима, огласима, обавештењима и сл.) и упућивање ученика у читање с оловком у руци (подвлачење, обележавање, записивање и друго).

Синтаксичке вежбе: вежбе у употреби различитих падежа (предлошко-падежних конструкција) за исто значење (падежна синонимија). Вежбе у употреби одговарајућих падежних облика (с обзиром на различите дијалекатске основе). Отклањање грешака у конгруенцији.

Лексичке вежбе: исказивање особина предмета (у оквиру описивања), односно исказивање радњи (у оквиру приповедања) одговарајућим придевима и прилозима, односно глаголима. Коришћење стилски неутралних и експресивних речи. Коришћење речника српског језика.

Читање и разумевање нелинеарних елемената текста: легенде, табеле.

Осам домаћих писмених задатака и њихова анализа на часу.

Четири школска писмена задатка, писана ћирилицом (један час за израду и два часа за анализу задатака и писање побољшане верзије састава).

2. КОМЕНТАР НОВОГ ПРОГРАМА СА ОБЈАШЊЕЊИМА

У овом поглављу наводе се запажања везана за структуру и садржај измењених програма српског језика у старијим разредима основне школе. Нови програми надовезују се својим концептом на поставку предвиђену за млађе разреде, обogaћују се и шире, обезбеђујући континуитет у стицању примарних знања из матерњег језика, књижевности и језичке културе.

Одређене измене и допуне, унете у школске програме српског језика и књижевности за старије разреде основне школе, представљене су као наставак реформе програма за овај предмет и надовезују се на ревидирани предметни садржај намењен млађим разредима. По новоусвојеном предлогу програма, ученици првог разреда основне школе уче од 2003/2004. школске године, другог од 2004/2005, трећег од 2005/2006, четвртог од 2006/2007, петог од 2007/2008, шестог од 2008/2009, а седмог од 2009/2010. Програм за VIII разред још увек је у процедури дораде, па потом усвајања.

Након увида у ревидиране школске програме за српски језик и књижевност, може се закључити да ни овог пута није изведена радикална реформа. Измене су видљиве само добрим познаваоцима предмета и стручној јавности, али не и родитељима ученика. Многи предлози и критике, упућене ауторима програма, своде се на следеће:

– да ли је неопходно инсистирати на делима класика српске књижевности у тренутку кад младе читаоце интересују другачији, тренутно актуелни садржаји и колико је познавање најзначајнијих дела наше књижевне баштине важно за опште образовање појединца;

– у којој мери се народна књижевност, са мноштвом архаичних и других непознатих и мање познатих речи и појмова може читати и учити у основној школи и која све знања наставник треба да поседује да би са ученицима тумачио текстове који су због свог лексичког корпуса мање разумљиви, а да се избегне увођење тзв. адаптираних одломака;

– да ли је неопходно инсистирати на делима која буде и подстичу родољубива осећања, величају дух предака, истичу значај наше историјске прошлости, обичаје и традицију српског народа, или је такво образовање сувише национално оријентисано, што се недобронамерно може протумачити и као одступање од подстицања на разумевање међу људима, хуманост и равноправност, међусобну толеранцију, избегавање конфликта и сл.;

– да ли програме треба ускладити са потребама ђака у пограничним областима и које су то потребе;

– да ли је довољно да се књижевност, као подобласт предмета српски језик, изучава преко класификовања свих текстова (и ауторске и народне књижевности) у три основна рода: лирика, епика и драма, или је неопходно указати на различитости класификације ауторске и народне књижевности, а потом и на посебности епско-лирске поезије, књижевнонаучних врста и кратких фолклорних форми, које могу бити и у стиху и у прози, итд.;

– да ли се у школске програме морају уносити дела која подстичу тужне емоције, или буде многе дилеме и понекад истичу у први план негативне јунаке као главне, што у васпитном смислу може донети проблеме у наставном проучавању таквих дела;

– у којој је мери наставник способан да сам ствара материјале за наставну обраду и да ли то може подразумевати и избор и тумачење лектире која би се онда уводила по индивидуалном нахођењу, а ради што бољег оспособљавања ученика за разумевање књижевноуметничког текста;

– да ли је проучавање садржаја из језика у основној школи неопходно у обиму који предвиђају програми и јесу ли сви ученици у могућности да прихвате са разумевањем одређене програмске садржаје оваквог типа, или то могу само напредни појединци...

Вероватно би свако ко је читао школске програме могао да допуни претходни списак дилема својим запажањима и да установи да програми често занемарују подстицање ученичке способности да логички мисле и стичу знања која ће касније користити и примењивати у свакодневном животу.

Истраживања (увидом у национална и PISA тестирања) показују да су наши ђаци успешнији у продуктивном и аналитичком читању књижевних текстова, него што је то случај са информативним текстовима. Због тога је веома важно на часовима српског језика ученике упућивати како да са разумевањем читају различите врсте текстова и проверавати такво читање непознатог текста.

Нови програми, управо из тог разлога, предвиђају садржаје којима се наставници подстичу и обавезују да са ученицима раде на разумевању различитих врста текстова. Ово је у сагласју са нацртом стандарда у вези са предметом српски језик, за крај обавезног образовања. Наиме, искази којима се описује шта ученик или ученица треба да зна и уме на крају примарног школовања, именовани као стандарди, сугеришу јасне наставне циљеве које ваља остварити. Они су усклађени и са испитивањима како ваља радити на ојачавању читалачких компетенција ученика. Но, ништа од тога не може се квалитетно спровести у пракси уколико компетенције наставника нису јасно дефинисане и уколико се не ради на сталном, континуираном стручном усавршавању појединаца задужених за наставу. Без строгих стандарда оваквог типа, све је остављено вољи индивидуе и њеној потреби да се мање или више професионално ангажује.

Док се у наставним програмима глобално наводе садржаји на којима ће се радити у оквиру једног разреда, описи стандарда, диференцирани по нивоима ученичких могућности и способности, представљају крајње исходе до којих се у раду са ученицима долази, уз коришћење програмских садржаја. Зато програми морају да обезбеде довољан и адекватан материјал на коме би се, преданим радом, дошло до остварења тих исхода.

Примера ради, у области Читање ученик се подстиче да проналази експлицитне и имплицитне информације у мање или више сложеним текстовима, линеарним или нелинеарним; да тумачи (интерпретира) текст тако што разуме његово основно и пренесено значење, препознаје намену текста, образлаже његове поруке и смисао, увиђа значај појединих делова текста за развијање његове основне идеје, издваја чињенице којима се илуструју и доказују ставови изнети у тексту и сл. Ученик се подстиче да уочи и образложи исту информацију, различито исказану, да повезује информације у оквиру једног или више текстова, да закључује о утемељености сложенијих тврдњи о тексту, промишља и вреднује текст, издваја делове текста који поткрепљују различите ставове, пореди и критички вреднује формално-садржинске одлике текстова на основу свог знања и читалачког и животног искуства.

Сваки наставник би ваљало да сачини добар избор различитих некњижевних текстова из књига, енциклопедија и часописа за децу, који би се користио на часовима српског језика, ради појачаног рада на разумевању некњижевног текста, што је такође један од програмских захтева. Тај материјал може се умножити и поделити ученицима на коришћење, уз одговарајућа упутства, питања и радне задатке који одабране текстове прате, а које наставник сам осмишљава. Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу такође се може препустити ученицима који, на за то предвиђеном часу, могу приказивати занимљиве чланке из дечјих листова (нпр. *Полиџикин забавник*, или из других омладинских часописа које читају: о музици, рачунарима, географији...). Неколико часова у оквиру редовне наставе наставник може посветити увођењу ученика у коришћење различитих врста

речника, а ученици који су у прилици могу се подстаћи да о одређеном појму, писцу или књижевном делу претражују по интернету и резултате таквих својих истраживања саопштавају друговима из разреда.

Управо усклађивање програмских садржаја са свим предвиђеним стандардима за крај обавезног образовања биће предмет даљих реформи у области Српски језик.

Није редак случај да наставници, кад се нађу пред новим захтевима програма, имају извесне недоумице које се тичу саме организације предложеног садржаја, а самим тим и његовог реализовања. Примећено је да се многе примедбе односе не само на избор књижевних текстова, већ и на начин како су ти текстови организовани у тематске блокове, у читанкама различитих издавача. Овде је неопходно подсетити се да сваки наставник има суверено право да назначено градиво обрађује оним редом којим сматра да ће постићи најбоље резултате код својих ученика, што значи да није обавезан да прати редослед, па ни груписање текстова у оквиру тематских блокова, онако како су то предвидели аутори уџбеника. То не умањује вредност акредитованих читанки. У основној школи читанке не морају бити књиге из којих се градиво усваја редом, првенствено зато јер књижевни текстови нису лекције, већ уметничка дела која се читају и ради уживања и развијања ученичког естетског критеријума. Такође, ни књижевнотеоријски појмови који прате одломке из текстова не морају се у овом уџбенику појављивати поређани од једноставнијих ка сложенијим, нити је обавезно да се појаве образложени само једанпут. Управо њихово сагледавање из више различитих углова, откривање многих функција конкретног појма у појединачним текстовима и његово описно образлагање, без наметања дефиниције, доприноси ученичком квалитетнијем разумевању књижевности и утиче на стицање знања са разумевањем, што подстиче даљу употребу тог знања. Ипак, како су аутори уџбеника најчешће стручњаци који су се вишеструко доказали и у настави и у науци, наставник се слободно, без бојазни да ће погрешити, може ослонити на сугестије аутора читанке, на структуру овог уџбеника и његов концепт и садржај у целини.

Радну апаратуру у читанкама такође треба посматрати као низ подстицаја које и наставник и ученик могу да искористе у припремању за рад на часу, или за самостална вежбања (ученици), а не као обавезни садржај који се мора од речи до речи укључити у интерпретацију, или задати ученицима за домаћи задатак, нарочито ако наставник сматра да је у тумачењу текста требало ићи неким другим путем јер, нпр. састав његовог одељења или ученичка интересовања то захтевају.

Додатни проблем неким наставницима представљају и одломци из књижевних дела. Дешава се да се сматра како је пожељније да се у читанци нађу, као целовито дати, сви текстови из обавезног и допунског избора (а не само три до пет, како је у документу Програма сугерисано), као и они научнопопуларни и информативни, а да би се то постигло, у читанци која је, као и сваки други уџбеник, ограниченог обима, каже се да не треба наводити одломке из оних дела која су ширег обима и обавезна да се прочитају као целовита (романи, драме, збирке приповедака и песама). Овакве примедбе свакако нису на месту. Постоји више разлога који се могу истаћи. Како нови програми српског језика, књижевности и језичке културе дају наставнику значајне слободе у креирању наставе, аутономија у остваривању програмских садржаја подразумева и веће лично ангажовање у прављењу адекватног избора дела која ће се тумачити. Прво, наставник се може одредити за одломак који није дат ни у једној читанци, уколико мисли да је репрезентативнији за увођење ученика у конкретан књижевноуметнички свет и упознавање са датим делом и његовим особеностима. (Ни један програм не доноси експлицитно који се одломак мора читати.) Да би се то постигло, ученицима се припремају одговарајуће копије текстова и осмишљава се низ подстицајних питања која ученике

упућују на истраживачко читање текста. Друго, како се у новим програмима избрисала граница између школске и домаће лектире, већ је све само лектира, опет је наставник тај који ће просудити шта ће се од понуђених дела читати у целости, а шта у ширем или ужем обиму. У том смислу више нису актуелни стари избори књига за лектуру који су, уз уџбеничке комплете, пратили програм из књижевности за сваки разред. Зато је и аутор читанке у обавези да одабраним делом текста и из романа, збирки или драме мотивише ученике за читање целог дела, тј. да и те текстове наводи. Треће, веома је важна напомена да се, поред препоруке да се са списка допунског избора дела бира три до пет дела, наставник подстиче да допунски избор сачини и сам (слободно), без обавезе да ишта од понуђеног мора да обрађује с ученицима. То се, наравно, не односи на обавезну лектуру.

Дешава се да неки наставници замерају ауторима читанке што у те уџбенике уносе и текстове који нису наведени у програмима што, сматра се, доприноси губљењу драгоценог простора за навођење целовитих обавезних дела. Као што наставник има право да ученицима сугерише избор допунских текстова, тако и аутор читанке има и право и обавезу да ширим избором текстова утиче на даље богаћење програмског садржаја, чиме се ствара могућност да неки од понуђених факултативних одломака, који ће можда код ученика побудити посебно интересовање, уђе у будуће ревизије школског програма српског језика.

Многе дилеме у начину коришћења и распоређивања програмских садржаја побуђују и различите методичке школе које наставници у Србији похађају. Неретко методика се поистовећује са дидактиком, чиме се умањује могућност остваривања основног циља наставе – да она буде креативна, подстицајна и стваралачка. Нуде се јединствени модели за интерпретирање књижевноуметничког текста, или се под интерпретацију подводе стваралачке активности ученика настале поводом дела, а наставник би и тумачење једног истог књижевног дела требало да усклади са мноштвом условности и да уметнички текст не обрађује увек исто ни у сваком одељењу једног разреда, а камоли годинама са многим генерацијама. Ово, наравно, захтева велико ангажовање наставника, сталну будност и сложену припрему, на шта многи нису спремни. Исти је случај и са оријентационим плановима рада. Они су корисни за наставнике почетнике који се тек обучавају за свој позив, представљају предлоге и виђења аутора, али не морају бити предлошак који се искључиво користи и преписује у школске планове рада јер је тако најједноставније. Искусним наставницима глобални и месечни планови рада служе, пре свега, као подстицај за развој и спровођење нових идеја у вези са наставом, као полазишта за креирање оригиналних и самосвојних концепата.

Додатни проблем представља и различито поимање учења језика и развијања језичке културе ученика. Многи су радови у којима се проблематизује потреба за функционалним повезивањем наставе језика и књижевности. Често се назначава да је ове сегменте програма у оквиру истог предмета неопходно раздвојити чак на два засебна предмета (као што је то случај у филолошким гимназијама). Чак и кад би то било боље на нешто старијем узрасту, у основној школи би представљало изузетно штетну околност. Савладавање граматике путем граматизирања не би допринело остваривању функционалних циљева наставе; могло би да доведе до учења појединих језичких појмова напамет, а одузимање језичкостилске компоненте као важног интеграционог чиниоца интерпретације у други план би ставило развијање језичког осећања ученика.

Извесне примедбе састављачима програма, али и читанки, тичу се тумачења непознатих и мање познатих речи и појмова у уџбеницима. Чак и поједини методичари сматрају да је у неким случајевима пожељно „превести“ књижевни текст који обилује архаизмима, дијалектизмима или туђицама у текст примеренији ученичком узрасту и предзнању. Овакви адаптирани текстови

наликовали би уметничкој слици на којој се налази нага особа која је, за потребе наставе, обучена, тако што је оригинал оскрнављен, а она доцртана. Постоје поузданији начини који ученицима омогућају да постепено усвоје нове речи и они су детаљно објашњени у озбиљним уџбеницима методике. Како су и аутори читанки најчешће врсни методичари, подразумева се да и речима, које наводе уз текст као непознате, желе да покрену одређени систем размишљања о проблемима које ваља решити: образлагање појединих појмова мотивише ученике да траже друга и шира значења у речницима; појединим коментарисањем непознатих речи врши се локализовање књижевноуметничког текста; подстиче се разматрање идејног слоја дела; активира се ученичка пажња да о значењу одређених појмова закључе из контекста. Наставник треба да предвиди које ће све речи ученицима бити неразумљиве, али их у читанци није пожељно све наводити јер уметнички текст на матерњем језику није лекција из језика, помоћу које се шири лексички фонд ученика тако што се нове речи препознају и уче напамет. Управо помоћу ове методичке радње (тумачење непознатих и мање познатих речи и појмова) подстиче се ученичко језичко осећање и иницира се свесна активност ђака. Дакле, правилно поступање приликом тумачења текста који обилује непознатом лексиком зависи од обучености наставника и од његових способности и вештина да ученике уведе у свет оригиналне књижевности.

Нови програм српског језика за седми разред остварује се на 144 часа годишње, односно 4 или 3 часа недељно (после последњег тромесечја). Садржај програма подељен је на четири области: *Језик* (са подобластима: историја језика, граматика, правопис и ортоепија), *Књижевности* (лектира сврстана у три основна рода: лирику, епику и драму; допунски избор текстова и научнопопуларни и информативни текстови) и *Језичка култура* (усмено и писмено изражавање).

Већ је наглашено да се ни у једној од области, програмски предвиђеној за проучавање, наставник не мора стриктно држати редоследа по којем је садржај конкретног програма наведен.

Као и у претходне разреде, и у седми је уведено програмско подручје *Орфографија*, које се односи на правилан изговор појединих гласова, разликовање дугих и кратких акцената, интонацију реченице, а остварује се слушањем адекватних звучних записа, казивањем напамет научених лирских и епских текстова, снимањем казивања и читања и анализом и вредновањем снимка.

У односу на ранији програм, део садржаја из историје језика пребачен је из осмог у седми разред, те је тако уведена и нова подобласт, историја језика.

Нови програми предвиђају и обимније и систематичније бављење језичком културом ученика, те се у наставу укључује и већи број писмених и усмених вежбања. Значајне новине присутне су у овој подобласти у седмом разреду. Извршена је подела текстова према основној сврси: експозиција (излагање), опис (дескрипција) и приповедање (нарација) као три од пет главних врста текстова. Уведен је појам сугестивног описа (у уметничком делу) и техничког описа (давање објективних обавештења о томе како нешто изгледа), као и појмови сугестивне нарације (у уметничком делу) и техничке нарације (упутства, објашњења како нешто функционише).

Према програмским захтевима, потребно је да ученици ураде осам домаћих задатака (писаних састава) током школске године, које ће наставник прегледати и који ће се на одговарајућим часовима анализирати. Поред тога, укључују се и други типови домаћих задатака. Све вежбе за самосталан рад ученика, задаци за истраживачко читање, различите лексичке, синтаксичке, правописне и стилске вежбе, припремање ученика за говорне вежбе и изражајно читање и рецитовање, такође су задужења која се ученицима могу задати као домаћи задаци.

Књижевност се, као што је то учињено и у програмима за млађе разреде, више не дели на школску и домаћу лектуру, већ се под лектиром подразумева све што ученик чита и у школи и код

куће, а предвиђено је програмом. Отуда је одговорност наставника већа да, претходно проценивши интересовање својих ученика, као и њихове могућности, одреди која су дела погодна за читање у целости, а која у одломцима. Иако у програмима, крај појединих дела, постоји препорука да се она раде у одломцима или у оквиру слободног избора, могуће је да се у одређеним срединама број одломака повећа, а број дела која се читају у целости сузи, мада је наравно боље ученике мотивисати да што више читају и да се заинтересују за многе факултативне књижевноуметничке текстове.

Текстови из лектире представљају програмску окосницу. Наставник има начелну могућност да понуђене текстове прилагођава конкретним наставним потребама, али је обавезан и на слободан избор из наше народне књижевности и тзв. некњижевних текстова – према програмским захтевима.

Разлике у укупној уметничкој и информативној вредности појединих текстова утичу на одговарајућа методичка решења (прилагођавање читања врсти текста, опсег тумачења текста у зависности од сложености његове структуре, повезивање и груписање са одговарајућим садржајима из других предметних подручја – граматике, правописа и језичке културе и сл.).

Наставнику је дата могућност и допунског избора дела у складу са наставним потребама и интересовањима конкретне ђачке колектива са којим остварује програм.

Мада се у свим програмима за старије разреде, у оквиру области *Књижевности* упућује само на три главна рода: лирику, епику и драму, у садржају програма се појављују и лирско-епске врсте (поема, балада), као и књижевнонаучна дела попут аутобиографије, биографије и путописа. Тако се акценат ставља на основне књижевне родове, а епско-лирске форме, различите категорије у оквиру родова народне књижевности, као и специфичне књижевне врсте, теоријски се уводе постепено. При том се ученицима скреће пажња на упознавање стваралаштва значајних аутора чија ће се друга дела проучавати и на старијем узрасту (Радичевић, Змај, Десанка Максимовић, Ћопић, Дучић, Андрић, Раичковић итд.). Овакав концепт програма не спречава ауторе уџбеника да ученицима предоче детаљнију поделу књижевности на књижевне родове и врсте.

Утолико је важније да наставник оне књижевнотеоријске појмове и термине који нису предвиђени програмом, а никако се у коментарисању не могу заобићи, описно објасни, без потребе да инсистира на њиховом именовану или памћењу дефиниције тог појма. Образлагање једног истог појма или термина на више начина, његово препознавање и уочавање његове функције у тексту, сагледавање истог поступка у различитим садржајима, допринеће поузданом усвајању и дуготрајном памћењу научног, што ће послужити као одлична подлога за рад у старијим разредима и у средњој школи.

Наставник ће имати у виду да, поред књижевнотеоријских појмова предвиђених за обраду у одређеном разреду, у наставу треба да укључи и садржај из претходних разреда, јер су и структура и садржај нових програма усклађени с програмима за млађе разреде.

Редослед обраде наставних јединица из *Језика*, *Књижевности* и *Језичке културе*, доминантних наставних области, ваља оформити ослањајући се на поуздане наставне принципе. Рационално организовање програмских садржаја, њихово повезивање и коришћење у различитим наставним ситуацијама, доприноси бољем, успешнијем савладавању предмета и дуготрајнијем памћењу које прераста у трајно знање.

За обрађивање, обнављање и утврђивање градива у досадашњим програмима предлаган је оквирни број наставних часова са којима сваки наставник појединачно усаглашава своје годишње и месечне планове. Новина у програму је слобода која се оставља наставнику да самоиницијативно одреди и распореди колико је часова потребно за обраду, утврђивање и систематизацију градива из

књижевности, граматике и језичке културе. Досад су се наставници често налазили у неприлици како да своје планове ускладе са стварним радом и дешавањима у настави и како да избегну евентуални несклад у записивању наставних јединица по одређеном редоследу, или у односу на одступање од броја часова за поједине сегменте наставе, предвиђене програмом. То убудуће не би требало да буде проблем. Важно је само да се градиво обради у целости, а сваки појединац има право да организује наставу, самостално или у оквиру свог актива (стручног већа наставника српског језика), управо онако како сматра да ће њено спровођење бити најфункционалније. Пожељно је да се језичка материја ефикасно, рационално и приступачно приближи ученицима управо тако што ће се садржаји из граматике повезивати са проучавањем књижевноуметничких текстова и вежбањима из културе говора и писања.

Многа су дела која се у старијим разредима могу читати као целовита. У седмом разреду предлажу се: *Хајдук Сџанко* Јанка Веселиновића, *Пој Бири* и *Јој Сџира* Стевана Сремца, *Мали Ђрини* Антоана де Сент Егзиперија, *Доживљаји Николејине Бурсаћа* Бранка Ђопића, *Покондирена Ђиква* Јована Стерије Поповића и, условно, *Писма из моје вејрењаче* Алфонса Додеа, *Пријоветач Нафџали* и *Њејов коњ Сус* Исака Башевиса Сингера и *Срце од масџила* Корнелије Функе. Многи текстови из допунског програмског избора такође могу заинтересовати ученике, али ће наставник настојати да подстакне своје ђаке и на читање дела дечје књижевности која су тренутно актуелна, а чији ће прави квалитет тек показати време. Ова дела се најчешће не налазе у ученичким читанкама, али их ученици једни другима препоручују и са радошћу их читају, што погодује стицању читалачких навика, а то је један од најважнијих функционалних циљева наставе књижевности.

У зависности од жеља, интересовања и способности ученика, али и од расположивог наставног времена, планираће се и читање, доживљавање и тумачење наведених књижевних текстова у мањем или већем обиму, о чему, након што упозна своје одељење, одлучује наставник. Заинтересовани ученици, наравно, могу прочитати сва ова дела ако желе, али је питање шта ће се од тога обрађивати са целим одељењем на постојећим часовима српског језика и књижевности.

Намера састављача програма била је да се не одступа од уношења у програм оних дела која су по доказаним естетским критеријумима налазила место и у наставним програмима многих претходних генерација. Но, и у формирању „канона“, предност је дата ведријим странама људског живота, примереним и разумљивим ђацима основне школе. У том смислу из градива осмог разреда биће изузете поема *Јама* Ивана Горана Ковачића, спев *Смрт Смаил-аје Ченџића* Ивана Мажуранића и сл.

Известан проблем при састављању нових програма представљали су драмски текстови. Наиме, док за ученике млађих разреда постоји велик број квалитетних драма за децу, драмских игара и драматизација, као и за средњошколце који могу да читају, разумеју и тумаче многе класичне и модерне драмске текстове, то је за узраст старијих разреда основне школе теже изабрати и у ширем обиму од постојећег предвидети читање, доживљавање и тумачење драмског дела у настави. Отуд су за сваки разред понуђена само по три драмска дела за обраду, а већина тих дела би се, са сигурношћу, боље тумачила на средњошколском узрасту:

Бранислав Нушић, *Кирија*
Душан Радовић, *Кайејан Џон Пилфокс*
Љубиша Ђокић, *Биберче*
Коста Трифковић, *Избирачица*
Бранислав Нушић, *Анафабетиа*
Петар Кочић, *Јазавац љред судом*

Јован Стерија Поповић, *Покондирена ѝиква*
Бранислав Нушић, *Власић* (одломак)
Љубомир Симовић, *Бој на Косову* (одломак)
Бранислав Нушић, *Сумњиво лице*
Виљем Шекспир, *Ромео и Јулија*
Молијер, *Грађанин ѝлемећ* (одломак)

У том смислу ваља имати у виду избор адекватних одломака који би мање зреле читаоце увели у будуће читање и тумачење драме јер ће сваки књижевноуметнички текст пружити свом читаоцу по нешто што тај читалац може да разуме и прихвати на одређеном узрасту.

Посебно ћемо назначити разлике између бившег и садашњег програма за седми разред у области *Књижевности*. У корпусу лирике песма Милана Ракића *На Газиместџану*, која је у школским програмима била неколико деценија, замењена је песмом *Симонида* истог аутора. Уведена је песма Симе Пандуровића *Бисерне очи*, *Плава ѝробница* Милутина Бојића, *Сѝрејња* Десанке Максимовић, *Манасија* Васка Попе и *Вејџар* Ивана В. Лалића. Од страних аутора у програм је укључена поезија Александра Сергејевича Пушкина. Већина ових текстова налазила се у факултативном корпусу који је проф. др Милка Андрић унела у претходну читанку за седми разред Завода за уџбенике, те су наставници и ученици на њима могли радити и раније, најчешће увођењем компаративног приступа обради лирике. Сада су ти текстови добили статус обавезних у новом програму. Ово је управо пример како аутори читанке бирањем ширег, естетски вредног садржаја могу да утичу на измене и допуне програма из књижевности.

Новину представља увођење књижевнотеоријског појма *ѝесма у ѝрози* који прати одломак из дела *Светѝојорски дани и ноћи* Миодрага Павловића и адекватан избор из антологије *Срѝске ѝрозаџде* (видети у овој књизи).

Поред избора текстова о светом Сави у читанци *Ризница речи* Наташе Станковић-Шошо, додатни избор текстова, уз методичке прилоге, може се наћи у књизи *Настѝавна ѝеорија и ѝракса I*. Уз помоћ овог прилога наставник се може подсетити и особености легендарне приче и предања.

Други час интерпретације дела *Кањош Маџедоновѝ* Стефана Митрова Љубише може се организовати уз компаративни приступ одломку из истоимене драме Виде Огњеновић (одабрани текст се налази у овој књизи). Специфичности дескриптивног текста и разматрање портрета занимљиво је укључити уз читање, доживљавање и тумачење дела из допунског избора лектире *Руски хриѝ* Милорада Павића (одабрани одломак налази се такође у овој књизи, у додатном избору текстова примерених узрасту).

Приповетка *Кашика* Антонија Исаковића остала је у школском програму, али у допунском избору, те је на наставнику да одлучи да ли ће ово дело обрађивати или не (наиме, једнак број наставника био је, приликом истраживања која дела ваља оставити, а која искључити из нових програма, за даље присуство или искључивање ове приповетке).

Пригодан одломак из романа *Хајдук Сѝџанко*, који је унет као факултативан у VI разред, у VII разреду се допуњује новим избором и тематски се везује за круг народних епских песама о хајдуцима. Посебна пажња поново се скреће на важећу класификацију народне епике, према којој се песме више не деле на циклусе већ на тематске кругове у оквиру песама старијих, средњих и новијих времена.

Известан проблем наставник ће запазити приликом објашњавања градива о врстама комедије. Наиме, комедију карактера ученици ће разумети на конкретним примерима *Покондирене ѝикве* и *Власић*, док ће се комедија ситуације (а увођење овог жанра предвиђено је програмом за седми

разред) поузданије образлагати након обраде Нушићевог *Сумњивој лица* (у VIII разреду). Појам драме у стиху показан је на примеру драмског текста *Биберче* Љубише Ђокића још у петом разреду, а у седмом се уводи преко сложенијег текста, одломка из дела *Бој на Косову* Љубомира Симића.

Према новом програмском концепту, књижевне појмове ученици ће упознавати уз обраду одговарајућих текстова и помоћу осврта на претходно читалачко искуство. Тако ће се, на пример, током обраде неке родољубиве песме, а уз поредбени осврт на две-три раније прочитане песме исте врсте, развијати појам родољубиве песме и стицати знање о тој лирској врсти. Упознавање метафоре биће погодно тек када су ученици у претходном и предтеоријском поступку откривали изражајност извесног броја метафоричких слика, кад неке од њих већ знају напамет и носе их као уметничке доживљаје. Језичкостилским изражајним средствима прилази се с доживљајног становишта; полазиће се од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, па ће се потом истраживати њихова језичко-стилска условљеност.

Један од нових захтева програма је и инсистирање на увиђању разлике између лирског субјекта и песника, као и приповедача и писца, већ од петог разреда.

Први пут у наставу се уводе, као књижевни термини и одабрани текстови, предање, легендарна прича и песма у прози.

У претходним наставним програмима за старије разреде књижевнотеоријски и функционални појмови навођени су несистематично и здружено. При изради нових програма уложен је значајан напор да се ови појмови прочисте, одвоје и систематизују, при чему је посебна пажња усмерена на узраст ученика и на поступно прихватање и разумевање предложених садржаја. Тако ће се нпр. у осмом разреду, ученици подстицати на схватање и усвајање следећих *функционалних појмова*:

- романтичарско, романтично, реалистично, реално;
- документовано, рационално, теза, чињеница;
- етичко, естетско;
- рефлексивна, меморија;
- креативно, доживљајно, сугестивно, пластично;
- апсурд, провокација, противуречност, доследност;
- самокритичност, самоиницијатива;
- агресивност, себичност (егоизам), лицемерје, опортунизам;
- независно, самостално, зависно, завидно.

Функционални појмови се не обрађују посебно, већ се у току наставе указује на њихова примењена значења. Ученици их спонтано усвајају у процесу рада, у текућим информацијама на часовима, а уз паралелно присуство речи и њоме означеног појма. Потребно је само подстицати ученике да наведене речи (а и друге сличне њима) разумеју и схвате и да их примењују у одговарајућим ситуацијама. Ако, на пример, на захтев да се уоче и објасне околности које утичу на понашање неког лика, ученик наведе те околности, онда је то знак (и провера) да је тај појам или одговарајућа реч (синтагма, реченица) схваћена у пуном значењу.

Функционалне појмове не треба ограничити на поједине разреде. Сви ученици једног разреда неће моћи да усвоје све програмом наведене појмове за тај разред, али ће зато спонтано усвојити знатан број појмова који су у програмима старијих разреда. Усвајање функционалних појмова је непрекидан процес у току васпитања и образовања, а остварује се и проверава током остваривања садржаја свих програмско-тематских подручја.

Научнопопуларни и информативни текстови предвиђени програмом обавезни су, такође, у обиму који се изабере. Одломци из *Живоћа и обичаја народа српскога* (Моба и њрело, Прело и суїредак) Вука Стефановића Караџића послужиће при обради посленичких народних песама, а део *Обичаји о различнијем њразицима* може се коментарисати уз приповетку Борисава Станковића *Наш Божић*; текст о јабуци из књиге *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба* Павла Софрића Нишевљанина може подстаћи ученике да свестраније тумаче више књижевних текстова предвиђених програмом: народну бајку *Златна јабука и девет њауница*, *Јабуку на друму* Вељка Петровића. Од користи може бити и Чајкановићева књига *Студије из српске релиџије и фолклора*, избор уметничких и научнопопуларних текстова о природним лепотама и културноисторијским споменицима Србије; дело Ђорђа Вазарија *Порџреџи великих сликара и архџијекаџи* (поглавље о Леонарду да Винчију), избор из књиге Тихомира Р. Ђорђевића *Наш народни живоџи*, Петра Влаховића *Србија – земља, људи, живоџи, обичаји*, Миодрага Поповића *Вук Стефановић Караџић*, Еве Кири, *Марија Кири*, као и *Речник симбола* (избор), одломци из бонтона итд. (Део набројаних наслова текстова односи се на VIII разред.)

Треба нагласити да су у новим програмима заступљенија дела из опште (светске) књижевности, него што је то до сада био случај. Поред дела проверених класика књижевности (Чехов, Јесеџин, Тагоре, Лондон, Сјенкјевич, Тургењев, Доде), обрађиваних и у претходним разредима, за читање, доживљавање и тумачење предвиђен је и одговарајући, узросту прилагођен избор савремене лектире (дела Хемингвеја, Саројана, Кишона, Мекјуана, Бредберија, Нанетијеџе, Гревса, Селинџера, Гибинса, Сингера, Корнелије Функе...).

Савладавање градива из језика и језичке културе, према новим програмима, вршиће се поступно и селективно, у складу са узрастом ученика. Језик се представља и тумачи као систем, а језичке појаве се посматрају у контексту, а не изоловано. У оквиру основних програмских захтева наставник, на основу конкретне ситуације у одељењу, смишља вежбања и усклађује постојећа, предложена у уџбенику и радној свесци.

Опис измењених програма подразумева и одређена упутства и сугестије наставницима. Тако је у програмском документу назначено да у настави граматике треба примењивати следеће поступке који су се у пракси потврдили својом функционалношћу:

- подстицање свесне активности и мисаоног осамостаљивања ученика;
- сузбијање мисаоне инерције и ученикових имитаторских склоности;
- заснивање тежишта наставе на суштинским вредностима, односно на битним својствима и стилским функцијама језичких појава;
- уважавање ситуационе условљености језичких појава;
- повезивање наставе језика са доживљавањем уметничког текста;
- откривање стилске функције, односно изражајности језичких појава;
- коришћење уметничких доживљаја као подстицаја за учење матерњег језика;
- систематска и осмишљена вежбања у говору и писању;
- што ефикасније превазилажење нивоа препознавања језичких појава;
- неговање примењеног знања и умења;
- континуирано повезивање знања о језику са непосредном говорном праксом;
- остваривање континуитета у систему правописних и стилских вежбања;
- побуђивање учениковог језичког израза животним ситуацијама;
- указивање на граматичку сачињеност стилских изражајних средстава;
- коришћење прикладних илустрација одређених језичких појава.

Систематска настава говорне културе и писмености подразумева краће, свакодневно упућивање ученика на садржаје из правописа и ортоепије које треба усвојити и примењивати у свакодневном животу. У ове сврхе послужиће и часови изражајног читања и казивања одабраних текстова, часови језичке културе, говорне и писане, али и часови на којима се књижевно дело тумачи у дијалогу с ученицима. Редовно укључивање у наставу лексичких и морфолошких вежби, лексичко-семантичких и синтаксичких вежби, уз правописне и стилске, омогућује сигурно напредовање ученика на путу ка описмењавању, развијању реторичности и читању текстова са разумевањем.

Многи књижевни текстови представљају добар пример и ослонац у коришћењу глаголских облика и разумевању њиховог значења, и стога је важно избећи клишеа, примере који нису довољно убедљиви да подрже језичку појаву која се обрађује. У седмом и осмом разреду знања о глаголским облицима ће се ширити и систематизовати, те ће поступним усвајањем, до краја основног школовања, сви ученици бити у прилици да савладају и градиво које је, условно, теже и захтевније. Проблем увођења новог градива из језика може се јавити током припреме даровитих ученика за различите нивое такмичења из језика и језичке културе јер се ученици надмећу у знању током другог полугодишта, тј. пре него што је реално могуће савладати цео предвиђени наставни садржај из поменутих области. У том случају користиће се часови додатне наставе на којима ће се одређени сегменти градива уводити нешто другачијим ритмом него што је то одређено месечним оријентационим плановима рада редовне наставе.

Новим програмима предвиђено је да се градиво о зависносложеним реченицама пребаца из седмог у завршни разред основне школе, док ће се у седмом (а пре је било у осмом) разреду вршити систематизација и проширивање постојећих знања о падежима. Реченица се проучава као језичка и комуникативна целина, док је појам актива и пасива прецизиран, те се указује на пасив саграђен са речцом *се* и са трпним придевом. Како је већ поменуто, градиво о језику Словена у прапостојбини, сеоби Словена и стварању словенских језика, о старословенском и мисији Ћирила и Методија, као и о примању писмености код Срба и писмима глагољици и ћирилице, делимично се преноси у седми разред.

У области писменог изражавања (у теорији писмености основни облици писменог изражавања су: препричавање, причање, описивање, извештавање и диктат) наставник ће пратити индивидуално напредовање својих ученика и подстицаће их да правилно уобличавају реченице; поштују граматички редослед речи у реченици и уочавају стилску флексибилност тог редоследа; пишу кратким реченицама, али и да овладају техником писања дугих реченица; да јасно, прецизно и једноставно изразе одређену садржину; поштују композицију писаног састава; доследно се придржавају теме о којој пишу; умеју да самостално сачине план о одређеној теми; умеју да издвоје важно од неважног; распоређују грађу по пасусима; повезују мисли, чињенице и ситуације итд.

Увођење ученика у свет матерњег језика и књижевности, али и осталих, тзв. некњижевних текстова (популарних, информативних), представља изузетно одговоран наставни задатак. Управо у старијим разредима основне школе стичу се основна и врло значајна знања, умења и навике од којих ће у доброј мери зависити не само ученичка књижевна култура, већ и њихова општа култура на којој се темељи укупно образовање сваког школованог човека.

Успешно реализовање оваквог задатка лежи на наставницима и њиховој стручној и методичкој оспособљености да, поштујући све захтеве одређеног наставног програма, организују квалитетну наставу, примерену ученичким потребама.

3. УЏБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У VII РАЗРЕДУ

Уџбенички комплет за српски језик Издавачке куће Klett чине три књиге: читанка *Ризница речи* Наташе Станковић-Шошо, граматика *Српски језик за седми разред ОШ* Весне Ломпар и *Радна свеска* у којој су заступљени текстови обе ауторке.

Читанка *Ризница речи* надовезује се на *Чаролију речи* (пети разред) и *Маштарију речи* (шести разред). Препознатљив је концепт Издавачке куће Klett, као и печат ауторског тима ангажованог на изради и овог дела ауторског комплета за српски језик.

Садржаји програма за седми разред, предмета српски језик, који се односи на област књижевност (обавезни и допунски текстови, научнопопуларни и информативни текстови, књижевнотеоријски и функционални појмови и тумачење текста) распоређени су у *Ризници речи* у шест тематских блокова: *Ушва златокрила*, *Слово о сјасоносној речи*, *На њозорници*, *Немири*, *Пошера за њејажима* и *Ко хоће да доживи чудо*.

Прва целина, *Ушва златокрила*, везана је за избор народних лирских песама (посленичких), народну епiku (тематски круг о хајдучима и ускоцима), народну бајку *Златина јабука и девет њауница* и за кратке фолклорне форме (народне пословице, питалице и загонетке). У оквиру првог поглавља уводе се или обнављају следећи књижевнотеоријски појмови: мотив, хипербола, алегорија, метафора, песничка слика, порука, тема, посленичке народне лирске песме, народне епске песме старијих и средњих времена, сиже, фабула, фазе у развоју радње, лик, градиација, словенска антитеза, тужбалица, бајка, епитет, пословица, загонетка, питалица. Посебну вредност овог уџбеника представља начин на који се поменути појмови објашњавају. Описним путем, уз указивање на особености које конкретни књижевнотеоријски појам испољава у одређеном књижевном тексту, ученици се приступачно подстичу на препознавање, прихватање и разумевање предвиђеног градива на различите начине, у засебним контекстима, те се тако иста појава сагледава из више угла што доприноси њеном свеобухватнијем разумевању и потоњој примени. Указује се на улогу и значење језикостилских средстава, као и на функцију коју она имају у појединачним текстовима. Тако се ствара шири увид у тумачење уметничког дела, појединачни појмови се целовитије обликују и допуњују многим слојевима и значењима у контексту, чиме се предупређује пуко препознавање и репродуковање градива.

Друга целина, *Слово о сјасоносној речи*, посвећена је лику и делу светог Саве и месту овог светитеља у српској књижевности. Овај блок пружа избор из дела народне књижевности о светом Сави, посебно се везујући за легендарне приче и предања. Назначава се разлика између ове две категорије усмене прозе, на шта се, у хронолошком низу, надовезују одломци из средњовековних текстова светог Саве и Стефана Првовенчаног. Тематски обједињен је и избор песама у прози Миодрага Павловића, *Светиоторски дани и ноћи*, који се одлично уклапа у овај блок као целину. Посебну вредност овог поглавља чине прилози којима се представља изглед српскословенске ћирилице, или бројчана вредност ћириличних слова. Део апаратуре *Занимљивости* уноси у овај тематски блок и одломке из значајних књига попут *Лексикона српској средњеј века* и *Мирослављевој јеванђеља*.

Трећа целина, *На њозорници*, доноси одабране одломке из драмских текстова: *Покондирена њиква* Јована Стерије Поповића, *Власи* Бранислава Нушића и *Бој на Косову* Љубомира Симовића. Како је наставним програмом предвиђено упознавање ученика са етапама драмске радње, драмском ситуацијом, дидаскалијама и врстама комедије (комедија карактера и комедија ситуације), примећује се да су поменути садржаји били и раније заступљени и постепено увођени и у читанке за пети и шести разред исте ауторке кроз радну апаратуру у оквиру путоказа *У свећу уметничкој дела*. Мада је програмом предвиђен за увођење и појам драме у ужем смислу, обавезни текстови пружају могућност за образлагање комедије карактера (комедија ситуације ће се поузданије објаснити у осмом разреду, током интерпретације *Сумњивој лица* Бранислава Нушића) и историјске драме, те се појам драме у ужем смислу јавља у оквиру класификације ауторске књижевности, на крају четвртог поглавља, *Немири*.

Организација ове читанке у структурном смислу представља мешавину различитих полазишта која су изнедрила целовит концепт. Док је овај уџбеник започет по хронолошком принципу (у прва два поглавља), увођењем текстова народне, а потом средњовековне књижевности, дотле је треће поглавље везано за класификацију према жанру – разматра се драма као књижевни род. Четврта целина, *Немири*, представља мешовит жанровски спој у којем се као заједнички именоватељ појављује идејни слој текстова. Поезијом Васка Попе (*Манасија*), Милана Ракића (*Симонида*), Милутина Бојића (*Плава њробница*), песмом *Крвава бајка* Десанке Максимовић... враћа се у бурну историјску прошлост српског народа, истичу се танана осећања родољубља, припадности своме народу, али и слике страха и неверице. Прозним текстовима *Кањош Мицедоновић*, *Мрљиво море*, *Хајдук Сјанко*, *Прича о кмећу Симану*... оживљавају се и разноврсни значајни тренуци националне прошлости, обликовани у свету књижевног дела. Полазећи од колективне буре и немира, долази се до превирања у појединцу. Естетски снажним уметничким текстовима потцртава се човек који се бори и опстаје у различитим условима, измењеном друштвеном поретку, социјалној средини и окружењу. Ауторка Наташа Станковић-Шошо стручно и подстицајно, примерено узрасту седмог разреда, води ученике кроз свет књижевности, упућујући их на аналитичко-синтетички приступ интерпретацији одабраних текстова.

Књижевнотеоријски појмови попут оних везаних за версификацију (дистих, катрен, терцина, цезура, александринац, слободан стих), одреднице које упућују на хумор, сатиру, иронију и сарказам, стичу се у тумачењу књижевноуметничких дела најчешће заснованом на тематско-мотивској и језичкостилској анализи, уз упућивање ученика на карактеризацију ликова и форме приповедања у делима.

Поглавље *Пошера за њејзакима* у први план поставља дескриптивне слике, а описи, пејзажи, дескриптивна нарација у прозним текстовима, лиризам и сликовитост, постају спона међу обједињеним садржајем.

У последњем, шестом поглављу, *Ко хоће да доживи чудо*, тематски су обједињени љубав, лепота и машта као највиши племенити циљеви којима се тежи, вредности које се човек труди да досегне. У ово поглавље уводе се и факултативни текстови по избору ауторке: кратка прича *Мање занимљив гео дана* Михајла Пантића и песма *Врш Жака* Превера (уз сугестију за развијање компаративног приступа овој песми и Пушкиновој *Волео сам вас*).

Ризницом речи ауторка Наташа Станковић-Шошо доказује да целовита структура читанке као уџбеника може да почива и на неколико различитих, а опет савршено уклопивих приступа (књижевноисторијском, тематско-мотивском, жанровском) чиме се ученици седмог разреда

подстичу да уочавају и примењују знања из књижевности стечена у претходним разредима и да их користе на различите начине, уз истицање мноштва значајних појединости из ове области, везаних за разумевање и интерпретацију књижевноуметничког дела (књижевноисторијски период, разлика између народне и ауторске књижевности, одлике књижевних родова и врста, издавање тематско-мотивског и идејног слоја текста као значајних интеграционих чинилаца интерпретације, указивање на особености форми приповедања, тј. облика казивања у књижевним делима, на језичкостилску анализу...)

Свако поглавље у овој читанци има свог водича. У том смислу одабрани су најзнаменитији писци српске књижевности: Вук Караџић, свети Сава, Јован Стерија Поповић, Милош Црњански, Иво Андрић, Десанка Максимовић. Водичевом речи започиње свако поглавље, а његово присуство огледа се и у пропратној апаратури, након појединачних текстова поглавља.

Прегледне систематизације замишљене су на крају сваког поглавља, понекад обликоване у игре асоцијација или квиз, те их ученик, решавајући понуђене задатке, и сам ствара.

Ауторка у *Чиштанку* доследно уводи све обавезне књижевне текстове, међусобно их вешто повезујући по већ наведеним критеријумима. Поједини обимнији књижевни текстови које, према захтевима Програма, ваља читати у целости, у *Чиштанци* су наведени у одломцима због поштовања обима овог уџбеника (што је уобичајена пракса), те је на наставнику да ученике додатно упути и мотивише их за читање одређеног књижевног дела у целини. У овој читанци поштују се оригинални наслови књижевних текстова и не врши се именовање појединих одломака новим, непостојећим насловима, чиме се избегава уношење забуне међу ученике о којем је делу реч. У том смислу ваља додати да је и текст Пеђе Милосављевића *Поштера за њејажима* (тако насловљен у школском програму) у ствари одломак из есеја *Зашићо сликам*, настао поводом Милосављевићеве сликарске изложбе.

Из допунског избора ауторка је одабрала четири текста за обраду: *Наш Божић* Борисава Станковића, *Доживљаји Николетице* Бурсаћа Бранка Ћопића, *Звезда у чијим је трудима нешто куцало* Гроздане Олујић и *Ливада у јесен* Данила Киша. Овим је задовољена сугестија да са предложеног списка из допунског избора наставник, а самим тим и аутор читанке, бира три до пет текстова.

Научнопопуларни и информативни текстови унети су уз обавезне као пратећи садржај. Одломке из *Животија и обичаја народа српскога* Вука Стефановића Караџића ауторка је бирано уносила и у своје претходне читанке за пети и шести разред. Одломак о јабуци из књиге Павла Софрића Нишевљанина *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба* адекватно прати текст народне бајке *Злајсна јабука и девет њауница*. Апаратура *Чиштанке* обогаћена је и занимљивим избором из часописа за децу (најчешће из *Полијикиној забавника*), а овај избор је дат у оквиру путоказа *Занимљивости*.

Највећи недостатак свих досадашњих читанки, па и ове, представља одсуство функционалног повезивања књижевноуметничких текстова са градивом из језика (граматика и правопис), док се садржај језичке културе (усмено и писмено изражавање) укључује у радну апаратуру кроз путоказе *А на њочетку беше реч* и *Домаћи задатак*.

Локализовање текстова датих у целини или у виду одломка у *Чиштанци*, разноврсно је и сврховито, најчешће у функцији мотивисања ученика за читање, доживљавање и тумачење књижевноуметничког текста.

Кључни сегмент апаратуре чине захтеви, сараднички подстицаји и задаци за истраживачко читање, дати у оквиру путоказа *У свету уметничког дела*. Они су сачињени тако да се ученик и самостално, а и уз помоћ наставника, оспособљава за интерпретацију уметничког текста у целини.

Посебан сегмент ове апаратуре повезан је и са остваривањем васпитних и функционалних циљева наставе. Ученик се храбри да самостално просуђује о проблемима, да одређује практичну сврху знања које стиче читајући одабрана књижевна дела, да аргументује своје тврдње и гради зрео, моралан став о свету који га окружује, укључујући у сазнање свет маште, различите стваралачке активности и свој креативни потенцијал.

У *Чишњаници* Наташе Станковић-Шошо, поред поменутих поглавља, заступљен је и азбучник писаца *Они су писали за нас*, као и *Реџистар њојмова* (попис књижевнотеоријских одредница) који олакшава кретање кроз *Чишњанку* и употпуњује наставу књижевности.

Читанка *Ризница речи* представља праву ризницу одабраних књижевних текстова које је ауторка организовала и обрадила према највишим захтевима науке и наставе и посветила ученицима седмог разреда основне школе.

„Грамаџика за 7. разред основне школе ауторке др Весне Ломпар у потпуности је усклађена са најновијим програмом и обухвата све наставне садржаје предвиђене за обраду, обнављање и систематизовање градива.

Градиво је распоређено у три области: *Грамаџика*, *Правоиис* и *Језичка култура*. У оквиру главних области, као додатак појединим лекцијама, заступљени су сегменти *Занимљивосџи* и *Пажња*.

После сваке краће или дуже области – било да је обнављање градива стеченог у претходним разредима, било да је обрада новог градива – следи *Краџак њреџед наученоџ*. Саставни део уџбеника чине и *Садржај* и *Реџистар њојмова*.

У сегменту *Занимљивосџи* наилазимо на интересантне и свакако корисне текстове: како су Словене видели први странци који су о њима писали; какав су однос према дрвећу имали стари Словени; како су настали неки прилози; како се у појединим језицима бележи оглашавање животиња итд., док се у одељку *Пажња* ученицима указује на правилну употребу падежа, појединих термина, предлога, глагола и слично.

Структура уџбеника је прегледна. Јасно су истакнути наслови наведених поглавља и поднаслови, дефиниције уоквирене, посебно обележени сажеци, задаци намењени ученицима и забавни текстови.

Објашњења у уџбенику су потпуна и јасна, праћена одговарајућим примерима, блиским ученицима овог узраста. Градиво се излаже поступно, јасно и прегледно. Налози у књизи су разноврсни, осмишљени тако да подстичу ученике на логичко размишљање.

Понуђени садржаји успешно су повезани са употребом језика у садашњем тренутку, применљиви су, корисни.

Прегледности уџбеника доприносе и табеле, као и занимљиве и функционалне илустрације. Оне прате садржину текста, повремено су шаљиве и представљају додатни подстицај за ученике да лакше схвате и усвоје ново градиво, али и обнове или систематизују научено. Садржај сваког тематског блока наговештен је одговарајућом илустрацијом и често шаљивим уводним текстом.⁴²

Грамаџика Весне Ломпар је уџбеник који ће ученици са задовољством користити и при самосталном раду. Одабрани примери, на којима се показују значајни језички садржаји, најчешће су духовито осмишљени, али и едукативни; привлачни и због своје информативности, али и због позива на размишљање, тражење и изналагање решења. Њих прате изузетно ведре и ликовно квалитетно решене илустрације. Концепт сваке странице крајње је прегледан. Лекције су увођене поступно, тако да подржавају раст ученичког знања током школске године. Објашњења су дата разумљивим језиком, приступачним узрасту.

² Одломак из рецензије Славке Јовановић, проф. српског језика у ОШ „Дринка Павловић“.

И ова нова граматика, као и претходне две (за пети и шести разред) наћи ће своју практичну примену у настави и учењу и допринеће савладавању програмских садржаја из *Језика и Језичке културе* на начин који омогућује стицање трајног знања, неопходног за живот.

Радна свеска др Весне Ломпар и мр Наташе Станковић-Шошо представља део уџбеничког комплета Српски језик за седми разред основне школе. Ова књига намењена ученицима обликована је тако да омогућава поступно и континуирано обнављање, увежбавање и систематизовање градива из српског језика и књижевности. Усклађена је са главним уџбеницима, *Грамаићиком* и *Чијанком*, и конципирана тако да са њима чини употпуњену целину.

У овој радној свесци предност је дата садржају из језика и језичке културе, на 108 страница, док је увежбавање градива из књижевности (најчешће везано за усвајање оних знања која се могу испитивати тестом), заступљено на 23 странице.

Ауторка првог дела *Радне свеске*, др Весна Ломпар, даје садржај који и својим редоследом у потпуности прати *Грамаићику*. Обавезно обнављање програмског садржаја у првом поглављу (*Шта смо научили у шестом разреду*) уведено је у овај део уџбеничког комплета по узору на *Радну свеску* за шести разред.

У даљим поглављима: Историја језика, Врсте речи, Гласовне промене у промени облика речи, Синтагма, Значење и употреба падежа, Конгруенција, Предикатске реченице, Правопис и Језичка култура, нижу се јасно постављени, креативно осмишљени задаци пуни примера блиских ученицима, из дечјих часописа, енциклопедија и лексикона... Мноштво шала и хумора примерених узрасту чини *Радну свеску* посебно привлачном. Приметно је да се, поред образовних, овом књигом подстиче и остварење многих функционалних (практичних) циљева наставе и примена стечених знања у свакодневном животу.

Изузетно озбиљне и захтевне теме из језика, објашњене у уџбенику на једноставан начин, поткрепљене су у *Радној свесци* мноштвом адекватних примера који ученицима помажу да градиво прегледно усвоје, а стечена знања систематизују, а потом примене у различитим задацима. Међу примерима могу се пронаћи и они који су лакши и они средње тешки, али и веома захтевни, намењени посебно надареним ученицима за област језика и језичке културе. Задаци за вежбање су јасни, прецизни, писани једноставним језиком, а коришћени примери блиски су ученичком искуству. Присутни су различити типови задатака: алтернативни избор, допуњавање, вишеструки избор, повезивање... Инструкције, као и у основном уџбенику, прецизне су и разноврсне. Ученицима се оставља довољно простора за одговор.

Може се сугерисати да се, у оквиру уџбеничког комплета за осми разред, обележе и издвоје задаци диференцирани по нивоима ученичких постигнућа, чиме би се извршило и усклађивање са скоро усвојеним стандардима знања за крај обавезног образовања ученика из поменуте области.

Ни у овом делу уџбеничког комплета није извршено функционално повезивање задатака из језика са садржајем из књижевности, што би, такође, била још једна од могућности која би се могла узети у разматрање приликом састављања будућих уџбеника. Овакву могућност нарочито пружа сегмент школског програма који се тиче читања, доживљавања и разумевања књижевног текста где би се управо путем језичкостилске анализе, уз ослањање на језичко осећање ученика, могли поуздано утврдити многи елементи наставног градива, сагледани из различитих позиција и са другачијих полазишта.

Као посебно важно поглавље показује се *Проналажење и издвајање основних информација у некњижевном тексту*. Ту се ученици оспособљавају да читају различите врсте текстова са разумевањем и користе податке у њима дате; да их повезују и на основу њих закључују; откривају експлицитне, али и имплицитне информације.

Изузетно садржајно и занимљиво обрађени су и кроз задатке постављени нови сегменти Програма за седми разред који се тичу језичке културе. Ученици се воде у препознавању различитих врста текстова, уче да разликују техничко и сугестивно описивање од техничког приповедања, да пишу обавештења, најаве догађаја, интервјуе, честитке, позивнице, захвалнице, али и и-мејл поруке, да сажимају текст и пишу резиме. Потпуно ново и оригинално је и читање и разумевање табела, легенди и дијаграма, уткано у захтевне задатке чијим решавањем се активира не само стечено знање, већ и креативност и интелигенција ученика.

Веома корисни су и задаци којима се ученици подстичу да успешно и самостално користе *Школски њравойис* и речнике српског језика.

И области *орџоеиџија* дато је одговарајуће место, чиме се није заборавила важност правилног изговора гласова српског језика за сваког појединца.

У другом делу ове радне свеске садржај из књижевности, који је осмислила Наташа Станковић-Шошо, подељен је у неколико занимљивих вежбања. Акцент је стављен на систематизацију стилских фигура, но њима се не прилази само на нивоу препознавања, већ се ученици воде тако да препознају улогу (функцију) одређене стилске фигуре у тексту.

У овом делу уџбеника посебно су корисни тестови провере знања који омогућују ученицима да сами вреднују своје одговоре и самеравају сопствено знање. Ауторка и у *Чиианку* и у пратећи уџбеник уводи различите игре асоцијација (нпр. тајне позоришне и филмске уметности), осврће се и на пратеће садржаје те се уз књижевна дела проверавају и знања о ауторима тих дела, жанровским особеностима и сл.

Задаци дати у другом делу радне свеске ни једном својом компонентом не оптерећују ученике и не представљају додатни намет, већ буде ученичку оригиналност и маштовитост, уводе младе читаоце у сложен свет стилистике управо тако да разгрћу једну по једну дилему и недоумицу и откривају нове слојеве значења.

Обе ауторке су се задацима датим у *Радној свесци* приближиле ученицима седмог разреда и потрудиле да сложено градиво искажу приступачним језиком и на начин примерен ученичком мишљењу и постепеном усвајању знања.

4. ОСНОВНЕ СМЕРНИЦЕ ЗА ИЗРАДУ НАСТАВНИХ ПЛАНОВА РАДА

При организовању оријентационог распореда, најчешће се полази од тематског планирања наставног садржаја из књижевности. Ово планирање чини основицу или полазиште за уклапање даљих садржаја из језика и језичке културе. Пракса је да стварање тематског плана на годишњем нивоу, колико је год то могуће, прати постојеће уџбенике за српски језик и књижевност. Овакво поступање је сасвим оправдано ако су аутори уџбеника обезбедили да садржаји у *Читанци* или *Грамајници* поступно расту, те да се у представљању градива креће од лакших области ка онима сложенијим за усвајање. Но, како се учењу књижевности не може приступити „лекцијашки“, при формирању годишњег и месечних планова рада веома је тешко обезбедити поступност ако се руководимо само редоследом текстова наведеним у читанци. Уколико би оријентациони распоред рада у потпуности пратио овакав концепт, могло би се десити да настава књижевности постане монотона и да се не постигне међусобно повезивање садржаја, што је веома важно ако се ученицима желе објаснити разлике међу родовима и врстама, језичкостилске особености текста народне и ауторске књижевности и слично.

Посебан проблем је и дилема како одредити да ли читанка уопште може да се конципира по систему од лакшег ка тежим садржајима. Ако се претпостави да су краћи текстови лакши за обраду, важно је проучити у којој мери су у њима заступљене ученицима непознате или мање познате речи. Исти је случај и са поезијом. Мада су песме знатно краће од многих прозних текстова штампаних у одломцима, специфичност песничког језика, метафоричност значења, версификација, такође усложњавају читање, доживљавање и тумачење поезије. Због тога се ни поменути критеријум не може сматрати поузданим.

У том смислу, наставник се налази пред сложеним проблемом који изискује многа промишљања да би био решен на опште задовољство свих учесника у настави. Ништа у ваљаном организовању наставе не може бити једноставно, већ изискује прецизна пројектовања, домишљања и предвиђања, да би све изгледало једноставно и логично и да би се стигло до одређеног концепта који ће, претпоставља се, задовољити потребе наставе српског језика и књижевности у шестом разреду.

Коришћењем адекватних методичких поступака и радњи који доприносе различитим начинима наставног реализовања функционалних веза између области и подобласти предмета српски језик (књижевности, граматике, говорне културе и писмености) остварује се прожимање наставних садржаја, а међусобно условљавање тих садржаја погодује свестранијем сагледавању одређене наставне јединице која, осветљена из различитих углова, постаје приступачнија. Тако у први план не иступа сложеност програмског захтева, која може да збуни и одбије ученика, већ, управо, слојевитост тог захтева, његова сликовитост и вишенаменска улога, што омогућује остварење сложених циљева наставе српског језика и књижевности.

„Поетски текстови пружају посебне могућности да се ученици заинтересују за многе наставне јединице из области граматике. При томе се подразумевају услови да се језичке појаве посматрају у оквиру литературног контекста и да се под тим околностима појачано откривају њихове *стилске функције*.“³ Но, док уметнички текстови пружају могућност за такав стваралачки и истраживачки

³ М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 647.

рад у старијим разредима основне школе и у средњој школи, поставља се питање да ли је могуће, а и оправдано, у млађим разредима обрађивати поједине садржаје из језика и језичке културе, узимајући као полазиште књижевни текст.

Ово питање постаје разложно кад се у обзир узму читалачке компетенције млађих ученика. Према PISA тестирању, заснованом на читању и разумевању текста, тежина задатака, тј. захтеви који се задају ученицима да их они проуче и одговоре на питања у вези са њима, мери се на основу проналажења експлицитно датих информација (на нивоу препознавања); потом преко повезивања већ наученог са новим садржајем; затим, демонстрирањем разумевања прочитаног; употребом информација, имплицитно датих, у решавању проблема; извођењем закључака који се заснивају на одређеним подацима из текста; решавањем проблема који имају више тачних одговора, као и на основу процењивања вредности идеја, изношења личног мишљења и сл.

Сасвим је јасно колико је у млађим разредима рад на читању текста са разумевањем захтеван за ученике и колико се наставна ситуација даље усложњава кад се ученици подстичу и упућују да текст интерпретирају.

Управо зато је важно, да би ученик могао да уочи, издвоји и опише одређену граматичку појаву и проучи њену језичко-стилску улогу у књижевном делу, да се текст, који се чита у нове сврхе, претходно већ познаје. Било би пожељно да се аутори граматика за основну школу повремено ослоне на програмски предвиђене књижевне текстове за одређени разред, али и да адекватно одаберу оне факултативне текстове које ученици одређеног узраста воле да читају, који су им занимљиви и блиски. У том смислу важан је и редослед организовања обраде, утврђивања и систематизације свих наставних јединица у годишњи (глобални) план рада, а потом, разрађивање тог плана у месечне, оријентационе планове.

Постоји читав низ параметара који се морају поштовати да би годишњи (глобални) и месечни (оријентациони) планови били функционални. Први корак у планирању је формирање глобалног плана подељеног на одређене *тематске целине* или блокове. Како има десет наставних месеци, највише толико тематских блокова може постојати, мада се једна тема може проширити и на два наставна месеца (у примеру који следи тако је учињено са петом темом која обухвата јануар и фебруар). За именовање тематских целина могу послужити наслови поглавља у читанци или пригодне крилатице, пословице, одабрани цитати којима се, и у тематском и у идејном смислу, назначава садржај посебне целине.

Распоред тематских целина сврстаних у месечне блокове не мора бити као у уџбенику. При њиховом избору полази се од доминантних карактеристика за које се наставник определи (у односу на избор тема, мотива, жанровску припадност дела или хронолошки, књижевноисторијски редослед). Градиво из граматике пожељно је, кад год је то могуће, повезати са садржајем из књижевности и проценити који су текстови (или одломци из њих) пригодни за обнављање и утврђивање одређених језичких појава.

Понекад ће и *редослед тематских целина* организованих по месецима бити важан. Усклађивање се може вршити спрам годишњих доба, значајних празника, важних историјских и културних догађаја, али овакво поступање није обавезно и више се упражњава у млађим разредима основне школе.

Током једног наставног месеца на (у просеку гледано) 16 часова српског језика, *Књижевности* ће се обрађивати и утврђивати отприлике 8 часова, док ће се садржај из *Језика и Језичке културе* уводити и обнављати на других 8 часова. При том се у оквир области *Књижевности* подводи и читање, разумевање и тумачење некњижевних текстова. Извесна пропорција начиниће се и унутар области.

На пример *Језик*, са подобластима *Историја језика*, *Граматика*, *Правопис* и *Оријентација*, садржаће, према обиму програма, више часова граматике, док ће засебних часова за правописна и ортоепска вежбања бити пропорционално мање, али ће се зато радити на континуираној припреми ученика у области правописа и на другим часовима, уз различите садржаје. У оквиру *Језичке културе* развијаће се и усмено и писмено изражавање, спроводиће се разноврсне говорне вежбе, анализирати ученички писани састави и писати писмени задаци.

Због специфичности школског календара који се сваке године делимично разликује (у односу на распоред празника и распуста), оријентациони планови се морају прилагођавати и мењати. Али не само зато. Сва запажања која наставник бележи током једне школске године, у одељењима разреда којем предаје, послужиће као помоћ у креативном редиговању планова за наредну школску годину и њиховом преобликовању.

Наставник је дужан да, поред квалитетне обраде градива, остави и довољно времена да се наставни садржај што боље научи, а знање постане трајно. Обновљање наученог односи се и на претходну школску годину, али се и ново градиво током школске године може обновљати, утврђивати и проширивати више пута, сагледано са различитих тачака гледишта, из другачијих углова и у вези са новом темом (нпр. језичкостилска средства и њихова улога у тексту; књижевнотеоријски појмови и њихово појављивање и значење у различитим књижевним родовима и врстама итд.).

Поред повезивања наставног садржаја на најфункционалнији начин, наставник ће, док ствара наставне планове рада, водити рачуна да у обраду укључи све књижевнотеоријске и функционалне појмове предвиђене програмом. Проширивање знања о појединим појмовима подразумева и њихово поновљено појављивање и образлагање у различитим садржајима предмета српски језик. Постојање индекса појмова, најчешће на крају читанке, може постаћи ученике да у периоду од петог до осмог разреда сачине свој речник и тако научено градиво систематично и поуздано усвоје и потом примене приликом интерпретације предвиђених књижевних текстова.

Следећи важан моменат у стварању планова је правовремено планирање израде писмених (4) и контролних задатака (4–6), диктата (у броју за који се наставник определи) и домаћих задатака (8 писаних састава, а остало према одлуци наставника). Правилно распоређивање ових задатака важно је из више разлога: ученицима се тако даје довољно времена да се за ову врсту оцењивања знања припреме; провере се распоређују тако да се ученици што мање оптерете, а опет, везују се за периоде у настави када је важно извршити одређене систематизације градива.

Да би се ученици ваљано припремили за наставу, неопходно је да унапред знају када ће се које дело читати; које ће се градиво из граматике обрађивати; када да се посебно припреме за усмена и писмена излагања, да на време прочитају лектуру (и основни и допунски избор, али и додатне текстове које могу сами одабрати); за кад да се спреме за изражајно читање и рецитовање; да напишу домаће задатке (не само саставе, већ и многа вежбања, нпр. из радне свеске; у којим временским интервалима ће усмено систематизовати своја знања, или реализовати контролне и писмене задатке. Зато је пригодно да наставник, после усклађивања годишњих и месечних планова рада са члановима наставних актива, ове планове предочи и ученицима, одштампа их и подели, а они да их залепе у своје школске свеске на почетку сваког месеца, или нове наставне теме. Наравно, план рада може се и издиктирати.

Како се лектира више не дели на школску и домаћу, ученици ће се, поред читања одабраних књижевних одломака на часу, подстицати да читају код куће. На часу се читање као методичка радња обавезно уводи, али не само путем наставничког интерпретативног читања, већ у многим облицима

и функцијама. Читање одабраног одломка често мотивише ученике за читање целог књижевног дела. Истраживачко читање самостално примењују ученици, вођени развијеним наставниковим упутствима... Током интерпретације текст ће увек служити као аргументација садржаја о ком се говори и читање појединих реченица, пасуса или целовитих одломака представљаће подршку ђацима који, поводом дела које се тумачи, образлажу, упоређују, закључују, износе различите утиске и тврдње. Поновљено читање већ обрађеног текста, за које се такође посебно припрема, изводиће се на часовима језичке културе.

Прецизним планирањем извођења свих наставних садржаја подржава се принцип рационализације. Иако ће сваки час бити именован у односу на централну тему која се на њему реализује, правилним уклапањем наставних јединица у месечне, а потом и годишњу целину, отвориће простор за повезивање градива из подобласти предмета српски језик; у рад ће се укључити и компаративни приступ проучавању књижевних текстова, читање и тумачење књижевних дела ван школског програма и сл. На пример, за обнављање знања о атрибутима и проширивање градива увођењем апозитива (као нове наставне јединице предвиђене за обраду) може послужити текст Пеђе Милосављевића *Појера за њејажима*. Приликом обнављања већ интерпретираног текста може се указати и на језичко-стилска средства, стилске фигуре обрађиване током претходног школовања, а адекватни примери из поменутог одломка могу послужити и за формирање лексичких, морфолошких, стилских и синтаксичких вежби које ће ученици радити уз коришћење припремљених наставних листића, и то све на истом часу.

Рационално организовање наставних садржаја, адекватно предвиђање и реално планирање наставног градива које је могућно савладати у одређеном времену и обиму, пружа наставнику могућност да искаже своју аутономност и да „ослободи“ поједине часове за оне ученичке потребе које се учине приоритетнима у одређеном периоду школске године. Да ли ће то бити часови утврђивања, припреме за различита такмичења, читање књижевних дела по додатном избору, или часови посете културно-историјским споменицима, здањима и задужбинама, позоришту, биоскопу, библиотеци и сл. зависи и од састава ученика у одељењу, од њихове заинтересованости за предмет српски језик, амбиција, склоности, спремности на поступан и континуиран рад који, на крају, ипак мора донети позитивне резултате.

5. ПРИМЕР ТЕМАТскоГ ПЛаниРАЊА НАСТАВНОГ САДРЖАЈА ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ У VII РАЗРЕДУ

1. Ушва злайокрила (септембар): народне лирске посленичке песме; *Кујунџија и хиџројреља*; *Живој и обичаји народа српскоја* (*Моба и њрело*, *Прело и сујредак*), Вук Стефановић Караџић; *Злайна јабука и девей њауница* (народна бајка); *Главније биле у веровању и њевању код нас Срба* (о јабуци), Павле Софрић Нишевљанин; кратке фолклорне форме; уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и историјским споменицима Србије (избор).

Књижевнотеоријски појмови: народна лирска поезија (одлике и класификација); однос ауторске и народне лирике; особености лирске и епске народне поезије (сличности и разлике); врсте стиха у народној поезији; народна бајка (структура, фантастично и реалистично); приповедање, описивање, дијалог; главни јунак; симбол; (путопис, есеј).

2. Сви остѡаше, ѡсѡо, у Косову... (октобар): *Манасија*, Васко Попа; *Бој на Косову* (одломак), Љубомир Симовић; *Симонида*, Милан Ракић; *Бисерне очи*, Сима Пандуровић; *Диоба Јакшића*, *Смрт војводе Пријезде* (народне епске песме покосовског тематског круга).

Књижевнотеоријски појмови: ауторска (уметничка) лирска поезија; композиција лирске песме; народна епска поезија (одлике); сиже (распоред догађаја у књижевном делу); фазе у развоју радње; драма у ужем смислу; драма у стиху; народне епске песме старијих времена (покосовски тематски круг); мотив, рима, дистих, терцина, десетерац, цезура, епитет, хипербола, метафора.

3. У добру је лако добар биѡи... (новембар): *Мали Радојица*, *Сѡарина Новак и кнез Боѡсав*, (*Сѡари Вујадин*), *Иво Сенковић и аѡа од Рибника*, *Ројсѡво Јанковић Сѡојана*, *Хајдук Сѡанко*, Јанко Веселиновић, *Кањош Мацедоновић* (одломак), Стјепан Митров Љубиша, *Кањош Мацедоновић* (одломак), Вида Огњеновић.

Књижевнотеоријски појмови: словенска антитеза, стајаћи епитет, алегорија, градација...; тужбалица; народне епске песме средњих времена (хајдучког и ускокког тематског круга); епски јунак, лик; роман, историјски роман; роман за децу и омладину; епски десетерац; композиција епског дела, фазе у развоју радње; приповетка; идеје (поруке); епско; иронично.

4. Да ли ће слобода уметѡи да ѡева као шѡо су сужњи ѡевали о њој? (децембар): *Плава ѡробница*, Милутин Бојић; *Доживљаји Николеѡине Бурсаћа* (роман), Бранко Ђопић; *Крвава бајка*, Десанка Максимовић; *Дневник Ане Франк*; (*Кашика*, Антоније Исаковић).

Књижевнотеоријски појмови: карактеризација лика (социолошка и психолошка); атмосфера; роман (композиција и мотивација), епизода; хронолошко и ретроспективно приповедање; родољубива песма, елегија; дневник; приповедање у првом и трећем лицу; портрет; унутрашњи монолог; строфа, рефрен.

5. Слово о сѡасоносној речи (јануар и фебруар): *Наш Божић*, Борисав Станковић; *Обичаји о различнијем ѡразницима* (одломак из *Живоѡа и обичаја народа српскоја*, Вука Стефановића Караџића; *Свети Сава у народној књижевности* (избор легендарних прича и предања); *Посланица*

свѣтої Саве и ѿману Сѣиригону, Свети Сава, *Свѣтоѿорски дани и ноћи* (одломак), Миодраг Павловић; *(Хиландарска ѿовеља* (одломак), Стефан Првовенчани), *Живої и ѿрикљученија* (одломак); Доситеј Обрадовић, *Прича о кметѿу Симану* (одломак), Иво Андрић.

Књижевнотеоријски појмови: фабула и сиже; уоквирена фабула; статички и динамички мотиви; пејзаж у функцији карактеризације лика; ситуација; биграфија; песма у прози; легендарна прича, предање; фантастични мотиви; приповедач; екстеријер; дијалог; посланица, писмо; благослов.

6. То код нас не може да буде (март): *Покондирена ѿиква*, Јован Стерија Поповић; *Мрѿво море*, Радоје Домановић; *Чиновникова смрѿ*, Антон Павлович Чехов; *Пої Ђира и ѿої Сѣира*, Стеван Сремац; *Власѿ* (одломак), Бранислав Нушић.

Књижевнотеоријски појмови: комедија, комедија карактера, (комедија ситуације); дидаскалије; чин, појава; драмски дијалог, реплика; драмска радња; композициони елементи драмског текста; карактеризација ликова у драми; хумористичка проза; сатира, иронија, (сарказам); новела; унутрашњи монолог; алегорија.

7. Ко хоће да доживи чудо (април): *Порѿреїи великих сликара и архѿшекаїи* (одломак о Леонарду да Винчију), Ђорђо Вазари; *Плави чуйерак* (избор), Мирослав Антић; *Љубавни расѿанак*; *Волео сам вас*, Александар Сергејевич Пушкин, (*Врѿ*, Жак Превенер); *Мали ѿрини*, Антоан де Сент Егзипери; *Звезда у чијим је ѿрудима нешѿо куцало*, Гроздана Олујић; *Небо*, Стеван Раичковић; песме у прози (избор: *Јелике и оморице*, Петар Кочић, Десанка Максимовић, Васко Попа).

Књижевнотеоријски појмови: сажетак (резиме); збирка лирске поезије; слободан стих; стилске фигуре (систематизација); љубавна песма; мисаона (рефлексивна) песма; песничка слика, мотив, тема; преводна књижевност; форме приповедања (систематизација); песма у прози; ауторска бајка; пренесено значење речи и израза.

8. Поїера за ѿејажима (мај): *Поїера за ѿејажима* (одломак из есеја *Зашѿо сликам*), Пеђа Милосављевић; *Сѣара ѿородична кућа*, Павле Угринов; *Јабука на груму*, Вељко Петровић; *Песник и Месец*, Добрица Ерић; *Подне*, Јован Дучић; *Ливада у јесен*, Данило Киш; (факултативно: *Мање занимљив део дана*, Михајло Пантић; *Лајање на звезде*, Милован Витезовић).

Књижевнотеоријски појмови: приповетка; наратор; тачка гледишта; пејзаж, ентеријер и екстеријер; статички и динамички мотиви; врсте стиха, катрен; опкорачење; лирски субјекат; декрипција, афективно сећање; (синестезија), контраст; описна песма.

9. Немири (јун): *Међу својима*, Владислав Петковић Дис; *Вѣшар*, Иван В. Лалић; *Сѣреїња*, Десанка Максимовић.

Књижевнотеоријски појмови: лирски субјекат (лирско ја); перспектива; врсте ауторске лирске поезије (дескриптивна, љубавна, родољубива, мисаона, социјална, елѣгија); функција мотива у композицији лирске песме; александринац; врсте риме.

6. ОРИЈЕНТАЦИОНИ РАСПОРЕД НАСТАВНОГ ГРАДИВА ЗА VII РАЗРЕД

I НАСТАВНА ТЕМА (септембар): *Ушва злайокрила*

1. Језичка култура (усмено изражавање: уводни час)

Облици изражавања – експозиција (обавештења из текућег школског живота).

Развијање флексибилне брзине читања у себи у зависности од текста. Увођење ученика у информативно читање ради налажења одређених информација (у уџбеницима других предмета, у новинским чланцима, у књизи из лектире, у дописима, огласима, обавештењима и сл.) и упућивање ученика у читање с оловком у руци (подвлачење, обележавање, записивање и друго).

Упознавање ученика са годишњим планом рада, уџбеницима, приручницима и лектиром. Подела плана наставних садржаја који ће се обрађивати у септембру. Обавештавање ученика о школском материјалу (свескама, прибору) који ће им бити потребан у раду.

(Током септембра може се организовати посета школској библиотеци, а ученици ће се упутити у начин коришћења библиотечког фонда.)

Домаћи задатак: Писање обавештења из текућег школског живота; најаву догађаја... (При изради задатка ученицима ће помоћи садржај из уџбеника *Грамајике*, стр. 121–123.)

2. Језичка култура (усмено изражавање: обрада)

Подела текстова (и облика изражавања) према основној сврси: излагање (експозиција), опис (дескрипција) и приповедање (нарација) као три од пет главних врста текстова. Технички опис (давање објективних обавештења о томе како нешто изгледа) и сугестивни опис (у уметничком делу). Техничка нарација (упутства, објашњења како нешто функционише) и сугестивна нарација (у уметничком делу).

Користити *Грамајику*, стр. 124–126, и *Радну свеску*, стр. 90–94.

3. Књижевност (систематизација знања)

Шта смо научили из књижевности у 6. разреду. Разговор о прочитаним и обрађеним текстовима који су побудили највећу пажњу ученика. Обновљање знања о језичкостилским средствима и савладаним књижевнотеоријским појмовима (уз упућивање на конкретне примере из књижевних дела).

Квиз из књижевности.

Задатак за самостални рад: Обновити градиво из граматике усвојено у 6. разреду. У ту сврху послужиће уводни садржај из *Грамајике*, стр. 7–14 и *Радне свеске*, стр. 6–13, а на стр. 14 налази се и пригодни тест.

4. Језик (граматика: систематизација знања)

Шта смо научили из граматике у 6. разреду. Рад на задацима из *Грамајике*, стр. 7–14 и *Радне свеске*, стр. 6–13.

Квиз из граматике.

5. Језик (правопис: утврђивање)

Понављање и увежбавање правописних правила (садржај из претходних разреда).

Диктат (провера након израде; рад по паровима).

6. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада одломака из дела *Животи и обичаји народа српскога*, Вука Стефановића Караџића, *Моба и њрело* (СКЗ, Београд, 1957, стр. 52–58) и *Прело и сујредак* (СКЗ, Београд, 1957, стр. 52–58).

Задатак за самостални рад: Обновити знања о породичним и обичајним народним лирским песмама, читаним у претходном разреду. (Наставник даје упутства за истраживачко читање и припрема ученике за компаративни приступ одабраним лирским песмама, на нивоу осврта.)

Књижевнотеоријски појмови: народне лирске песме (одлике и класификација).

7. Књижевност (лектира: обрада)

Народне лирске посленичке песме (избор). *Чийанка*, стр. 9.

Интерпретација народне лирске песме *Кујунџија и хитројреља*. *Чийанка*, стр. 10.

Књижевнотеоријски појмови: основне лирске врсте у народној књижевности; дијалог; врсте стиха у народној поезији.

Домаћи задатак: Припремити се за изражајно читање и казивање одломака из обрађиваних народних лирских песама (по избору ученика).

8. Језик (ортоепија: увежбавање)

Изражајно читање и казивање одломака народних лирских песама обрађиваних у шестом и седмом разреду (избор посленичких, породичних и обичајних народних лирских песама).

Увежбавање правилног изговора речи; слушање звучног записа; казивање напамет; снимање казивања и анализа снимка.

Задатак за самостални рад: Поделити задатке за истраживачко читање народне бајке *Злајна јабука и девет њауница* (ученицима се могу понудити диференцирани налози, у зависности од њихових индивидуалних способности и интересовања).

9. Језик (граматика: утврђивање и проширивање знања)

Променљиве и непроменљиве врсте речи (систематизација и проширивање са подврстама).

Граматичке категорије променљивих речи (код именица: род; број и падеж; код придева: род, број, падеж, вид, степен поређења...).

(Рад на одабраном књижевном тексту обрађиваном у шестом разреду.)

10. Језик (граматика: обнављање и проширивање знања)

Граматичке категорије променљивих речи (код именица: род; број и падеж; код придева: род, број, падеж, вид, степен поређења.)

У рад на часу укључити *Грамајкику*, стр. 23–32 и *Радну свеску*, стр. 16–38.

11. Књижевност (обрада)

Наставна интерпретација народне бајке *Злајна јабука и девет њауница*. *Чийанка*, стр. 33.

Уз ову бајку може се обрадити и одломак из књиге Павла Софрића Нишевљанина, *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба* (о јабуци), *Чийанка*, стр. и прочитати текст из *Полијикиној забавника* о „јабуци раздора“, *Чийанка*, стр. 153.

Књижевнотеоријски појмови: народна бајка, композиција, реалистично и фантастично у бајци; симбол.

Домаћи задатак: урадити вежбања у *Радној свесци*, *Злајина јабука* и *девети ђауница*, стр. 125.

12. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Временска транспозиција народне бајке, локализација у садашње време.

Причање о измишљеном догађају уз коришћење приповедања, описивања и дијалога.

Говорна вежба: *Била једном једна бајка...*

13. Језик (граматика: обнављање и проширивање знања)

Значење и употреба падежа (номинатив и вокатив). *Грамајшика*, стр. 55–56, *Радна свеска*, стр. 46 и 47.

Грамаички и логички субјекат. *Грамајшика*, стр. 79, *Радна свеска*, стр. 60 и 64.

14. Књижевност (лектира: обрада)

Уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и историјским споменицима Србије (избор ствара наставник). (Ученици се још почетком месеца могу подстаћи да се благовремено припреме и пронађу одговарајуће текстове, уз помоћ наставника, библиотекара и родитеља, које ће на часу представити.)

(Предлог: *Чари и ћуди Койаоника*, (видети текст у овој књизи); *Крајика свиња о Београду*, Душан Матић, *Чијанка*, стр. 164, *Наша небеса*, Милош Црњански, *Чијанка*, стр. 138.)

Књижевнотеоријски појмови: путопис, есеј, репортажа; приповедање, описивање.

15. Језик (граматика: обрада)

Појам синтагме. Састав именичке синтагме: главна реч и атрибути. Апозиција. Апозитив. *Грамајшика*, стр. 50–51 и *Радна свеска*, стр. 42–44.

16. Језик (граматика: проширивање знања)

Значења генитива. *Грамајшика*, стр. 57–59, *Радна свеска*, стр. 49–50.

17. Књижевност (лектира: обрада)

Кратке фолклорне форме (пословице, загонетке, питалице). *Чијанка*, стр. 38–39.

Пословице као поруке књижевноуметничких текстова и „наравоученија“ у баснама.

18. Језик (граматика: обрада)

Падежи за означавање места завршетка кретања и места налажења. *Грамајшика*, стр. 67, *Радна свеска*, стр. 55.

Значења датива, инструментала и локатива. *Грамајшика*, стр. 60–61 и 64–66, *Радна свеска*, стр. 51, 53 и 54.

Гласовне промене у промени облика речи. *Радна свеска*, стр. 40–41.

II НАСТАВНА ТЕМА (октобар): Сви остиаше, јосіо, у Косову...

1. Књижевност (обнављање)

Обнављање народних епских песама косовског тематског круга.

Народне песме о Косовском боју (избор), налазе се у *Машићарији речи*, читанци за шести разред: *Комади од различнијех косовскијех њјесама*, *Чићанка*, стр. 97; *Цар Лазар и царица Милица*, *Чићанка*, стр. 104.

Књижевнотеоријски појмови: народна епска песма, здравица, клетва, десетерац (епски десетерац), цезура, хипербола.

2. Језик (граматика: обрада и обнављање знања)

Значења акузатива. *Грамаћика*, стр. 62–63, *Радна свеска*, стр. 52.

Прави и неправни објекат. *Грамаћика*, стр. 82 и 83, *Радна свеска*, стр. 62 и 63.

3. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација песме *Манасија Васка Попе*. *Чићанка*, стр. 98.

Избор текстова о културноисторијским споменицима Србије.

Чувене задужбине.

Књижевнотеоријски појмови: однос ауторске и народне лирике; дистих, терцина, мотив.

4. Језик (правопис: обрада и утврђивање правописне норме)

Црта, цртица, заграда, запета у набрајању скраћеница...

Грамаћика, стр. 109–112, *Радна свеска*, стр. 76–86.

5. Књижевност (лектира: обрада)

Читање, доживљавање и тумачење одломка из драмског текста *Бој на Косову*, Љубомира Симовића. *Чићанка*, стр. 91.

Књижевнотеоријски појмови: драма у ужем смислу, драма у стиху; карактеризација лика, драмска ситуација, дијалог, монолог, ремарке, драмска радња, ликови у драми..

6. Језик (граматика: обрада)

Падежна синонимија. *Грамаћика*, стр. 68, *Радна свеска*, стр. 56.

Припрема за израду контролног задатка о падежима.

7. Језик (граматика: утврђивање)

Контролна вежба: Падежи (провера ученичког знања путем теста).

8. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација песме *Симонида* Милана Ракића. *Чићанка*, стр. 104.

(Откривање главног осећања и других емоција у песми. Уочавање мотивске структуре песме, начин развијања појединих мотива у песничке слике и њихово здружено функционисање.)

Књижевнотеоријски појмови: основни мотив, лирски субјекат, катрен, стилске фигуре.

9. Књижевност (лектира: обрада)

Тумачење песме *Бисерне очи* Симе Пандуровића. *Чићанка*, стр. 116.

Књижевнотеоријски појмови: ауторска (уметничка) лирска поезија; композиција лирске песме; функција мотива у композицији лирске песме, рима, епитет.

Домаћи задатак: Поделити задатке за истраживачко читање народних епских песама *Диоба Јакшића* и *Смрт војводе Пријезде*. (Уколико наставник то предвиђа, упутиће ученике и на шири избор песама покосовског тематског круга.)

10. и 11. Књижевност (лектира: обрада)

Народне епске песме покосовског тематског круга (избор).

Наставна интерпретација народних епских песама *Диоба Јакшића* (*Чишанка*, стр. 11–12) и *Смрт војводе Пријезде* (*Чишанка*, стр. 14–15), на нивоу приказа, са посебним освртом на женске ликове у овим песмама.

Књижевнотеоријски појмови: особености лирске и епске народне поезије (сличности и разлике); народне епске песме старијих времена, класификација по тематским круговима: о Немањинима, косовским јунацима, Марку Краљевићу и средњовековним феудалцима Јакшићима, Бранковићима, Црнојевићима; сиже (распоред догађаја у књижевном делу), фазе у развоју радње; десетерац, цезура.

Домаћи задатак: *Женски ликови у народним епским песмама покосовској њемањској круга.*

12. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Говорна вежба: *Историјске знаменитости мога краја* или *Изглед једној манастира*. У рад на часу укључити и обнављање следећег програмског садржаја: *Технички и сујестивни опис*: описивање неког предмета / објекта из околине, из ентеријера и екстеријера (по сопственом избору) – најпре објективно (технички опис), а затим изражавајући сопствене утиске (сугестивни опис). Бирање појединости у зависности од сврхе описа.

13. Језичка култура (писмено изражавање)

Анализа домаћег задатка: *Женски ликови у народним епским песмама покосовској њемањској круга.*

14. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Припрема за израду Првог школског писменог задатка. Разговор о композицији задатка. Упутити ученике на који начин да се додатно припреме, на шта да обрате пажњу. Објаснити им шта се све узима у обзир при оцењивању писменог задатка.

Лексичке и семантичке вежбе. *Радна свеска*, стр. 123.

15. Језичка култура (писмено изражавање)

Израда Првог школског писменог задатка. (Тема по избору наставника, или једна од следећих тема: *Културноисторијски симболи средњовековне Србије кроз слике и речи; Очи су оледало душе; Како ти је без крила твојега / Као браћу једном без другога; Љубав, часни и достојанство Анђелије и Јелице...*

16. Језичка култура (писмено изражавање)

Исправка Првог школског писменог задатка. (Указивање на грешке издвојене из радова и њихово уопштено тумачење у сарадњи са ученицима. Читање најуспешнијих радова и образлагање њиховог квалитета, у дискусији.)

17. Језичка култура (писмено изражавање)

Индивидуално исправљање Првог школског писменог задатка у свесци за писање писмених. (Наставник ће у одређеном тренутку преконтролисати, а по могућству и оценити, напор ученика да побољшају текст свог писменог задатка, после инструкција које су добили.)

III НАСТАВНА ТЕМА (новембар): *У добру је лако добар бићи...*

1. Књижевност (лектира: обрада)

Народне епске песме о хајдуцима (избор).

Интерпретација народне епске песме *Мали Радојица. Чийанка*, стр. 18–20.

Књижевнотеоријски појмови: словенска антитеза, стајаћи епитет, градација, хипербола; народне епске песме средњих времена; епски јунак.

2. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење народне епске песме тематског круга о хајдуцима, *Сћарина Новак и кнез Бојосав, Сћари Вујадин* (или неке друге песме по избору наставника).

Ученицима поделити задатке за истраживачко читање романа *Хајдук Сћанко* Јанка Веселиновића.

3. Језик (граматика: утврђивање)

Глаголи: глаголски вид; глаголски облик, лице, број, род, стање, потврдност / одричност. (Рад на припремљеним наставним листићима. Може се користити *Грамајика* из шестог разреда.)

4. Језик (правопис: обрада)

Навикавање ученика на коришћење правописа (школско издање). *Грамајика*, стр. 113–116, *Радна свеска*, стр. 87.

5. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење романа *Хајдук Сћанко* Јанка Веселиновића. (Одломак у *Чийанци* на стр. 105.)

Књижевнотеоријски појмови: роман, историјски роман, роман за децу и омладину.

6. Језик (граматика: обрада и утврђивање знања)

Врсте глагола: безлични (имперсонални) и лични (персонални); прелазни, непрелазни и повратни. *Грамајика*, стр. 33–37, *Радна свеска*, стр. 28–32.

Безличне реченице. *Грамајика*, стр. 90–91, *Радна свеска*, стр. 69.

7. Књижевност (лектира: обрада)

Народне епске песме о ускоцима (избор).

Интерпретација народне епске песме *Иво Сенковић и аја од Рибника. Чийанка*, стр. 22–28.

Књижевнотеоријски појмови: епски десетерац; композиција епског дела, фазе у развоју радње: експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет.

8. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација народне епске песме *Ројство Јанковић Сћојана. Чийанка*, стр. 29–31.

Књижевнотеоријски појмови: алегорија, метафора, градација; тужбалица.

9. Језик (граматика: обнављање и проширивање знања)

Састав реченице у вези са врстама глагола. Врсте предиката: глаголски, сложени глаголски и именски. Предикатске реченице, *Грамајџика*, стр. 77–81, *Рагна свеска*, стр. 60.

10. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација одломка из дела *Кањош Мацедонових*, Стефана Митрова Љубише. *Чиџанка*, стр. 99–103. (Са ученицима се може обрадити, путем компаративног приступа, и одломак из истоимене драме Виде Отђеновић. Текст тог одломка налази се у овој књизи.)

Књижевнотеоријски појмови: карактеризација лика (социолошка и психолошка).

Домаћи задатак: писање састава на тему *Хоће ли будућности имаџи јунаке*.

11. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Говорна вежба: *Мало ли је џакијех јунака, ко шџо беше...*

12. Језичка култура (писмено изражавање)

Читање и анализа домаћег задатка: *Хоће ли будућности имаџи јунаке*.

Задатак за самостални рад: Поделити ученицима задатке за истраживачко читање романа *Доживљаји Николејине Бурсаћа*, Бранка Ђопића.

13. Језик (граматика: утврђивање)

Служба речи у реченици.

(Рад на припремљеним примерима. Користити наставне листиће.) *Рагна свеска*, стр. 67.

IV НАСТАВНА ТЕМА (децембар):

Хоће ли слобода умеџи да џева као шџо су сужњи џевали о њој?

1. Језик (граматика: обнављање и проширивање знања)

Прилошке одредбе за време, место, начин, меру, узрок и количину. *Грамајџика*, стр. 85–86, *Рагна свеска*, стр. 65.

2. Језик (граматика: утврђивање)

Припрема за контролну вежбу – Глаголи и глаголски облици (обновљено знање из VI разреда и проширени садржај из VII разреда).

Вежбање: Одређивање службе речи у реченици. *Рагна свеска*, стр. 67.

3. Језик (граматика: утврђивање)

Контролна вежба – глаголи и глаголски облици.

4. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада уметничке лирске песме *Плава џробница* Милутина Бојића. *Чиџанка*, стр. 126.

(Упућивање ученика у друштвено-историјску условљеност уметничког дела и однос писца према друштвеној стварности.)

Књижевнотеоријски појмови: атмосфера, композиција, структура, строфа.

5. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна обрада дела *Доживљаји Николејине Бурсаћа*, Бранка Топића. (Одломак у *Чишњаници* на стр. 172–175.)

Анализа лика Николетине (физичке и психолошке особине).

Књижевнотеоријски појмови: роман, форме приповедања, портрет.

6. Књижевност (лектира: обрада)

Наставак наставне интерпретације дела *Доживљаји Николејине Бурсаћа*.

(Анализа одабраних одломака из дела у којима преовладава говор ликова ради бољег схватања дијалога као облика казивања. Препричавање текста са променом редоследа догађаја (ретроспектива) – по самостално сачињеном плану.

Књижевнотеоријски појмови: хронолошко и ретроспективно приповедање.

Домаћи задатак: Преиначавање управног говора у неуправни. (Задати конкретан одломак из дела који ученици треба прво да препишу у свеске, поштујући правописна правила приликом писања управног говора, а потом да га претворе у неуправни говор.)

7. Језик (граматика: обрада)

Акценти: Уочавање разлике између кратких акцената. *Грамајшика*, стр. 139–142, *Рагна свеска*, стр. 105–108.

8. Језик (ортоепија: утврђивање и проширивање знања)

Разликовање дугих и кратких акцената, дугоузлазних и дугосилазних. Развијање вештине у изговарању краткоузлазних и краткосилазних акцената.

Обнављање и увежбавање обрађених садржаја о акцентима у српском књижевном језику. (За изражајно читање препоручује се и коришћење акценатованих одломака различитих текстова из *Акцентнајске чишњанке* Асима Пеца.)

9. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада уметничке лирске песме *Крвава бајка*, Десанке Максимовић. *Чишњанка*, стр. 134.

Књижевнотеоријски појмови: родољубива песма, елегија, рефрен.

10. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна обрада одломка из дела *Дневник Ане Франк*. *Чишњанка*, стр. 192.

Књижевнотеоријски појмови: књижевнонаучне врсте – дневник; приповедање у првом лицу.

11. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада приповетке *Кашика* Антонија Исаковића. (Може се одабрати и неко друго дело из додатног програмског избора лектире.)

Књижевнотеоријски појмови: психолошка анализа лика; унутрашњи монолог.

12. Књижевност (лектира: систематизација)

Ратна тематика у обрађеним књижевноуметничким текстовима.

Однос књижевности и стварности.

13. Језик (граматика: утврђивање)

Гласовне промене у промени облика речи (нормативна решења). Обнављање знања о гласовним променама из претходних разреда.

14. Језичка култура (писмено изражавање)

Припрема за израду Другог школског писменог задатка. Рад на композицији састава. (Могуће вежбање на одштапаном тексту у коме нису обележени нови пасуси, нити су исправљене језичке и правописне грешке.)

15. Језичка култура (писмено изражавање)

Израда Другог школског писменог задатка.

16. Језичка култура (писмено изражавање: обрада)

Писање честитке, позивнице, захвалнице, и-мејл поруке. *Грамаџика*, стр. 127–129, *Радна свеска*, стр. 95.

17. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Исправка Другог школског писменог задатка. (Указивање на грешке издвојене из радова и њихово уопштено тумачење у сарадњи са ученицима. Читање најуспешнијих радова и образлагање њиховог квалитета, у дискусији.)

18. Језичка култура (писмено изражавање)

Индивидуално исправљање Другог школског писменог задатка у свесци за писање писмених. (Наставник ће у одређеном тренутку проконтролисати, а по могућству и оценити, напор ученика да побољшају текст свог писменог задатка, после инструкција које су добили.)

V НАСТАВНА ТЕМА (јануар и фебруар): Слово о сјасоносној речи

1. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација приповетке *Наши Божић* Борисава Станковића. *Чиџанка*, стр. 184.

Књижевнотеоријски појмови: приповедач, екстеријер, дијалог.

Уз овај текст може се читати и одломак из књиге Вука Стефановића Караџића *Животи и обичаји народа српскога – Обичаји о различнијем изразањима*.

2. Књижевност (лектира: обрада)

Свети Сава у књижевности (избор из прича, списа и предања). *Чиџанка*, стр. 42–55.

(Упутства за организовање часа на тему *Свети Сава у народним причама* налазе се у књизи *Наставна теорија и пракса 1*, стр. 89–95.)

Књижевнотеоријски појмови: легендарна прича, предање; фантастични мотиви.

3. Књижевност (лектира: обрада)

Тумачење текста *Писмо иџману Сјиридону*, свети Сава. *Чиџанка*, стр. 56–59.

Књижевнотеоријски појмови: посланица, писмо, благослов.

4. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада одломака из песме у прози *Светиоторски дани и ноћи* Миодрага Павловића. *Чиианка*, стр. 67.

Књижевнотеоријски појмови: песма у прози, метафора.

5. Књижевност (лектира: систематизација)

Квиз о светом Сави. (Поводом дана прославе Школске славе.)

6. Језичка култура (писмено изражавање)

Стварање сценарија за историјски филм о светосавском периоду.

Књижевнотеоријски појмови: сценарио (усвајање основних теоријских и функционалних појмова из филмске уметности).

(За овај час ученици се припремају помоћу задатака за групни рад. Користити и одломке из текстова који припадају поглављу у *Чиианци*, *Слово о сјасоносној речи*, а нису претходно обрађивани: *Жиџије светіої Симеона*, свети Сава, стр. 64–66; *Свети Сава*, Милош Црњански, стр. 62.)

7. Језик (историја језика: обрада)

Индоевропска језичка група и њене гране. *Грамаџика*, стр. 15.

8. Језик (историја језика: обрада)

Језик Словена у прапостојбини. Сеобе Словена и стварање словенских језика. *Грамаџика*, стр. 16.

9. Језик (историја језика: обрада)

Стварање старословенског језика. Мисија Ђирила и Методија. *Грамаџика*, стр. 16–18.

10. Језик (ортоепија: вежбање)

Изражајно читање и казивање пригодних одломака из текстова о светом Сави (по избору наставника), уз претходну припрему по упутствима.

11. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Говорна вежба: *Словенски бојови не воле њисаџи* или *Словени, историјско њлеме или мий*. (Индивидуална ученичка излагања на основу претходно сачињених теза, уз ослањање на претходно савладано градиво и евентуално истраживање литературе коју предлаже наставник.)

12. Језик (историја језика: обрада)

Примање писмености код Срба. Прва писма – глагољица и ћирилица. *Грамаџика*, стр. 19–20.

13. Језичка култура (писмено изражавање)

Анализа домаћег задатка: *Трајови народној веровања у нашој свакодневици*.

14. Језик (историја језика: вежбање)

Практичан рад: пример старословенског текста и уочавање битних особина старословенског језика.

15. Језик (историја језика: обнављање)

Мултимедијална презентација – Старословенски споменици.

У рад на часу може се укључити и обрада одломка из *Хиландарске повеље* Стефана Првовенчаног (један од најстаријих сачуваних споменика оригиналне српске књижевности). *Чишанка*, стр. 60–63.

16. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација одломка из дела *Живої и ѿрикљученија* Доситеја Обрадовића. *Чишанка*, стр. 110–112.

Књижевнотеоријски појмови: биографија.

17. Књижевност (лектира: утврђивање)

Идејни слој текста као интеграциони чинилац интерпретације.

Разматрање порука и идеја које носи одломак из *Живоїа и ѿрикљученија* Доситеја Обрадовића. Истраживање одређених вредности са становишта ученог проблема; доказивање утисака и тврдњи, запажања и закључака на основу података из текста.

18. Језик (граматика: утврђивање)

Реченични чланови исказани речју и синтагмом. *Грамаїика*, стр. 87. *Радна свеска*, стр. 42 и 66. Служба речи и синтагми у реченици (систематизација).

19. Језик (граматика: обрада)

Напоредни односи међу реченичним члановима – саставни, раставни и супротни. *Грамаїика*, стр. 100–103, *Радна свеска*, стр. 68.

20. Књижевност (лектира: обрада)

Интерпретација дела *Прича о кмеїу Симану*, Иво Андрић. *Чишанка* (одломак), стр. 129–133. Књижевнотеоријски појмови: фабула, сиже; ситуација; карактеризација лика; пејзаж; наративна дескрипција, приповедање у трећем лицу.

21. Књижевност (лектира: обнављање и проширивање знања)

Анализа језика и стила у *Причи о кмеїу Симану* Иве Андрића.

Улога форми приповедања у карактеризацији ликова у књижевноуметничком делу.

22. Језик (граматика: обрада)

Независне предикатске реченице – појам комуникативне функције.

Подела комуникативних реченица по значењу: обавештајне, упитне, заповедне, узвичне, жељне. *Грамаїика*, стр. 99, *Радна свеска*, стр. 73.

23. Језик (граматика: обрада)

Комуникативна реченица као синтаксичка јединица састављена од најмање једне независне предикатске реченице. *Грамаїика*, стр. 99, *Радна свеска*, стр. 73.

24. Језик (правопис: утврђивање)

Исправљање текста који обилује правописним грешкама. Упућивање ученика у изглед и значење коректорских знакова, као и у њихову употребу.

VI НАСТАВНА ТЕМА (март): *То код нас не може да буде*

1. Језик (граматика: обрада)

Комуникативна реченица састављена од две или више независних предикатских реченица. (Наставник припрема радне листиће са одабраним примерима из књижевних текстова и из свакодневне комуникације. Уочавање разлике у стилу комуникативне реченице која се јавља у књижевном и некњижевном тексту.)

2. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација одломка из комедије *Покондирена џишка* Јована Стерије Поповића. *Чишанка* (одломак), стр. 72–82.

Књижевнотеоријски појмови: чин, појава, дијалог, реплика, монолог, дидаскалије (ремарке), драмска радња, типски јунак, комедија карактера.

3. Језик (ортоепија: вежбање)

Усавршавање изражајног читања у складу са природом уметничког текста; вођење ученика у самосталном припремању за изражајно читање проучавањем обрађеног књижевног дела (условљеност ритма и темпа, јачине гласа, логичких и психолошких пауза, реченичног акцента). Читање и казивање по улогама.

4. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење одломка из приповетке *Мриво море* Радоја Домановића. *Чишанка*, стр. 117–122.

Књижевнотеоријски појмови: сатира, сатирично, приповетка, алегорија.

5. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада текста *Чиновникова смрт* Антона Павловича Чехова. *Чишанка*, стр. 123–125.

Књижевнотеоријски појмови: хумор, сатира, иронија, сарказам; новела; унутрашњи монолог. Однос сужеа и фабуле. Уоквирена фабула.

(Драматизација прозног текста. Видети текст Златка Грушановића у овој књизи.)

6. Језичка култура (писмено изражавање)

Рад на часу: Портретисање књижевног лика на основу приповедачевих коментара, фабуле, дијалога – по самостално сачињеном плану. (Портретисање довести у везу са ликом Червјакова из новеле *Чиновникова смрт* А. П. Чехова.)

7. Језик (граматика: обрада)

Напоредни односи међу независним предикатским реченицама (саставни, укључујући и закључни). *Грамајшика*, стр. 100–103, *Радна свеска*, стр. 73–74. Кратак преглед научног, *Грамајшика*, стр. 104–105.

8. Језик (граматика: обрада)

Напоредни односи између независних предикатских реченица (раставни, супротни, укључујући и искључни). *Грамајшика*, стр. 100–103, *Радна свеска*, стр. 73–74.

9. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна обрада романа *Пој Ђира и њој Сјира* Стевана Сремца. *Чийанка* (одломак), стр. 133.
Књижевнотеоријски појмови: главни и споредни ликови; контраст; карактер; хумор, иронија.

10. Књижевност (лектира: обрада)

Наставак анализе романа *Пој Ђира и њој Сјира*. Обрада хумористичке прозе у настави.
(Видети текст Љиљане Пешикан-Љуштановић *Умена књижевност и традиционална култура у роману „Пој Ђира и њој Сјира“ – засиуљеност и комичка функција*, наведен у овој књизи.)

11. Језик (граматика: утврђивање)

Напоредни односи међу независним предикатским реченицама (припрема за контролни задатак).

Рад на претходно припремљеним наставним листићима.

12. Језик (граматика: утврђивање)

Контролна вежба (напоредни односи међу реченичним члановима и независносложеним реченицама).

13. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење одломка из Нушићеве комедије *Власи*. *Чийанка*, стр. 83–90.

Књижевнотеоријски појмови: карактеризација драмских ликова.

14. Језичка култура (писмено изражавање)

Припрема за Трећи школски писмени задатак: Увежбавање технике у изради писменог састава (избор грађе, њено компоновање, обједињавање садржаја, приповедање и описивање).

(У рад на часу може се укључити и давање упутстава за израду интервјуа са занимљивом личношћу из ученичког окружења.)

15. Језичка култура (писмено изражавање)

Израда Трећег школског писменог задатка. Могуће теме: *Моје одељење није мртво море, Каг се шиква њокондири, Пером саиричара...*

16. Језичка култура (писмено изражавање)

Исправка Трећег школског писменог задатка.

У другом делу часа посебно указати на пропусте у правопису: писање негације уз именице и придеве; писање НАЈ уз придеве; употреба великог слова и друго. Могуће је дати и кратак **диктат**.

17. Језичка култура (писмено изражавање)

Други час исправке Трећег школског писменог задатка – писање побољшане верзије састава (индивидуални рад ученика).

(У рад на часу може се укључити и читање интервјуа који се ученицима може задати да напишу за домаћи задатак.)

18. Језик (правопис: обрада)

Интерпункција у сложеној реченици (запета, тачка и запета). *Грамаџика*, стр. 106–108, *Радна свеска*, стр. 80–82.

VII НАСТАВНА ТЕМА (април): *Ко хоће да доживи чудо*

1. Књижевност (лектира: обрада)

Читање, доживљавање и тумачење некњижевног текста *Порџреџи великих сликара и архиџекаџа*, Ђорђо Вазари (одломак о Леонарду да Винчију). (Наведени одломак се налази у овој књизи, а наставник може одабрати и текст по свом избору.)

Читање текста са разумевањем. Проналажење експлицитних и имплицитних информација. Повезивање информација и идеја изнетих у тексту. Извођење закључка заснованог на тексту. Издвајање битног од мање битног садржаја...

Домаћи задатак: Сажимање текста. Писање сажетка (резимеа) одломка о Леонарду да Винчију.

2. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење уметничке збирке лирских песама *Плави чуџерак* Мирослава Антића. *Чиџанка*, стр. 168. (Једна песма се може интерпретирати, а остале обрадити на нивоу приказа и осврта.)

Књижевнотеоријски појмови: слободан стих; збирка лирских песама; стилске фигуре; љубавна поезија, мисаона поезија.

3. Језичка култура (усмено изражавање: вежбање)

Изражајно рецитовање одабраних песама из збирке *Плави чуџерак*.

У другом делу часа читање домаћих задатака (читање сажетка текста о Леонарду да Винчију).

4. Језик (граматика: обрада)

Конгруенција – основни појмови. Слагање придева и глагола са именицом у реченици. *Грамаџика*, стр. 71–75, *Радна свеска*, стр. 57–59.

5. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна обрада народне лирске песме *Љубавни расџанак*. *Чиџанка*, стр. 8.

Књижевнотеоријски појмови: народна лирска љубавна песма, алегорија, хипербола, метафора; песничка слика, мотив.

6. Књижевност (лектира: обрада)

Компаративни приступ поетским текстовима *Волео сам вас* Александра Пушкина и *Врџи* Жака Превера. *Чиџанка*, стр. 183.

Књижевнотеоријски појмови: тема, мотив; слободан стих; преводна књижевност.

7. Језик (граматика: утврђивање)

Конгруенција – конгруентне категорије придева (род, број, падеж) и глагола (лице, род, број). Вежбе у употреби одговарајућих падежних облика (с обзиром на различите дијалекатске основе). Отклањање грешака у конгруенцији.
(Предлаже се **кратка контролна вежба.**)

8. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна обрада романа *Мали њринци* Антоана де Сент Егзиперија. (У *Чиџанци* је дат одломак на стр. 204. Користити се прилогом Љ. Петровачки и Г. Штасни *Три мојућа њрисџуја* роману „Мали њринци“ Антоана де Сент Егзиперија, датом у овој књизи.)

Књижевнотеоријски појмови: роман, врсте романа; ликови у роману; пренесено значење речи; алегорија.

9. Књижевност (лектира: проширивање знања)

Тумачење идејног слоја романа *Мали њринци*.
Интерпретација романа увидом у форме приповедања.

10. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење текста Гроздане Олујић *Звезда у чијим је њрудима нешџо куцало*. *Чиџанка*, стр. 198–201.

11. Књижевност (лектира: обрада)

Читање, доживљавање и тумачење лирске песме *Небо* Стевана Раичковића. *Чиџанка*, стр. 197.
Књижевнотеоријски појмови: рефлексивна (мисаона) песма, симбол, амблем, мотив.
(Уочавање особености лирске поезије може се довести у везу са проширивањем знања о песми у прози, уз коришћење одабраног избора из *Срџских њрозаида*, датог у овој књизи – компаративни приступ.)

12. Језичка култура (писмено изражавање)

Анализа домаћег задатка: *Љубав као вечџџа инсџираџија умеџњика*.
У другом делу часа увести читање и разумевање табела, легенди, дијаграма и сл.
Грамаџика, стр. 136–138 и *Радна свеска*, стр. 103–104.

VIII НАСТАВНА ТЕМА (мај): Поџера за њејзажима

1. Језик (граматика: обрада)

Појам актива и пасива. *Грамаџика*, стр. 36–37, *Радна свеска*, стр. 32.

2. Књижевност (лектира: обнављање)

Мотив љубави у прозним и поетским текстовима обрађиваним у седмом разреду. (Ученици се за рад на часу припремају преко претходно смишљеног и задатог пројекта за истраживачко читање.)

3. Књижевност (лектира: обрада)

Читање, доживљавање и тумачење одломка из есеја Пеђе Милосављевића *Зашио сликам, Пошера за њезажима. Чишанка*, стр. 141–146.

Књижевнотеоријски појмови: пејзаж, персонификација, поређење, метафора, оноματοпеја. (Упутити ученике на *Радну свеску*, обнављање знања о стилским фигурама, стр. 110–122.)

4. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада текста *Сшара њородична кућа* Павла Угринова. *Чишанка*, стр. 156–159.

Књижевнотеоријски појмови: статички и динамички мотиви; ентеријер, екстеријер; дескриптивна нарација.

Домаћи задатак: Описивање екстеријера и ентеријера према самостално сачињеном плану.

5. Језичка култура (писмено изражавање)

Опис ентеријера и екстеријера (по сопственом избору или уз коришћење књижевног текста). Разликовање објективног (техничког) описа, од оног који изражава сопствене утиске (сугестивни). Бирање појединости у зависности од сврхе описа.

6. Језик (граматика: утврђивање)

Пасив саграђен са речцом *се* и пасив саграђен са трпним придевом. (Рад на претходно припремљеним примерима помоћу којих ће се систематизовати и знања о глаголским облицима.)

7. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна интерпретација песме Добрице Ерића *Песник и Месец*. *Чишанка*, стр. 154.

Књижевнотеоријски појмови: стилске фигуре (систематизација знања). Користити вежбања из *Радне свеске*.

8. Језичка култура (писмено изражавање: вежбање)

Стилске вежбе. (Користити књигу Милије Николића *Сшилске вежбе*.)

9. Књижевност (лектира: обрада)

Интерпретација песме *Подне* Јована Дучића. *Чишанка*, стр. 147.

Језичкостилска анализа песме.

Књижевнотеоријски појмови: симбол, (синестезија), персонификација, контраст; описна (дескриптивна) поезија; версификација.

10. Књижевност (лектира: обрада)

Наставна обрада приповетке *Јабука на друму* Вељка Петровића. *Чишанка*, стр. 150–153.

Књижевнотеоријски појмови: приповетка; пејзаж; персонификација; атмосфера; дескрипција; афективно сећање.

Домаћи задатак: Код куће прочитати текст *Ливада у јесен* Данила Киша, *Чишанка*, стр. 160–163 и припремити се за препривавање.

11. Језичка култура (усмено изражавање)

Припрема за израду Трећег писменог задатка.

Говорна вежба: *Предео у мом оку*. (Увежбавање препричавања *Ливаде у јесен* Данила Киша.)

12. Језичка култура (писмено изражавање)

Израда Трећег школског писменог задатка.

13. Књижевност (лектира: обрада)

Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу.

Вежбе на некњижевном тексту: проналажење и издвајање основних информација у тексту. Повезивање информација и идеја изнетих у тексту. Извођење закључка заснованог на тексту. Проналажење, издвајање и упоређивање информација из два краћа текста или више њих. (У *Чишанци* такви текстови су: о заљубљености, одломак из *Полиџикиној забавника*, стр. 177; о *Дневнику* Ане Франк, стр. 196; о цврчцима и музама, стр. 155.) Граматика, стр. 130–131.

14. Језичка култура (писмено изражавање)

Исправка Трећег школског писменог задатка. (Коментарисање претходно издвојених примера из школских задатака и њихово редиговање и стилизовање са ученицима. Образлагање композиције састава на основу задате теме. Смисао одговора на тему.)

15. Језичка култура (писмено изражавање)

Индивидуална исправка Трећег школског писменог задатка.

16. Књижевност (лектира: обрада)

Обрада дела из савремене књижевности: *Мање занимљив део дана*, Михајло Пантић. *Чишанка*, стр. 178–182. (Може се читати и поглавље из романа *Лајање на звезде* Милована Витезовића, дато у овој књизи. Упоредити са истоименим домаћим филмом, уколико су ученици гледали.)

IX НАСТАВНА ТЕМА (јун): Немири

1. Књижевност (лектира: обрада)

Интерпретација песме *Међу својима* Владислава Петковића Даса. *Чишанка*, стр. 189.

Књижевнотеоријски појмови: дескрипција; метафора; врсте ауторске (уметничке) лирске песме; александринац; укрштена рима.

2. Књижевност (лектира: обрада)

Читање, доживљавање и тумачење песме *Веймар* Ивана В. Лалића. *Чишанка*, стр. 202.

Књижевнотеоријски појмови: лирски субјекат; музичке стилске фигуре (асонанца и алитерација).

3. Књижевност (лектира: обрада)

Наставно тумачење лирске песме *Сирейња* Десанке Максимовић. *Чишанка*, стр. 176.

Књижевнотеоријски појмови: перспектива; лирско ја; љубавна песма, мисаона песма.

Домаћи задатак: научити једну лирску песму, обрађивану у овом месецу, напамет и спремити се за изражајно казивање те песме.

4. Језик (граматика: обнављање)

Шта смо научили из граматике и правописа у седмом разреду? (Припрема за годишњи тест из језика.)

5. Језик (граматика: утврђивање)

Израда годишњег теста из језика (граматика и правопис).

6. Књижевност (систематизација)

Анализа ученичких *дневника чишања*.

Књижевнотеоријски појмови (утврђивање садржаја на одабраним одломцима из текстова обрађиваних у седмом разреду).

7. Језик (ортоепија: вежбање)

Изражајно казивање по претходно сачињеном плану на тему: *Шша волим, а шша не волим на часовима српској језика*.

У другом делу часа предлаже се изражајно рецитовање неке од три песме које су ученици обрађивали у јуну и, по избору, научили напамет.

8. Завршни час

Поделити ученицима списак лектире која ће се проучавати у осмом разреду и договорити се која ће се дела читати као целовита, а која у одломцима. Дати упутства за вођење *дневника чишања* преко лета.

6.1. Табеларни приказ оријентационог распореда градива

Према овако сачињеном распореду рада по месецима, градиво ће се обрађивати у оквиру девет наставних тема, по предвиђеним наставним областима:

НАСТАВНЕ ТЕМЕ	I	II	III	IV	V	V	VI	VII	VIII	IX	УКУПНО
НАСТАВНИ МЕСЕЦИ	С	О	Н	Д	Ј	Ф	М	А	М	Ј	/
БРОЈ ЧАСОВА ПО МЕСЕЦИМА	18	17	13	18	12	12	18	12	16	8	144
КЊИЖЕВНОСТ	6	7	6	7	5	4	6	8	8	4	61
ЛЕКТИРА	6	7	6	7	5	4	6	8	8	4	61
ЈЕЗИК	9	4	5	6	10	7	7	2	2	3	55
ГРАМАТИКА	7	3	4	5	5	4	5	2	2	2	39
ПРАВОПИС	1	1	1	/	/	1	1	/	/	/	5
ОРТОЕПИЈА	1	/	/	1	1	/	1	/	/	1	5
ИСТОРИЈА ЈЕЗИКА	/	/	/	/	4	2	/	/	/	/	6
ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА	3	6	2	5	2	1	5	2	6	/	32
УСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ	3	2	1	1	1	/	/	1	1	/	10
ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ	/	4	1	4	1	1	5	1	5	/	22
ОСТАЛИ ЧАСОВИ	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	1
УКУПНО ОБРАДЕ	9	9	8	9	8	5	10	8	7	3	76
УКУПНО УТВРЂИВАЊА	9	8	5	9	4	7	8	4	9	4	67
ОСТАЛО	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	1

У предложеној табели види се да број часова по месецима зависи од школског календара и броја радних дана у месецу. Број часова на којима се проучавају књижевна дела изједначен је са бројем часова лектире. Садржаји из историје и теорије књижевности и књижевне критике укључују се у тумачење књижевности, као и разумевање некњижевног текста. Укупан број часова из области *Језик* нешто је мањи него у области *Књижевности*. У *Језик* улазе четири подобласти: *Историја језика*, *Грамаџика*, *Правопис* и *Орфографија*. Према предлогу састављача Програма, часови изражајног читања и казивања укључују се у област *Језик*, подобласт *Орфографија*, а не као до сада у *Културу изражавања* (сада се ова област назива *Језичка култура*). Ако би се сабрали часови *Орфографије* и *Језичке културе*, њихов број би био 37, што је више него у шестом разреду. Овим се задовољава још један од циљева предвиђених новим Програмом, да се ученици припреме да практично примењују знања која ће понети из школе. Часови утврђивања, обнављања и проширивања знања, увежбавања

и систематизације предвиђени су у нешто мањем броју у односу на часове обраде. Како је овим оријентационим распоредом предвиђено и „преливање” наставних садржаја, овај број се може сматрати поузданим само у математичком смислу побројавања оних садржаја који су при планирању приоритетни. Наставник ће и на часовима обраде увек утврђивати већ стечена ученичка знања и новим градивом их само даље ширити.

Под „осталим“ часовима, мада се тежило њиховој доследној класификацији, нашао се завршни час на коме се ученицима дају многе корисне информације о раду у осмом разреду.

У оквиру предвиђених области, током школске године радиће се четири школска писмена задатка у: октобру, децембру, марту и мају.

Предвиђено је и четири контролна задатка из граматике (у октобру, децембру, марту и почетком јуна), а може се увести и тест знања из граматике и правописа на почетку школске године, као и тест из књижевности. За проверу правописа наставник ће уводити диктате по потреби. Ученици ће писати домаће писмене саставе (осам је предвиђено Програмом) и припремаће се самостално, код куће, за часове књижевности и језика, помоћу истраживачких задатака, као и за изражајно читање и казивање одабраних текстова; радиће многа вежбања из *Радне свеске* и друга, по савету наставника.

7. ОКВИРНИ САДРЖАЈ РАДА У ДОДАТНОЈ НАСТАВИ У VII РАЗРЕДУ СА ПРИМЕРОМ

Садржај

Језик и језичка култура

Вежбе у правилном акцентовању. Коришћење речника да би се проверио акценат.

Анализа реченица и синтагми. Претварање активних реченица у пасивне и обрнуто. Анализа случајева у којима то није могуће (нпр. у правом презенту могућан је само повратни пасив, и то не од свих глагола; пасивну реченицу није могуће претворити у активну ако не знамо вршиоца радње, итд.).

Вежбе на тежим експозиторним текстовима: уочавање основних информација, извођење закључака, упоређивање информација из више дужих текстова, резимирање.

Прављење легенди и табела.

Књижевност

Анализа лирске и епске песме – језичко-стилска средства као интеграциони чиниоци интерпретације.

Анализа драмског књижевног дела – уочавање битних одлика. Разлика између драмског књижевног дела и позоришне представе.

Анализа савременог књижевног дела по слободном избору ученика. Коришћење основне литературе о делима и писцима. Формирање властитог мишљења о књижевном делу.

Анализа домаћег филма са посебним акцентом на визуелне и акустичке ефекте.

Пример:

1. Уводни час – представљање садржаја рада на часовима додатне наставе
2. Језичко-стилска средства као интеграциони чинилац интерпретације књижевноуметничког дела.
3. Компаративна анализа одабраног драмског текста и позоришне представе.
4. Драматизација епског текста. Писање сценарија за филм.
5. Анализа домаћег филма са посебним акцентом на визуелне и акустичке ефекте.
6. Разумевање текста – вежбе на тежем експозиторном тексту (уочавање основних информација, извођење закључака, упоређивање информација из више дужих текстова; резимирање).
7. Пасивне конструкције у књижевном делу и свакодневном говору. Разматрање стилске улоге пасива.
8. Акцентовање одабраног текста уз слушање звучног записа и проверавање акцената у речнику.
9. Читање и разумевање нелинеарних елемената текста: легенде и табеле (Нпр. на основу обележене географске карте на којој је нацртан план екскурзије, ученици пишу опис планираног путовања, уносећи редослед посећивања места и укључујући културно-историјске знаменитости које им је речено да ће посетити, или кратке биографије писаца који су у тим крајевима живели, радили, кроз њих пролазили.) Друга могућност: на основу читања распореда културних

манifestација које се за тај месец предвиђају у месту из којег је ученик, или у неком другом месту (у главном граду ова обавештења могу се добити у брошури *Водич кроз Београд*), праве се табеле у које се уноси којим ће се манифестацијама присуствовати тог месеца и у које време. Ученици се могу учити и читању различитих графикана, везаних за истраживања спроведена у њиховом разреду (у договору са психологом и педагогом), која се могу односити на испитивање њихових ширих интересовања, успеха из школских предмета, способности да комуницирају са другим људима: родбином, наставницима, својим вршњацима...

10. Формирање анкете и анализа резултата анкете.

11. Анализа савременог књижевног дела по слободном избору ученика. Писање приказа књижевног дела. Давање препоруке за читање.

12. Час са библиотекарком: појам библиографске одреднице; Стварање ауторског и предметног каталога; коришћење интернета при проналажењу различитих података.

13. Тумачење особености уметничке (ауторске) лирске песме у односу на њен ритам, риму, рефрен, дужину стиха, цезуру, музичке стилске фигуре (асонанца и алитерација), реченичну интонацију, опкорачење итд.

14. Коришћење секундарне литературе о делима и писцима. Избор грађе и њено коришћење. Навођење цитата у раду и појам парафраза.

15. Особенности језика књижевноуметничког текста. Одступања од нормативне граматике. Коментарисање архаизама и туђица приликом тумачења непознатих и мање познатих речи и израза.

16. Улога хумора у књижевноуметничком тексту. Граница између смешног и сатиричног. Иронија и сарказам као оштрице сатиричара. Писање краћег сатиричног текста.

17. Карактеризација јунака у књижевном делу. Типови карактеризације. Уочавање и разматрање елемената који учествују у овом процесу. Однос пејзажа, атмосфере, ентеријера, приповедачевих коментара, фабуле, реплика... и главног јунака у уметничком делу.

18. Коректура и лектура одабраног текста, уз коришћење уобичајених коректорских знакова.

19. Увежбавање усменог наступа пред одељењем. Рад на правилном изговору. Дикција и реторика (образлагање појмова и њихова функција). Говор тела.

20. Рад са одабраним ученицима на тестовима за такмичење из српског језика и језичке културе, и из књижевности, за талентоване ученике.

21. Даље увежбавање градива на тестовима са различитих нивоа такмичења из језика и језичке културе.

22. Индивидуално припремање такмичара и талентованих ученика.

23. Правопис: Неке језичке недоумице

24. Стварање речника књижевнотеоријских појмова. Избор појмова и њихова обрада. (Сваки ученик се може задужити да током школске године начини избор и тумачење књижевнотеоријских појмова који почињу на одређено слово, или слова, те се, након тромесечја у другом полугодишту, ови појмови могу уклапати и тако ће се сачинити речник за школске потребе.)

25. Критичка процена одабране телевизијске емисије. (Колико гледам ТВ? Шта гледам? Због чега? Шта гледају моји укућани? Најомиљенији ТВ програм. Емисија која није по мом укусу.)

26. Час креативног писања. Развијање ученичке способности да се квалитетно писмено изражавају.

27. Усмено излагање: Како ради апарат који сам изабрао/ла да представим – технички опис мањег кућног апарата чију употребу ученик може да демонстрира у школи и детаљно опише речима.

28. Особености анегдоте и ратничко-патријархалне анегдоте у односу на шаљиву народну причу. Бележење анегдота из свакодневног живота.

29. Вежбање конгруенције. Најчешће грешке и пропусти. Рад на одабраним примерима.

30. Анализа неколико новинских чланака и образлагање употребе глаголских облика који у њима преовлађују.

31. Организовање изложбе најбољих ученичких радова – на нивоу одељења. (Одабрати ученике који ће да осмисле изложбу и начине каталог са описом радова и кратким биографијама излагача.)

32. Доситејева путовања. (На основу биографских података о Доситеју Обрадовићу, нацртати мапу његовог кретања по Србији и Европи. Користити нему карту и географску карту. Прављење легенди и табела.)

33. Особености песме у прози. Рад на одабраним поетским текстовима. Уочавање разлика и сличности између песме и песме у прози. Стварање (писање) једне песме у прози.

34. Комуникативне реченице (проширивање садржаја). Уочавање различитих напоредних односа међу независним реченицама. Разликовање независне од зависне реченице у оквиру сложене.

35. Анализа писменог састава: *О њој се њрича* или *У њој се верује*. Уочавање особености предања и разговор о предањима у која се раније веровало и о онима у која се верује и данас.

36. Организовање такмичења на нивоу разреда, у знању српског језика. Прављење питања за квиз; игре асоцијација; коришћење различитих облика питања (нпр. као у РТС1 Слагалици). Напомене: Група ученика која похађа додатну наставу чини жири који претходно и смишља сва питања за такмичаре и организује начин надметања уз помоћ наставника.

Пример:

1. Питања из општег корпуса (о писцима, делима, књижевноисторијским терминима, историјској подлози дела и сл.);

2. Стварање најдуже речи од понуђених слова;

3. Погађање наслова различитих књижевних дела помоћу задавања антонимних назива, нпр. Жива река / Мртво море; Ускоци / Хајдуци; Састанак мржње / Љубавни растанак; Нова пословна зграда / Стара породична кућа; Песма о аги Ибраги / Прича о кмету Симану...

4. Игра асоцијација, на пример:

A1 административац	B1 крст	V1 савски	D1 Московљанин
A2 ћата	B2 туга	V2 морски	D2 Сибирац
A3 службеник	B3 гроб	V3 сињи	D3 Путин
A4 записничар	B4 ништавило	V4 бели	D4 Лењин
ЧИНОВНИК	СМРТ	ГАЛЕБ	РУС

АНТОН ПАВЛОВИЧ ЧЕХОВ

5. Проналажење: речи које се римују (на задату реч смислити што више таквих речи у ограниченом временском периоду); одређене врсте речи унутар краћег текста; издвајање стихова или реченица у којима доминирају стилске фигуре које се траже и сл.

6. Игра пантомиме: Објашњавање наслова задатог књижевног дела покретима и погађање тог наслова.

8. ТАКМИЧЕЊЕ ТАЛЕНТОВАНИХ УЧЕНИКА У ОРГАНИЗАЦИЈИ РЕПУБЛИЧКОГ ЦЕНТРА ЗА ТАЛЕНТЕ

Откривање, праћење развоја и напредовање надарених ученика ради реализације програма стварања научног подмлатка поставља се као један од основних циљева Републичког центра за таленте. Ова установа, са системом од четрнаест регионалних центара у Србији, бави се талентованим ученицима из области природних и друштвених наука. У сарадњи са Министарством просвете и стручним друштвима Центар талентованима ствара услове за њихов развој у одабраној научној области. Рад и напредовање одабраних прате предавачи и ментори са Универзитета, САНУ, института, школе и привреде.

Центар покрива три значајне области делатности:

- открива и идентификује надарене;
- пружа талентованима подршку у развоју;
- организује помоћ при изради магистарских и докторских дисертација, као и код научних и стручних усавршавања у земљи и иностранству.

Правилник са упутствима за Републичко и регионална такмичења и смотре научно-истраживачких радова талената доступан је на сајту www.centarzatalente.com. И-мејл Центра је talenti@eunet.rs, а адреса Нушићева 6/V, 11000 Београд. Телефони: 011/3239-625 и 3232-162.

Филозофски факултет у Београду, Катедра за психологију, израђује тест за пријемно тестирање ученика. Поред личног опредељења за одређену научну дисциплину и препоруке наставника-ментора из школе, ученик се верификује и тестом интелигенције.

Програмски садржаји се реализују кроз континуирани рад у регионалним центрима, са фондом од 30 часова по полугодишту, и кроз менторски рад са истакнутим стручњацима. Настава је прилагођена узрасту полазника и области за коју ученик покаже интересовање.

У оквиру предмета српски језик, полазници могу радити истраживачке радове из језика или књижевности, а могу се такмичити и у оригиналном стваралаштву (ауторске збирке песама, прича, романи, драме, драматизације, сценарији...).

Претходних година ученици су, поред израде рада који се вреднује са 50 поена, били у обавези да решавају тест из српског језика и књижевности. Од прошле школске године (2007/2008) тестови из језика и књижевности су раздвојени и они таленти који раде рад из језика, полажу само тест из језика, а они који раде рад из књижевности, полажу тест из књижевности. Тестови такође носе по 50 поена тако да ученик, поред знања о специфичној теми којом се бави, треба да поседује и висок ниво знања из одабране области. Тестове из српског језика и језичке културе претходних година састављале су проф. др Душка Кликовац и доц. др Весна Ломпар, а тестове из књижевности доц. др Зона Мркаљ, за седми и осми разред основне школе и сва четири разреда средње школе.

О квалитету истраживачких и ауторских радова, на Републичком нивоу, одлучује Стручна комисија коју сачињавају три члана.

Преко сајта центра јавност се може обавестити и о параметрима који се бодују при оцењивању радова који конкуришу, тј. учествују на смотри. На аутентичност рада ученик може добити максимално 25 поена; за примењивост резултата 10; на техници писања рада 5 поена и на усменој одбрани рада (са израдом паноа) највише 10 бодова. Укупно 50.

Пласман полазника на Републичком такмичењу и Смотри научно-истраживачких радова талената у распону је од 90 до 100 бодова. Прво место, 100–97; друго место 96–94; треће место 93–90.

Ученици који освоје исти број бодова деле одговарајуће место. Најуспешнији такмичари за прво, друго или треће место добијају дипломе за постигнути успех, а са појединим факултетима већ је постигнут договор да ученици који освоје прво место на Републичком такмичењу буду ослобођени дела пријемног испита за упис на факултет (у оној области на коју се односи истраживање и у оквиру које је освојен највиши пласман).

РЕГИОНАЛНО ТАКМИЧЕЊЕ ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ
VII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

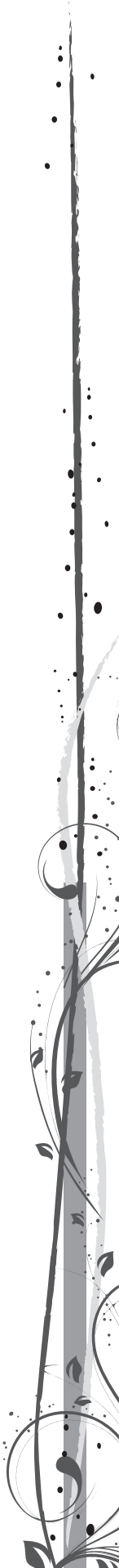
Шифра: _____

Поени

1.	<p>Пажљиво прочитај следеће цитате, па одреди из којих дела су преузети и ко су њихови аутори:</p> <p>а) „Да се из ове скриње диже а не меће, то би благо брзо нестало; брзо бисте јој дно видјели.“</p> <p>_____</p> <p>(назив дела) _____ (име писца)</p> <p>б) „Веровао сам да сам богат што имам јединствен цвет, а у ствари имам само обичну ружу. Њу и моја три вулкана који ми допиру до колена, и од којих је један можда заувек угашен...“</p> <p>_____</p> <p>(назив дела) _____ (име писца)</p>	
2.	<p>Обрати пажњу на улогу кмета Симана у следећем тексту:</p> <p>„Први дани септембра. Сунчано јутро. У шљивику на трави лежи Симан, руке затурио под главу, над њим се модре и савијају гране пуне рода. Не мисли ништа, само се смешка, јер га од главе до пете испуњава једно једино осећање; да је све ово његово.“</p> <p style="text-align: right;">(Прича о кмету Симану, Иво Андрић)</p> <p>Кмет Симан је у овој причи:</p> <p>а) наратор б) лирски субјекат в) књижевни јунак г) лице</p> <p style="text-align: right;">(Заокружи слово испред тачног одговора.)</p>	
3.	<p>Мотив је:</p> <p>а) најужа тематска јединица која се не може даље разлагати б) основни покретач радње у уметничком тексту в) натпис у стиху или прози који се исписује испред текста</p> <p style="text-align: right;">(Заокружи слово испред тачног одговора.)</p>	
4.	<p>Препознај писца на основу понуђених података:</p> <p>За рад овог писца везују се почеци српске драме и позоришта. Најзначајнија су му дела: <i>Лажа и њаралажа</i>, <i>Тврдица</i>, <i>Покондирена џиква</i>. У њима кроз забаву и смех критикује мане и пороке, као што су лажљивост, уображеност, покондиреност и тврдичлук.</p> <p>Његово име је: _____ .</p>	

5.	У следећем одломку подвуци реченицу која представља унутрашњи монолог: Осећао се врло несрећан. Његова ружа му је причала да је она јединствени примерак своје врсте на свету. А ево, само у једном врту, било их је пет хиљада потпуно истих! „Она би била врло увређена кад би то видела“, помисли он, „страшно би се закашљала и правила би се као да умире да не би испала смешна“.	
6.	Ако је тврдња тачна, упиши Т , ако је нетачна, упиши Н : 1. Јован Дучић је аутор поеме <i>Ђачки расјанак</i> . _____ 2. Дело <i>Кањош Мацеџоновић</i> је по жанровском одређењу роман. _____ 3. <i>Поход на Мјесец</i> и <i>Бајка о дечаку и Месецу</i> дела су истог аутора, Бранка Ћопића. _____	
7.	Пронађи и подвуци две погрешно написане речи у следећој реченици: Предпоставио сам да ће му се супротставити и претседник и градски одборници.	
8.	Повежи књижевне јунаке са ауторима у чијим се делима они појављују, тако што ћеш уписати одговарајући број испред сваког лика. (Један писац је сувишан.) 1. Јован Стерија Поповић _____ Фема 2. Бранко Ћопић _____ Хајдук Вељко 3. Стеван Сремац _____ Кањош Мацеџоновић 4. Вук Караџић _____ кмет Симан 5. Стефан Митров Љубиша _____ Петрак 6. Иво Андрић _____	
9.	На линијама напиши називе три стилске фигуре које откриваш у следећим стиховима: „Дан кад сјаше са жарког ата и ноћ зањише звездану љуљку, песник и месец, два нежна брата, сретну се негде на брежуљку.“ _____, _____, _____	
10.	Одреди врсту риме заступљену у следећој строфи и запиши њен назив на линији: „Не плачем само с болом свога срца рад' земље ове убоге и голе; мене све ране мога рода боле, и моја душа с њим пати и грца...“ Оваква рима назива се _____ .	

11.	<p>Повежи линијама наслове књижевних дела са називима књижевних врста којима припадају.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 60%;"><i>Хајдуци</i>, Б. Нушић</td> <td>приповетка</td> </tr> <tr> <td><i>Подне</i>, Ј. Дучић</td> <td>аутобиографија</td> </tr> <tr> <td><i>Мртво море</i>, Р. Домановић</td> <td>описна песма</td> </tr> <tr> <td><i>Животи и њриклъченија</i>, Д. Обрадовић</td> <td>роман</td> </tr> </table>	<i>Хајдуци</i> , Б. Нушић	приповетка	<i>Подне</i> , Ј. Дучић	аутобиографија	<i>Мртво море</i> , Р. Домановић	описна песма	<i>Животи и њриклъченија</i> , Д. Обрадовић	роман								
<i>Хајдуци</i> , Б. Нушић	приповетка																
<i>Подне</i> , Ј. Дучић	аутобиографија																
<i>Мртво море</i> , Р. Домановић	описна песма																
<i>Животи и њриклъченија</i> , Д. Обрадовић	роман																
12.	<p>Поређај следеће реченице по реду (да сачињавају везан текст), тако што ћеш испред сваке уписати њен редни број:</p> <p>☐ По многим је био најплодоноснији математичар у историји.</p> <p>☐ Убрзо је стекао необичну навику да пита људе кад су рођени и на лицу места им каже колико секунди су до тог тренутка проживели.</p> <p>☐ Мали Мађар Пал Ердош као од шале множио је напамет троцифрене бројеве кад му је било само три године.</p> <p>☐ Као зрео научник, Ердош је написао сам или у сарадњи са још неким приближно 1500 научних радова.</p>																
13.	<p>Попуни табелу како је започето:</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="width: 40%;">Назив дела и име писца</th> <th style="width: 30%;">Књижевни род</th> <th style="width: 30%;">Књижевна врста</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td><i>Мали Радојица</i></td> <td>епика</td> <td></td> </tr> <tr> <td><i>Покондирена њиква</i>, Јован Стерија Поповић</td> <td></td> <td>комедија</td> </tr> <tr> <td><i>Моја оџаџбина</i>, Ђура Јакшић</td> <td>лирика</td> <td></td> </tr> <tr> <td><i>Орлови рано леће</i>, Бранко Ђопић</td> <td></td> <td>роман</td> </tr> </tbody> </table>	Назив дела и име писца	Књижевни род	Књижевна врста	<i>Мали Радојица</i>	епика		<i>Покондирена њиква</i> , Јован Стерија Поповић		комедија	<i>Моја оџаџбина</i> , Ђура Јакшић	лирика		<i>Орлови рано леће</i> , Бранко Ђопић		роман	
Назив дела и име писца	Књижевни род	Књижевна врста															
<i>Мали Радојица</i>	епика																
<i>Покондирена њиква</i> , Јован Стерија Поповић		комедија															
<i>Моја оџаџбина</i> , Ђура Јакшић	лирика																
<i>Орлови рано леће</i> , Бранко Ђопић		роман															
14.	<p>Да ли је постојала могућност да се сретну, односно да ли су били савременици (упиши ДА или НЕ):</p> <p>1. Алекса Шантић и Стеван Раичковић _____</p> <p>2. Радоје Домановић и Добрица Ерић _____</p> <p>3. Војислав Илић и Стеван Сремац _____</p>																

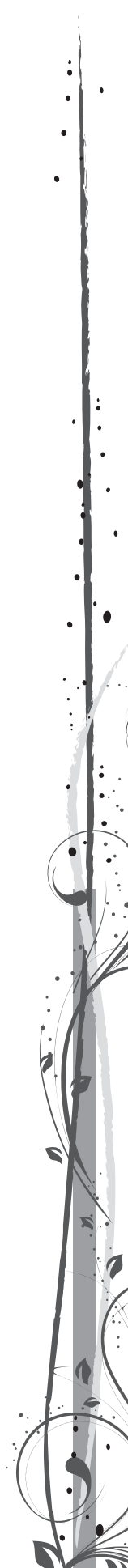

РЕГИОНАЛНО ТАКМИЧЕЊЕ ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ
2008/2009. ГОДИНЕ

VII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ
РЕШЕЊА

Број питања	Тачан одговор	Кључ за оцењивање
1.	а) <i>Кањош Мацедоновић</i> , Стефан Митров Љубиша; б) <i>Мали њрини</i> , Антоан де Сент Егзипери	1 бод, 1 бод 1 бод, 1 бод Укупно 4.
2.	в) књижевни јунак	3 бода
3.	а) најужа тематска јединица која се не може даље разлагати	3 бода
4.	Јован Стерија Поповић	3 бода
5.	„Она би била врло увређена кад би то видела, ... <u>страшно би се закашљала и правила би се као да умире да не би испала смешна.</u> “	3 бода
6.	1. Н 2. Н 3. Н	2 бода 2 бода 2 бода Укупно 6.
7.	<u>предпоставио</u> <u>претседник</u>	1 бод 1 бод Укупно 2.
8.	<u>1</u> Фема <u>4</u> Хајдук Вељко <u>5</u> Кањош Мацедоновић <u>6</u> кмет Симан <u>2</u> Петрак	1 бод 1 бод 1 бод 1 бод 1 бод Укупно 5.
9.	метафора, персонификација, епитет (прихватају се у комбинацији и: поређење, симбол, асонанца и алитерација)	1 бод 1 бод 1 бод Укупно 3.
10.	обгрљена (рима)	3 бода
11.	<i>Хајдуци</i> , Бранислав Нушић, роман <i>Подне</i> , Јован Дучић, описна песма <i>Мриво море</i> , Радоје Домановић, приповетка <i>Животи и њриклученија</i> , Доситеј Обрадовић, аутобиографија	1 бод 1 бод 1 бод 1 бод Укупно 4.

12.	4 2 1 3	Само правилан редослед носи 4 бода. Не признаје се ништа појединачно.																				
13.	<p style="text-align: center;">Назив дела и име писца</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="width: 40%;">Назив дела и име писца</th> <th style="width: 20%;">Књижевни род</th> <th style="width: 20%;">Књижевна врста</th> <th style="width: 20%;"></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td><i>Мали Радојица</i></td> <td>епика</td> <td>епска (народна) песма</td> <td>1 бод</td> </tr> <tr> <td><i>Покондирена џиква,</i> Јован Стерија Поповић</td> <td>драма</td> <td>комедија</td> <td>1 бод</td> </tr> <tr> <td><i>Моја оџаџбина,</i> Ђура Јакшић</td> <td>лирика</td> <td>родољубива песма</td> <td>1 бод</td> </tr> <tr> <td><i>Орлови рано леће,</i> Бранко Ћопић</td> <td>епика</td> <td>роман</td> <td>1 бод</td> </tr> </tbody> </table> <p style="text-align: right;">Укупно 4 бода.</p>	Назив дела и име писца	Књижевни род	Књижевна врста		<i>Мали Радојица</i>	епика	епска (народна) песма	1 бод	<i>Покондирена џиква,</i> Јован Стерија Поповић	драма	комедија	1 бод	<i>Моја оџаџбина,</i> Ђура Јакшић	лирика	родољубива песма	1 бод	<i>Орлови рано леће,</i> Бранко Ћопић	епика	роман	1 бод	
Назив дела и име писца	Књижевни род	Књижевна врста																				
<i>Мали Радојица</i>	епика	епска (народна) песма	1 бод																			
<i>Покондирена џиква,</i> Јован Стерија Поповић	драма	комедија	1 бод																			
<i>Моја оџаџбина,</i> Ђура Јакшић	лирика	родољубива песма	1 бод																			
<i>Орлови рано леће,</i> Бранко Ћопић	епика	роман	1 бод																			
14.	1. НЕ 2. НЕ 3. ДА	1 бод 1 бод 1 бод Укупно 3.																				

Републички центар за таленте

Школска 2008/2009. година

РЕПУБЛИЧКО ТАКМИЧЕЊЕ ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ

VII разред основне школе

Шифра: _____

Поени

1.	<p>Пажљиво прочитај следеће цитате, па одреди из којих дела су преузети и ко су њихови аутори:</p> <p>а)– „Шта ми је ово важно?“ – Станко обриса чело. – Зоћо, колико смо прешли?</p> <p>_____ (назив дела) _____ (име писца)</p> <p>б) „И трепти над шумом и над обалама Слан и модар мирис пролетњег мора“</p> <p>_____ (назив дела) _____ (име писца)</p>	
2.	<p>У реченицама су подвучене стилске фигуре. Заокружи слова испред оних у којима препознајеш персонификацију:</p> <p>а) Изнад наших глава стари храст је <u>шапатам причао</u> о себи и ономе што је <u>видео</u> и <u>доживео</u>.</p> <p>б) <u>Млијечно сребро капље са небеског свода</u>.</p> <p>в) <u>И дуго је, дуго је дрхтала</u> незамрзла површина воде.</p> <p>г) ...месец јој се над избом учини <u>као једно од кучића њених</u>.</p> <p>д) ...а месец <u>се котрљао</u> танки и <u>скрио се</u> за хум у пољима.</p>	
3.	<p>Поред следећих одломака напиши Н ако дело припада народној, или А ако припада ауторској књижевности:</p> <p>а) А ти беше увек од свију комшијских девојчица најбоље и најлепше обучена. Твоја мајка иђаше једнако у сељачком оделу, али тебе кићаше и гиздаше као најбогатију.</p> <p>_____</p> <p>б) Сунце зађе за Невен, за гору, Јунаци се из мора извозе. _____</p> <p>в) Као златне токе, крвљу покапане, Доле пада сунце, за гору, за гране. _____</p>	
4.	<p>Лирска песма у којој се исказују тужна и сетна расположења (чежња, сета, туга, жалост, бол, меланхолија) назива се _____ .</p>	
5.	<p>Одреди и на линијама напиши којим књижевним врстама припадају следећа књижевна дела:</p> <p><i>Прича о кмету Симану</i> _____</p> <p><i>Пој Бира и пој Сџира</i> _____</p> <p><i>Чиновникова смрт</i> _____</p> <p><i>Покондирена шиква</i> _____</p>	

6.	<p>Одреди врсту риме која се појављује у следећој строфи:</p> <p>С белом булом, Са зумбулом, Шарен-рајем, Рајским мајем, Цвећем, миром, Са лептиром, Летимо ти ми Срца топити... Оваква рима назива се _____ .</p>	
7.	<p>Препознај писца на основу понуђених података: Значајан романтичарски песник, весник и гласник новог времена у српској поезији. Карловцима, ђачком животу, дечјим играма и младалачким узбуђењима посветио је поему <i>Ђачки расјанак</i> у збирци <i>Песме</i> (Беч, 1847). Његово име је: _____</p>	
8.	<p>Композиција једног уметничког текста може имати драмску структуру и онда кад дело не припада драмском роду у књижевности. Уочи етапе у развоју догађаја у народној епској песми <i>Мали Радојица</i> (експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет) и упиши их поред понуђених назива композиционих целина:</p> <p>1. Сакуйише коло дјевојака и њред њима лијеју Хајкуну... Кад је зледа Мали Радојица, лијевијем оком њоледује, деснијем се брком насмијава. _____</p> <p>2. Шенлук чини аја Бећир-аја, увајио Малој Радојицу, ја ја меће на дно у шамницу. _____</p> <p>3. „Нека знадеш, Бећирајинице, да каква је мука од клинаца!“ _____</p> <p>4. од Хајкуне іради Анђелију, ја је узе за вјерну љубовцу. _____</p> <p>5. Ал' іовори Бећирајиница: „Ев', боја ми, ниј' умро Раде, ниј' умро, већ се ућујио...“ _____</p>	
9.	<p>Обрати пажњу на форму приповедања (облик казивања) подвучену у овом одломку: – <u>Попрскао сам га!</u> – помисли Червјаков. – <u>Није мој старешина, туђ је, али ипак није</u> <u>згодно. Треба се извинити.</u> (Чиновникова смрт, Антон Павлович Чехов) Овакав облик казивања назива се _____ .</p>	

10.	<p>Мирослав Антић је аутор свих песама са следећим насловима, осим једне. Заокружи слово испред назива песме коју он није написао.</p> <p>а) <i>Плави чуџерак</i> б) <i>Плави зец</i> в) <i>Плава звезда</i> г) <i>Све боје светиа</i></p>															
11.	<p>Из народне песме <i>Свети Саво</i> сазнајеш које су задужбине подигли владари из породице Немањић. Повежи линијама имена тих српских владара са називима њихових задужбина. (Једном владару припадају две задужбине.)</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;">Стефан Немања</td> <td style="width: 50%;">Грачаница</td> </tr> <tr> <td>краљ Милутин</td> <td>Хиландар</td> </tr> <tr> <td>краљ Владислав</td> <td>Студеница</td> </tr> <tr> <td></td> <td>Милешева</td> </tr> </table>	Стефан Немања	Грачаница	краљ Милутин	Хиландар	краљ Владислав	Студеница		Милешева							
Стефан Немања	Грачаница															
краљ Милутин	Хиландар															
краљ Владислав	Студеница															
	Милешева															
12.	<p>Које од следећих књижевних дела припада кругу народних епских песама о хајдуцима?</p> <p>а) <i>Хајдук Сџанко</i> б) <i>Хајдук у Београду</i> в) <i>Житије Хајдук-Вељка Петровића</i> г) <i>Сџари Вујадин</i></p> <p style="text-align: right;">(Заокружи слово испред тачног одговора.)</p>															
13.	<p>Одреди ко казује следећу реченицу из текста <i>Сџара њородична кућа</i> Павла Угринова: <i>Крушка је била сџара, разџранаџа, са кором сасвим сасушеном, оџснуйом од сџабла и џавних џрана; џодсеџала је на сџару крџуџиџ која џек џиџо није оџџала.</i></p> <p>Овај одломак казује:</p> <p>а) лирски субјекат б) неименовано лице в) приповедач (наратор) г) главни јунак</p> <p style="text-align: right;">(Заокружи слово испред тачног одговора.)</p>															
14.	<p>Допуни следеће реченице:</p> <p>а) Ако хоћемо неке да се осветимо, да узвратимо равном мером, онда кажемо: » _____ за _____, зуб за зуб“.</p> <p>б) Ако се неко труди да буде неприметан, онда се прави мањи од _____ зрна.</p> <p>в) Ако је неко немиран, узбуђен због нечега, каже се да седи на _____.</p>															
15.	<p>Повежи књижевне јунаке са ауторима у чијим се делима они појављују, тако што ћеш уписати одговарајући број испред сваког лика. (Име једног писца је сувишно.)</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;">1. Јован Стерија Поповић</td> <td style="width: 50%;">_____ Евица</td> </tr> <tr> <td>2. Стеван Раичковић</td> <td>_____ Хајдук Вељко</td> </tr> <tr> <td>3. Стеван Сремац</td> <td>_____ Фурлан</td> </tr> <tr> <td>4. Вук Караџић</td> <td>_____ Аска</td> </tr> <tr> <td>5. Стефан Митров Љубиша</td> <td>_____ Станко</td> </tr> <tr> <td>6. Антоније Исаковић</td> <td>_____ Шаца</td> </tr> <tr> <td>7. Иво Андрић</td> <td></td> </tr> </table>	1. Јован Стерија Поповић	_____ Евица	2. Стеван Раичковић	_____ Хајдук Вељко	3. Стеван Сремац	_____ Фурлан	4. Вук Караџић	_____ Аска	5. Стефан Митров Љубиша	_____ Станко	6. Антоније Исаковић	_____ Шаца	7. Иво Андрић		
1. Јован Стерија Поповић	_____ Евица															
2. Стеван Раичковић	_____ Хајдук Вељко															
3. Стеван Сремац	_____ Фурлан															
4. Вук Караџић	_____ Аска															
5. Стефан Митров Љубиша	_____ Станко															
6. Антоније Исаковић	_____ Шаца															
7. Иво Андрић																

РЕПУБЛИЧКО ТАКМИЧЕЊЕ ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ
2008/2009. ГОДИНЕ
VII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ
РЕШЕЊА

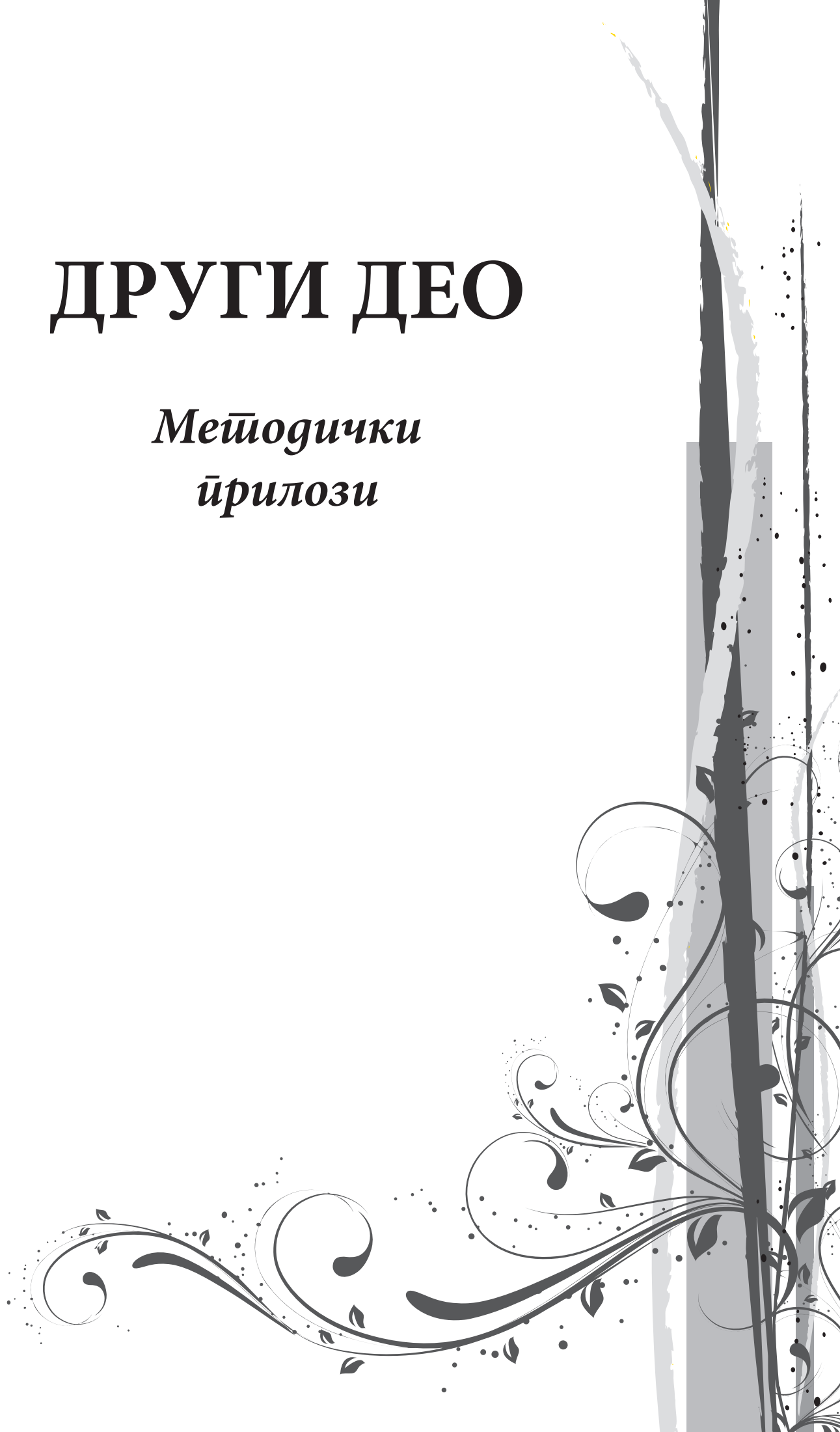
Број питања	Тачан одговор	Кључ за оцењивање
1.	а) <i>Кашика</i> , Антоније Исаковић; б) <i>Подне</i> , Јован Дучић	Име писца и назив дела носе по један бод. Укупно 4 бода.
2.	а) в) д)	Сваки тачан одговор носи по један бод. Укупно 3 бода. (Ако је заокружено и нешто погрешно, одузима се поен.)
3.	а) А б) Н в) А	Сваки тачан одговор носи по један бод. Укупно 3 бода.
4.	елегија	Тачан одговор носи 3 бода.
5.	<i>Прича о кмеџу Симану</i> приповетка <i>Пой Ђира и њой Сџира</i> роман <i>Чиновникова смрт</i> новела <i>Покондирена њиква</i> комедија	Сваки тачан одговор носи по један бод. Укупно 4 бода.
6.	парна рима	Тачан одговор носи 3 бода.
7.	Бранко Радичевић	Тачан одговор носи 3 бода.
8.	1. кулминација 2. експозиција 3. преокрет, обрт, перипетија 4. расплет 5. заплет	Сваки тачан одговор носи по један бод. Укупно 5 бодова.
9.	унутрашњи монолог	Тачан одговор носи 3 бода.
10.	б) <i>Плави зец</i>	Тачан одговор носи 2 бода.
11.	Стефан Немања – Студеница, Хиландар; краљ Милутин – Грачаница; краљ Владислав – Милешева.	Сваки тачан одговор носи по један бод. Укупно 4 бода.
12.	г) <i>Сџари Вујагин</i>	Тачан одговор носи 2 бода.
13.	в) приповедач (наратор)	Тачан одговор носи 2 бода.
14.	а) око (за) око б) маковог в) иглама (ексерима)	Сваки тачан одговор носи по 1 бод. Укупно 3 бода.
15.	1. Евица 4. Хајдук Вељко 5. Фурлан 7. Аска 6. Станко 3. Шаца	Сваки тачан одговор носи по 1 бод. Укупно 6 бодова.

9. ПРЕДЛОГ ТЕМА ЗА ШКОЛСКЕ ПИСМЕНЕ ЗАДАТКЕ, ДОМАЋЕ ЗАДАТКЕ И ПИСМЕНЕ ВЕЖБЕ У VII РАЗРЕДУ

1. Пишем странцу о својој земљи
2. Путовање у будућност
3. Моји немири
4. Хумористичким пером о нашој свакодневици
5. Интервју са познатом личношћу
6. У очима једног портрета
7. Зашто (не) волим пролеће
8. Сlike мога града (села)
9. О једном подвигу
10. За чим чезнем и о чему сањам
11. Завршетак започете приче
12. Предео обасјан месечином
13. На занимљивом послу
14. Моје одељење није мртво море
15. Приказ моје омиљене књиге
16. О љубави и љубомори
17. У свету „иза огледала“
18. Један стари занат
19. Мој водич кроз пубертет – правила са објашњењима
20. Желим да заборавим...
21. Правила којих се држим
22. Добро нам дошло све оно што је испред нас
23. Чари и ћуди природе у мом крају
24. Ствари имају онакав изглед какав им дадне наша душа
25. „Добар јунак, да је човјек така“
26. Културноисторијски споменици у моме крају
27. Живот је чудо
28. Предање о постанку места
29. Поглед је говорио више од речи
30. Велико изненађење
31. И тај дан је почео као и сваки други
32. Живот са кућним љубимцем
33. Моје будуће занимање
34. Путујем, запажам, бележим...
35. Занимљив спортски догађај у моме крају
36. Вече поред реке (мора)
37. Најзанимљивији јунак из моје лектире
38. Писмо које ме је изненадило
39. Још једна летња прича
40. Како да опростим

ДРУГИ ДЕО

*Методички
прилози*

1. ДИФЕРЕНЦИРАНИ ПРИПРЕМНИ ЗАДАЦИ ЗА ИСТРАЖИВАЧКО И ПРОБЛЕМСКО ПРОУЧАВАЊЕ КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА⁴

Мноштво је параметара који утичу на обликовање диференцираних припремних задатака у настави српског језика и књижевности. Као незаобилазни, узимају се узраст и индивидуалне способности ученика, а потом садржај програма који је неопходно остварити са одређеном групом ђака (српски језик као матерњи у „класичним“ одељењима основне и средње школе; српски језик као страни за полазнике различитих узраста и предзнања; српски језик као предмет који проучавају ученици чији је матерњи језик српски али, како живе у иностранству, целокупну наставу имају на језику земље у којој се школују). У зависности од сложености наставних садржаја предвиђених програмом рада, обликоваће се налози помоћу којих ће се ученици, различитих способности и предзнања, уводити у читање, доживљавање и тумачење књижевноуметничког текста.

За добру поставку диференцираних припремних задатака за обраду литерарног текста веома је важно дефинисање наставних циљева који се, усклађени са ученичким могућностима, остварују у најмање три нивоа. На првом нивоу постављају се захтеви на које, претпоставља се, уме да одговори сваки ученик одређеног разреда. Они се тичу истицања личних утисака, расположења и размишљања насталих поводом прочитаног текста и, уз претпоставку да су образложени, сви ученички одговори могу се сматрати одговарајућим и тачним јер су засновани на субјективном полазишту, уз поштовање рецепције читаоца. На полазном нивоу налазе се и задаци који се тичу препознавања и разумевања експлицитно датих информација, а ученик се подстиче да такве делове текста уочава и образлаже у датом контексту.

Програмски садржаји махом су (осим у сегменту додатне наставе), намењени ученицима са просечним способностима, а таквих ђака има пропорционално највише (између 60% и 75% у сваком одељењу). Број ученика са граничним способностима (овде се као критеријум узима интелигенција) у основној школи је незнатан, у односу на укупну популацију, али ипак присутан (један или два ученика на нивоу појединачног разреда). У средњој школи овај проблем није актуелан јер се у гимназије и средње-стручне школе ученици уписују по критеријумима одређеним „прагом знања“ који је неопходан за упис и даље школовање.

На трећем, напредном нивоу, формирају се задаци који погодују остварењу сложенијих наставних циљева, намењени подстицању ученичког колектива да досегне виши ниво разумевања наставних садржаја. На те захтеве успешно одговара мањи број ученика који се посебно истичу својом заинтересованошћу, креативношћу и талентом. Посебан проблем који се намеће при формулисању сложених задатака везује се за показатеље такозване „тежине текста“ који се обрађује. Док се често као критеријум узима дужина текста, неретко се заборави да су поезија и кратке фолклорне форме, афоризми и крилатице, такође тешки за разумевање, нарочито у основној школи. Разумевање имплицитних порука из текстова, пренесених значења, сложене стилске форме, непознатих речи (посебно оних које означавају апстрактне садржаје) – све су то карактеристике текстова које отежавају разумевање. Такође, и у оквиру сваког текста могу се претпоставити нивои које је лакше открити од оних које је теже докучити, где је потребно „подржати разумевање“, тј. адекватним налозима водити ученике да поступно откривају решења која доводе до успешне интерпретације књижевноуметничког текста. Ипак, сложенији задаци су погодни за рад у целом одељењу, а не само

⁴ Излагање на Међународном скупу методичара, у оквиру централне теме *Индивидуализација и диференцијација у настави књижевности*, одржаном јуна 2008. у Никшићу.

у додатној настави, у оквиру секција или при менторском раду са посебно заинтересованим ђацима, зато што подстичу све ученике да индивидуално напредују, зналачки вођени пажљиво одмереним упутствима које даје наставник.

Савремена методика наставе књижевности придаје велики значај примени истраживачких пројеката у настави књижевности. Активно и стваралачко учешће ученика у наставној интерпретацији дела, повезивање и плодотворно прожимање животног и естетичког искуства, остваривање разноврсних васпитних циљева кроз ненаметљиво, а сугестивно деловање естетичких чинилаца, тешко је замислити без овог облика „упутства“ за читање, размишљање, маштање, постављање нових питања... С обзиром да текућа реформа образовања посебно истиче захтев за активним учењем и усвајањем знања, те за развијањем способности за критичко мишљење и слободно и аргументовано изношење властитих ставова, истраживачки пројекти, као један од поступака припремања и мотивисања ученика за читање и проучавање књижевних дела, потврђују своје место у настави.

Истраживачки пројекат поставља се тако да се истакне оно што је битно, што је неопходно усвојити као трајно знање (или умеће). С друге стране, пожељно је да буде отворен за прелазак на дубље нивое интерпретације, актуализацију естетичког искуства или откривање литерарних проблема који ће мотивисати ученике за расправу о етичким, друштвеним, психолошким питањима.

У настави се најчешће осмишљају и практично користе концепти за истраживачко читање на нивоу интерпретације и приказа.

Разноврсност захтева у истраживачком пројекту ваља да иде у сусрет остваривању принципа индивидуализације у настави. Ако добро познајемо своје ученике, њихова интересовања, афинитете и способности, моћи ћемо да предвидимо питања, задатке и подстицаје који ће већину мотивисати за рад. Пропратна апаратура у читанкама најчешће је од велике помоћи и ученику и наставнику. Наравно, увек остаје могућност даље надградње и прилагођавања конкретной наставној ситуацији. У актуелним читанкама, поготово кад је реч о обимнијим и комплекснијим делима, истраживачки задаци у оквиру апаратуре имају улогу предлошка који и ученик и наставник развијају, конкретизују и обогаћују. Ваљано уобличени истраживачки пројекти у читанкама важан су мотивациони чинилац у приступу књижевном делу.

Тако су истраживачки задаци један од значајних фактора мотивисања ученика за тумачење књижевног текста.

При давању задатака за истраживачко читање најчешће се опредељује за писану форму. Она је оправдана са становишта рационализације и економичности. Жива реч даје прилику за додатна упутства, објашњења, или појачано упућивање на битан артефакт. Уколико се определимо за писану форму, пожељно је омогућити ученицима да, ако је потребно, затраже додатну помоћ и сугестије. При том ваља имати у виду фреквентност коришћења истраживачких задатака и оправданост њихове употребе.

У пракси, истраживачки пројекат оствари се у онолико варијаната колико има часова на којима га примењујемо. Најтежи задатак је час водити тако да се основна концепција поштује, да се остваре циљеви према којима је пројекат усмерен, и истовремено поштовати, прихватити и искористити одступања условљена ученичком рецепцијом дела, неочекиваним асоцијацијама, недоумицама, „учитавањима“, личним пројекцијама. Зато је пожељно, помоћу концепта за истраживачко читање, упутити ученике и на секундарну литературу.

У вези са тим намеће се и потреба за осмишљањем диференцираних припремних задатака за истраживање и проблемско проучавање књижевног дела. Тако конципирани задаци омогућују

свим ученицима да се у припремање за интерпретацију књижевног текста равномерно укључе и допринесу целовитом тумачењу одабраног садржаја из књижевности.

Широко гледано, диференцијација се, спрам узраста, може приказати преко примера у којима се формира стварање задатака за истраживачко читање (поводом истог текста), на два узрасна нивоа (у млађим и старијим разредима).

Као пример оваквог поступања могу се узети формиран концепти задатака за истраживачко читање народне бајке *Чудојворни њрсиен* (погодни за реализацију и у основној школи и на средњошколском узрасту).

Након изражајног читања бајке *Чудојворни њрсиен* на часу, наставник подстиче ученике основне школе да казују своје утиске о тексту који су претходно прочитали код куће и припремили се да о њему усмено излажу на основу понуђеног концепта:

1. Прочитали сте једну народну бајку која није толико позната као *Пейељуа*, *Биберче* или *Злајна јабука и девет њауница*, али исто обилује чудесним ситуацијама и позива на маштање. Шта вам се у овој причи посебно допало?

2. Како је на вас деловала упорност малог сина да помогне својој мајци, сиротој удовици? Који делови бајке су вас привукли? Објасните због чега.

3. Како сте се осећали кад је дечак одабрао да помогне змији, а не јелену? Колико је времена имао за размишљање? Да ли је правилно просудио? Образложите своје мишљење.

4. У којим сте се све тренуцима уплашили за дечаков живот? Изнесите своје утиске о дечаковом карактеру. Шта му је све помогло да савлада препреке на које је наилазио? У којим ситуацијама су дечакова доброта и племенитост прерасле у наивност и лаковерност?

5. Размотрите у чему је моћ и снага чудотворног прстена. Како сте замислили тај прстен? Опишите га.

6. Какве је све мисли и осећања код вас побудила ова бајка? Чиме сте остали зачуђени? Шта вас је задивило, а шта уплашило?

7. Да сте, којим чудом, могли да закорачите у ову причу о дечаку и чудотворном прстену где бисте се „сакрили“ у причи? У шта бисте се претворили да можете неометано да будете уз јунака?

Ученици слободно износе своје утиске о бајци *Чудојворни њрсиен*. Диве се дечаку који је, иако мали, храбро решио да свој и мајчин живот промени на боље. Сматрају да је дечак правилно просудио у тренутку кад му је живот био у опасности да не убије змију, јер је била превелика, већ да жртвује јелена. Посебно издвајају реченицу из бајке: *Аждаха њрождрла јелена, ња јој зайели ројови у чељусиима, ња не може ни најрај ни најред, но се мучи и јечи*. Истичу да су се уплашили за дечака кад је отишао код змијског цара и после, кад је цар наредио да га баце у рупу и навале стену на отвор.

Запажају да је сваки пут дечаку помогла његова племенитост, љубав према људима и животињама, али уочавају и да је, сажаливши се на бабу-вештицу, испао лаковеран.

Уочавају мноштво необичних догађаја у овој причи, брзо смењивање чудесног и још чудеснијег. Зачуђени су тиме колико далеко од куће одлази дечак у потрази за прстеном и ликовима које упознаје и са њима комуницира.

Изненађује их појава робова и целата у бајци, помињање Арапа и Стамбола. Да су имали могућност, неки ученици би се смањили и сакрили у дечакову косу, а неки би постали невидљиви и пратили би га на његовом необичном путу као тајни помоћници.

Оваква ученичка запажања представљају предуслов да се створи погодна атмосфера на часу за поуздану и квалитетну интерпретацију бајке, те се уметнички доживљаји изазвани читањем показују као непресушни извор идеја које се даље могу развијати и тумачити.

У средњој школи, тумачење *Чудотворној њрсџена* може се вршити помоћу истраживачких задатака организованих тако да подстичу групни рад ученика приликом припремања одабраног књижевноуметничког текста за интерпретацију.

Следи пример:

1. група

Подсетите се поделе народне књижевности на родове и врсте, а посебан акценат ставите на усмене прозне облике. Образложите Вукову поделу народне прозе и посебно укажите на полазишта која су при том узета за одређивање жанровских особености усмене прозе. Одредите најзначајније карактеристике приче о животињама, басне, бајке, новеле, шаљиве народне приче, легендарне приче и ратничко-патријархалне анегдоте. Нека вам понуђена литература буде ослонац у раду. (Нада Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Снежана Самарџија, *Поеџика усмених њрозних облика*)

Коментар: Ученици који добију овај задатак укључиће се у рад на часу онда када се буду разматрале жанровске карактеристике бајке *Чудотворни њрсџен* и специфичности те бајке, приликом систематизовања знања о усменим прозним облицима, и као аутори паноа на ком ће бити илустрована и објашњена систематизација усмених прозних облика.

2. група

Пажљиво прочитајте бајку *Чудотворни њрсџен* а потом одредите композиционе целине (експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет) и уочите на који начин епизоде утичу на сижејни склоп ове бајке. Образложите своја запажања. Уочите уводну и финалну формулу *Чудотворној њрсџена* и упоредите је са бајком *Чардак ни на небу ни на земљи*. Шта све запажате? Размислите како се приповедач односи према простору и времену који егзистирају у бајци. Зашто има такав однос? Шта нам тиме бајка поручује?

Коментар: Уочавање структуре и сижејног склопа бајке је у функцији разумевања сложености и комплексности бајке као врсте и њених квалитета. У томе ће нам посебно помоћи упоредна анализа са бајком *Чардак ни на небу ни на земљи*. Питање о односу бајке према просторно-временским одредницама треба да укажу на вечне истине које бајка носи.

3. група

После пажљивог читања бајке *Чудотворни њрсџен* издвојте и објасните реалистичне и фантастичне мотиве у њој. Шта све препознајете као животну реалност, а шта као свет маште? Како се та два света укрштају? Какав однос има приповедач према оностраним бићима? Пронађите места у тексту где се то илуструје. Како се јунаци односе према нестварним бићима?

Коментар: Циљ је да ученици истраже и осете елементарна својства бајки, тј. способност овог усменог прозног облика да и животну збиљу и имагинацију држи у конзистентној целини.

4. група

После пажљивог читања бајке *Чудојворни њрсџен* издвојте форме приповедања којима се приповедач служи. Проучите какву улогу имају ти облици приповедања. Запазите приповедачев однос према главном јунаку и објасните какав ефекат се тиме производи. Којим наративним обликом приповедач и нас уводи у причу и какав тон бајка добија у тим моментима? Којим глаголским облицима/временима се приповедач најчешће служи? Због чега? Какав се ефекат употребом тих глаголских облика постиже?

Коментар: Важно је да ученици запазе посебан, готово фамилијаран однос приповедача према главном јунаку, али и специфично казивање у другом лицу којим бајка остварује присност са читаоцима. Препознавањем глаголских облика функционално се повезују садржаји из граматике са садржајима из књижевности, што доприноси трајнијем усвајању језичких знања која налазе и своју практичну примену.

5. група

Упознајте се са поделом ликова бајки по функцијама коју је дао Владимир Проп (*Морфологија бајке*, Просвета, Београд, 1982, стр. 86–90). Затим, пошто прочитате бајку *Чудојворни њрсџен*, одредите које се све функције јунака у њој јављају. Колико се функција појављује? Разврстајте ликове бајке по предложеном моделу. Поткрепите примерима из текста како ликови испуњавају своје функције.

Коментар: Учесницима ове групе се може предложити да поделу прикажу на посебно припремљеном пану, ради прегледности и лакшег праћења њиховог излагања.

6. група

После читања бајке *Чудојворни њрсџен*, поново прочитајте бајке *Немушћи језик*, *Аждаја и царев син*, *Злајна јабука и девеи њауница*, *Пејелуја*... Одредите које бајке имају исти или сличан сижејно-тематски склоп као *Чудојворни њрсџен*. Препознајте и упоредите интернационалне мотиве у издвојеним бајкама.

Коментар: У свом излагању ученици ће се осврнути на поменуте бајке и издвојиће сличности и разлике које су уочили. Подстицаћемо их да у излагање укључе и неке друге бајке које су самостално изабрали, а избор се не мора ограничавати само на српске бајке.

7. група

Након што пажљиво прочитате бајку *Чудојворни њрсџен* размислите које све идејне (етичке и васпитне) поруке она садржи. Какав је јунак бајке; којим се квалитетима одликује? Запажајте његов однос према мајци. Уочите његова размишљања и поступке у кључним ситуацијама и вреднујте их. Како се понашају аждаја, робиња и остали ликови у бајци? Процените њихове поступке. Упоредите их са до сада познатим типским ликовима аждаје, робиње, црног Арапина... Укажите на сличности и разлике.

Коментар: У овај разговор пожељно је укључити што више ученика. Приступ интерпретацији обављаће се аналитичко-синтетички, те ће заинтересовани ученици имати све време прилику да, док одређене појаве у делу разматрају, о њима и закључују. Разговор о идејном слоју текста који има улогу синтезе није обавезно организовати и остварити тек у завршном делу часа.

8. група

Издвојте вама непознате речи из бајке, а затим у *Речнику Мајице српске* или *Речнику САНУ*, као и у *Српском митолошком речнику* пронађите објашњења за њих. Спремите се да на часу понудите резултате свог истраживања када то буде било потребно.

Коментар: Овако конципирани задаци за рад по групама пружају могућност укључивања свих ученика у интерпретацију бајке на часу. Наставник ће се, у подели задатака за истраживачко читање текста, руководити познавањем својих ученика и при организовању група узимаће у обзир предзнање, могућности и интересовања сваког појединца. Важно је да се ученици подстичу да задатке које су добили успешно реше, као и да се час на којем би се водио разговор о резултатима појединачних истраживања радних група води тако да излагачи, представници група, а по могућности и сви ученици, буду једнако укључени у рад, у оним моментима где могу да дају највећи допринос целовитој интерпретацији дела.

У оквиру поставки задатака за истраживачко читање примењују се и други нивои диференцијације. Пратећи принцип систематичности и поступности, захтеви у обраћању крећу се (у оквиру сваког концепта понуђеног по једном узрасту) од лакших ка захтевнијим садржајима, што укључује и проблемски приступ књижевноуметничком тексту.

Диференцирани захтеви могу пратити свих шест нивоа Блумове таксономије (знање, разумевање, примена, анализа, синтеза, евалуација) но, треба имати у виду да се и сваки од ових нивоа може посебно диференцирати. Често је ниво *примене* (нпр. у нашем случају, рад на непознатом тексту) за ученике најтежи задатак. Он свакако не долази испред развијања аналитичко-синтетичког приступа тумачењу књижевноуметничког текста. Смисао диференцираних захтева јесте да се у оквиру сваког сегмента мисаоног ангажовања ученика они диференцирају. Зависно од приступа који наставник одабере у раду, али и од метода рада, ученик се, уз поштовање принципа поступности и систематичности, води ка поузданом савладавању наставног градива, тј. ка слојевитом тумачењу наставних јединица из књижевности.

Налози који прате одабране уметничке текстове у читанкама управо подржавају разумевање текста: објашњење непознатих речи, проналажење основних информација у тексту, откривање важних текстовних и вантекстовних односа, разумевање структуре текста и њене везе са садржајем, упознавање жанровских карактеристика и везе жанра и значења, успостављање споне између садржаја текста и ученичког личног искуства, превођење садржаја исказаног речима у музички и ликовни симболички систем и обрнуто итд. Они су, у суштини, издиференцирани, мада њихово стриктно издвајање по нивоима и поставке од лакших ка тежим најчешће нису посебно обележени. Сматра се да би условљавање ученицима да решавају само најлакше, средње тешке или најтеже задатке (што би наставник могао одредити јер познаје могућности сваког свог ученика) демотивисало појединце и донело више штете него користи у припремању за читање, доживљавање и тумачење књижевног дела.

Налози које упућујемо ученицима да их решавају (без обзира на то да ли се они налазе у уџбеничкој апаратури или су изложени у непосредном обраћању наставника ученику, на часу) могу бити тешки из различитих разлога: због компликоване формулације или језика неразумљивог одређеном узрасту, због постојања више захтева одједном у оквиру наизглед једног налога, као и због нивоа знања које ученик треба да има да би задатак успешно решио. Сматра се да је налог лак ако је ученик већ овладао знањима и компетенцијама потребним да се он реши. Налог је по тежини адекватан ако ангажује баш она знања и способности којима ученик управо овладава (те тако омогућује и увежбавање) или је у зони напредног развитка ученика, кад ангажује способности којима

ученик само што није овладао или тиме већ влада уз асистенцију наставника. Налог је претежак ако се односи на садржаје о којима дете нема потребне информације или захтева способности које су одређеном узрасту још увек недоступне.

Није лако утврдити оптимални ниво тежине неког налога, поготово кад се имају у виду индивидуалне разлике међу ученицима којима се обраћамо. Зато је важно омеђити захтеве доњом и горњом границом ученичког постигнућа за одређени узраст и ослонити се на програмске садржаје у којима су осмишљени посебни кораци у освајању одређених области које се уче, као и путање напредовања ученика.

Следи пример диференцираних припремних задатака за истраживачко и проблемско проучавање одломака из *Српског рјечника* Вука Стефановића Караџића:

Пред вама је избор из Вуковог *Српског рјечника* (1818). Побројане речи су другачије објашњене него у речницима које користите при учењу страних језика. Посебно обратите пажњу на анегдоте, предања, пословице, загонетке, описе обичаја у нашем народу, народне лирске песме које прате тумачење речи. Овај речник, писан реформисаном ћирилицом, може вас много чему научити; открити вам како се некад говорило, живело и радило. Сврха Вуковог и Копитаревог лексикографског рада није само у лексичком сажимању говорног материјала, већ у продирању у „дух народа“. У народном језику Вук је видео израз народног духа, а у том изразу основ будуће српске културе.

Пре него што приступите решавању задатака, пажљиво их прочитајте и самостално одаберите оне који вам се чине најзанимљивијим (од три до пет задатака), па се припремите да на њих свеобухватно одговорите. Сачините подсетник за усмено излагање на часу.

1. Читајући опис лексеме *Божих* научићете који су обичаји поштовани у српском народу приликом прославе великог хришћанског празника. Обратите пажњу на подвучене речи у овом тексту.⁵ Како их разумете? Послужите се истим речником, или неким другим речником српских речи који поседујете, уколико су вам нека значења непозната. Претходно покушајте да схватите значења непознатих речи из контекста.

2. Учите и размотрите шаљиве и ироничне примесе у објашњењима речи: *ђаволак, дембел, клин-чорба, корњача*.

3. Прочитајте објашњења речи *јеленак* и *разбој*. Шта данас значе ови појмови?

4. Образложите значења израза који се у *Српском рјечнику* наводе уз реч „рука“. Сетите се још неких. Шта значи: *На своју руку* и *Ради као без руку*?

5. Прочитајте епску песму *Диоба Јакшића* и размотрите значај *молићивене чаше* коју је Анђелија употребила да помири браћу, Дмитра и Богдана.

6. Прочитајте из *Рјечника* како су се некад играле дечје игре *куџа, клас* и *йровођач*. Како се зову игре које ви играте са својим друговима у дворишту или парку? Опишите их.

7. Размотрите тумачења која Вук даје уз речи *Цариград, Дечани, Милошева скакала*. О чему све сазнајете из ових објашњења?

8. Да ли бисте волели да имате *расковник*? У које сврхе бисте га користили?

9. Обавестите се о значењу лексема (речи) *дјевер, кум, Злајтоје...* Набројте и запишите што више речи којима се данас означавају родбинске везе. При том се посебно распитајте ко су: *заова, јейрва, нећак* и *йашеној*.

⁵ Уз задатке за истраживачко читање одломака из *Српског рјечника* пожељно је ученицима понудити избор из задатог дела, као прилог.

Оваквим подстицањем ученику се оставља слобода избора, могућност да самостално одабере задатке на које ће са задовољством тражити одговоре, а при том се неће осећати недовољно способним да на све задатке одговори, нити ће му бити непријатно јер мора да тражи помоћ од других ученика или од старијих.

Поред задатака за истраживачко и проблемско проучавање књижевних текстова, издвајају се и задаци за припрему изражајног читања одломка из одабраног дела. Овај тип задатака укључује се у наставу након завршене интерпретације. Текст који је прихваћен, пошто је прочитан и лично доживљен, а потом интерпретиран, оставља могућност за даље шире бављење њиме.

Познато је да су ученици са нешто нижим интелектуалним способностима у стању да изузетно добро репродукују текст који су научили напамет. Те ученике ваља подстицати да изражајно читају и казују те да се, укључивши се на овај начин у бављење књижевним текстом, и афирмишу пред осталим члановима одељењске заједнице.

Мада ретко, дешава се да се у неким школама у истом одељењу нађе неколико ученика различитих разреда. У том случају организовање часа тумачења књижевног текста са целим одељењем, насталим од ученика различитог узраста, чини се немогућим. Како наставник може поступити у том случају?

Узмимо да је реч о старијим разредима основне школе. Програмски садржаји из књижевности распоређени су тако да се значајни аутори појављују сваке школске године, тако што су заступљени с различитим књижевним текстовима. Наставник може преко пројеката за истраживачко читање, нпр. три различита књижевна дела истог аутора, усмерити ученике на индивидуалну припрему за час на којем ће се, путем компаративног приступа, уз укључивање тематско-мотивског слоја као обједињујућег чиниоца интерпретације, час водити фронтално, а ученицима ће бити омогућено да, у односу на свој узраст и захтеве програма, учествују у разговору и обрађују текстове на нивоу приказа или осврта.

У корпус диференцираних припремних задатака за истраживачко и проблемско проучавање књижевних текстова спадају и задаци за компаративно проучавање одабраних књижевних текстова, као и подстицаји за формирање самосталног ученичког концепта за истраживачко читање одабраног књижевног дела.

При сачињавању истраживачког пројекта имају се у виду одмерени циљеви часа, формулисани према естетичким и спознајним потенцијалима дела, с једне стране, и програмским захтевима, са друге стране. При том не треба заборавити стару мудрост да онај који погоди циљ, често промаши све остало. Ако су ученици, не само декларативно, саговорници и сарадници у тумачењу дела, наставник је спреман да прихвати и нова питања или циљеве разговора о делу, које ученици понуде. С тим у вези, ђаци се могу подстаћи да начине самосталан пројекат за истраживачко читање (уочавање нових момената, промена полазишта, неочекивана гледишта...). Часови синтезе градива (књижевноисторијски периоди, поједини писци) нарочито су погодни за овакав облик рада. Самостална израда истраживачког пројекта и осмишљавање часа долазе као круна рада са ученицима и потврда њиховог активног и креативног односа према књижевном делу.

Диференцирани припремни задаци за истраживачко и проблемско проучавање књижевних текстова могу се везати и за савладавање књижевноуметничког текста са ученицима у дијаспори.

Прави проблем проистиче из чињенице да се српски учи као други или трећи језик, мада је матерњи, те је његовом проучавању посвећен мањи број часова. Одељења у која улазе деца српског порекла формирају се по узрасним групама, а не по знању матерњег језика. Тако се у оквиру једне групе обавезно јављају различити нивои знања, што изискује диференцирану наставу, за

коју не постоје адекватна дидактичко-методичка упутства. Проучавање књижевности најчешће је у другом плану јер се акценат ставља на описмењавање ученика и њихово оспособљавање да говоре и читају на матерњем језику. Због тога књижевни текст постаје средство за увежбавање разумевања језика, а не садржај који ће се читати, доживљавати и тумачити у односу на своје естетске вредности.

Пошто ученик поред учења српског језика стиче и одређена знања о српској књижевности, култури, историји и традицији, са основним циљем да се описмени и научи правилно да говори матерњи језик, наставни садржаји су усмерени и ка коришћењу текстова тзв. секундарне литературе, као и на књижевне текстове уз које ће се уводити и образлагати граматички појмови, што ће допринети функционалном повезивању свих програмских елемената. Организовање уџбеника таквог типа веома је сложено, нарочито на почетном нивоу, где је изражен и *проблем адаптирања књижевних текстова* за потребе остваривања особених циљева *Програма*. Мишљења смо да при евентуалној адаптацији треба бити нарочито опрезан, те да је боље одабрати одломке једноставније за разумевање, које ће пратити одговарајућа објашњења, него деформисати примарни текст. Свако прекрајање текста може проузроковати читав низ недоумица везаних за интерпретацију, те је увек боље начинити прикладнији избор, него скрнавити оригинал. С тим у вези аутор оваквог уџбеника бавиће се и решавањем **проблема избора и насловљавања одломка**, његовим **локализовањем** које неће бити везано само за *шири* или *ужи* тип, већ ће се појавити и у функцији мотивисања ученика за читање, доживљавање и тумачење књижевноуметничког текста. Посебна пажња може се обратити **тумачењу истог одломка на два узрасна нивоа** (за потребе диференциране наставе), потом **типу налога** у оквиру апаратуре која прати одломак у читанци, затим **повезивању одломка књижевног текста са садржајима из граматике и правописа**, при чему је неопходно, у осмишљавању структуре уџбеника, водити рачуна да се текстови организују и редоследом који омогућује њихово најефектније коришћење у настави граматике. Уз **навођење и коментарисање непознатих речи и израза** и увођење одломака из других наставних области, аутор оваквог уџбеника водиће рачуна и о говорном подручју на којем ученици живе, те се за старији ученички узраст тумачење бар једног књижевног текста може организовати и помоћу превода на језик средине који ученик познаје, компаративним приступом.

Тек када ученици у дијаспори почну да користе свој матерњи језик у потпуности, приступиће се обради књижевноуметничког текста на неком од три нивоа: као интерпретацији, приказу или осврту, а настава српског језика и књижевности приближиће се, можа у својим редукованим захтевима, настави коју прате ученици у Србији.

Савремена методика наставе књижевности придаје велики значај примени истраживачких пројеката у настави књижевности. Активно и стваралачко учешће ученика у наставној интерпретацији дела, повезивање и плодотворно прожимање животног и естетичког искуства, остваривање разноврсних васпитних циљева кроз ненаметљиво, а сугестивно деловање естетичких чинилаца, тешко је замислити без овог облика упутства за читање, размишљање, разумевање, процењивање... С обзиром да текућа реформа образовања посебно истиче захтев за активним учењем и усвајањем знања, те за развијањем способности за критичко мишљење и слободно и аргументовано изношење властитих ставова, диференцирани припремни задаци за истраживачко и проблемско проучавање књижевних текстова, као један од методичких поступака припремања и мотивисања ученика за читање и проучавање књижевних дела, потврђују своје важно место у настави.

2. АНАЛИЗА ЈЕЗИКА И СТИЛА У НАСТАВНОМ ПРОУЧАВАЊУ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА⁶

Анализа језика и стила народних приповедака и предања може много допринети квалитету књижевне интерпретације ових усмених прозних облика. Готово све приповетке које се налазе у школском програму преузете су из записа Вука Стефановића Караџића који је умногоме допринео стилизацији усмених облика у стиху и прози. И даље је питање у којој мери је народно стваралаштво утицало на Вуков списатељски рад и обрнуто – колики је Вуков удео у стилизацији народних приповедака и предања.⁷ Вук је, организујући своју збирку, бирао из доступне грађе најбоље варијанте и представнике најчешћих типова.

Накнадни, повратни утицај Вукова збирка *Српске народне приповијетке* извршила је на остале сакупљаче који су незнатно проширили тематски круг прича, али не и Вукову имплицитну типологију, те је и у том погледу његова збирка остала непревазиђена.

Различитим редакторским и стилизаторским поступцима које је Караџић применио приликом припремања текстова: од потпуног усвајања добијеног текста, преко незнатних измена „мотивско-манифестационог слоја“⁸ и знатнијих промена на фразеолошком и лексичком нивоу до компилације образаца грађе из различитих рукописа, начињен је корпус антологијских приповедака. При стилизацији записа који су му били на располагању, он је „истовремено користио своје усмено образовање, своје знање приповедачких поступака и формула, али и свој изразити приповедачки таленат“⁹.

Поетика народног приповедања представљала је Вуку Караџићу најчвршћи ослонац у раду на стилизацији народних приповедака и предања. Формулативност, варијантност, градивност, контрастивност, епска понављања, специфичне слике, карактеристични паралелизми, богатство детаља... остали су на најбољи начин сачувани у усменим прозним облицима које је Вук прикупио, редиговао и објавио. Рафиниран избор, заснован првенствено на естетским критеријумима, обелоданио је непролазну лепоту усмене уметности речи.

Изабирајући најлепше изразе, са префињеним осећањем за уметност народне речи, Вук је многе рогобатне и понекад неразумљиве реченичне конструкције преобликовао у наизглед једноставно казивање.¹⁰ Управо ту једноставност најтеже је досегнути. Односећи се према

⁶ Упоредити са *Језичко-стилистички појмови у проучавању усмених прозних облика*, у: З. Мркаљ, *Наставно проучавање народних приповедака и предања*, Београд, 2008, стр. 152–162.

⁷ У *Предговору* чувеном делу из 1853, *Српске народне приповијетке*, Вук моли сакупљаче да ништа не поправљају сами, већ да приповетке бележе онако како су их чули и додаје: „Где буде било потребно да се која ријеч или дода или изостави, ја ћу то учинити као што сам радио и у овима свима које сам написане добио“.

⁸ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Београд, 2000, стр. 67.

⁹ Нада Милошевић-Ђорђевић, *Још о Вуковој стилизацији српских народних приповедака*, *Анали филолошког факултета*, књ. XIX, Београд, 1992.

¹⁰ Познате су Вукове интервенције на текстовима које је примао од сакупљача Грује Механџића. Механџић је записао: *Кад љамо ојшишао, али љожар зайалио се и у љожару змија љишии. Вук је прерадио: Кад љамо зайожарило се, а у љожару змија љишии. Механџић: ... (јабука) за једну ноћ и цвеша и нарасије и узре и несћане и никад не знаду ко однесе и љобере ље јабуке. Вук: За једну ноћ и цвеша и узре и неко је убере, а никако се није мојло знайи ко.*

речима штедљиво, по узору на народни говор, стварао је језгровите синтагме и јасне језичке конструкције.¹¹

Мада су у бајкама реченице најчешће сложене, увиђа се мноштво независних реченица у оквиру сложене, што даје извесну динамику тексту:

Одмах иза прага твојега оца има једна рекавица, / и у оној рекавици имају три шибљике, / ња удари њима њо корену; / одмах ће се отворити и воздена вратица од великој подрума, / у ономе подруму има толико људи и ситарих и младих, и бојатих и сиромаха, и малих и великих, и жена и девојака, / да можеш населиши читаво царство; / онде су и твоја браћа. (Аждаја и царев син).

Мноштво радњи се казује у једној сложеној реченици. Када се долази до дела приче који захтева додатно објашњење, радње се гомилају унутар једне реченице и она је необично дугачка. Увођењем дијалога и краћих реченичних конструкција, радња се успорава што ствара утисак изједначавања времена у причи са реалним временом.

Посебан проблем при анализи стила народних приповедака и предања огледа се у, наизглед, супротстављеним особеностима усмених прозних облика: формулативности и варијантности.¹² Ипак, формуле, иако типичне и преносиве, не егзистирају у контексту приче као константе које су непомерљиве, већ су дате у активној функцији као подстицајни сегменти приче: *Била жена неројкиња, ња молила боја да јој да да роди, макар било деће као биберово зрно (Биберче); Био њако један човек убиши сиромаш, ња имао неку ливаду на једном брећу, која од њамњивека није рабојана (Ала); Био један бојат човек, и имао три сина (Бабовина); Био један цар, ња кад му умре жена, остјане удов са малешним дејетом мушкарцем, које је као и свако мало деће мноћо њлакало (Дванаест мрва); Био је њако један цар и имао је кћер која се никад у свом вијеку није смијала (Виловска кочија); Био један цар, ња имао три сина, и њако је био ситар да већ није ни чуо ни видео (У лажи су крајке ноје) ...*

Информација дата у уводној формули односи се на наговештај заплета. Формула означава врсту стваралачког, динамичког обрасца који служи усменој уметничкој импровизацији; представља чврсту језичко-синтаксичку фиксацију која се преноси кроз традицију готово у истом облику. Овакав „клише“ служи као „пребачивач“ ликова кроз време и простор и помоћу њега се „улази“ у уметнички свет који се ствара и за маштање и пројектовање читалаца / слушалаца. Поред уводних разматрају се и финалне формуле које не морају бити толико уочљиве: *Па му мајши њреда царство, ње је царовао до своја века (Сјојша и Младен); ...И онде остјану царујући до своја века (Злајна жабука и девет њауница); ...И њако је најмлађи син са својом женом царовао до своја века (Гвозден човек); Ако су живи, лијејо им је и данас (Везиров син); Царевић онда узме своју жену ња оде с њоме кући (Баш Челик)...*

Проучавање језика и стила усмених прозних облика у настави је неопходно и вишеструко корисно. Током тумачења најекспресивнијих језичкостилских поступака, обухватају се и остали уметнички чиниоци текста: мотивска структура, уметничке слике, композиција, позиција приповедача и мисли (поуке), те на тај начин коректно вођени интерпретативни токови кроз свет дела неминовно обједињују његове садржајне и изражајне вредности.

¹¹ „Широко епско причање писца који осећа изворну лепоту народне речи, јасно и кристално, а опет згуснуто, кондензовано, без иједног сувишног израза и непотребних корелатива, сликовито и анегдотски у исти мах – такво је Вуково приповедање.“ Видети: М. Поповић, *Историја српске књижевности, Романџизам 1*, Београд, 1985, стр. 96.

¹² „Док варијантност подразумева динамичност, промену и дословну непоновљивост, формулативност је везана за статичност, константност и понављање истих елемената под истоветним околностима.“ У: С. Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, 1997, стр. 14.

Анализом језика и стила у настави народних приповедака и предања открива се лексичко богатство народног језика; јасна нарација; живи детаљи; пажљиво одабран редослед у низању (набрајању) појмова, радњи, догађаја; импресивне уметничке слике; народна, сеоска, патријархална атмосфера... Иако дескрипција, попут оне развијене у уметничком приповедању, у народним причама не налази своје место, многи детаљи у усменим прозним облицима који су само наговештај дескрипције имају већу снагу од развијеног описа. Они позивају (слушаоца) читаоца на маштање и дограђивање започете слике, отварају свет боја, звукова и мириса који оплемењују причу; утичу на начин прихватања јунака и карактеризацију лика. У *Усуду* стари родитељи који не могу да се раставе са животом представљени су као „две старе оклепане вешти, сухе као авети ... које излазе иза пећи да сишу кости“. Ова упечатљива слика истиче лош однос сина (домаћина) према родитељима, што упућује на разматрање идејног слоја текста, те тумачење језика и стила добија своју функцију у проблемском приступу причи и разрешењу њеног семантичког слоја.

Присуство боје и звука у опису је такође ретко. У бајци *Дечко који се ничеја не йлаши* присуство акустичких стилских фигура дато је у функцији истицања неустрашивости дечака:

*Кад он йо рече, враї изађе ван, ал' се замало ойей чу велика луйа и ондрљевина, лајйови се ваљају, каце луйају, врући и усијани ланци кроз собу исйред њеја йролијећу, ваййра се кроз йод йросийље, мачке маучу и дрече, йси вију, и цијели йрад шкрийи – рекао би сад ће све у йройасй ойићи. Персонификована слика ветра у причи *Вейрова мајка* наглашена је низом ономатопеја и апозитивом: *Кад ейю тйи веййра, дува, руши, криши, йреврће йде шйю нађе, сав изйребан и йодеран, йа како дође, назва мајци йомоз бої.**

Бајка негомила ни колористичке утиске. Богатство шарених боја сметало би строгој линеарности. Само су малобројни предмети и ликови означени неком бојом и утолико се јасније одвајају од оних који су безбојни, нпр: (...) *све злаййни јелени, кошуће, йице, квочке, йилићи, зецови, све злаййно ... (Змија младожења); (...)* а тйи из моја реја извуци једну жуйу глаку, йа је йоиййали: ја ћу тйи се сйворићи у злаййну јабуку... (Очев йрс); (...) Он кад види да ће йа сййинући, бацй црљени фацулетй... (Очев йрс); *Боца јој се учини сада црвена, сада злаййна, сада жуйа, сада зелена, а кад се ойей обазре, йрикаже јој се као и йрије жуйом, црвеном, модром, злаййном... (Жена враїа йреварила).* Сликвитост епитета у оваквим примерима долази до пуног изражаја.

Претпоставља се да је највећу вредност приповеци или предању давао приповедач (који као постојећа особа недостаје у читању), стварајући усмену атмосферу причања и испољавајући свој таленат уз помоћ разноврсне дикције, мимике и гестикулације. Данашњем читаоцу остаје да се ослони на своју способност имагинације и да открије све слојеве значења народних речи и израза присутних у тексту.

Мада ретки, у усменој прози присутни су и различити описи девојачког изгледа. Најчешће се њима наглашава девојачка лепота (...) *имао је од йрве жене само једну шйер блау као андио, добру као крух, да јој у ономе мјесйу није друје било, а йри йом бијаше и лијеја као вила од йоре, висока као јела, а тйанка као шибика, а румена као јабука и у лицу бијела као йорски лијер (Зла маћеха).* Описи су често и шаљиви ... *нађе једну седу матйору девојчуру йод једним йром йде сйава, йа измахне шййајом ... а она се једва диње и једва ойвори очи са крмељи... (Усуд).*

У епици се понављање може окарактерисати као основно средство за стварање уметничке целине. У приповеткама, понављање одређених ситуација повећава напетост приче, те се може говорити о понављању у служби градације. И бројеви имају експлицитну употребу у техници композиције, где представљају важећи естетски и смисаони елемент неке градње и сразмере.

Преображавање или метаморфоза у бајци такође може постати предмет стилске анализе. Указивање на ову појаву може се у настави обавити при обради приповетке *Ђаво и његов шејрић*:

У шта се све преображава човек у овој бајци? Какво уметничко значење има његово претварање у разне животиње и предмете? Објасните која све преимућства има човек над ђаволом. У шта се прерушава ђаво? Чија је вештина прерушавања умнија? Зашто народни приповедач увек даје предност човеку над ђаволом? Колико човек познаје ђаволску нарав? Уочите облике изражавања (форме казивања) којима се служи народни приповедач. Шта даје живост приповедању?

Преображавање човека у одређене животиње и предмете утиче на богаћење карактеристика које се могу везати за лик главног јунака приче (шегрта). Метаморфозом у привлачне предмете (богату трговину, прстен) и корисне домаће животиње, истиче се лукавост човека. Она се огледа и у предвиђању следећег противничког (ђаволовог) поступка. Човек може знати шта ће следеће ђаво учинити само ако добро познаје ђаволску нарав. Вештина ученика да надмудри свог учитеља почива и у његовој способности да се својим поступцима постави на страну добра. Тако му приповедач омогућује победу и надмоћ над вишом силом. Експресивни дечакови монолози упућени оцу као објашњење онога што ће се чинити, пресецају наратију којом се веома концизно фабулира. Кратки дијалози шегрта и ђавола и оца и детета (ђаволовог шегрта) делују убедљиво, иако приповедач не објашњава конкретно чиме су мотивисани поступци јунака. Овакав утисак постиже се управо савршеним језичкостилским обликовањем приче.

У епици епитет учествује у карактеризацији и индивидуализацији епског јунака (Марко Краљевић, Змај Огњени Вук, Проклета Јерина...), док у народним приповеткама најчешће добија градативну улогу као у опису соба препуних блага које чувају чудесна бића:

Најјрије ја уведе у једну собу у којој је био један вран коњ за јаслима њривезан с цијелијем њакумом од чистог сребра. Поштом ја одведе у друћу собу у којој је за јаслима сѡајао бијел коњ с њакумом од сухога златга. Најјослије ја одведе и у ѡрећу собу ѡе је за јаслима био кулајасић коњ и на њему ѡакум драјијем камењем искићен. (Чардак ни на небу ни на земљи)

Градативни појмови се не ретко формирају и без учешћа епитета тако што попримају облике животиња које су све страшнија од страшније. Аждаје имају од једне до неколико глава; подруме блага чувају необичне немани, на пример:

Три хрије блага, сав се ѡдрум сија од њега: на једној сједи орао, на друћој се савила ѡја од ѡри ѡлаве, а на ѡрећој чучи ѡаво ѡе искиесио зубе на дијетје (Дијетје са девет чирака).

Често спој епитета и предмета или јунака у бајци може да објасни чудесност радње: ован је златорун, утва златокрила, гора је стаклена, дворац уклет, царство подземно, вода жива, улар сребрни, коњ крилат, јабука златна, капа невидљива... Епитет уводи реалистичну предметност у сферу фантастичног, те тако постаје средство очућавања. У *Чудошворном ножу* гора је чудесна, нож *чудошворан*, *гране сребрне*, *перја златна*, *ливада бисерна*, а *гора вилена*.

У функцији описа, поред епитета, у атрибутивној функцији често се јављају и предлошко-падежне синтагме: (...) *једно јање црно без биљега са златнијем рошчићима* или *са златном звијездом на челу* (Црно јање); (...) *крилати коњ и на њему крилати човјек златнијех коса дуијех до ѡега* (Цар Дукљан).

Ни поређења у усменој прози нису мање издашна: (...) *ђезер бијаше исти као браћ, као да си јабуку разрезо ѡ нојоли* (Три јеуље); (...) *башга је била урећена као да је у њој радило десет људи* (Ђела); (...) *коњ сине као да му је златна глака и ѡлеги баш као ѡица* (Златна јабука и девет ѡауница).

Присуство хиперболе некад је у функцији описа предела: *Видео сам њрекрусну ливаду. Онде бих ти сијајао њри дана, да се оне лејоше наледим. (Очина заклетва).* Чешће је у улози описа јунака приче:

Онда му они скује с њлутова све шњо је њвоздено на једну њомилу, а он усече неколике брезе, ња све њовеже и наѡакне на своју кијачу, ња замейнувши је на рамо, оѡиде к некакоме ковачу и рече му да му од оној ѡвожђа скује буздован на ону кијачу. (Међеговић).

Ако у тексту преовладавају придеви и именице над глаголима и прилозима, онда нарација постаје дескриптивна. Овакав пример налазимо у бајци *Чудноваѡа глака: (...)* *Уледа је над језером ђе зраке сунчане у ѡилу удијева, ѡше ѡо ђерђеву везе на ѡостѡаву којему су жице од јуначкијех ѡерчина.*

Начин увида у најчешће стилске поступке (слике, фигуре) у прозним врстама поуздано се може приказати на конкретном примеру, методичким коментарисањем, те је претходно издвајање разноврсних стилских средстава само у функцији побројавања особености које се могу узети у обзир при постављању интерпретације, а не у улози њиховог тумачења.

Оно што је у методичким гледиштима на језичкостилске поступке заједничко, то је уочавање функције конкретизације, сликовитости, експресивних места, појачавања фантастике, као и наглашавање фреквентности одређених језичких и стилских појава. Да би у тумачењу народних приповедака и предања дошло до разумевања значајне улоге коју језик и стил имају у сваком тексту, укључују се одговарајући методички поступци и радње, попут пажљивог читања, запажања и замишљања и фантазијско гледиште.

Насупрот фреквентним стилским сликама или поступцима у усменој уметности речи, доживљавање и разумевање ређе присутних језичкостилских поступака утолико је значајније јер се темељи на ефекту очућавања.

Дескриптивном нарацијом приказан је амбијент са окованим Баш Челиком:

У соби један чоек до кољена у ѡвожђе заковаѡи и руке до лакаѡа заковаѡие обје; на чеѡири сѡране имаду чеѡири дирека, а ѡако од свакој дирека има ѡо један синѡир од ѡвожђа, и ѡако су крајеве своје сасѡавили ѡа онамо чоeku око враѡа обавили, и ѡако је ѡврто оковаѡи био да се није моѡао никако миѡаѡи. Пред њим је била једна чесма на злаѡном чунку извирала, и ѡако саљева се ѡред њим у једно кориѡо злаѡно. Близу њеѡа сѡоји једна маѡѡрава украшена драѡијем камењем. Чоек би хѡио да воде ѡије, али не може да дохваѡи.

Овакав опис додатно побуђује пажњу читалаца/слушалаца. Неочекивана слика заробљеног Баш Челика утиче на буђење ученичке маште. Они замишљају заробљеног јунака натприродне снаге који трпи разне муке и подсвесно ишчекују шта ће се десити ако он успе некако да се ослободи.

У настави портрет Баш Челика може се тумачити уз упућивање ученика на лик Тантала који трпи жеђ као и Баш Челик, али је Танталово ропство приказано у екстеријеру, што пружа могућност да се ученици упознају и са овим појмовима (ентеријер/екстеријер) у књижевности, али и да се извор идеја и мотива коришћених за стварање народних приповедака нађе и у другим књижевним делима што доприноси стварању поредбених гледишта и проузрокује мотивисање једним делом за друго.

Тумачење језика и стила може пратити и проучавање реченичне метрике, интонације, ритма, па чак и риме. Овакве анализе могу се вршити током припремања ученика за изражајно читање одабраних текстова у одломку или целини.

Многи проучаваоци народне прозе разматрали су и метрику реченица у усменим прозним облицима, покушавајући да одреде извесне законитости у смењивању ритмичких целина. У том смислу се закључује да су у усменој прози ритмичке јединице од истог броја слогова веома често прави стихови, на пример, попут лирског десетерца: *Не ѡлачи, злаѡо, не бој се ниѡиѡа (Аждаја и царев син);* или у истој бајци реченица која као да је преузета из епске народне поезије: *О аждајо, аждајо! Изѡи ми на мејдан да се оледамо, ако жена ниси.* Присуство риме и разна друга гласовна понављања појачавају

ритмичност усмене прозе. Пример за овакво проучавање у настави може се дати преко народне пословице *Млагосї̄ – лудосї̄* која у односу на одређену народну приповетку може егзистирати као једна од порука текста (нпр. у причи *Дечко који се ничеїа није бојао* или *Ђаволак*):

Испитајте књижевноуметничку структуру пословице *Млагосї̄ – лудосї̄*. Размислите како се унутар језичке структуре (реченице) открива семантичка (уметничка) порука. По ком су принципу изабране ове две речи? Упоредите њихов гласовни склоп. Шта се постиже паралелизмом гласова? Закључите из ког слоја језика произлази уметнички смисао ове пословице.

Језгровитост ове народне изреке почива у две речи које садрже сложен семантички склоп. Иако су предикати изостављени, овај елиптични спој носи пресликавање два појма, две апстрактне именице које се чак и римују. Управо паралелизмом гласова наглашава се порука ове изреке: младост често носи непромишљеност, у њој нема искуства и мудрости, а антонимна мудрости је лудост.

Многе пословице, изоловане од усмених прозних облика у којима се налазе, могу се искористити за наслове писмених задатака кад се приче из којих су потекле стављају у други план, а пословица постаје тема за уопштено разматрање проблема са различитих становишта.¹³

Тумачење језика и стила усмених прозних облика омогућује и функционално повезивање наставе језика и књижевности. Народне приче и предања нуде многе могућности да се ученици заинтересују и за наставне јединице из области граматике. Од ученика се може захтевати да језичким чињеницама образложе драматичност, сугестивност и непосредност одабраног одломка из текста. За стицање знања о глаголској дескрипцији може нам послужити већ наведени одломак из приче *Дечак који се ничеї није њлашио*, у ком се акустичким стилским фигурама описују дешавања у соби у којој дечак не испољава страх од делања више силе.

За увежбавање управног и неуправног говора у настави граматике може се послужити на пример следећом реченицом из бајке *Усуг*:

Онај који је радио једном њомисли у себи: „Шїо бих ја и за овоїа лењивца радио? Боље да се одселим, ња да за себе радим.“

Поводом ове реченице са ученицима се успоставља дијалог на следећи начин:

Размотрите како би реченица коју смо издвојили из бајке *Усуг* и записали на табли гласила у неуправном говору. Одредите у ком се облику налази глагол *њомислиїи*. Шта је постигнуто употребом пређашњег свршеног времена? Зашто се управни говор у овој реченици може назвати унутрашњим монологом? Објасните зашто се овде народни приповедач послужио плеоназмом (помисли у себи). На који начин је актуализован тренутак премишљања старијег и вреднијег брата? Како ова реченица подстиче развој „заплета“?

Уплив управног говора у нарацију ствара утисак да се радња тренутно збива. Ово потпомаже оживотворењу догађаја; ствара утисак реалне, могућне ситуације. Иако знамо да је реч о бајци, догађај о којем се приповеда делује уверљиво и омогућује лакше преношење читаоца у имагинарни, поетски свет.

¹³ М. Николић даје следеће примере у својој *Методници*: „Напиши причу и заврши је једном од ових пословица: *Невоља свачему човека научи, У лажи су крајике ноје, Леїа реч ѡвоздена враїа оївара.* (Иста пословица може послужити и за наслов.)

... Прикажите личност чије су особине сажете у једној од ових народних изрека: *Добар као добар дан, Једно мисли, друїо ѡвори, ѡреће ѡвори, Жедної би ѡреко воде ѡрево, На језику мед, а у срцу јед.*“

Видети: М. Николић, *Методика наїшаве срїскої језика и књижевносїи*, Београд, 1999, стр. 739.

Реченица којом би се преобликовао управни говор у неуправни била би веома дуга и морала би бити састављена од више зависних и независних реченица у оквиру сложене:

Онај који је радио једном је помислио у себи што би он и за овог лењивца радио кад је боље да се одели, ња да за себе ради.

Плеоназмом помислио је у себи посебно се наглашава унутрашњи монолог. Размишљања која истичу неправду и потребу да се она исправи доводе до стварања заплета у овој бајци. Већ иницијална формула бајке доноси братовљеву одлуку која ће постати поводом за одлазак у свет у којем ће јунак тражити своју срећу.

Текстови народних приповедака и предања могу се (условно) искористити и у настави правописа. Од ученика се може тражити да пронађу и исправе, према новом правопису, погрешно написане речи у одабраним реченицама:

Он се с њима зајрли и ижљуби; Пошшо чобан њако дође љаве аждаји ... узме сокола на раме, а хрџа уза се и љајде њод љазухо...; Узе и једнога сокола шшо може сваку шшицу увајшии...; Јео не јео, љио не љио, љерао не љерао, не ћеш ља сџићи.

Уз последњу реченицу ученицима се могу дати и следећи подстицаји за размишљање:

Објасните шта се у наведеној реченици постигло доследном употребом крњег перфекта. Како би ова реченица гласила када би се у њој налазио пун облик перфекта? Којој врсти независних реченица припада тако добијена синтаксичка конструкција?¹⁴

Ученици запажају да су погрешно написане речи: *ижљуби* (дошло је до једначења сугласника по месту творбе на прелазу из префикса у коренску морфему); *чобан* уместо „чобанин“; *љазухо* (именица у облику средњег рода) уместо „пазух“ (мушки род); *шшица* уместо „птица“; *не ћеш* уместо „нећеш“. Доследном употребом крњег перфекта реченица је добила на својој експресивности, избегнута су многа понављања која би угрозила лепоту народног језика. Коришћењем пуног облика перфекта добила би се следећа конструкција: *Било да си јео, или да ниси јео, било да си љио, или да ниси љио, било да си ља љерао, или да ља ниси љерао, нећеш ља сџићи*. Овако добијена реченица припада групи независних раставних и у свом завршном делу има закључни сегмент.

Овакво вежбање показује да разматрање језика и стила народних приповедака може успешно да послужи приликом савладавања и увежбавања садржаја из граматике и правописа, а да се не потроши много времена, јер се тако настава језика и књижевности прожимају. Образлагање језичкостилских поступака доприноси и интензивнијој и садржајнијој анализи уметничких текстова. Знања повезана у слојевите садржаје постају много комплекснија, поузданија и дуготрајнија.

Анализом језика и стила у текстовима народних приповедака и предања могу се остварити многи значајни циљеви наставе књижевности. Поред откривања експресивних пунктова у тексту и разматрања стилогености језичких поступака, ученици се упућују да образлажу одређене језичке појаве и да уочавају њихову функцију у конкретной народној причи или предању. На тај начин се оспособљавају за детаљно тумачење текстова. Заснивањем интерпретације на разматрању језика и стила као једног од доминантних чинилаца интеграције текста, шири се могућност за постављање проблемских ситуација у настави, а стечена знања постају примењивија у свакодневном животу, што доприноси и развијању говорне културе и писмености код ученика.

¹⁴ Понуђеним примерима наставник се подстиче да на часовима граматике и правописа користи пригодне, одабране примере из књижевних текстова које су ученици читали и тумачили у оквиру лектире, што вишеструко погодује усвајању градива из језика.

3. НАСТАВНО ТУМАЧЕЊЕ НАРОДНЕ БАЈКЕ ЗЛАТНА ЈАБУКА И ДЕВЕТ ПАУНИЦА НА РАЗЛИЧИТИМ УЗРАСТИМА¹⁵

Тумачење народних бајки у основној и средњој школи представља посебан задатак који се може схватити и као својеврстан изазов наставнику. Како се бајка, као најпопуларнији жанр усмене прозе, у потпуности заснива на утврђеној композиционој схеми и специфичним законитостима, веома је важно пажљиво одмерити, током тумачења текстова народних бајки са ученицима, у којој мери ће затворени свет бајке ограничити могућност интерпретације, а у којој мери ће је проширити и обогатити.

У настави од првог до шестог разреда основне школе разговор о бајкама не може се започети ни водити тако што ће се пред ученике поставити схема бајке која ће потом бити потврђивана у свом току, или ће се уочавати извесна одступања. Ученици, понесени уметничким вредностима, лепотом бајке, осећају потребу да своје утиске спонтано казују, да застају и чуде се над збивањима или поступцима јунака. Свакако да није пожељно бранити ученицима да износе и коментаришу свој доживљај прочитаног текста. Поставља се питање да ли тада треба подстицати сагледавање јунака бајке са психолошког становишта, ако се зна да су јунаци бајке представљени једнодимензионално, као бестелесне фигуре које не располажу емоцијама, сећањима, способношћу расуђивања ... У вези са тим намећу се и следећи проблеми: да ли је смислено тражити од ученика да процењују са моралног становишта основни мотив (побуду) који покреће главног јунака на акцију; да ли се може говорити о позитивним странама негативних јунака, или је неопходно ликове тумачити као доследно контрастне, како су и постављени у бајкама, у односу на опозицију добро – зло; какав треба да буде однос ученика према освети, превари, убиству, ако их је починио позитивни јунак; да ли се може разговарати о заслуживању чаробних средстава која омогућују савладавање препрека главном јунаку или их је неопходно посматрати искључиво као стабилне функције у бајци.

Према мишљењу проучавалаца народне бајке важно је да се приликом тумачења народних приповедака и предања свака појединачна варијанта постави у мрежу жанровског система, јер од њеног места у том комплексу зависи и значење текста. Свођење бајке на (иначе пригушену) симболичност или дидактичност, неминовно води ка сужавању простора који уметничко дело, и у усменој књижевности, има по својој природи.¹⁶ Но, без обзира на ову чињеницу, бајка, нарочито у млађим разредима, пружа неограничене могућности за постизање низа васпитних циљева. Овај усмени прозни облик први међу књижевним текстовима почиње да формира однос детета према животу и свету. Јасно диференцирано добро и зло, верност и неверство, памет и глупост, сиромаштво и богатство упућују на афирмативна или негативна људска понашања и развијају свест о награди и казни.

Бајка је врста литературе коју су многа психолошка истраживања окарактерисала као спорну. Они који су против бајке сматрају да овај жанр има штетан утицај на најмлађу генерацију и поричу јој васпитно дејство. Несумњиво је да бајка снажно делује на дете. Оно своје симпатије увек додељује оном што је људско, племенито и позитивно. Деца то чине и кад почну да разликују збиљу од маште. Неки педагози сматрају да није добро кад дете поверује у фантастичне ствари, јер се тиме појам истине доводи у питање. Противници бајке тврде да није нимало васпитно то што бајка деци пружа

¹⁵ При обликовању овог текста коришћен је део студије *Однос између теоријској и доживљајној ириспиуа народној бајци*, објављен у: *Књижевност и језик*, Београд, ½, 2006. и примери из докторске дисертације *Наставно проучавање народних ирповедака и ирпедања*.

¹⁶ Упоредити: С. Самарција, *Поеиика усмених ирзних облика*, Београд, 1997, стр. 185.

слику романтичарске борбе против зла. Надаље, кажу да многе ситуације у бајци код деце изазивају страх и трауме. Међутим, ако дете тренутно поверује у све што је испричано у бајкама, то не треба да нас плаши, јер ће оно касније, како сазрева, одбацити немогуће и увидети да патуљци, змајеви, виле, вештице и вукодлаци уопште не постоје.

Ако хоћемо да бајка испуни своју васпитну функцију, неопходно је адекватно изабрати бајку у односу на узраст и индивидуалне особине детета коме се прича (или чита) одабрани садржај. Чудесни свет бајки одговара машти детета и привлачи га. У почетку, бајка код слушалаца изазива осећање сигурности, утиче на побољшање породичних односа, комуникације са вршњацима; доводи до стицања нових идеја и развијања свести о вредностима многих животних активности. Пошто се дете најраније сусреће са бајком, ликови из бајки имају пресудан утицај на формирање младих личности. Идентификујући се са јунацима, млађи ученици теже да им буду што сличнији. Не само да замишљају себе у разним ситуацијама у којима се нашла личност из бајке, већ у својој машти иду и даље, замишљајући нове компликоване ситуације из којих, према механизму бајке, налазе излаз и због тога стичу самопоуздање и задовољство.

За књижевни развој детета и његов развитак уопште, од највећег значаја је тумачење естетског у литератури. Ако текст има уметничку вредност, он подстиче доживљај, а на основу доживљаја стварају се разноврсни утисци. Као и игра, стварање маштом, изазвано и подржавано уметничким сликањем догађаја и личности, јунаштава и пустоловина, причињава детету радост, растерује потиштеност и даје подстицај за рад. Због тога је у периоду сазревања личности неопходно бајку посматрати и тумачити и са психолошког гледишта и подстицати коментарисање поступака јунака бајке чак и онда кад је потпуно јасно да је тај поступак омеђен жанровском конвенцијом.

Од осмог разреда основне, а потом у средњој школи, ученици ће се упућивати на уочавање и разматрање специфичности бајке, усвајаће основне садржаје из науке о књижевности и, путем аналитичко-синтетичког приступа тексту, уочаваће одређене поступке и делања јунака који нису мотивисани онако како се то чини у стварном животу. Уколико, на пример, ученици запазе да браћа у *Баш Челику* осећају грижу савести што су били непажљиви и дозволили змају да одведе њихове сестре, водићемо их ка размишљању о томе да је браћина неопрезност мотивација за развијање даљег тока радње. Као, махом, у свакој прозној структури, фабуле су засноване на узрочно-последичним везама, па како дело мора створити утисак уверљивости, тако и поступци њихових носилаца морају бити мотивисани (тј. оправдани и образложени). У бајкама су поступци ликова најчешће мотивисани деловањем наднаравних сила (фантастичка мотивација).

На примеру бајке *Злајина јабука и девет пауница* показаће се како се ова народна бајка може тумачити на различитим узрасним нивоима: у трећем разреду основне школе, у седмом разреду ОШ и у првом средње (где је ова приповетка тренутно заступљена у обавезном програмском садржају).

Како вам се допала бајка коју сте управо чули? Шта вам се у њој највише свидело? Зашто највише истичете баш најмлађег царевића? По чему све закључујете да је он храбар? Где у бајци наилазите на примере његове доброте и племенитости?

Како замишљате девојку пауницу? Опишите је.

Царевић је учинио добра дела, а како му се то вратило? Зашто у бајци увек побеђује добро? Објасните значење народне пословице *Добро се добрим враћа*. Каква су била царевићева браћа? По чему баш тако закључујете? Какав је циљ имао најмлађи царевић? Зашто је он био тако упоран? Испричајте на који начин је царевић дошао до свог циља. Које су му се препреке при том нашле на путу? Колико се морамо трудити да бисмо остварили своје жеље?

Издвојите ликове, ситуације и дешавања који постоје само у бајци, а не и у стварном животу. Које животиње у бајци имају дар људског говора? Да ли сте се уплашили змаја којег је царевић нехотице ослободио? Зашто?

Колико сте стрепели за царевића док сте читали (слушали) ову бајку? Наведите најузбудљивија места, по свом избору. Нацртајте, ако желите, један детаљ из бајке *Злајина јабука и девет пауница*, онако, како сте га у својој машти видели.

Тумачење прочитане бајке кретаће се преко ученичких доживљаја подстакнутих фантастичним садржајем, уз усмеравање ученика да уоче позитивне особине главног јунака и да открију његова стремљења. Ученици ће нагласити да је царевић позитиван лик јер је успео да сачува златну јабуку, да је храбар јер је ишао по свету и ничег се није плашио, да је добар и племенит јер је помогао рибици да не угине, бацивши је у бистру реку, а спасао је и лисицу и вука. Како се добро добрим враћа, управо те животиње су се и њему нашле у невољи, баш кад му је помоћ била неопходна. Царевићева браћа су била зла. Ученици истичу да је њима било криво што је најмлађег брата отац похвалио што је сачувао златну јабуку и желели су да му напакосте. Без обзира на ликове који му нису желели добро, царевић је био упоран и истрајан у својој намери да нађе пауницу. Ученици замишљају ову чудесну девојку која се претвара у птицу као поносну и изузетну лепотицу дуге светле косе и очију, нестварно лепу и загонетну. Та лепота и тајанственост привукле су царевића и он је био заслепљен у потрази за њом. Љубав између младића и девојке ученици доживљавају као велику, чисту и трајну.

У овој бајци се појављују многе ситуације које не постоје у стварном животу: девојке се претварају у паунице; разне животиње говоре; појављује се дивовски снажан змај. То је зато што је у бајкама све могуће. Жеље постају стварност. Али, иако се у бајци очекује срећан крај, читаоци стрепе над судбином „свог“ јунака. Ученици указују на ситуације које су у том смислу биле за њих нарочито узбудљиве.

/.../

Док се у млађим разредима основне школе о уметничком тексту може разговарати тако што ће се са ученицима коментарисати и многе поруке које пружа народна бајка, уз издвајање фантастичних елемената и јунака, поставља се питање у којој мери се у старијим разредима основне школе може разматрати истоимена бајка уколико се ученици у раду на часу подстичу следећим захтевима:

Обратите пажњу на сам почетак бајке *Злајина јабука и девет пауница*. Које одлике ове врсте народних приповедака одмах можете уочити?

Због чега баш трећем, најмлађем царевом сину, пада у кревет девета златна пауница која се одмах претвара у прелепу девојку? Зашто се управо најмлађи царевић на време пробудио, а његова браћа претходних ноћи нису?

Како тумачите појаву лика „проклете бабетине“ која онемогућује даље сусрете најмлађег царевића и паунице? Какав је царев однос према синовљевој жељи да крене у свет и тражи своју пауницу?

Размислите, због чега младић у баби – царици уместо помагача стиче непријатеља. Зашто царевићу ни слуга није одан, већ онемогућава свог господара да види пауницу која долеће на језеро?

Колико љубав, жеља, али и поверење у другог могу заслепити човека? Како тумачите речи девојке – паунице које она последње, треће вечери, упућује слуги да их пренесе уснулом царевићу: *Нека смакне јорњи клин на доњи*? Како је пауница могла знати да ће млади царевић разумети шта му је поручила?

Да ли, по вашем мишљењу, постоји љубав и разумевање на први поглед? Каква сила помаже царевићу да девојку пронађе и по трећи пут? Како он зна куда да иде и где да је тражи?

Због чега се бајка не завршава након венчања царевог најмлађег сина и паунице? Како објашњавате младићеву жељу да остане да живи у девојчином двору? Зашто је није повео својој кући?

Образложите због чега је млада царица пауница дала своме мужу кључеве од подрума, са упозорењем да никако не отвара последњи, дванаести? Шта мислите, да ли је то био израз њеног поверења у царевића, или га је искушавала? Образложите своје мишљење. Чиме можемо оправдати младићеву радозналост? Које још царевићеве особине овде долазе до изражаја?

Протумачите значење царевићевих сусрета са рибицом, лисицом и курјаком. Зашто царевића очекују искушења још већа од претходних? Како царевић спасава своју супругу од змаја? Шта ставља на коцку, службујући код бабе која је имала и чаробног коња за јаслама? Како користи чаробна средства и сопствену памет?

Чиме је царевић остао заслепљен до краја живота? Како објашњавате одсуство потребе царевића да, након што је вратио пауницу, оде свом двору, јави се оцу и браћи и покаже своју девојку?

Из појединих захтева који су на овај начин постављени ученицима могу се извући и неки, не сасвим тачни закључци, те тумачење бајке може кренути кривим путем, мимо особености поменутог жанра народне прозе. Није вероватно да наставник који поставља питања о породичним односима цара и његових синова, или проблематизује поступке помоћника у бајци, или оних који одмажу главном јунаку, жели да научи ученике како су јунаци у бајкама бестелесне фигуре које немају сопствена осећања, сећања и делања по искуству, то јест своју психолошку димензију. Вероватно је да би одговор: Цар је равнодушан према синовљевој жељи да овај крене у свет и тражи пауницу наишао на смех у одељењу. На сличан начин би могла деловати и следећа тумачења: Баба – царица и слуга не делују са предумишљајем. Они су само нови противници на чудесном путу јунака да пронађе пауницу. Царевић не дела обузет љубављу и заслепљен жељом, већ по инерцији, као јунак покренут да изврши све задате етапе на свом путу ка срећном крају. Тако гледано, не може се тумачити ни постојање разумевања међу заљубљенима, а ни њихова заљубљеност или љубав. Сила која помаже царевићу да девојку и по трећи пут пронађе онда није сила љубави која превазилази и најтеже постављене препреке, већ конвенција тројства у бајци. До каквих се циљева при таквом тумачењу долази? Како се, у таквом случају, ишта може проблематизовати? На који начин ученицима забранити да користе своја запажања и искуства и да их примењују приликом разумевања и тумачења ликова бајке, ако код тих ликова нема шта да се тумачи јер су бестелесне, једнодимензионалне фигуре? „Лаке фигуре из бајке имају ту особину да не обавезују ни на какво одређено тумачење и да га чак и не допуштају. Са друге стране, међутим, оне допуштају и траже многа разноврсна тумачења. Оне чине да у слушаоцу тихо, али јасно, зазвуче многи тонови. Оне за њега постају видљиве слике многих невидљивих феномена, а да он тога ни сам није свестан. Нема сумње да наиндивидуалне фигуре бајке за онога који је слуша несвесно попримају и индивидуални садржај и то најчешће путем вишеструке пројекције. То је слобода коју бајка оставља свом слушаоцу и коју он може изгубити само једностраним тумачењем. Психолошка снага са којом бајка делује на своје слушаоце потиче, међутим, отуд што они, морајући да се прилагоде њеној строгој форми, истовремено и сами доживљавају једно стање унутарње срећености.“¹⁷

¹⁷ Maks Liti, *Evropska narodna bajka*, Beograd, 1994, str. 96.

Да би се избегла ограничења у разговору са ученицима, а како би се они ипак научили посебностима народне бајке, у настави ће се позивати на посматрање бајке са различитих тачака: књижевне, психолошке, рецепцијске и фолклорне.¹⁸

Бајка као народна приповетка фантастичне садржине у којој се на маштовит начин симболично износи одрђени уметнички садржај, превасходно служи забави. Но, иако и слушалац и приповедач бајку сматрају измишљеном и нестварном, она неоспорно достиже врхунске естетске домете, траје и остаје привлачна вековима. Приликом интерпретације бајке у настави, управо ти домети морају да постану, поред осталог везаног за критеријуме и конвенцију жанра, кључни пунктови и полазишта за разматрање идејног слоја текста. У том смислу је неопходно да наставник преузме одговорност при одлучивању како ће ученике поред књижевно-научних и теоријских садржаја научити и да образлажу своје доживљаје и размишљања, ставове и судове настале поводом текста, а да се таквим тумачењем не изневери књижевно дело и његово значење.

Ево примера како се у петом разреду основне школе ученици подстичу да читају избор народних бајки у оквиру домаће лектире, каквом се пропратном апаратуром упућују да размишљају о бајкама и на који начин се теоријски стичу и употпуњују ученичка знања:

Своју радозналост и хтења да свет у коме живи учини лепшим и бољим човек је од давнина претакао у чудесне и маштовите приче које су лако, и у најтежим временима, прелазиле границе земаља и континената.

Пред тобом је избор *народних бајки* који можеш ширити по сопственом нахођењу, уз следећа упутства на које све начине ваља приступити читању и тумачењу бајки.

Пажљиво прочитај бајку *Аждаја и царев син* и запажај у њој *чудесне догађаје*. Сагледај узроке њиховог настанка и њихову уметничку улогу у бајци. Наведи слике, догађаје и друштвене односе из народног живота и покажи места у којима су *верно одражене* људске тежње, схватања и осећања.

Запази на који начин се породична љубав и љубав према вољеном бићу испољавају у бајци. Шта подстрекава царевића да издржи у акцији и да чини јунаштва?

Покушај да запамтиш следећу реченицу из бајке: *Чак у другом царствију код царева прага има једно језеро, у оном језеру има једна аждаја, а у аждаји вејар, а у вејру зец, а у зецу јолуб, а у јолубу врабац, у ономе је врајцу моја снаја*. Упореди дужину ове реченице са обимом и тежином задатка који се њоме наговештава. Каква сила покушава да спречи царевића да дође до циља? У ком се облику аждаја појављује као најподмуклија и најопаснија? Пронађи редом у тексту препреке које је јунак бајке (најмлађи царевић) требало да преброди да би остварио свој циљ. Како их је све он савладавао? Које особине је при том испољио?

Чудесни свет у овој бајци одређен је аждајиним стаништем које је у близини шуме и воде, као и подземним простором (подрумом) у којем су аждајини заробљеници. Аждаја као противник најмлађег царевића представља отелотворење зла које има способност да поприма и доброћудне и наизглед безопасне облике. Таквог зла се највише треба чувати. Слике из народног живота: царевић прерушен у пастира чува овце, свира гајде, прате га соко и пси, љуби га девојка, венчава се у цркви... верно одражавају људске тежње, схватања и осећања. Царевић, поред своје браће, спасава и читав

¹⁸ „Бајка може да се интерпретира на различитим нивоима и са сасвим различитих аспеката, јер у њој човек истовремено покушава да изађе на крај са космосом, са својом околином и са самим собом.“

У: М. Liti, *Evropska narodna bajka*, Beograd, 1994, str. 117.

Из бајки у овом избору и из осталих бајки које читате, сазнајете да се у њима говори о борби добра и зла. Који је лик у наведеном одломку *нејативан*? У којим сликама се најбоље види да је зло отпорно, јако? Које је особине морао имати царевић да би савладао то зло? Запазите око чега све настају заплети у бајци *Баш Челик*. Колико токова се уочава у овој приповеци?

Размишљајте о лику Баш Челика. Из понуђеног одломка се не може видети да ли је Баш Челик позитиван или негативан јунак. Зато прочитајте целу причу. Уочите како се овај фантастични јунак захваљује свом добротинитељу. Колика је Баш Челикова моћ? Где се налази Баш Челикова снага? Ко има способност да дарује живот? Зашто Баш Челик страда?

Ученици коментаришу да је *Баш Челик* бајка која обилује чудесним збивањима и фантастичним ликовима. То су: змајски цар, цар соколовски и цар орлујски (који отимају сестре); једноглава, двоглава и троглава аждаја из језера; дивови – људождери и Баш Челик. Зетови – змајеви који одводе царевићеве сестре у бајци имају улогу помоћника: дају главном јунаку по перо које ће му помоћи кад се нађе у невољи. Баш Челик је ослобођен ропства захваљујући царевићевој радозналости, наивности и добром срцу. Приповедач користи сцену ослобађања Баш Челика за мотивисање другог тока бајке. Неустрашиви царевић, који је погубио троглаву аждају, девет људождера и змију која се надвила над принцезиним креветом, креће у потрагу за Баш Челиком који му је отео жену. Уз себе има три чаробна пера, али и три живота које је добио од негативног јунака, ослободивши га. Како је зло са којим се царевић сукобио толико велико, отпорно и јако, чини се да не постоји сила која му може наудити. Царевић троши све поклоњене животе и на крају губи и свој. Захваљујући чуду, зетови-змајеви га оживљавају водом са Јордана (уплив хришћанског елемента у бајку) и посаветују га како да открије где се скрива Баш Челикова снага. Препредени Баш Челик који је надмудрио царевића ипак открива тајну своје снаге и моћи царевићевој жени и, захваљујући томе, бива савладан. Зетови-змајеви успевају да до краја помогну свом шураку у савладавању непријатеља.

Зло које се трансформише бива савладано. Баш Челик се у овој бајци показује као оличење негативне више силе која има моћ да чак дарује и живот. Сукоб на релацији добро-зло прераста у борбу између бога (оживљавање царевића водом са Јордана) и ђавола (у лику Баш Челика). Зло ипак на крају страда кад човек не посустане и уложи много напора, упорности и неустрашивости у његово савладавање.

Баш Челик је погрешно, мисливши да ће царевића моћи да купи тиме што му је поклатио три живота. Најмлађем царевом сину љубав је важнија од живота, а срећан исход потраге за отетом женом представља доказ да човек може да исправи почињене грешке ако се потруди. /.../

Тумачење водећих вредности бајке могло би се синтетизовати у средњој школи помоћу пројекта за истраживачко читање бајке *Злајина јабука и девети њауница*, који се у овом раду даје уз кратко образлагање садржаја.

1. Размотрите почетак бајке *Злајина јабука и девети њауница* и образложите на који начин он указује на носиоце главне радње, јунаке. Како тај почетак (уводна формула) успоставља тесну везу са могућим функцијама које ће се спајати одређеним редоследом?¹⁹

2. Покажите и протумачите како се развијањем уводне формуле отварају могућности и за усложњавање композиције ове бајке.

¹⁹ Проп је назначио четири елемента бајке којих приповедач мора да се придржава и међу њима је зависност почетне ситуације са функцијама које следе. Видети: V. Prop, *Morfologija bajke*, Beograd, 1982, str. 123.

3. Пронађите у тексту колико се одредница везује за чудесне јабуке (Златна јабука „за ноћ уцвета, узре, неко је обере, а никако се није могло дознати ко.“). Одредите и протумачите покретачке, психолошке, моралне и друштвене мотиве који се у другом делу бајке групишу око царевића. Објасните у каквој су они вези са мотивом златне јабуке. Размотрите шта златна јабука представља за цара, а шта за царевића.

4. Објасните функцију кршења *забране* за ослобађање змаја у овој бајци. Шта представља спасавање животиња које ће се показати као захвалне? У каквој су вези узалудни бег и кушање змајеве снаге са даљим збивањима у бајци? Протумачите начин стицања чаробног коња и улогу коња у овој приповеци.

5. Запажајте и наводите пределе кроз које „путује“ царевић. На који начин сваки нови амбијент (царева башта, двори поред језера, планина, град пауница) уоквирује самосталне сегменте текста?

6. Протумачите реченицу: „Нека смакне горњи клин на доњи, па ће ме онда наћи.“ Шта сте у први мах помислили да значи ова порука царевићу? А како ју је царевић разумео? Чиме се може објаснити његова незаустављива намера да по сваку цену пронађе вољену пауницу?

7. Размотрите улоге помагача и противника у бајци. Каква је њихова уметничка улога и какав удео имају у структури бајке?

8. Колико токова учавате у овој бајци? Чиме је мотивисан поступак царевића да прекрши забрану и ослободи змаја? Образложите овај поступак из позиције приповедача. Шта је све допринело занимљивости казивања у бајци?

9. Обратите пажњу на језик и стил *Златне јабуке и девети пауница*. Које глаголско време преовладава? Шта се тиме постиже? Чиме објашњавате учестало смењивање наравице и управног обраћања (директног говора)?

10. Размотрите фантастичне елементе којима ова бајка обилује и доведите их у везу са реалистичким, могућим детаљима из стварног живота. У ком односу реално и фантастично егзистира у бајци?

11. Колики је уплив етичког и естетског у бајци? Где се то посебно запажа? Наведите делове текста који су у том смислу илустративни и образложите зашто сте баш њих одабрали. Које животне истине нам казује ова бајка?

Уводна формула бајке указује на носиоце главне радње и успоставља тесну везу са могућим функцијама које ће се спајати одређеним редоследом. *Златна јабука и девети пауница* „показује како се усложњавањем уводне формуле отварају могућности и за усложњавање композиције. Структура ове бајке је много сложенија од претходних, али се и њена уводна формула може рашчланити на два самостална дела: ’Био један цар па имао три сина + пред двором златну јабуку ...’ У даљем низању постоје четири одреднице чудесне јабуке: ’за ноћ уцвета, и узре, и неко је обере, а никако се није могло дознати ко’. Око царевића се у другом делу бајке групишу четири мотива: кршење забране – ослобађање змаја, спасавање животиња које ће се показати као захвалне, узалудни бег и кушање змајске снаге, стицање чаробног коња.“²⁰

Сви наведени мотиви су у функцији доминантних мотива златне јабуке и паунице, истакнутих и у наслову ове бајке. Сложеност ових мотива, њихова метафоричност и симболика, шире асоцијативна поља значења, те је у овој бајци низање мотива и у њеном првом и у другом току условљено почетном сликом златне јабуке и усмерено ка поновном придобијању паунице (лепоте, љубави, жељеног чему тежимо).

²⁰ С. Самарџија, *Поетика усмених њрознних облика*, Београд, 1997, стр. 21.

Досезање вишег смисла и остварење немогућег увек је трновит пут. Функција кршења забране – ослобађање змаја и потом стицање чаробних средстава и помоћника у освајању замишљеног циља, осликава животну смењивање доброг и лошег, среће и несреће, погодака и промашаја, стицања, губљења и поновног освајања жељеног. У животу се до решења понекад долази промишљено, а некад неочекивано. У бајци, детерминисаност збивања не умањује неочекивано и фантастично.

Кретање јунака кроз бајковите пределе допушта слушаоцу да те пределе осмишља и да им удахњује живот. Одсуство дескрипције не умањује лепоту цареве баште, двора поред језера, високе и недоступне планине и пауничиног града. Одсуство знака појачава боје, звукове и мирисе, сенчи атмосферу и утиче на богаћење сижеа. Један знак може бити извор других знакова: „Нека смакне горњи клин на доњи, па ће ме онда наћи.“ У први мах ова пауничина порука се може схватити као претња: „Неће ме никад наћи.“ Пажљивијим разумевањем и повезивањем узрочно-последичних веза између првог и последњег знака у асоцијативном низу открива се значење пауничине поруке: кад смакне слуги главу, кад га казни смрћу, царевећ ће прећи препреку и пут ка вољеној девојци ће му се отворити.

Проток времена у бајци делимично је условљен сменом простора, али не утиче на обликовање свести о пролазности. Праволинијски проток времена бива замењен цикличним. Превазилажење нове препреке покреће јунака даље кроз време и простор, али се, досезањем циља, он поново враћа на почетну тачку. Догађаји у бајци нису временски одређени. Једино знамо да се дешавају у прошлости. Просторном, временском и персоналном уопштеношћу и покретљивошћу постиже се идејно уопштавање бајке.

Улоге помагача и противника обogaђују уметнички свет бајке, али су и условљене њеном структуром и конвенцијом жанра. У овој бајци доминантни противник је змај. У првобитним представама змај је био велика крилата змија која је боравила на високим планинама и у шупљем дрвећу. Касније је змај придобио и неке особине аждаје: боравак у водама, прождрљивост, људождерство ...

Човек често, у свакодневном животу, нехотичним поступком изазове лошу срећу. Тако и у овој бајци царевећ непромишљено крши забрану и ослобађа змаја. Ипак, овај поступак је у функцији непосредног отварања другог тока бајке, што појачава занимљивост онога о чему се приповеда.

Иако догађаје о којима се у бајци приповеда смештамо у даљу прошлост, о њима се казује у презенту. Приповедачки презент одстрањује временску и просторну дистанцу и ствара утисак да се радња дешава сада и у непосредној близини. Учесталим смењивањем нарације и управног говора појачава се динамичност збивања и стиче се утисак непосредног учествовања у причи.

Реално и фантастично у бајци егзистира у корелативном односу и међусобно се надопуњује, те би се без реалистичких детаља фантастични свет бајке урушио и не би могао постојати ни у жанровском систему.

Непролазне естетске вредности ове бајке сврставају је у антологијске народне приповетке из којих се генерације уче многим животним истинама: Срећу не треба пасивно чекати, већ се за њу ваља изборити; Срећа нам често измиче и зато је пут до ње дуг и трновит; Нема препреке коју људска воља и ум не могу савладати; Племените побуде и смеле акције нису само извор правог јунаштва, већ и водиље човека ка срећи.

У старијим разредима (почев од осмог, па надаље кроз средњу школу) ученици се могу подстицати да самостално осмисле пројекат за истраживачко читање одређене бајке који ће послужити као водич при интерпретацији дела у разреду. Наставник се може послужити следећим упутствима:

Након пажљивог читања бајке *Златна јабука и девет њауница* (или *Пейељуа*) учите необична места, моменте који су вас зачудили или ситуације које су вас изненадиле. Застаните над неочекиваним и формулишите питања која вам се намећу и траже одговоре. Приликом формулације захтева узмите у обзир жанровску конвенцију бајке, то јест особености ове приповедне врсте народне књижевности.

Потрудите се да размотрите све значајније чиниоце текста (мотиве, сиже, ликове, композицију, облике изражавања, језик и стил, идејни слој текста) и да их посматрате у њиховом садејству. Пажљиво формулишите питања на која очекујете одговоре. Настојте да ваши захтеви буду јасни, да свако питање покреће по један одговор.

Избегавајте сугестивна питања на која се може одговорити само потврдно или одрично. Увек тражите да се изречени одговор образложи и аргументује одломцима из текста који се интерпретира.

Посебно пажљиво формулишите такозвана проблемска питања о којима се мора дуже размишљати.

Покушајте да осмислите захтеве помоћу којих ћете водити рад на часу тако да се првенствено усмерите ка композицији бајке и њеној структури и мотивима, њиховом уочавању и тумачењу у међусобним односима које заузимају.

Упутите своје другове из разреда како да сачине план текста, помоћу којег ће лакше пратити ток бајке која се интерпретира, и како да наслове делове плана, служећи се погодним исказима или реченицама из бајке.

Ученици ће, размишљајући о тексту тако што ће узети у обзир своје личне утиске и запажања поводом њега, али и поуздана теоријска знања, уочити скуп проблема који припадају истој уметничкој структури, те ће уочавати узрочно-последичне везе у бајци и међусобно условљавање ситуација, поступање јунака и сл. На основу ученичког учешћа у осмишљавању пројекта за истраживачко читање, сигурно је да се тумачењу водећих вредности бајке у настави може приступити на оригиналан, али и поуздан начин који потврђује да је стицање и примењивање знања могуће довести на још виши ниво од постојећег.

Тумачење водећих вредности бајке у настави у први план истиче комплексност овог приповедног жанра, састављеног од низа мотива, од којих основни мора имати карактер чудесног. Проучавање бајке са становишта важности функција носилаца радње за ток приповедања такође је један од водећих чинилаца интерпретације и тиче се структуре овог усменог прозног облика.

Разматрање законитости књижевног обликовања бајке и истраживање њеног специфичног стила такође ће се у настави разматрати као водећа вредност. Ако се пође са становишта да „чудесни елементи бајке представљају симболе који преносе емоционалне утиске бића, појава и догађаја у реални свет“²¹, отвара се могућност проучавања система фиктивних наративних секвенци што „открива правила по којима се емоционални утисци претварају у симболичке, у зависности од контекста у коме се појављују“²².

Бајке подстичу фантазију и укључују младог читаоца у узбудљиве авантуре. Према Бјелинском, контакт са бајком буди у детету песнички доживљај, гради предосећај тајанственог

²¹ Bengt Holbek, *Interpretation of fairy tales*, FFC, 1987, str. 239.

²² Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Београд, 2000, стр. 165.

у животу, почетак осећања поезије. Бајке имају огроман васпитни значај; уче скромности, несебичности, подсмехују се пороцима, изражавају народну мудрост сакупљену кроз векове. Поучност и дидактичност бајке није наметљива, нити извештачена. Њена занимљивост изражава се у занимљивој фабули, префињеној композицији ...²³ Драматичност збивања и живописност ликова погодује сликовитом виђењу света, развија фантазију и буди стваралаче интересе. Језик бајке је једноставан, али богат специфичним сликовитим изразима. Он обогаћује језик ученика и приближава их народном духу ... У приступу бајци тежимо откривању њених естетских и етичких вредности.

Пожељно је да се, уз поштовање аутономног света бајке, при интерпретацији откривају они елементи који су за бајку типични: кретање фабуларног тока, тумачење скривеног смисла необичних ситуација и чудесних трансформација, типски јунак и сл. Тиме се афирмише темељно методичко начело у интерпретацији бајке – повезивање композицијске анализе са анализом ликова и идејног устројства бајке.²⁴ У интерпретацији ликова узимају се у обзир још неки елементи који нису карактеристични за друга приповедна епска дела (при интерпретацији тзв. „нестварних“ ликова из биљног и животињског света уочавају се карактеристични стилски поступци: персонифицирање, антропоморфизирање и хиперболичност. Те стилске црте добијају и своје идејно значење. Осим те песничке особине у приказивању ликова у бајци, интерпретација ће откривати и карактеристичну социјалну структуру ликова (у бајци се појављују краљеви, цареви, пастири, људи из народа ...). Бајка настоји да превлада социјалне разлике и зато преображава сеоског момка у краљевића, а сиромашну девојку у краљицу или царицу.

Из свега наведеног произилази да бајка садржи драгоцену животна искуства, која тек одрасли могу потпуније да схвате, те се овим књижевним делима ваља поново враћати. На сваком узрасту човек налази у бајци нови део своје и свевремене истине, те бајке не треба проучавати само у основној школи или закључно са првим разредом гимназије (како је то случај у тренутно важећим програмима), већ све до краја школовања. Схватање бајке као приче за малу децу значило би површно приступање овом иначе веома слојевитом и у научном смислу сложеном усменом прозном облику који изискује комплексну припрему наставника за час интерпретације на свим ученичким узрастима.

²³ Упоредити: D. Rosandić, *Metodičke osnove za interpretaciju bajke*, u: *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Zagreb, 1986, str. 653.

²⁴ Видети: Stjepko Težak, *Interpretacija bajke*, Zagreb, 1969.

4. АНЕГДОТА И РАТНИЧКО-ПАТРИЈАРХАЛНА АНЕГДОТА У НАСТАВИ²⁵

Реч анегдота потиче од грчке речи „анекдотос“ што значи неиздат, необјављен. Анегдота је сажето испричан догађај или доживљај из живота, са ефектном поентом. Антички Грци су анегдотом називали дело које није објављено него потиче из усмене традиције. Касније се тим термином означава нештампан рукопис, или део рукописа. У време Римљана под анегдотом се подразумевала непозната, тајна историја из приватног живота познатијих људи. Карактерне црте појединаца и обичаји илустровани су биографским појединоствима, изрекама и изводима из необјављених списа.

Три основне функције *анегдоте* су:

- 1) да задовољи радозналост већине (у вези са приватним животом и мишљењем мањине);
- 2) да поучи и морално окрепи (такве анегдоте су сродне религиозним средњовековним причама – егземпларима);
- 3) да забави (долази као замена прича са морализаторском поуком и релативно је млада по постанку; у њој су заступљени разноврсни мотиви: сналажљивост, духовита подвала, смешна погрешка, испреност поступка, мудра изрека, доскочица, духовит одговор који може имати и сатиричну жаоку).

Важна одлика сваке анегдоте је стваралачки поступак претварања неког стварног, конкретног садржаја у уметнички. Ако би се искључио овај поступак, анегдота не би била уметничко дело већ историјски документ који разматра и психологију личности.

Уметничка вредност анегдоте зависи од начина излагања (како се прича: сажето, језгровито) као и од садржаја приче (шта се описује: битан, изузетан догађај).

Анегдота, као и други књижевни жанрови, има своја специфична својства и конструктивне елементе. Један од проучавалаца анегдоте, Перо Слијепчевић, закључио је да постоји пет својстава које би требало да садржи идеална анегдота:

- 1) *историјска њровереност* (пластично извајана по једна централна личност, указивање на карактер);
- 2) *стилска сажетост* (обично су у једној до две реченице дати место и време догађаја и карактеристике учесника које се потом испољавају у анегдоти у целисти);
- 3) *нема тенденциозних моралних коментара*; инсистира се на објективности, универзалне духовне вредности нису експлицитно изражене, већ нас чињенице, а нарочито поента (најчешће садржана у једној реченици на крају анегдоте) упућују на њих. (Једна од највећих вредности анегдоте управо и јесте у слободи која је остављена читаоцима/слушаоцима да сами промишљају и доносе закључке.);
- 4) *изворност и бојастиво језика* (настајући и преносећи се усменим путем, анегдоте обилују богатством говорног језика);
- 5) *оштричовечанска вредност мисли* (мада су везане за конкретан историјски контекст, личности и догађаје, анегдоте у себи носе поруке високих моралних вредности, изнад локалних интереса. Анегдоте могу бити озбиљне и шаљиве. Док су у озбиљним анегдотама ове вредности у првом плану, у шаљивим, универзалне поруке су потиснуте хумором).

²⁵ Мада посебно бављење анегдотом и ратничко-патријархалном анегдотом није предвиђено програмима рада у основној школи, понуђени предлози могу се искористити у настави приликом обраде шаљивих народних прича и уочавања њихових особености, у односу на анегдоту, приликом тумачења многих дела уметничке (ауторске књижевности), као и у додатној настави, за посебно заинтересоване ученике.

Анегдота као кратка, једноепизодична форма, сажето описује један догађај. Међутим, понекад долази до спајања две или више анегдота у једну. Такве анегдоте су у функцији лика. Да би дошло до оваквог повезивања анегдота, личност о којој се говори мора бити изузетних особина.

Овај усмени прозни облик понекад се назива „драма у малом“²⁶. Одликује је краткоћа и крајња сажетост. У њој нема места епизодама, споредним радњама, коментарима и саопштењима. Многе народне пословице су, у ствари, врло сажете анегдоте. Пословица заузима значајно место, најчешће на крају анегдоте, као поента. Понекад је уткана у казивање личности током дијалога, а понекад се назире као парафраза. У малом броју анегдота, пословица се може наћи у наслову. Понекад се временом издваја из контекста анегдоте и започиње свој самостални „живот“.

Примери за поређење шаљиве приче и анегдоте су рецимо анегдота *Разбашкарио се* и шаљива народна прича *Турчин и Циганин* јер, у складу са особинама жанра којем припадају, описују исти догађај на различите начине. У анегдотама ликови су настали по узору на познате историјске личности (Карађорђе, кнез Милош), док су у шаљивим народним причама они социјално обојени (Турчин, Циганин, Еро). У анегдотама је познато и време и место збивања радње, док у шаљивој причи ове одреднице нису битне за радњу. У анегдотама описи су кратки и језгровити, док шаљива прича обилује коментарима и описом догађаја. Развијеност фабуле назначена је већ првом реченицом (нпр. „Био један Турчин, па имао доброг хата.“).

У анегдотама поред хумористично-сатиричне компоненте захваћени су и драматични и озбиљни догађаји из живота; читав један кодекс понашања људи. У шаљивој причи описује се наизглед површнија, ведрија страна живота, са циљем да се изазове здрав смех или подсмех, а извори комичних ситуација могу бити различити: незнање, глупост, довитљивост и сналажљивост, поступци који нису у складу са општим моралним нормама, разни неспоразуми...

Анегдота, с обзиром на историјски контекст и специфичне услове живота није отворена за утицаје са стране, није дуговечна и распрострањена као шаљива прича.

У српској књижевности, нарочито у доба реализма, анегдота се често јавља као језгро за настанак књижевних дела (Милован Глишић: *Роја, Ни око шћа, Учићелъ*; Стеван Сремац: *Пој Тира и ѿй Сиира*; Симо Матавуљ: *Ко је бољи?, Свећа освейа...*).

Када је реч о новелама са шаљивом тематиком, шаљиве народне приче и анегдоте, примећује се да још увек у настави није сасвим јасна жанровска разликовност ових врста народних приповедака. Анегдота се често код нас подводи под појам шаљиве народне приче јер уобличава јунака као „средство за низање мотива“²⁷. Тај јунак при том добија име, етничко или друштвено обележје и постаје тип. Тако гледано, типови су: Еро, Ћоса, жена, калуђер, поп, ага, кадија, кнез Милош...

²⁶ П. Пешут, *Рајничко-ѿајријархална анејдоѿа*, Београд, 1989, стр. 17.

²⁷ У некадашњој Читанци за 8. разред ОШ Петра Гудеља (Београд, 1982), уз народну анегдоту *Куме, да ти видим дјецу* стоји следеће објашњење појма анегдоте: „Анегдота је кратка прича с истакнутим завршетком (поентом). Све је у анегдоти сведено на најмању меру: догађај, опис, дијалог, све је срачунато да крај буде ефектан, да сине, задиви, изненади. Анегдота има шаљивих и озбиљних, народних и писаних. Плету се око устаљених личности (Еро, Насрадин хоѿа, Циганин), књижевника, политичара, а шире усмено, причањем.“ стр. 240. Овакво објашњење изједначава жанр шаљиве народне приче са анегдотом, што у модерној настави ваља превазићи компаративним проучавањем анегдоте и шаљиве народне приче и указати ученицима на елементе спрам којих се ова два усмена прозна облика разликују. Као пример структуралног преклапања шаљиве приче и анегдоте може се узети текст *Ђаволак* који је Вук Караѿић дао као коментар уз реч „ђаволак“ у *Српском рјечнику*. Иако има структуру анегдоте, *Ђаволак* је шаљива прича јер јој недостају историјски контекст, историјски догађај, познате личности и локализација.

Ипак, анегдота се најчешће везује за извесне историјске личности (на неки начин привлачне, или већ прихваћене у традицији) и смешта се у одређени историјски контекст, те се на основу ова два мерила може разликовати од шаљиве народне приче чак и кад се та прича састоји из једне епизоде или пресека два мотива. Анегдота се често налази уграђена у дужу причу од које је, по својој конструкцији, постојанија, те се лако може преносити (селити). У оваквом типу приповедака приказује се или епизода из биографије познате личности, или се илуструју обичаји, позитивне или негативне црте нечијег карактера, али и сликовита карактеристика етничке, друштвене или националне групе. У сваком случају, инсистира се на истинитости која се може доказати постојећим чињеницама и нико не сумња у њену непоузданост и непровереност.

Према проучавањима, изворност анегдоте чува се између седамдесет и деведесет година. После тога долази до њене разградње. Она се углавном тиче везивања различитих догађаја за исту последицу, или се такви догађаји везују за личност којој изворно не припадају. У време живог (усменог) трајања анегдота били су познати и догађаји и личности, те за разлику од данашњег времена није била потребна историјска конкретизација.

Као посебна врста анегдоте издваја се *ратничко-патријархална анегдота*. Ове анегдоте везане су за специфичне услове живота у племенској, ратнички организованом заједници. Сукоб родовско-племенских схватања и настојање да се од међуплеменске заједнице створи држава са средишњом власти представљају богат извор грађе за ову врсту анегдота. Она се развија у Црној Гори, источној Херцеговини и суседним крајевима од краја 17. до половине 19. века (половином 19. века Црна Гора добија међународно признање независности, а Херцеговину окупира Аустрија). Крајем 18. века овај усмени прозни облик је био одомаћен и међу устаницима у Србији.

Према једној од подела, ратничко-патријархалне анегдоте могу бити старије и новије. Старије анегдоте се тематски везују за поједине догађаје, акције, драматичне сукобе; претежно су озбиљне садржине и структурално развијеније. Новије анегдоте више се свде на мегдане речима; претежно су нефабуларне.²⁸ У њих спадају и сукоби старог и новог схватања о животу и друштву и неприхватање новина које долазе са увођењем државног уређења. Може се истаћи да је у новијим анегдотама сам лик структурални елемент, а ако се узме у обзир краткоћа и крајња сажетост анегдоте у којој нема места за епизоде и споредне радње, разне коментаре и објашњења, лик се може поистоветити са структуром овог усменог прозног облика.

У оквиру ратничко-патријархалне анегдоте може се издвојити пет конструктивних елемената. Први се односи на *локализацију по времену и простору*. Локализација по времену зависи од више околности: временске удаљености, причања у односу на догађај, средине у којој се прича и контекста у којем се прича. Ако је у питању дужи временски период од догађаја о коме се прича, онда је потребно одредити време које се не мери бројчано, већ се везује за знамените догађаје или значајне личности. Локализација по простору односи се на имена места одакле потичу актери и места на којем се радња догађа. Ако се уз име јунака анегдоте јави и нека одредница („добар чојак“, „чувени народни филозоф“), онда ће она постати *карактеристика учесника*. Локализација по времену и простору и карактеристика учесника (име, племенска припадност, место боравка и карактерне црте) најчешће се саопштавају у уводној реченици анегдоте, врло сажето.

Сусрет суйарника и међусобно испитивање и сукоб (шакмичење) представљају следеће конструктивне елементе. Радња која је у тежишту анегдоте овде се разрешава и то брзом акцијом или бритком мишљу и ту се испољава економичност речи и богатство мисаоности. Сегмент *најрађивања*

²⁸ Видети: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Речник усмених књижевних родова и врста*, Књижевна историја, Београд, бр. 25, год. VIII, 1974, стр. 102.

или кажњавања, за разлику од других елемената не јавља се у свим анегдотама. Ако је присутан, најчешће представља узвишено морално дело које служи као пример за углед.

Тежиште (поента) анегдоте налази се у њеном дијалогу. Устаљени изрази у дијалогу називају се дијалогске формуле. Оне садржају дијалога дају емоционалност и експресивност чиме се доприноси драматичности ситуације у анегдоти. Дијалогске формуле су сажете што је у складу са структуром овог усменог прозног облика.

Заједничке одреднице које осветљавају личности као и друштвене односе у ратничко-патријархалној племенској заједници откривају се у међусобним обраћањима која могу бити афирмативна (соколе, орле, јуначе, кућићу, чојковићу) и негативна (грдо, дудучино, љубискуте, танколовино). Мада у анегдотама нема разрађених описа, понекад се јављају ефектна поређења која ближе осветљавају јунака или атмосферу. Мноштво је и језгровитих, емотивних исказа у благословима, здравицама, похвалама, изазовима и претњама, прекорима, ућуткивању, клетвама, заклетвама, исказима, обртима и пословицама.

Током свог развоја ратничко-патријархална анегдота имала је вишеструку улогу: да у краткој, језгровитој причници с поентом (која се састојала из једног догађаја или мотива) задовољи радозналост слушалаца, поучи и послужи за забаву. У свакој анегдоти битан је и механизам уметничке транспозиције конкретног, стварног догађаја на апстрактни план. Под анегдотом би се могла означити прозна целина у којој је присутан само један догађај везан за једно место, збивање или ситуацију. Ратничко-патријархалне анегдоте у којима је у тежишту неки догађај, имају релативно развијену фабулу, а неке се свде на кратак дијалог, на мегдан речима, без фабуле. Знатан број своди се на питалицу: питање и одговор. Анегдота је само једно збивање. Може постати доминантни структурални елемент дијалогске прозе у оквиру које делује целовито и компактно.

За време Другог светског рата обнавља се жанр анегдоте, те се као ликови у њима појављују историјске личности из НОР-а (*Ако њреба, моју и ја; Бранко ослобађа Бањалуку; Заклан од рођења; Не њреба их заборавији; Плейикаја...*).

Усмена анегдота као најснажнији облик народног прозног казивања верно илуструје различитости и сукобе старог и новог времена, разматра несналажења, неспоразуме и размимоилажења у ставовима људи, често са појачаном хуморном нотом. Као најдоминантнији облик изражавања користи дијалог коме претходи уводница дата без реторичности, којом су назначени актери догађаја. Анегдота је цела организована ка ефектној поенти. Цео догађај одвија се на једном месту и у једно време (које се често одређује значајним догађајима у племенској заједници, годишњим добом, црквеним празником). Јунаци се у овом усменом прозном облику као драмски ликови налазе на сцени, на којој, у кратком дијалогу, говоре у своје име и тиме износе своје ставове.

Одсуство описа именованог јунака чије је порекло јасно назначено не умањује експресивност стила којим је анегдота казивана. Историчност казивања поуздана је и убедљива управо због присуства живог, народног говора.

Овај специфичан облик усмене прозе често је служио и као језгро око којег се уобличавала приповетка.²⁹ И због ове особености, а не само због своје уметничке снаге и лепоте, историчности,

²⁹ „Понекад је она у основи била шаљива, као у Глишића или Сремца, или озбиљније садржине, као у Домановића или Ранковића. Међутим, у приповиједачком дјелу Сима Матавуља, у првом реду у приповијеткама из црногорског и херцеговачког живота, које је он стварао у деветој деценији прошлога вијека, углавном док је боравио на Цетињу, присутна је посебна врста усмене анегдоте – ратничко-патријархална анегдота. (...) У вријеме Матавуљева боравка на Цетињу, полако се растаче стара племенска заједница и ствара модерна централизована црногорска држава која намеће нове нормe понашања. Анегдоте ванредно лијепо и вјерно илуструју те сукобе старог и новог.“ Видети: П. Пешут, *Усмена анегдота у неким њриповијеткама Сима Матавуља*, сепарат, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ, Београд, 1983, стр. 175.

језгровитости, сажетости, експресивности, јетког хумора, анегдота би требало да се проучава у настави књижевности.

Анегдоте и ратничко-патријархалне анегдоте нису укључене у обавезни садржај наставног програма предмета српски језик и књижевност ни у основној, ни у средњој школи. Ова програмска мањкавост потиче из времена када су се анегдоте и шаљиве народне приче жанровски изједначавале у класификацији усмених прозних облика, те су као анегдоте у школским читанкама представљане нпр. *Пустиио бих ја њеја, али неће он мене, Ђера мајарица, Злојук, А шииа ии је* итд.

Чини се да је и у модерној науци проблем разликовања анегдоте од кратке шаљиве приче и даље отворен.³⁰ Основни критеријум разликовања ова два жанра је у томе што анегдота претендује на истинитост. Она се бави историјским личностима или људима, познатим и занимљивим, који као јунаци анегдоте бивају постављени у одговарајуће ситуације које одговарају замишљеном или стварном карактеру тих личности.

Анегдоте и ратничко-патријархалне анегдоте могу се на различите начине уводити у наставу, а да њихово читање и проучавање не оптерети додатно рад ученика. Као краћи прозни облици могу се обрађивати уз одабране шаљиве народне приче, са посебним указивањем ученицима на специфичности, разлике и сличности међу овим жанровима. Оне се могу читати и тумачити у функцији локализације текста, или при упућивању ученика на биографију неког писца који се појављује као јунак у анегдоти.

Ови усмени прозни облици се могу проучавати и као пропратни текстови уз оне садржаје који као тематску основицу узимају одређени историјски догађај. Помоћу њих може се осветлити култура, традиција и менталитет једног народа, нпр. Црногораца у ратничко-патријархалним анегдотама. Карактеризација јунака у анегдотама може послужити и за грађење поетске биографије знамените личности. У настави се може разматрати и уплив анегдоте у текстове уметничке књижевности.

Граница између шаљиве приче и анегдоте је веома танка. Да би се у настави разлучило која прича по својим карактеристикама припада одређеном жанру, уз истраживачке задатке ученицима се дају и фотокопије текстова (*Турчин и Цијанин* и *Разбашкарио се*) на којима ће се, након интерпретације, компаративно сагледати сличности и разлике ових усмених прозних врста.

Пажљиво прочитајте шаљиву народну причу *Турчин и Цијанин* и народну анегдоту *Разбашкарио се*. Запазите за које јунаке се везује сиже шаљиве приче, а за које анегдоте.

Шта из историје знате о кнезу Милошу Обреновићу? Какав је он био владар? Пронађите делове текста у којима се види Милошева ауторитативност и искључивост. На који начин један стари Еро саопштава кнезу вест да му је коњ угинуо? Који мотив доминира у овој анегдоти? А који у шаљивој причи? Зашто је баш стари Еро позван да саопшти кнезу злосрећну вест? Размотрите зашто је то

³⁰ У избору Н. Милошевић-Ђорђевић *Од како се земља охладила*, Београд, 1997, шаљива прича, анегдота и ратничко-патријархална анегдота налазе се у истом поглављу, те се не може са сигурношћу разлучити која прича припада ком жанру. Међутим, аутор ове антологије у предговору даје основне критеријуме по којима се шаљива прича и анегдота разликују. Видети: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од како се земља охладила*, Београд, 1997.

У *Историји српске књижевности* Ј. Деретића, шаљива прича и анегдота се посматрају као синонимни појмови, тј. реч је о једном жанру. Видети: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1983.

У *Народној књижевности* В. Латковића каже се за ратничко-патријархалне анегдоте: „Као књижевна врста ратничко-патријархална анегдота се наслања с једне стране на шаљиву причу, а с друге на старију легенду о јунацима. Има их шаљивих и озбиљних; шаљиве су сродне шаљивој причи, а озбиљне легенди.“ Видети: В. Латковић, *Народна књижевност*, Београд, 1975, стр. 139.

у шаљивој причи Циганин. Како су мотиви које сте уочили повезани са типским ликовима Ере и Циганина? Шта је добио Еро за обављени посао, а шта Циганин?

Обратите пажњу на моменат локализације. У којој од ове две приче је локализација радње извршена? Који је јунак, од свих актера ове две приче, обликован по узору на историјску личност? Шта нам то говори о особености анегдоте?

Какво значење за вас имају глаголи *џобашкарији се* и *разбашкарији се* у причама које смо анализирали? Шта све може бити *башка*? Нађите синоним за ову реч у реченици: *Башка шћо сам му и шћо рекла, ња ойей ме није разумео*. Сигурно сте досад чули народну изреку *Свака вашка обашка*. Да ли се она може довести у везу са овим причама? Објасните. На чему почива хумор у шаљивој народној причи *Турчин и Цијанин* и анегдоти *Разбашкарио се*?

Сиже шаљиве народне приче *Турчин и Цијанин* везује се за насловне ликове, док се у анегдоти *Разбашкарио се* појављују стари Еро и кнез Милош Обреновић. Овај строги, ауторитативни владар, Вуков савременик, занимљив је за историју, али и за књижевност по многим својим карактеристикама, а највише по односу који је имао према Вуку Караџићу. У анегдоти *Разбашкарио се* долази до изражаја његова искључивост и захтевност које прати и претња. Врхунски смишљен дијалог, у којем искусни Еро наводи Милоша да сам закључи да је коњ угинуо, истиче способност старог довитљивца да као добар психолог надмудри чак и осионог кнеза. За ову своју вештину Еро не добија никакву другу награду сем оне да остаје жив (јер је кнез претио да ће онај ко му донесе вест да је коњ цркао остати без главе). За разлику од ове анегдоте у којој је лик Милоша Обреновића обликован по узору на карактер историјске личности, у шаљивој причи *Турчин и Цијанин* Циганин као типски јунак, вешт да надмудри и из тога извуче корист, успева да од Турчина, пошто га је обавести да му је коњ угинуо, извуче још и новац.

Хумор у шаљивој причи и анегдоти почива на вешто смишљеном дијалогу који је обликован тако да корак по корак води причу ка завршној поенти – саопштавању информације која се не сме саопштити. Игра речима „побашкарити се“ и „разбашкарити се“ првенствено асоцира на израз „добро се размести да буде пријатно“. У контексту прича, „башка“, које се крије у „разбашкарио се“, у значењу „посебно“ упућује на закључак да коњ више није жив. Начин на који се то саопштава је смешан. Зато се може рећи и да су у коња сви делови тела за себе – *Свака вашка обашка*. У метафоричном слоју значења ова народна изрека поручује да свако ради понаособ, да нема јединства и слоге, а у поменутих текстовима слоге је заправо било јер су одабрани најбољи представници своје вештине, мудријаши, способни да надговоре и обрлате чак и строгог кнеза или опаког Турчина.

Анегдоте често и композицијом, али и многим другим карактеристикама наликују шаљивим народним причама. На следећем примеру показаће се како се прича *Ђаволак* и њена варијанта *Момак и девојка* многим својим особеностима приближавају анегдоти, али ипак не припадају њеном жанру:

Прочитали смо објашњење које Вук Караџић даје уз реч „ђаволак“ у свом *Рјечнику*. Како вам се допала ова шаљива прича? Шта вам је све у њој смешно? А необично? Проучите из колико се композиционих целина твори ова прича. Са којим ликовима се упознајемо у уводном делу *Ђаволка*? Како објашњавате ситуацију у којој ђак Светогорац још није видео девојку? Зашто је важно то што је он одрастао на Светој гори?

Пажљиво прочитајте дијалог између младог момка и његовог старешине. Обратите пажњу на описе јунака ове приче: ђак је *мало као весео и зачуђен*, а калуђер *као намрјођен*. Објасните стилско значење употребе поредбене речце „као“ у оба случаја. Размотрите зашто духовник девојке назива ђаволицама. Због чега је ђаков одговор духовит?

Упоредите ову причу са варијантом *Момак и девојка*.³¹ Објасните зашто се у овој причи након младићеве молбе да купе ђавола и поведу га у манастир, калуђер прекрстио и прогунђао лагано кроз зубе: –*Узалуд све! Божја је свакад сѝарија!* Поменута варијанта завршава се наравоученијем *Чему земан, ѝоме и вријеме!* Откријте значење ове пословице и доведите је у везу са шаљивом причом *Ђаволак*.

Дијалог између ђака „као мало веселог и зачуђеног“ и калуђера „као намргођеног“, захваљујући присуству поредбене речце „као“ погодује шаљивој интонацији приче. И младић и калуђер се праве невешти. Залудан је калуђеров напор да младог момка одврати од девојке, и њему самом је то јасно. Отуда и додатно објашњење у варијанти *Момак и девојка*: *Узалуд све! Божја је свакад сѝарија!* Против природе и њених закона се не може. Сваки човек мора да стекне лично искуство и да се самостално определи за оно шта жели, без обзира за који животни сегмент је везана његова одлука. Наравоученије: *Чему земан, ѝоме и вријеме* објашњава да све у људском веку има своје време и да се са свиме човек мора суочити, а не бежати од разних животних ситуација, или их занемаривати и правити се као да не постоје.

Анегдота се жанровски често подводи под појам шаљиве приче јер уобличава јунака као средство за низање мотива. При том се јунак може и именовати, а као носилац етничког или друштвеног обележја, он постаје тип. Тако гледано, типови су: Еро, калуђер, Циганин, поп, кадија... Међутим, поред овог обележја, анегдота се, за разлику од шаљиве приче, везује за извесне историјске личности које су занимљиве и привлачне по свом карактеру, темпераменту, биографији, прихваћене у традицији и смештене у одређени историјски контекст, те се ликови у њој, мада типизирани, издвајају по свом имену, презимену и пореклу.

Локаловање ликова ђака и духовника (да су Светогорци) у шаљивој причи *Ђаволак* не представља смештање јунака у историјски контекст, већ је у функцији иницијалног атрибута којим се мотивише тобожње неразумевање између ђака и калуђера (ђак је са Свете горе где нема девојака ни жена, те их никад није видео, а калуђер смишља начин да одговори ђака од жена, рекавши му да су девојке ђаволци).

Већи број анегдота своди се на духовите и вешто смишљене одговоре. Забавна игра речима и домишљање постају доминантна одлика неких анегдота, као и шаљивих народних прича и новела са шаљивом тематиком.

У неким забележеним анегдотама приметно је да, иако су ликови прецизно именовани, моменат локализовања изостаје, што говори о кратком размаку од причања и преношења анегдоте до њеног бележења.

Понекад се сиже анегдоте везује за личност којој изворно не припада. Пример везивања истог догађаја за различите личности биле би анегдоте *Дијели као јосѝог бої* и *Као бої*. У првој, заповест о расподели жита даје књаз Данило, а у другој књаз Никола. Иако махом претендују на историчност, анегдоте се, управо зато што представљају уметничке текстове, не могу изједначавати са историјским текстовима у смислу поузданости записа. Чак и кад се односи на одређено, поименично назначено лице, сиже се може селити.

Као пример за преношење истог сижеа у различите историјске контексте могу се узети анегдоте: *И ђед му је био болесѝан*, *Докѝор дуѝоїа вијека* и *Како је Перо Мрѝудов ослобођен војске*.

³¹ М.Ђ.Милићевић, *Живоїѝ Срба сељака*, Српски етнографски зборник, књ. I, Београд, 1894.

Пажљиво прочитајте понуђене анегдоте. Обратите пажњу на уводне реченице у сва три текста. Где се све дешава радња у овим причама? Шта препознајете као слично у одабраним текстовима? Како тумачите постојање истоветног сижеа, а навођење различитих локалитета и јунака? На шта такав поступак указује? Размотрите која се карактерна људска мана исмева у овим текстовима. С тим у вези протумачите изреку: *Бој ти дао лаку рану и лаку смрт*. Како је схватате, као клетву или благослов?

У све три анегдоте говори се о војнику који је ослобођен војске и о доктору који му је издао такву потврду. Без обзира на различиту локализацију текстова: *Дошао кући из рајна са Брејалнице један болестан војник... Из Балканској рајна дошао један војник својој кући на дојуст...* или *Десило се то у европском рају кад је све било пошло на војну...*, сиже анегдота као и шаљива поента су исти. Овом анегдотом исмева се „случајност“ да се у низу од три генерације мушким члановима породице из које је младић даје поштеда од ратовања. Кукавичлук као најгора мана чест је мотив у ратничко-патријархалној анегдоти. Херојство, храброст и неустрашивост имају већу цену од самог живота. Једна од честих изрека у анегдотама *Бој ти дао лаку рану и лаку смрт* не схвата се као клетва, већ као благослов јунаку. О кукавичлуку као о тешкој мани говори и позната анегдота о рањеном сину Љака Новова из Куче у чију храброст отац није веровао, те му је, видевши га, рекао: *Забоја, сине, кад си ти рањен, је ли ти ико осћао жив?*

У многим анегдотама, као и у шаљивим народним причама, за изазивање смешног коришћен је манир дословног схватања речи.

Објасните овај поступак у анегдотама *Послушао владику и Зашио је бој створио кромпир?* Издвојте и образложите које се све људске недаће налазе у позадини ових хумористичних поентирања. Зашто се каже да је најтеже шалити се на сопствени рачун?

У анегдоти *Послушао владику*, владика Раде наредио је Вукићу Попову да другу жену (са којом није био венчан) одмах истера из куће. Вукић је „послушао“ владику и још из дворишта повикао жени да одмах излази из куће, да му коња провада по дворишту. Духовит одговор једног Црногорца да је бог створио кромпир „да и сиротиња некоме кожу гули“ алудира на немаштину и материјалну беду народа, али се у први план истиче његово ментално здравље, чврстина и способност да се смехом, досеткама и пошалицама преброде зла времена. Онај ко уме да се шали на сопствени рачун, свестан је својих мана и може их превазићи. За разлику од таквог, сујетан и надмен човек осећаће се стално ускраћеним и увек ће му други бити криви за његове личне грешке и пропусте.

Шаљива народна приповетка се у конкретним историјским и друштвеним условима може лако преобратити у анегдоту. Значајне и познате историјске личности попут Карађорђа, Његоша и кнеза Милоша Обреновића у анегдотама су постале уметнички грађени типови.

При обради домаће лектире *Ејске њеме новијих времена* (тематски круг песама о ослобођењу Србије и Црне Горе), ученици ће се, у корелацији са наставом историје, подсетити ко је био Карађорђе. Ова историјска личност нашла је своје место и у анегдоти. На часу ће се прочитати текст *Карађорђе и Доситеј*.

Прокоментаришите Карађорђеву опаску старом Доситеју. Шта мислите каквим тоном је она изречена: добронамерним или не? Објасните свој утисак.

Размотрите како Доситеј одговара. На који начин он користи Карађорђеву позицију (крај прозора) да одговори двосмислено? На шта је чувени просветитељ стварно мислио говорећи: *Само се боју молим да не љаднеш (са те твоје висине): и убићеш се и чуће се на све стране светиа?*

Забринут што стари Доситеј тешко хода и стално се спотиче, Карађорђе му је добронамерно довикнуо с прозора: *Чувај се да не њаднеш, Дево!* Присан начин обраћања указује на то да Карађорђе цени и поштује мудрог старца. Доситејев одговор не односи се буквално на Карађорђево упозорење. Просветитељ користи zgodnu прилику да упозори Карађорђа на то да је његова позиција много опаснија. Као српски устанички вођа, он је много више изложен паду и страдању, а многи његови противници једва би дочекали Карађорђав „пад“ и крај. Разговор о овој анегдоти може заинтересовати ученике да више сазнају о Карађорђу из историје и из књижевности, да открију откуд Доситеју потреба да великом устанику скрене пажњу да се чува и да науче како се завршила Карађорђева владавина.

Анегдота се у наставу може увести и као помоћни текст у функцији локализације. Помоћу анегдоте ученици могу сазнати на приступачнији начин неке појединости из биографије појединих писаца. Читањем текста *Рашића се њрођа оженио* сазнаће се да је Прота Матеја Ненадовић (аутор *Мемоара*, дела из којег се у 8. разреду проучава одломак) био савременик кнеза Милоша Обреновића и да је кнез провађаисао протину женидбу. Из тог брака рођен је писац Љубомир Ненадовић.

Анегдоте о писцима могу се неосетно увести уз тумачење било ког штива аутора који је назначен као личност у анегдоти: *Змај Јова и књажев њерјаник* (о Јовану Јовановићу Змају), *Мајстор од њри занђа* (о Миловану Глишићу) *Владика Раде, њрофица и Новица* (о Његошу)... Ипак, у овим анегдотама мање се користе моменти из биографије писца, а више се исмевају општељудске мане. Неке од њих карикирају пословичну црногорску храброст и јунаштво (о Змају), а неке су критика небрушеног и нецентлменског понашања појединих чланова црногорске патријархалне заједнице. Уз домаћу лектуру *Доживљаји Николеђине Бурсађа*, још приликом разговора о писцу, наглашавајући Ђопићеву духовитост и оригиналност у ауторском смислу, ученицима се може прочитати чувена анегдота из НОБ-а *Куме, да њи видим дјецу*. На часу се уочава да јунак анегдоте често веома интелигентно и изузетно брзо користи новонасталу ситуацију коју окређе у своју корист. У овом тексту хумором се прикрива страх од бомбардовања, чува се људско достојанство, истиче се поштовање кумства и сл. Тумачење анегдота у којима се као карактери појављују писци додатно ће мотивисати ученике да се баве читањем, доживљавањем и тумачењем текстова аутора поменутих у анегдотама и да интерпретација на часу протекне у ведрој и сарадничкој атмосфери.

О Црногорцима је смишљено мноштво ратничко-патријархалних анегдота. У избору текстова који се може понудити ученицима разматраће се особине јунака које се испољавају кроз живе дијалоге; одређиваће се начин на који се гради хумор у овим причама и коментарисаће се многи мотиви који постају окоснице сижеа: праведност, деоба, јунаштво и храброст, кукавичлук, издаја, дезертерство, политика, зајмљење и дуговање, правда и суд, телесне мане и људске врлине итд.

Овај усмени прозни облик може бити занимљив за проучавање у школи и кад је у питању језик и стил дела. Ученици могу добити задатак да пронађу и напишу, а потом објасне благослове, здравице, похвале, клетве, заклетве, метафоричне исказе, пословице и сл. који се налазе у анегдотама, као и снагу афирмативног и негативног обраћања. Овде издвајамо само неке: *Бој њи дао лаку и рану смрт!*; *Вазда ми ње сунце ѡријало!*; *Позлађиле њи се руке*; *Алал њи мајчино млијеко*; *Ниђа своје нишђа не имао, ишао за ѡразном врећом и ѡред ѡућом кућом, ни ѡа из своје куће изнио, ни ѡа у свој млин самлио!*; *Да бој да умро, а духа му се не виђело!* итд.

Многе пословице из ратничко-патријархалних анегдота имају своје парњаке међу пословицама које је прикупио и стилизовао Вук Караџић.³²

³² Видети: П. Пешут, *Рађничко-ѡађријархална анеђођа*, Београд, 1989, стр. 198–204.

Народне анегдоте нашле су своје место у збиркама. *Примјери чојства и јунаштва* Марка Миљанова је збирка таквих анегдота за коју се не може са сигурношћу рећи колико су приче у њој народне умотворине, а колико у њима има примеса индивидуалне, ауторске творевине. Неке од ових анегдота погодне су за тумачење у школи јер уче човечности и поштењу. Поједине од њих дотичу се и мотива одустајања од освете: Томо Петров Поповић ухватио је Груја Лукина који му је убио брата. Но, кад је видео да су Груји двојица браће погинула, одустао је од освете, не желевши да остави његовог оца, Луку Мијатова, без иједног сина. Нису све анегдоте из Миљанове збирке примери правог „чојства и јунаштва“. Неке од ових анегдота представљају критику црногорског патријархалног морала. На пример, кад су упитали убицу што је лишио живота свог кума, овај је одговорио да је рекао пред светом да ће га убити, па после није хтео да погази своју реч.

До извесних потешкоћа, при обради збирки попут ове М. Миљанова, може доћи због обиља непознатих речи и израза који се у анегдотама јављају, те се читање *Примјера чојства и јунаштва* препоручује на узрасту средње школе.

Чувени јунак анегдота Вук Дојчевић познат је највише по књижевним обрадама прича о њему (С. М. Љубише), мада је овај лик дуго живео у усменом анегдотском приповедању. За разлику од Ере, Дојчевић је познат по духовитим пресудама, као морални делилац правде и умесних савета. Његов лик није изграђен на безазленим шалама и ситним подвалама, већ се јавља као носилац патријархалног морала и традиционалних вредности.³³ Стјепан Митров Љубиша се, при формирању свог јунака, у многоме ослањао на народна предања о Дојчевићу. Многи мотиви у овим „причањима“ су интернационалног типа. Приче о Дојчевићу веома се приближавају анегдотама из ратничко-патријархалне средине, што опет погодује настави и ствара могућност за паралелно проучавање анегдоте као врсте како у уметничкој тако и у народној књижевности.

Анегдоте и ратничко-патријархалне анегдоте су као шаљиво и поучно штиво идеалне за читање, доживљавање и тумачење у школи. Ови кратки усмени прозни облици лако се читају и памте, занимљиви су и забавни, те њихово увођење у школски програм не би додатно оптеретило наставу књижевности, већ би је освежило. Указивање на старе текстове народне књижевности и њихово коришћење при стварању дела ауторске књижевности појачало би истраживачки дух ученика и утицало на боље прихватање и разумевање садржаја који се обрађују.

³³ По традицији коју бележи С. М. Љубиша, Дојчевић је живео при крају 15. и почетком 16. века, на двору Ивана Црнојевића и његовог сина Ђурђа. Видети: В. Латковић, *Народна књижевност*, Београд, 1975, стр. 136.

5. НАСТАВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НАРОДНЕ ЕПСКЕ ПЕСМЕ *ИВО СЕНКОВИЋ И АГА ОД РИБНИКА*³⁴

Услови за рад

Народна епска песма *Иво Сенковић и ага од Рибника* изучава се у седмом разреду основне школе. За обраду ове песме предвиђен је један или два наставна часа. Иако ћемо је проучавати као јединствену естетску творевину, неопходно је извршити двоструко локализовање песме: прво – она мотивски припада групи народних песама о ускоцима, а друго – инспирисана је догађајима и јунацима из XVI века.

Наше знање о националној прошлости базира се на историјским подацима, али још више на субјективним запажањима народних певача о историјским догађајима. Локализовање епске песме врши се у функцији подстицања читалачког интересовања и уметничког доживљаја.

Како изучавање ускочког тематског круга у основној школи почиње песмом о мегдану између дечака Ива и злогласног аге, на часовима који следе предмет истраживања постаће и неколико песама из истог круга, одабраних по естетским критеријумима (песме *Сењанин Тадија*, *Ројство Јанковић Ситојана* ...), што ће допринети схватању тематских и идејних одредница одабраног опуса песама.

Предзнање ученика почива на тумачењима народних јуначких песама старијих и средњих времена, као и на градиву историје предвиђеном наставним програмом за поменути узраст. Наставник треба да искористи могућност корелације међу наставним предметима и да на начин најинтересантнији и најближи ученицима уведе нову наставну јединицу. Упутно би било подстаћи ученике да се сами информишу о ускоцима и о лику Иве Сенковића, као и о народној певачици, слепој Живани, од које је Вук песму *Иво Сенковић и ага од Рибника* вероватно записао.

Наставну интерпретацију погодно је засновати на проблемском проучавању кључних делова песме и поступака ликова. Издвајање проблемских целина у песми *Иво Сенковић и ага од Рибника* тече паралелно са издвајањем композиционих етапа у развијању епске радње:

- а) Експозицију чини стереотипни почетак (како један јунак другоме пише „књигу“ којом га позива на мегдан или на покорност) који је исказан градацијски, при чему је последњи захтев обавезно и најтежи:

„ ... од' на мејдан, да се огледамо;
ако л' Ђурђу, на мејдана нећеш,
преди мени гаће и кошуљу,
нек ја знадем да си ми покоран.“

- б) Интернационални мотив о поласку недораслог дечака у двобој са искусним ратником (из кога дечак излази као победник) представља заплет:

„ ... па на мејдан оде певајући,
родитељи осташе плачући.“

³⁴ Овај рад је први пут објављен у: Школски час српског језика и књижевности, Београд, 1996, стр. 21–33.

в) Кулминација или уметнички врхунац траје све време мегдана између Ива Сенковића и аге и испреплетана је наглим обртима и изненађењима. Главни део песме може се насловити стиховима:

„ О Турчине, аго од Рибника,...
... – већ на мејдан, ако жена ниси.“

г) Прави преокрет или перипетију изазива Ивова младалачка жеља да се подичи непријатељевим „рувом“, иза које стоји наративни мотив о боју између блиских сродника (оца и сина, двојице браће и др.) који се у одлучном тренутку не познају:

„ Ето Иви големе невоље,
хоће јунак да изгуби главу,
да од кога, већ од бабе свога!“

д) Расплет доноси срећан крај, радост због победе над непријатељем и објашњење Ивовог неразумног поступка:

„ Господа ми не би веровала
да сам тамо био на мејдану –
да оданде обележја немам.“

Уметничкој лепоти песме доприноси и снажно, готово трагично формирање лика остарелог Ђурђа Сенковића чији је сваки поступак емотивно обојен, набијен несамерљивом љубављу према сину јединцу и очајем због ситуације у којој се нашао, а нема лакшег избора. Такође, дирљива је и епизода у којој се Ђурађ обраћа своме „дори“, видевши у њему ослонац који ће Иву затребати у одсудном тренутку.

Циљеви обраде

Песма *Иво Сенковић и аја од Рибника* омогућава да се током наставног рада остваре значајни образовни, васпитни и функционални циљеви.

Изузетно богатство уметничких слика, динамичност радње, присуство обрта и драмске напетости, омогућавају наставнику и ученицима да уживају у лепоти песме, да откривају мноштво њених значења, као и уметничке вредности песме. Паралелно са издвајањем композиционих елемената и проучавањем њихове естетске улоге, ученици ће изрицати своје утиске и размишљања о важним догађајима; добиће прилику да уочавају и образлажу поступке јунака у песми и да расправљају о њима са психолошког и етичког становишта. Откриће се многе уметничке поруке, функционални стваралачки поступци, а ликови ће бити проучени у низу ситуација осмишљених фабулом.

Ученици ће представити историјске околности на које се ослања песма *Иво Сенковић и аја од Рибника*, неповољне прилике у којима је живео наш народ, као и његов понос и љубав према слободи. Истаћи ће величину и значај љубави између родитеља и деце и љубави уопште, указујући на то да је у животу љубав често везана за опасну жртву. Сазнањем да пожртвованост, племенитост, храброст и понос спадају у највеће људске врлине, ученици ће развити своју моралност и хуманост.

Уколико правилним приступним разговором, осмишљеним задацима и подстицајним питањима оспособимо ученике да самостално расуђују и јасно формулишу своје судове, омогућићемо им да са појачаном заинтересованошћу тумаче битније литерарне проблеме и истражују уметничке поступке у делу.

Истраживачки задаци

1. Шта вас је посебно заинтересовало у овој песми? Како стесе осећали док сте читали о младом, шеснаестогодишњем ускоку и његовим подвизима? Изнесите осећања, утиске, мисли које јепесма побудила у вама.

2. Размишљајте о физичком изгледу старог Сенковића, којије под утицајем психолошког притиска који је трпео, и о његовим реакцијама. Спремите се да са што више појединости говорите о разговору између Ива и Ђурђа. Шта се већ на почетку песме може закључити о аги који на мегдан позива искусног, али остарелог јунака?

3. Објасните у ком тренутку се наговештава заплет у песми? Како замишљате Ива Сенковића? Шта га нагони да се упусти у двобој са превејаним мегданцијом? Обратите пажњу на Ђурђев опис аге од Рибника и на Ивов однос према томе.

4. Образложите да ли би Иво пошао у бој да му отац то није допустио. Иво тражи тестир и благослов од Ђурђа. Зашто му је то неопходно? Прикажите каква је улога Сенковићевог коња у песми.

5. Опишите сусрет и разговор Ива и аге. Посебно се задржите на драматичним моментима мегдана. Запазите како Иво поступа током двобоја.

6. Анализирајте улогу споредних ликова у песми. Прикажите Ивову сналажљивост и духовитост у епизоди са пашиним синовима. На који лик (ликове) из народне књижевности вас подсећа Иво?

7. Објасните шта се дешава при повратку Ива са мегдана. Запажајте промену Ђурђевог физичког лика у тренутку кад мисли да је Иво погинуо. Протумачите Ивов неразумни поступак (облачење у одело непријатеља).

8. Наведите што више особина Ива, Ђурђа, аге и његових синова. Шта је за Ђурђа Сенковића значила Ивова победа? Како су, по вашем мишљењу, песме из круга о хајдуцима и ускоцима деловале на поробљену рају?

Интерпретација песме

Спремите се да казујете о уметничком доживљају песме *Иво Сенковић и ага од Рибника*. Како вам се песма допала? Шта сте осећали док сте је читали? који поступци јунака у песми су на вас оставили најјаче утиске? Шта вас је нарочито узбудило, а шта погодило?

Ученици ће током анализе дела истицати своје судове и размишљања о поступцима ликова у песми. Издвајаће, као посебно узбудљиве, слике двобоја, а лик Ива Сенковића запамтиће као лик јунака са којим се могу поистоветити. Изгледаће им реалније ситуација у којој се нашао Иво од оне у којој је био Мали Радојица. Понесени Ивовом храброшћу и младошћу навешће мноштво његових особина. Такође, надметаће се у сликању агиног негативног лика и покушаће да замисле остарелог ратника Ђурђа и објасне његов дубоки страх за рођено дете.

Протумачите почетне стихове песме *Иво Сенковић и аџа од Рибника*. Како коментаришете садржај писма („књиге“) које је остарелог Ђурђа довело у тежак положај? Како коментаришете поступак аге од Рибника? Које његове особине долазе одмах до изражаја? Каква је Ивова реакција кад види растуженог оца? Како објашњавате Ђурђеву старост и немоћ, а сину му је тек шеснаест година? Обратите пажњу на стихове:

„ ... од бога си мене испросио,
бог је мене теби поклонио.“

Народна песма *Иво Сенковић и аџа од Рибника* има уобичајен стереотипни почетак, типичан за многе епске песме. Ага од Рибника шаље писмо Сенковићу Ђурђу и тражи од њега да му изађе на мегдан или да му се покори. На тај начин, народни певач је у експозиционом делу песме остварио снажну драмску напетост из које произилази изузетно мучна ситуација за остарелог Ђурђа. Тобоже увиђавним речима:

„ ја сам чуо и људи ми кажу
да си добар јунак од мејдана ...“

Ага позива Ђурђа на двобој, апсолутно сигуран да се Ђурђе неће одазвати јер је немоћан и стар. Свој план о присвајању Сенковићевог угледа и блага ага завршава речима којима се обраћа јунаку као жени, омаловажавајући га у потпуности. При том се сасвим огољава агин лик: он бесрамно уцењује остарелог Ђурђа, а тон којим га позива на двобој је надмен и увредљив.

Ђурђе је некад био врстан јунак, славни ускок од кога су многи стрепели, а глас о њему чуо се надалеко (што потврђује почетак агиног писма). Ага то добро зна, али злоупотребљава Ђурђеву старост и изнемоглост. Стари Сенковић, понижен агиним предлогом, „гледа књигу, а сузе пролива“. Ситуација у коју је постављен изгледа безизлазна, а новонадошла мука га још више постари. Ђурђеву слабашност и времешност потврђују и стихови:

„ Ја сам, сине, врло остарио,
не могу се ни коња држати,
камол' терат по мејдану с Турци.“

У песми је веома сликовито дочарано сложено духовно стање оца и његова дубока стрепња и страх за сина.

Иво је у први мах збуњен очевом реакцијом. Плакање не приличи јунаку. Радознао и зачуђен обраћа се оцу речима: „Родитељу, што сузе проливаш?“ Његова заинтересованост наговештава нови драмски моменат. Иво ће, иако недорастао и „неразуман“, преузети очево место на мегдану.

Ученицима је најчешће необично што је Сенковић Ђурђе баш толико стар кад има сина од непуних шеснаест година. Након размишљања о стиховима на које смо их упутили, издвојиће се претпоставка да у дому Сенковића дуго није било наследника. Иво је дошао касно и можда неочекивано, као поклон од бога родитељима у годинама, који се вероватно нису ни надали наследнику, мушком детету које ће их пазити у старости и сахранити. Ђурђева ситуација је зато додатно тешка. Он из претераног страха слуги да ће Иво страдати („отићи ћеш, ал’ ми доћи нећеш; па што ћ’ тужан после тебе баба?“).

Разговор између оца и сина протиче у смењивању очевих аргумената „против“ и Ивових „за“ да на мегдан пође као очев заточник. Агина злурадост и лукавост надрастају сцену овог дијалога и као зла коб се надвијају над кућом Сенковића.

Како замишљате лик Ива Сенковића? Шта се све крије у стиху „јер си, сине, јако неразуман ...“? Која сила нагони Ива да се упусти у двобој са превејаним мегданцијом? Какав је то изазов за њега? Шта све жели да одбрани? Обратите пажњу на Ђурђев опис аге од Рибника и на Ивов однос према тим речима. На које начине Ђурђе покушава да одговори Ива да не пође у двобој и не изгуби главу? Чег се Ђурђе боји? Од чега стрепи?

Стихови:

„јер си, сине, јако неразуман,
још ти нема ни шеснаест лета“

Омогућују нам да замислимо Ива као младића на прагу одрастања, са мало животног, а нимало ратничког искуства. Иво сматра да је „сву мудрост овог света попио“ и то му право даје младалачки занос и жеља за осветом. Тако показује своју неустрашивост, одлучност и духовну снагу, а уместо страха смисао за шалу и велики оптимизам. Његова љубав према оцу је безмерна. За оца би све учинио и ништа му не изгледа довољно страшно. Он не размишља о могућим опасностима и ризицима мегдана са искуснијим супарником, већ само о томе како да одбрани част свог родитеља. Истовремено, мегдан је за Ива велики изазов и прилика за стицање одлика јунаштва, мужевности и зрелости.

Ђурђев опис аге од Рибника почива на хиперболи којом отац жели да уплаши сина, да га одговори од „луде намере“:

„ ... а Турчин је јунак од мејдана
да му нема у крајини пара;
на њему је руво страховито:
рисовина и самуровина,
а на коњу сама међедина,
бојно копље вуком покројено;
сама ћеш се рува поплашити
а камоли кад подвикне Турчин
и поцикне коњиц под Турчином;
од страха ћеш пасти са коњица
и своју ћеш изгубити главу.“

Народни певач се показује и као психолог. Као што децу плаше разним чудовиштима из бајки и прича из давнина, тако и Ђурђе покушава да заплаши Ива. Ипак, Иво изненађује оца својим духовитим и смелим одговором:

„Што б' се, бабо, рува поплашио?
Ја с' не бојим ни жива курјака,
а камоли мртви кожетина.“

Ђурђе тада по први пут увиђа да његов син више није дете. Стрепње да ће се Иво у важном тренутку уплашити или да ће преценити своје снаге, страх јер је неискусан у борби и бојазан да ће сина јединца носити на души и у старости робовати, доводе Ђурђа у посебно душевно стање. Свестан је да је време од којег је стрепео дошло брже него што се надао. Он прихвата синовљеву одлуку само зато што нема другог избора. Част и слобода се морају спасити!

Запазите како Ђурђе помаже Иву. Шта све саветује сину пре његовог одласка на мегдан? Каква је улога дората у овој песми? Шта мислите, да ли би дечак пошао у бој да му то отац није допустио? Образложите свој став. Зашто су тестир (допуштење) и благослов оца Иви неопходни? Издвојте стихове у којима је изражено како Иво пожурје оца. Анализирајте осећања и расположења са којима Иво одлази у бој.

Ђурђе зна да ће сину највише помоћи ако му пренесе своје богато и драгоцену ратничко искуство. Он Иву најпре даје три најважнија јуначка знамења: коња, одећу и сабљу. Предајом тих ознака Ђурђе је доказао да признаје Ива за јунака. Потврдио је да га сматра својим наследником како у животу тако и у витештву. Остарели ратник брижним речима испраћа Ива у двобој, али га и саветује да се не плаши Турчина и да се држи бојне тактике којом ће победити искуснијег од себе („Оштро гледај, а оштро беседи, оштро агу на мејдан зазивај ...“).

Сваки Ђурђев савет, испоставља се током боја, био је Иву од непроцењивог значаја. Сенковићеве речи одају брижног родитеља, али и поносног оца.

Стихови којима се остарели јунак обраћа своме коњу с којим је успешно војевао, стицао славу и углед, војничку част, набијени су емоцијама. Отац предосећа да ће „дорина“ вештина и пожртвовање помоћи Иву и заштитити га од сопственог неискуства и „неразумља“. Као што Марка Краљевића штити вила у мегдану са Мусом Кесецијом, тако доро штити млађаног јунака, чинећи истинска чуда. Његова улога у песми је управо таква, заштитничка. Ђурђев коњ у даљем току песме постаје и претња за Турчина.

Благослов представља једно од емотивно најузбудљивијих места у песми. Својим допуштењем и благословом родитељи су исказали велику љубав према детету и потврђивали исправност његове одлуке. Према народном веровању и благослов и клетва имају исту снагу и изричу се само у одсудним тренуцима. Оно што се пожели и једним и другим обично се испуњава.

Иво нестрпљиво пожурје оца да му да допуштење да крене на мегдан: „Већ *gaj* мени тестир и благослов ...!“ Ученици могу претпоставити да би Иво на сваки начин изнудио очев благослов, јер би у противном дошло до потпуне промене драмске радње. Иако млад, Иво се руководио основним начелима „чојства и јунаштва“ ускока.

Ивово васпитање и понашање којим исказује да поштује родитеље и старије, долази у песми до изражаја. Дечак је заинтересован за проблем који има родитељ и труди се да му олакша и помогне;

поштује очеве речи и савете; са захвалношћу „љуби бабу у скут и у руку, и у земљу где он чизмом стаје ...“ . Колика је Ђурђева љубав према сину, толико је Ивово поштовање. Он израста у часног човека који чак и непријатељу назива „божју помоћ“.

Иво на мегдан одлази певајући. Иако је ово једно од стереотипних места у народној епској поезији, оно ипак говори о самоуверености младог ратника, његовој храбрости и ведрини: њега чио дух не напушта ни у најтежим тренуцима, кад долази у животну опасност. Додуше, он је те опасности само делимично свестан, за разлику од својих родитеља који „осташе плачући“.

Како реагују ага и његови синови кад виде Ива уместо Ђурђа? Опишите сусрет и разговор Ива и аге. Обратите пажњу на драматичне моменте којима мегдан обилује. Шта представља врхунац спољашње радње? Које грешке Иво чини током двобоја? Када је народни певач на Ивовой страни?

Угледавши јунака на коњу како се приближава агиним шаторима, његови синови су помислили да иде Ђурђе Сенковић. Они, у страху пред великим ратником, сопственом оцу предвиђају крај. Међутим, искусни ага препознаје дечака на коњу и мења свој првобитни план о јуначком мегдану. Овај део песме највише открива агину подлу, неморалну, злу природу. Ага жуди за материјалним добрима, за златом, за туђим богатством. Понет новом ситуацијом увиђа да постоји могућност да на лак, али подао начин дође до блага.

Иво наступа самоуверено. Речима „агине ми књиге досадише“ изриче свој младалачки пркос у обраћању морално изопаченом аги. Овај на то гледа без страха, потцењујући противника, јер сматра да му од детета не прети никаква опасност. Злогласни ага се претвара. Чини нам се да му је у први мах жао Ивове младости, да га пореди са својим синовима, па желећи да спречи трагедију позива Ива да седну и пију вино као пријатељи: „Греота је тебе погубити јер си теке на свет настануо ...“. Тренутна помисао да и у аги има самилости нестаје кад се увиди да ага жели Ивову предају, те да ће га искористити за откуп.

Иво, увређен агиним речима, проналази прави начин да изазове Турчина. То чини говорећи му „већ на мејдан, ако жена ниси“, јер је видео колико је његовог оца погодио агин предлог да му Ђурђе „преде гаће и кошуљу“. За јунаке и мегданције ондашњих, ускочких времена, највећа увреда је била управо поређење са женом, чије је место било у патријархалном дому, уз децу, а не у витешком обрачуну. Иво овим својим поступком показује да, иако млад и неискусан, није толико наиван. Исказује и своју мудрост и промишљеност, јер је још пре почетка мегдана добио агу на психолошком плану.

Мегдан обилује драматичним моментима и наглим обртима у којима мегданцијска срећа прелази са једне на другу страну. Стекавши извесну предност, пошто је испровоцирао агу, а и удајући се у савете свога оца и вештину дората, Иво допушта да га ага први нападне. Он га храбро дочекује „на белези“. Да је ага истински јунак, за њега би била велика срамота да изађе на мегдан са далеко млађим и неискусним противником. Међутим, он то није. Њему је чак „врло мило“ кад му Иво предложи да удари први.

Право лице плашљиви ага показује онда кад му Иво сломи копље. Он кукавички бежи покушавајући да смисли нешто што би га извукло из невоље. Могућност за нови обрт радње пружа реаговање младог Ива који поступа као прави дечак – у жару борбе, жељан славе, хтевши да обрадује оца, жели да ухвати живог агу. Међутим, Турчинова реакција је брза. Користећи несмотреност млађаног ратника, изненада вади пушку и пуца. Народни певач више није непристрасан. Уместо Ива, ага је погодио „дората међу очи чарне“. Показује се да је јунак имао више среће него памети.

Смрт коња је велики губитак. Знамо да је „доро“ био Ђурђу исто што и његова десница рука и да му је много пута спасао живот. Сазнање да више нема таквог дората враћа аги „храброст“. Он насрће на Ива, поново га позивајући на предају и убеђујући га да је боље бити „робом“ него „гробом“. Иво се не осврће на његова убеђивања, спреман да у борби истраје до смрти. Овде Ивова храброст, унутрашња и физичка снага и изузетно јунаштво доживљавају свој врхунац. Иво је достојна замена своје оцу. Он није устукнуо пред новим агиним насртајем, већ га спремно дочекује и одсеца главу његовом вранцу. Кукавички и лажно братимивши Ива, ага нуди благо у замену за сопствени живот. Овакав поступак је у складу са моралним начелима времена у коме је јунак живео:

„Волим твоју једну мртву главу,
него благо цара честитога.“

Одрубљена агина глава је за младога ускока доказ одбрањене части, а част се не може мерити новцем. Иво зна колико вреди достојанство, љубав према родитељима и слободи. Те особине су биле посебно значајне у време турских освајања, када је наш народ био масовно поробљаван и понижаван, а примери као што је Ивов уливали су наду у могућност победе над непријатељем.³⁵

Како тумачите постојање и смисао епизоде у којој је назначен сукоб између Ива и пашиних синова? У каквој се ситуацији нашао Иво? Како је решава? На ког јунака (јунаке) из народне књижевности вас тада млади ускок подсећа?

Два пашина сина поменута су у песми из више разлога: првенствено да би се нагласио кукавичлук Турака који се и кад их је више боје једног ускока, али и да би се истакло да наследници Турака неће израсти у тако храбре и веште ратнике као што су били њихови очеви, те ће их бољи противници на крају победити и протерати из поробљених крајева. Са противницима као што су пашини синови млади ускоци ће лако изаћи на крај користећи своју окретност, лукавост и интелигенцију.

Постојање епизоде са пашиним синовима иде у прилог истицању Ивовог јунаштва и кад му се супротставе двојица (још на коњима), али је било неопходно и због тога што је Иво морао на неки начин да дође до коња (доро му је убијен у борби), те се врати кући као прави јунак, са свим обележјима.

Пашини синови крећу на Ива тек кад виде да им је отац мртав и да је Иво остао без коња. Традиционални приступ двобоју није им дозволио да се умешају и одбране оца, али нам народни певач намеће питање да ли би они то учинили и да је било прилике или би кукавички стајали по страни.

Видевши да нема никаквих изгледа у борби против два противника, Иво прибегава лукавству и склања се у шуму:

„бежи Иван како горско звере,
док бог даде, у гору замаче.“

³⁵ Наставник се приликом разговора о мегдану између Ива и аге може послужити и додатним питањима: „Како започиње мегдан? Зашто је аги „врло мило“ кад му Иво предлаже да удара први? Како ага користи то што Иво најпре не жели да га погуби? Како се понаша кад постане надмоћнији у двобоју? Шта мислите о људима који ће радије да умру него да се понизе предајом? Шта ага нуди Иву кад схвати да је младић спреман да га погуби? О чему сведочи Ивова непоткупљивост и слободољубље? ... Наравно, треба имати у виду да превише „уситњена“ питања о одређеном проблему могу спутати ученичку интерпретацију и одузети јој на оригиналности и инвентивности, па ову напомену треба прихватити условно.

Његов бег није кукавички, него смишљен. Пашини синови остављају коње како би могли да га гоне, што он користи. Изашавши пред њих из шуме, он постаје господар два „коња витеза“. Као домишљати Еро, јурећи се с Турцима узбрдо и низбрдо, надмудрује непријатеље и из тога извлачи корист за себе. Његов циљ није био да убије пашине синове, своје вршњаке, већ да их понизи и докаже им своју надмоћ. Као Милош Војиновић док се служи речима у сукобу са шићарцијама, тако и Иво иронично, али и са дозом хумора додацује:

„Фала, Турци, два пашина сина,
кој’ ми данас коње поклонисте!“

Зашто моменат сукоба између оца и сина, у ком отац сина не препознаје, са правом можемо назвати перипетијом или преокретом у песми? Шта се дешава по повратку Ива са мегдана? Како реагују његови родитељи? Откуд Ђурђу одједном толика снага? Образложите када сте више стрепели: кад се Иво сукобио са агом или кад је на њега насрнуо рођени отац?

Крај двобоја између Ива и Турчина завршава се стиховима:

„брже с аге поскида одело,
с аге скиде, на себе обуче.“

Потом следи епизода са два пашина сина и слушалац (читалац) више не размишља о томе што се Иво преоденуо и како ће то утицати на његову даљу судбину. Тек кад главни јунак долази близу своје двору, овај моменат поново постаје актуелан, потенциран речима Ивоове мајке која у даљини не види сина, већ туђина и поробљивача. Њен вапај пун очаја и пребацивања истовремено је и обраћање Ђурђу. Тог тренутка постаје јасно да се радња преокреће на Ивову штету, те да због дечачке несмотрености може доћи до породичне трагедије.

Радња се одједном убрзава, постаје динамичнија, а у њој је избезумљени Ђурђе, као у бунилу, вођен снагом очајника који хоће да освети сина. Слика остарелог јунака на неоседлој бедевији, са зеленим мачем који „боја није видео“ (јер је своју сабљу дао сину), делује потресно. Обневидео од беса, заглашен од жалости, срља у смрт, јер након Ивоове смрти живот нема смисла. Ипак, пре смрти следи освета. Ђурђе се као и Болани Дојчин претвара у ратника који иде у последњу битку и има само један циљ који га је подигао.

Слушалац (читалац) стрепи за дечаков живот јер је Иво затечен. Сукоб са оцем страшнији је од сукоба са агом. Детету не приличи да се супротставља родитељу ни у којој ситуацији. Ипак, бацивши агину главу пред оца, Иво се спасава своје младалачке неразумности која је могла да га кошта живота. Преокрет у спољашњој радњи једнак је кулминацији унутар Ивоове душе, његовим унутрашњим преживљавањима.

Покушајте да оправдате зашто се Иво преобукао у агино одело. Опишите очеву усхићеност синовљевом победом. Шта је она значила за породицу Ђурђа Сенковића? Како су, по вашем мишљењу, песме из круга о хајдучима и ускоцима деловале на поробљени народ? Наведите што више особина Ива, Ђурђа, аге и његових синова.

Након срећног разрешења драматичне ситуације, настојимо да објаснимо разлоге због којих се Иво преобукао у одело аге од Рибника. Присећамо се стихова с почетка песме којим га је отац плашио. Није чудно што је млади јунак желео обележје са мегдана. Он је још дечак, хвалисав, славољубив и жељан доказивања пред старијима. Начин на који оцу објашњава свој поступак је крајње безазлен и дечачки.

Речима:

„Вала, Иво, моје чедо драго,
који с баби заменио главу,
свој господи образ осветлао,
свој господи и нашој крајини.“

Ђурђе изражава дивљење према свом малолетном сину. Он је пресрећан првенствено зато што му је син жив, али и због тога што је израстао у достојну очеву замену. Ђурђе је сигуран да ће Иво увек бранити њихов дом и да ће га одбранити. Из нежних речи „чедо драго“ избија велика очинска љубав, али и понос што је победом над Турчином Иво „образ осветлао“ крајини. Народни певач две велике љубави, љубав према детету и љубав према домовини, спаја у једну.

Током часа, на табли се бележе битне особине ликова ове песме.

ИВО: храбар, правичан, племенит, саосећајан, пожртвован, сналажљив, упоран, одважан, неустрашив, духовит, ведар, поносан, понекад плаховит, непоткупљив, жељан доказивања, славољубив, штити родитеље и углед породице ...

АГА: подмукао („као змија љута“), надмен, нечастан, похлепан, јуначи се над слабијима од себе, дволичан, превртљив, не држи реч, славољубив ...

ЂУРЂЕ: поносит и честит, остарели јунак, разборит, искусан, пожртвован, добар родитељ ...

АГИНИ СИНОВИ: кукавице, слабићи, нечасни људи, несналажљиви ...

Завршни део часа искористићемо да још једном истакнемо битне поруке песме:

За љубав се вреди жртвовати.

Слобода је вреднија од највећег блага.

Јунаштво, поштење и част могу се лако продати, али се ничим не могу купити.

Непријатеља никад не смемо потценити.

Истински јунаци се показују у невољи.

Треба поштовати и волети своје родитеље и свој народ.

Једини начин да живимо човечно и да будемо хумани је да поштујемо све људе и сачувамо људско достојанство.

Није добар јунак, ако није добар човек...

6. МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ОБРАДИ ОДЛОМКА У СТАРИЈИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ³⁶

Методолошка обрада одломка у основној школи заснована је на неопходности што потпунијег доживљаја и адекватног тумачења уметничког дела, на основу понуђеног избора.

Тежиште рада представљају наставне интерпретације одабраних одломака, који се махом налазе у школским читанкама, засноване на методичким радњама које су примерене уметничкој природи одломка.

Циљ овог рада је да укаже на могуће тешкоће са којима се суочавају и наставници, а посебно ученици, при анализи предложеног дела уметничког текста, као и да упуту, одређеним предлозима и сугестијама, на начине како се могуће препреке могу отклонити или превазићи.

У методичкој литератури већ је било речи о томе у каквој наставној функцији је пожељно да се нађе тумачење одломка у средњој школи, када наставни програм захтева обраду целог дела. У овом тексту се разматра наставна интерпретација одломка у основној школи где је програмска учесталост одломака већа и где одабрани део уметничког текста постаје штиво које доминира.

Тумачење репрезентативних целина књижевног дела заснива се на следећим методичким захтевима: уводно локализовање одломка; изражајно читање предложеног одломка, али и одабраних краћих целина, по избору наставника, које могу бити од значаја за разумевање текста и његово тумачење, у циљу истицања мотивационих чинилаца; остваривање аналитичко-синтетичког приступа тумачењу одломка у контексту уметничког дела ...

Насловљена тема пружа могућност за посматрање одломака и приступање њиховој наставној интерпретацији на више различитих начина. Тако одломак постаје самостална уметничка целина која надраста дело из кога потиче или се враћа у сложени уметнички свет из ког је проистекао.

О одломку као одабраном делу уметничког текста, који репрезентује књижевно дело коме припада, о његовој неопходности и улози у наставном раду, писали су многи угледни методичари (Мамузић, Росандић, Димитријевић, Николић, Илић ...), најчешће помињући одломак у поглављима која говоре о локализовању текста, месту одломка у наставним програмима, његовој појави у школским читанкама и слично.

У књизи *Настава српскохрватског језика и књижевности пред изазовима времена*, аутор, професор Павле Илић, разматра проблем специфичности наставног рада на одломку, при том се посебно задржавајући на питању у каквој наставној функцији треба да се нађе одломак када наставни програм захтева обраду целог дела, што је случај у средњој школи. При том се не говори о обради одабраних делова текста у вишим разредима основне школе, јер се сматра да даљи наставни рад на одломку нема битних разлика од таквог рада на другим текстовима истог књижевног жанра.³⁷

Са ученицима основне школе одломак се често анализира као засебна целина која надраста дело из ког је узета, а пажња се обраћа искључиво на садржај који је заступљен у читанкама. Одломак тако егзистира као релативно аутономна уметничка структура. Поставља се питање колико је то добро и када је оправдано, а када не. По Димитријевићу, издвојеност одломка из шире уметничке

³⁶ Допуњена и прилагођена верзија рада, први пут објављеног у: *Књижевност и језик*, Београд, 1997, стр. 45–57.

³⁷ Павле Илић, *Настава српскохрватског језика и књижевности пред изазовима времена*, Дневник, Нови Сад, 1991, стр. 206.

структуре умањује им информативност и отежава схватање, те је од велике важности извршити ужу локацију одломка. У ту сврху пожељно је користити апаратуру понуђену у читанкама или се другачије, у зависности од опредељења наставника, припремити за анализу уметничког текста.

Током рада на теми која разматра наставну интерпретацију одломка у основној школи, где је програмска учесталост одломка већа и где одабрани део уметничког текста постаје штиво које доминира, поставило се мноштво питања о којима је пожељно да размисли сваки наставник пре него што се упусти у тумачење одломка:

- да ли је понуђени одломак у читанци заиста ваљано одабран да репрезентује одређено књижевно дело;
- када се одломку може приступити као засебном, а када као зависном делу уметничког текста;
- да ли су наслови одломака у читанкама адекватни или задовољавајући, или доводе ученике у забуну о ком је књижевном делу реч;
- колико је добро извршена ужа локализација текста у читанкама (и да ли је уопште извршена) и какав је значај локализације;
- да ли одломак по обиму и предметности одговара узрасту ученика;
- да ли постоји одговарајућа корелација међу наставним предметима у истом разреду (на пример: српски језик – историја, музичка и ликовна култура и сл.) што би помогло да се ученици подробније информишу о историјским и културним приликама и догађајима из прошлости.

За обраду одломка не постоји одређена формула, нити је пожељно увек исто приступати тумачењу књижевног дела, без обзира да ли је реч о одломку или не. Наставник се, у решавању постојећих захтева, руководи најпре сопственом стручношћу и методичким знањем, а потом искуством и имагинацијом. Наравно, интерпретација зависи и од самог текста, његових особености, али и од низа различитих условности које се појављују током рада у настави.

Уколико би се, условно говорећи, направила подела одломака који се налазе у старим читанкама од V до VIII разреда, запазило би се следеће:

1. Прву групу чине одломци преузети из књижевних дела као већ оформљене целине: одабрана певања, сцене или чинови из драмског текста, поглавља романа, новеле из збирке приповедака, песме из циклуса...;

2. У другу групу могу се сврстати одломци прозних врста из којих је преузет већи део приче, али ипак недостаје уводни или закључни део;

3. У трећој групи налазе се одломци који се састоје од више одабраних делова једног истог уметничког текста међусобно повезаних у новонасталу целину. (Интерпретација оваквих одломака је сложенија, па се отуда може појавити проблем у тумачењу дела.)

Пожељно је да наставник, пре обраде одређеног одломка, проучи како је он забележен у читанкама, на који начин је извршена локализација текста и да ли је има, каква су, у читанкама, упутства за анализу текста, задаци, објашњења ... да ли су дати библиографски подаци, како су протумачене непознате речи и слично. Сви подаци који се на тај начин прикупе биће од велике користи јер ће тако припрема за час бити садржајнија, ученици ће научити да се користе добрим садржајем уџбеника, а уз помоћ свог наставника попуниће евентуалне недостатке у апаратури читанке. Самим тим, рад на одломку, као и на сваком другом тексту, биће квалитетнији, а час неће донети непријатна изненађења учесницима у настави.

Одломци који представљају мисаоно заокружене делове ширег текста били су веома чести у наставним програмима за старије разреде основне школе. Као пример може се издвојити део из

романа *Срце* Едмонда де Амичиса, који је раније, у V разреду, обрађиван под насловом *Школа*. Овај одломак био је праћен групом добро осмишљених подстицајних питања којима су се и наставник и ученици могли послужити при обради:

Образложи зашто писмо зрачи нежношћу и топлином. Шта је у њему велико, људско? Какав је човек могао да напише ово писмо и шта га је на то подстакло? Подвучи реченицу у којој отац најснажније бодри свог сина да не посустане на бојном пољу на коме се бије за напредак читавог човечанства. И друга писма у роману су слична овоме. Шта мислиш зашто је писац роману дао назив *Срца*?³⁸

Ученици на основу понуђеног избора и приступног разговора о делу постају заинтересовани за роман у целини, те се њихова радозналост користи као мотивација за читање овога романа.

У читанци за VIII разред, и старој и новој, јер обе прате програмске захтеве, чести су примери одломака који представљају релативно самосталне уметничке творевине, као на пример: *Ајовање* – прво од пет певања спева *Смрт Смаил аје Ченгића* Ивана Мажуранића; *Јама*, поема Ивана Горана Ковачића, из које је дато десето певање; одломак из *Горској вијенца* Петра Петровића Његоша, под називом *Везирово писмо и ошћоздрав на њеја*, који је претходни аутор читанке за VIII разред, Вук Алексић, издвојио као епизоду. Међутим, искусан наставник ће сигурно запазити да, у старој читанци, и поред постојећег тумачења о спеву *Смрт Смаил аје Ченгића*, не постоји посебно локализовање првог певања, иако писац из естетских разлога у великој мери одступа од историјских чињеница. У новој читанци назначени проблем је решен у оквиру пропратне апаратуре, на следећи начин:

Историјска истина и уметнички свет³⁹

„Историјског Исмаил-агу Ченгића савременици су памтили као јунака. С рајом је поступао праведно, а истакао се и у многим бојевима у првој половини XIX века. Најпознатија је била битка на Грахову (1836). У овој бици Црногорци су били поражени, а Исмаил-ага је погубио неколико момака из куће тадашњег црногорског владике и песника Петра Петровића Његоша. За освету, Црногорци су намамили агу у Дробњаке и на Мљетичку га погубили 1840. године.“

„И када је, као у Мажуранићевом спеву *Смрт Смаил-аје Ченгића*, у књижевном делу тематизован историјски догађај, није необично да се уметничке чињенице разилазе с историјском истином. Ивану Мажуранићу историја је послужила као подстицај, инспирација за обликовање оригиналног књижевног света и уметничких истина. У завршном делу, епилогу под називом *Коб*, у коме се сумира радња спева, представљена је Смаил-агина глава на телу лутке. Ова симболична слика, постављена да опомене на пролазност славе, охолости и тираније, носи идеју да ће у борби између зла и добра, без обзира на жртве, правда и добро тријумфовати.“

Потруди се да наведеш неколико разлога због којих је Мажуранић слободно преобликовао историјску грађу и лик Смаил-аге. У обзир можеш да узмеш: време у коме је песник живео, идеју националног ослобођења од Турака, моралне и патриотске мотиве борбе, намеру песника да разоткрије тиранско лице зла и нечовештва, његова родољубива осећања.“

Последње певање Ковачићеве *Јаме*, у старој читанци остало је без икакве локализације, и шире и уже. Није редак случај да због недовољно објашњених претходних догађаја овај одломак остане

³⁸ Види: П. Илић и М. Петровић, *Читанка за V разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, стр. 107.

³⁹ Види: Љ. Бајић, З. Мркаљ, *Читанка за VIII разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 48.

нејасан ученицима. Ни постојећа упутства за анализу, као ни задаци, не поједностављују тумачење, па је потребно учинити додатни напор да би се овакви одломци могли обрадити. Препоручује се да се ученицима дају извесни подаци о историјској и фабуларној основи дела, да се задржи на структури дела пре саме обраде, евентуално исприча кратак сиже певања која претходе или следе ... итд.

У вези са избором одломка из *Горској вијенца*, претходни аутор читанке за VIII разред оправдава свој избор управо питањем садржаним у задацима за рад на часу, које гласи: Због чега тон и карактер поруке Селим-везира и владин одговор нису ограничени на један простор и једно време?⁴⁰ Тумачећи метафорични смисао стихова који се у овом одломку развијају у алегоријске слике и издвајајући неке стихове који су по свом облику и смислу пословице, ученици проширују и продубљују свој однос према свету књижевног дела. Тако се уочавају хуманистичке поруке, свременост, актуелност и снага праве уметности. Из овог се може закључити: да би се у раду са ученицима могла постићи већина образовних, васпитних и функционалних циљева које наставник предвиди, неопходно је добро се припремити за час, дати ученицима на време одређена упутства за рад и проверити садржај самог одломка и пропратних упутстава и задатака, како током припреме ученици не би дошли у ситуацију која им није јасна и због које ће одустати од свог задатка.

Примећено је да ђаци добро прихватају одломке из дела која су већ читали (попут *Двадесет хиљада миља њод морем* Жила Верна или *Белој очњака* Џека Лондона). Анализа одломака из прочитаних дела је садржајнија, сигурнија, а ученици су више расположени да износе своја тумачења везана за одабрани део текста, али и за дело у целини. Такође се веома успешно анализирају одломци из дела у којима доминира хумор попут Нушићеве *Ауџобиографије*, одломка *Избирач наиђе на оџирач* из комедије *Избирачица* Косте Трифковића, дела првог чина *Покондирене џикве* Јована Стерије Поповића, исечка радио драме *Кайетан Џон Пилфокс* Душка Радовића и слично.

Анализи текстова из којих је одломак преузет на начин што је изостављен уводни или закључни део, приступа се тако што се ученици сажето упућују у радњу која је претходила одломку или се укратко казује шта још читаоци могу очекивати од књижевног дела у целини. У читанкама за старије разреде основне школе има пуно примера за овакву врсту одломака, али већина њих није уже локализована или је садржај који претходи одломку недовољан да ученици стекну праву слику о догађајима који претходе одабраном делу уметничког текста. Тако је испред поглавља из романа Клода Кампања *Збојом мојих џетнаесџ џодина*, под називом *Плишани меџо*, наведено следеће:

Двадесетогодишњег Јана мучи загонетна прошлост. Ко је? Ко су му родитељи ...? У трагању за својим детињством Јану помаже петнаестогодишња Фани која га воли својом искреном младеначком љубављу. Можда ће дечја оделца и играчке, одложене на таван, дати неки одговор.⁴¹

Ученици се у упутству за обраду позивају да укратко излажу о Јановој прошлости на основу оног што су у наведеном одломку сазнали. Како то, наравно, јесте могуће, али не у оној мери и на онај начин како би говорили о главном јунаку да су прочитали цео роман, уочава се да одабрани део уметничког текста може да постоји и као самостална целина која, живећи својим животом, надраста оквира књижевног дела из којег је преузета.

Слично се дешава и при обради одломка из романа *Деобе* Добрице Ћосића, насловљеног у старој читанци као *Оџкриће*. За доживљај овог одломка и уочавање његових естетских вредности није

⁴⁰ Вук Алексић, *Читанка за VIII разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1992, стр.124.

⁴¹ Вук Алексић, *Читанка за VIII разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1992, стр. 57.

неопходно да ученици прочитају цео роман, иако је пожељно укратко објаснити одабрану сцену којом доминира дијалог.

Типичан пример одломка који је преузет из уметничког дела тако да је изостављен уводни део приче јесте део из приповести Стефана Митрова Љубише, *Кањош Мацедоновић*. Ово дело се, као што је наставницима познато, радило прво у петом, а потом је пренето у седми разред основне школе. Овим поступком, усклађена са узрастом ученика, поменути приповетка се на часовима поузданије обрађује. Да би се ученици припремили за успешан рад на часу, анализи одломка претходиће мотивисање ученика, уз давање адекватних подстицаја за читање.

Прочитајте приповетку Стефана Митрова Љубише *Кањош Мацедоновић* и припремите се да казујете своје утиске и размишљања о Кањошу. Запажајте Мацедоновићево необично понашање и образложите поступке главног јунака у односу према Паштровићима одакле је пореклом, према Млецима, чоечетини Фурлану са којим дели мегдан и, на крају, према самом себи.

Од ученика ће се затражити да прочитају целу приповетку, али се не може очекивати да ће сви успешно и на време обавити овај задатак. Како наставним програмом није предвиђено као обавезно читање и тумачење предвиђеног дела мимо одломка, у уводном делу часа у разговор ће се укључити ученици који су дело прочитали у целости, те ће тако својим запажањима и тумачењима упутити и остале у садржај приповетке, што је у читанци изостављено. Тако се избегава предуг монолог наставника. Ипак, помоћ наставника који бираним подстицајима усмерава ученике ка проблемским ситуацијама у тексту, од непроценљиве је важности. У уводном делу часа, након приступног разговора, наставник може прочитати и додатне, краће одломке који претходе тексту у читанци, што би укључило већи број ученика у разговор о почетку приче. Битно је да постојећи одломак и изостављени део текста повезују, како је то истакао професор Милија Николић у својој књизи *У свейу знакова*, знаци више структурне вредности, као што су мотиви, уметничке слике, организација сижеа, мотивациони систем, ликови, облици казивања и сви други значајнији стваралачки поступци који се простиру и гранају по свим слојевима књижевног дела, пробијају их и везују.⁴²

Без обзира за какву анализу књижевног дела се (па самим тим и одломка) наставник определи, пожељно је да настава буде стваралачка и да се темељи на истраживачким задацима и проблемском приступу.

Тумачењу одломка, коме наставници суверено приступају, претходио би разговор чији је циљ да побољша и употпуни тумачење одабраног књижевног дела. Следи пример за приступ одломку из поменуте приповетке. Овде предвиђени подстицаји односе се на део текста који претходи постојећем одломку у старој читанци.

Обратите пажњу на нараторе у приповести *Кањош Мацедоновић* Стефана Митрова Љубише. Ко се обраћа читаоцима на почетку приче, а ко прича свој доживљај? Уочите разлике у тим приповедањима.

Кањош Мацедоновић прича свој доживљај у Млецима пред радозналом скупштином паштровске општине. Његовој причи претходи почетак приповетке у којем писац преузима улогу наратора, износећи прилике код Паштровића. Кањош се обраћа својим суграђанима, али је и на позорници,

⁴² М. Николић, *У свейу знакова*, РУ Радивој Ђерпанов, Нови Сад, 1980.

пред читаоцима којима казује своја искуства. Тако се појачава илузија верности онога о чему се говори, као стилски поступак карактеристичан за реалистички правац у књижевности.

Запазите опис Кањошев на почетку приповести. Шта се на основу описа сазнаје о главном јунаку? Одакле је? У каквом времену живи?

Кањош Мацедоновић је пореклом Паштровчанин. Као и већина људи у приморским градовима бавио се трговином. Био је ниска стаса, али *жив и ђејеран да би се на ијли вршио*. У то време (писац у поднаслову конкретизује да се радња дешава у петнаестом веку) приморски градови су били под окриљем Млетака као нека врста заштите од Турака. Са Млечанима су се обављали и трговачки послови. Кањош доноси гласове са свога пута у Млетке.

Зашто је Мацедоновић путовао у Млетке? Како су се Млечани опходили према њему кад је приспео у луку? Зашто он није очекивао такво понашање? Које особине Млечани испољавају у сусрету са главним јунаком приповести, а и касније? Уочите Кањошеву реакцију у односу на понашање Млечана?

Кањош одлази бродом у Млетке да би продао уље, вино, лој и животињске коже. Иако је Паштровићима обећана слободна трговина и ослобађања од царине и разних других глоба, главни јунак се суочава са начином на који Венеција поштује уговорене слободе и како држи задату реч. Кањош, иако плаховит и раздражен, покушава законом да оствари своја права, али писар га и не слуша.

На који начин се Кањош супротставља Млечанима? Колико је у томе успешан? Каква идеја се рађа у њему кад сазна за дуждеву невољу?

Обратите пажњу на разговор у кафани. Како главни јунак стиже до дужда?

Мацедоновић покушава регуларним путем да реши проблем на који је наишао, тргујући са Млечанима, али га свуда дочекују затворена врата и бескрајно чекање. Кањош је многе сате проводио пред вратима, а данас се одлагало за прекосутра. Свестан крајњег исхода и тога да стварне чињенице не значе ништа, преморен, он одлази у кафану да се окрепи. Ту сазнаје за дуждеву невољу, слушајући причу једног Брачанина, о *одмејнујој чоечейини фурландској* који тражи заточника или круну, благо и ћерку дуждеву. Кањош се чуди како у толиком граду нема никога ко би био царев заточник. *Не мере се људи њећу, но срцем и њамећу*, а Кањош је био срчан и мудар, те га човек из кафане одводи код три старца који га ослобађају царине, дају му десет дуката *данјубе* и упућују га на дужда ...

У зависности од тога да ли ће наставник за анализу *Кањоша Мацедоновића* предвидети један или два часа, да ли ће ученицима бити дати задаци за истраживачко читање, да ли ће се текст читати на часу, вршиће се анализа дела. Овај одломак може се успешно тумачити и након краћих упутстава о уводном делу приповетке, којима се врши ужа локализација, а анализа се може започети и на начин предложен у уводном излагању. Како извођење наставе често зависи од различитих условности, предметним професорима се оставља на избор опредељење за приступ књижевном делу, који им у датом тренутку највише одговара.

Понекад је боље, када то дужина дела дозвољава, определити се за анализу целе приповетке, него радити одломак, не зато што наставник сме себи да дозволи слободу да додатним штивом оптерећује ученике, већ је нека књижевна дела због њихове вредности, уметничке лепоте и значаја,

неопходно сагледати у целини. Као пример може се узети приповетка *Све ће то народ њолајити* Лазе Лазаревића. Наставник има право да ствара месечне планове у складу са сопственом проценом која се базира на искуству у пређашњем раду са ученицима, ако се држи школског програма и уклапа се у број часова предвиђених за обраду текстова лектире. Оријентациони планови и рад са ученицима не заснивају се на предавачевом личном избору и укусу, па од тог избора неће зависити број часова који се посвећује једном књижевном делу, што наставници имају у виду.

Чини се да се у ранијој реформи програма за основне школе ишло ка томе да се одломци избацују из програма (нпр. одломак из путописа *Африка* Растка Петровића, одломци из *Увеле руже* Борисава Станковића, *Скелеција* Меше Селимовића, *Чича Јордан* Стевана Сремца, одломак из романа *Оливер Твист* Чарлса Дикенса *Молим вас, њоодогине, хџео бих још мало ...*) са чим су предавачи у основним школама боље упознати. С једне стране, ово може бити оправдано, јер се ученицима представљају други одабрани текстови у целини, што у први мах делује приступачније за анализу. Ипак, искључиво понуђене кратке прозне врсте нису довољне да ученике виших разреда основне школе уведу у свет књижевности, који ће наставити да упознају у средњој школи, јер тако избор постаје скучен, а самим тим и учесници у настави ускраћени.

Произвољно тумачење одабраних одломака једног књижевног дела, укомпонованих у нову целину, често доводи до интерпретације која је заснована на личним утисцима и асоцијацијама. Некада и наставници буду понети маштом својих ученика, па се заједно са ученицима пробуде у потпуно новом, непостојећем књижевном тексту који нема много сличности са оригиналом. Такво прихватање одломка уметничког дела може бити симпатично у тренутку, али представља опасност уколико ученик на основу произвољне анализе и неразумевања текста заснује однос према одређеном књижевном делу. На тај начин занемарује се објективност у тумачењу текста, а суд о његовој уметничкој вредности апсолутно се препушта индивидуалној процени ученика, која тако зависи од њиховог личног књижевног укуса и читалачког искуства.

Иако је у наставном раду неопходно након изражајног читања текста на часу поразговарати са ученицима о утисцима које је књижевно дело на њих оставило, о запажањима, размишљањима која су побуђена ..., након успостављања дијалога са одељењем искусни наставник стручно одабраним и циљаним подстицајним питањима води ученике кроз свет уметничког дела и усмерава ђачка тумачења на прави пут. Зато је, када су у питању одломци, неопходно да се наставник посебно припреми тако што ће прочитати књижевно дело из кога је одломак преузет, поново, у целини. Пожељно је, ради ефикаснијег рада на часу и његове садржајности, да наставник припреми ученике за анализу преко осмишљених и често проблемских задатака за истраживачко читање, које ће ставити ученике у захтевну ситуацију, али ће им управо такав домаћи задатак и импоновати. Овакав приступ обогатиће рад на сваком књижевном тексту, па и на одабраном одломку који ће бити доведен у везу са целином из које потиче.

Откривањем многих важних вредности уметничког текста, повезивањем свих слојева књижевног дела, обједињавањем аналитичког и синтетичког приступа интерпретацији, ученици откривају могућност да доживе уметничко дело у целини, да осете многе његове лепоте и вредности, иако су своје доживљаје и размишљања усмерили ка одабраном одломку.

Наставним програмом за осми разред предвиђено је упознавање ученика са одломцима из дела *Писма из Италије* Љубомира Ненадовића. Ученици ће тада стећи или проширити знања о путописној прози, радећи не на примеру целог путописа, већ на његовим одабраним целинама уклопљеним у одломак предвиђен за обраду, што изискује специфичан приступ књижевном тексту.

Сетите се народне песме *Почетњак буне јеројив дахија* и *Мемоара* Проте Матеје Ненадовића. О коме приповеда прота у одломку који сте читали? Којој породици припада Љубомир Ненадовић? Шта знате о њему? Припремите се да на основу података из читанке образложите како је настало дело *Писма из Италије*.

Ученици ће се са занимањем припремити за разговор о делу уколико наставник успостави континуитет у обради мемоарске и путописне прозе. Одређени подаци из биографије Љубомира Ненадовића помоћи ће ученицима да са више разумевања приступе тумачењу многих дијалога између приповедача Ненадовића и јунака дела, Петра Петровића Његоша:

Љубомир Ненадовић (1826–1895) рођен је у селу Бранковина, код Ваљева, у једној од најистакнутијих српских породица тога времена. Међу првим је књижевним ствараоцима који су писали народним језиком и допринели победи Вуковог начела *Пиши као што говориш, читај како је написано*. Био је приповедач и песник, хумориста, сатиричар, есејиста. Уређивао је и политичко-забавни лист *Шумадинка* у коме се борио против политичког неправда оруђем књижевника – хумором, иронијом и сатиром. Против његовог листа дигла се и српска и турска власт и укинула га је. Најзначајнија дела која је Ненадовић оставио су путописи. Ова књижевна научна проза садржи описе предела, људи, њихових обичаја, културе ... Ненадовић је творац ове књижевне врсте у којој ће касније, међу писцима XX века добити неколико значајних следбеника. Са његових студијских путовања по Европи (студирао је у Прагу, Берлину и Хајделбергу), настала су *Писма из Грајфсвалда* и *Писма из Швајцарске*. Потом бележи *Писма из Немачке*. Године 1851. за време путовања по Италији, Љубомир Ненадовић се сусрео и зближио са Његошем. Тај сусрет је проузроковао настанак уметнички најснажнијег Ненадовићевог дела *Писма из Италије*.

Како је локализација одломка у текст и уметничког дела у одређену историјску и књижевну епоху неопходна за боље разумевање дијалога и збивања, у овом случају ученици се упућују на самостално, истраживачко читање које претходи раду на часу и у ту сврху се дају одређени подстицаји:

Своја писма (путописе) Љубомир Ненадовић упућује пријатељу Димитрију Матићу. Али, док читамо дело, стиче се другачији утисак. Који је то утисак? Уочите коме се, заправо, писац обраћа. Спремите се да казујете и образложите свој уметнички доживљај дела (утиске, осећања, размишљања на која сте подстакнути). Проучите пажљиво Његошев лик, његово физичко и душевно стање, његове мисли, осећања и поступке, те анализирајте карактерне особине овога лика. Уочите друштвене и моралне околности обухваћене делом. Пазите како се збивања из стварности преламају у Његошу. Пратите какав је однос писца према владици. Обратите пажњу како је протекао њихов први сусрет. Припремите се да одговоре поткрепљујете одабраним примерима.

Током разговора о одломку наметнуће се многа проблемска питања, а одговори на њих допринеће локализацији одабраног дела текста и у ширем и у ужем смислу. Ученици ће стећи слику о црногорском владици, о његовој животној филозофији, хуманизму, родољубљу, патњи због ропске судбине сопственог народа, болести ... Преко појединачних ликова, дијалога и збивања у одломку из *Писма из Италије*, препорученог у читанкама, ученици ће сагледати и лик колектива и историјску ситуацију у којој се колектив налазио, те ће тако употпунити своја знања о прошлости народа из кога су потекли.

Са ученицима се може разговарати и о томе зашто је из путописа *Писма из Италије* преузет баш одломак о Његошу и сцена из цркве Светог Петра у Риму. (У садашњој читанци за VIII разред одломак је делимично измењен, у односу на стару читанку).

Запазиће се да писац Љубомир Ненадовић даје предност сусрету са Његошем кога назива српском важном и живом знаменитошћу зато што је опчињен Његошевом појавом, богатством и свежином његовог духа, његовим слободарским идејама. *Нећу ти досађиваћи са описивањем кийова, икона и других знаменијосици. Ма колико да су оне леје и важне, све је то од мермера, бронзе и боје. Ма колико да су лејо и живо изведене, све је то мриво, све је то хладно.*⁴³ Поштовање је обострано. И Његош цени Ненадовића. Упознат је са његовим књижевним радом и радом на часопису *Шумадинка*. Задовољан је што ће се дружити са њим. *Сам вас је бої йослао да ме у овој самоћи разонодише.*⁴⁴

Чувена Његошева опаска *Црнојорци не љубе ланце*, упућена калуђеру цркве Светог Петра у Риму који је понудио часне вериге, којима је Свети Петар био везан у тамници, владици на целивање, слика Његоша-родољуба. Он је непрестано обузет мислима о завичају, забринут због ропског положаја у коме се налази Србија и спреман да помогне њеном ослобођењу.

Уколико наставник објасни ученицима шта све путописац запажа на својим путовањима поред природних лепота и културноисторијских знаменитости, да то може бити и понашање људи, њихови обичаји, разговори ... одломак из *Писама из Италије* посвећен Његошу помоћи ће младим читаоцима да доживе Његоша не само као владику, филозофа, родољуба и уметника, већ и много блискије.

Многи ученици ће, управо побуђени речима Љубомира Ненадовића о Његошу, пожелети да упореде путописну прозу овог аутора о природним и културноисторијским знаменитостима Италије (о Везуву, Напуљу, Помпеји и Риму ...) са прозом посвећеном лику Петра Петровића Његоша. Тако ће рад на одломку послужити као мотивација за читање књижевног дела у целини, што је, свакако, и један од циљева наставе.

Овакав приступ обради одломка из путописа *Писма из Италије* представља само једну назначену могућност у ком смеру ће тећи разговор са ученицима, а никако целовиту методичку припрему, јер би то за потребе овог рада било преопширно. Као помоћ у организовању часа интерпретације одломка из дела *Писма из Италије*, наставник се може послужити и актуелном читанком за VIII разред.

На нешто већи проблем настао уклапањем делова текста у одабрани одломак наилазило се при анализи делова приповетке *Увела ружа* Борисава Станковића, која је програмском реформом изузета из корпуса обавезне лектире у основној школи.

Наиме, у старој читанци није извршена локализација одломка, а повезивање одабраних делова текста дато је уз пропратни сиже који не представља адекватну спону одломка са целином. Након објашњења аутора читанке: После неколико година младић се враћа кући, сазнаје од баке да су Стану удали, а затим се сусреће са њом ...⁴⁵, ученици стичу криву слику о разлозима због којих девојчина лепота вене и искључиво претпостављајући тумаче Станину судбину. Тако се тумачење заснива на читалачким импресијама побуђеним спољашњим сјајем младалачке љубави и стицајем околности који доводи до раздвајања главних ликова у причи, Које и Стане. Ученици истичу да Стана није чекала Коју јер је осетила његову отуђеност или зато што није желела да стане на пут његовој адијској судбини, а занемарују улогу коју је одиграла Костина нана, као и разлоге због којих је то учинила. Сматрају да је Стана сама крива за своју несрећу јер није сачекала вољеног младића;

⁴³ В. Алексић, *Читанка за VIII разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд и Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1992, стр. 52.

⁴⁴ Исто, стр. 117.

⁴⁵ Исто, стр. 52.

запажају трансформацију њеног физичког изгледа, а при том не увиђају, јер дело нису у целини упознали, ни Којину љубав према њој (сматрају Стану пролазном младеначком љубави), ни улогу Којине старемајке која је трагични кривац сплетених људских судбина.

Изостављен је и завршни део приповетке у коме је описана смрт Којине бабе и Станина незаинтересованост за цео догађај. Ученици тек уз додатна упутства схватају сав бол и очај главне јунакиње проистекао из несрећне удаје за мужа пијаницу због кога је Станина мајка, избачена из куће, умрла од зиме, а Стана сву своју лепоту и снагу изгубила у очају, радећи, бдијући над дететом и сопственом немаштином. Утолико је улога наставника, који координира рад на часу, већа, а још је значајнија његова способност да предвиди могуће стрампутице којима се при обради одломка може поћи и да на њих упозори своје ђаке.

Можемо се сложити да је избор одломака који ће се обрађивати у настави током школске године, најчешће наметнут предлогом који дају аутори читанки, а није експлицитно дефинисан програмом за одређени разред. Но, то не мора бити тако. Уколико наставник просуди да понуђени одабрани део текста није репрезентативан за његове ђаке и да би се увид у целину могао извршити другим путем, увек је у могућности да одабере одломак који је по његовом мишљењу адекватнији, да те текстове умножи и подели ученицима и да наставно тумачење потом прилагоди новоизабраном садржају. Ученик који је ваљано припремљен за интерпретацију једног одломка из књижевног дела, умеће да тумачи и било који други сегмент тог истог дела, ако буде у ситуацији да га у вези са тим књижевним делом тестирају и испитују степен разумевања одабраног текста. Тако се остварује и један од важних циљева наставе – оспособљавање ученика за самостално читање, доживљавање и тумачење књижевноуметничког текста.

7. СПИСАК ОДАБРАНИХ МЕТОДИЧКИХ ПРИЛОГА ИЗ СТРУЧНИХ И МЕТОДИЧКИХ ЧАСОПИСА (ПРИМЕРЕНИХ ГРАДИВУ VII РАЗРЕДА) И ОСТАЛА ЛИТЕРАТУРА ЗА НАСТАВНИКЕ

Вук АЛЕКСИЋ, *Обрада народне њесме „Иво Сенковић и аџа од Рибника“ у основној школи*, у: *Школски час српскохрватској језика и књижевности*, 1, Београд, 1985, стр. 41–45.

Милка АНДРИЋ, *Наставно проучавање народној њесништва*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Милка АНДРИЋ, *Тумачење њосленичке народне лирике у настави*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1–2, Београд, 1998, стр. 7–24.

Милка АНДРИЋ, *Анџоан де Сенџ Еџиџери: „Мали џриниц“ (Књиџа о љубави)*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2003, стр. 59–76.

Љиљана БАЈИЋ, *Методички џрисиџуј збирци џриџоведне џрозе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.

Љиљана БАЈИЋ, *Проучавање хумористичке џрозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

Бранислав В. БРАНКОВИЋ, *АЗБУЧНИК „Пој Ћире и џој Сџире“ Сџевана Сремца*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 1997, стр. 57–65.

Бранислав В. БРАНКОВИЋ, *Пиџања жанра „Пој Ћире и џој Сџире“ Сџевана Сремца – оквирна размаџрања*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 3–4, Београд, 1997, стр. 51–56.

Бранислав В. БРАНКОВИЋ, *„Плава џробница“ Ивана В. Лалића џрема истџоименој џесми Милуџина Боџића*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2006, стр. 114–118.

Вељко БРБОРИЋ, *Правоџис српској језика у наставној џракси*, Филолошки факултет, Београд, 2004, 451 стр.

Вељко БРБОРИЋ, *Правоџисне веџбе у настави*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 2006, стр. 135–145.

Снежана ВАСИЋ, *Инџерџреџација џесме „Међу своџима“ Владислава Пеџковића Диса у седмом разреду основне школе*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2007, стр. 82–86.

Станислава ВУЈНОВИЋ, *Обрада одломка „Прве науке“ из ауџобиџрафије „Живоџ и џрикљученија“ Досиџеја Обрадовића*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 2, Београд, 2004, стр. 98–109.

Јован ВУКСАНОВИЋ, *О писмености у контексту исправљања писмених задатака*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 3, Београд, 1998, стр. 93–103.

Биљана ВУЛЕТИЋ, *Наставно џумачење џесме „Међу своџима“ Владислава Пеџковића Диса*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2005, стр. 61–71.

Мирољуб ВУЧКОВИЋ, *Драмско дело у настјави књижевности и језика*, Просвета, Београд, 1994.

Сања ГОЛИЈАНИН-ЕЛЕЗ, *Панорамски часови о поезији Десанке Максимовић*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 2004, стр. 141–154.

Сања ГОЛИЈАНИН-ЕЛЕЗ, *Методички приручи лирској поезији у основној школи*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 2, Београд, 2006, стр. 20–45.

Мирјана ГРУБОВИЋ-СТАКИЋ, *Симболика поезије у Домановићевим сајцирама*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 5, Београд, 2001, стр. 64–71.

ГРУПА наставника ОШ „Светозар Марковић“ Врање, *Обрада народне песме хајдучког циклуса „Мали Радојица“*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 2, Београд, 2008, стр. 67–74.

Перко ГУЗИНА, *Увођење ученика у појам јединства ритма и мелодије у говору – реченици*, у: *Школски час српскохрватског језика и књижевности*, 1, Београд, 1987, стр. 64–71.

Милорад ДЕШИЋ, *Уочавање разлике између краћких акцената*, у: *Оријентациони распоред настјавног програма српскохрватског језика за VII разред основне школе (са методичко-дидактичким прилозима)*, Завод за унапређивање васпитања и образовања града Београда, Београд, 1987, стр. 74–77.

Милорад ДЕШИЋ, *Српски акценат с лакоћом*, Завод за уџбенике и наставна средства, 1992.

Милорад ДЕШИЋ, *Мјесто дикције у настјави српског језика и књижевности*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 1999, стр. 49–56.

Милорад ДЕШИЋ, *Правилос српског језика. Приручник за школе*, Земун-Никшић, Нијанса-Унирекс, 2004.

Ивана ЂОКОВИЋ, *Наставно тумачење песме „Крвава бајка“ Десанке Максимовић*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 3–4, Београд, 2005, стр. 89–97.

Бошко ЂОРЂЕВИЋ, *Једно тумачење епске песме „Диоба Јакшића“ у настјави*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 4, Београд, 1997, стр. 47–49.

Бошко ЂОРЂЕВИЋ, *Једно настјавно тумачење бајке „Златна јабука и девет њауница“*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 1, Београд, 1998, стр. 52–54.

Десимирка ЖИВАНИЋ, *Златна јабука и девет њауница*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 4, Београд, 1994, стр. 22–26.

Вукосава ЖИВКОВИЋ, *Место и значење мотива воде у Дучићевој поезији*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 5, Београд, 2005, стр. 102–112.

Вукосава ЖИВКОВИЋ, *Видови функционисања литерарне секције*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 3–4, Београд, 2007, стр. 52–58.

Иван ИВИЋ, Ана ПЕШИКАН, Слободанка АНТИЋ, *Водич за добар уџбеник /описи стандарди квалитета уџбеника/*, Платонеум, Нови Сад, 2008, 216 стр.

Павле ИЛИЋ, *Лирска поезија у савременој настјави*, II издање, Дневник, Нови Сад, 1990.

Бранка ЈАКШИЋ-ПРОВЧИ, *Место драме у настјави језика и књижевности и различити приручи њеном тумачењу*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 3, Београд, 1998, стр. 21–28.

Марина ЈАЊИЋ, *Говорна култура у наставним плановима и програмима за основну школу*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 2, Београд, 2008, стр. 57–63.

Виолета ЈОВАНОВИЋ, *Наставна интерпретација њесме „Залазак сунца“ Јована Дучића*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 3–4, Београд, 1997, стр. 27–43.

Јелена ЈОВАНОВИЋ, *Стилска анализа новинског чланка*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 2007, стр. 51–63.

Иван КЛАЈН, *Речник језичких недоумица*, Чигоја, Београд, 2002.

Душка КЛИКОВАЦ, *О метафорама за разумевање комуникације (на примеру из књижевних дела)*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 2, Београд, 1997, стр. 56–63.

Душка КЛИКОВАЦ, *Грамматика српског језика за основну школу*, Српска школска књига, Београд, 2004. (3. издање).

Душка КЛИКОВАЦ, *О врстама текстова у настави српског језика*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 2006, стр. 99–109.

Књижевност и језик, Часопис Друштва за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Зорица КНЕЖЕВИЋ, *Обрада песме „Међу својима“ Владислава Петковића Диса групним радом*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 3–4, Београд, 2005, стр. 83–88.

Снежана КУТРИЧКИ, *Како Јерина Смедерево гради*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 2007, стр. 127–140.

Татјана ЛАЗАРЕВИЋ, *Методичка полазишта за наставну интерпретацију Нушићевих комедија*, у: *Књижевност и језик*, ½, Београд, 2000, стр. 33–49.

Радивој ЛАЗИЋ, *Јован Дучић: „Подно“*, у: *Школски час српскохрватског језика и књижевности*, 2, Београд, 1990, стр. 55–61.

Радивој ЛАЗИЋ, *Обрада приповеке „Кашика“ Антонија Исаковића у седмом разреду основне школе*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 1, Београд, 2001, стр. 48–57.

Живан ЛУКИЋ, *Настава српског језика и књижевности у седмом разреду основне школе, приручник за наставнике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001, 230 стр.

Милица МАТИЦКИ, *Интерпретација Ракићеве њесме „На Газиместану“*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 2, Београд, 2006, стр. 119–122.

Александар МИЈАЛКОВИЋ, *Школски њисмени задатак*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 1–2, Београд, 1998, стр. 105–109.

Богољуб МИЛОВАНОВИЋ, *Изражајно (интерпретативно, експресивно) читање текста*, у: *Школски час српскохрватског језика и књижевности*, 4, Београд, 1991, стр. 71–75.

Светлана МИЛОВАНОВИЋ, *Обрада њесме „Ветар“ Ивана В. Лалића у основној школи*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 5, Београд, 2006, стр. 86–92.

Маријана МИТРОВИЋ, *Обрада огломка из Дневника Ане Франк, „Комадић њлавог неба у црном крућу“*, у: *Школски час српског језика и књижевности*, 5, Београд, 1998, стр. 60–70.

Славица МИТРОВИЋ, *Обрада њриповејке „Кањои Мацедоновић“ Стефана Мићрова Љубише у седмом разреду основне школе*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2008, стр. 86–94.

Зона МРКАЉ, *Наставна теорија и ѡракса 1*, Klett, 2007.

Зона МРКАЉ, *Наставна теорија и ѡракса 2*, Klett, 2008.

Зона МРКАЉ, *Наставно ѡроучавање народних ѡриповедака и ѡредања*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008.

Милија НИКОЛИЋ, *Празноречје и лажна ѡисменост*, у: *Оријентациони расѡред наставној ѡрадива српскохрвајској језика за VII разред основне школе (са методичко-дидактичким ѡрилозима)*, Завод за унапређивање васпитања и образовања града Београда, Београд, 1987, стр. 65–74.

Милија НИКОЛИЋ, *Стилске вежбе*, Просветни преглед, Београд, 2000.

Милија НИКОЛИЋ, *Уѡицај наставе књижевности на стваралачке способности ученика*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2002, стр. 29–33.

Милија НИКОЛИЋ, *Методика наставе српској језика и књижевности*, Завод за уѡбенике и наставна средства, Београд, 2005, 921 стр.

Милија НИКОЛИЋ, *Развијање језичкој осећања и бојаћење речника*, у: *Књижевност и језик*, 1/2, Београд, 2007, стр. 93–103.

Драгана ОПАРНИЦА, *Обрада Чеховљеве новеле „Чиновникова смрт“ у седмом разреду основне школе*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2000, стр. 51–59.

Звонимир ОПАЧИЋ, *Уѡешина метода обраде акценѡа*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 3–4, Београд, 1995, стр. 68–79.

Миодраг ПАВЛОВИЋ, *Досијеј Обрадовић: „Живој и ѡрикљученија“*. *Методичка обрада одломка у друјом разреду средње школе*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 5, Београд, 2007, стр. 34–48.

Миодраг ПАВЛОВИЋ, *Бојдан Појовић: Предјовор Антилојији новије српске лирике (методички ѡрисѡуј ѡроучавању књижевнонаучној ѡекстиа)*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 5, Београд, 2008, стр. 39–61.

Радослав М. ПАВЛОВИЋ, *Настава ѡравојиса и орѡоеије*, у: *Школски час српскохрвајској језика и књижевности*, 5, Београд, 1983, стр. 64–67.

Љиљана ПЕТРОВАЧКИ, *Проблемски ѡрисѡуј ѡесмама Васка Поје „Каленић“ и „Манасија“*. *Решавање линѡвостилистичких ѡроблема*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 3–4, Београд, 2001, стр. 40–50.

Љиљана ПЕТРОВАЧКИ, Гордана ШТАСНИ, *Методичке аѡликације*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2008.

Ксенија ПЕТРОВИЋ, *Обрада одломка из Дневника Ане Франк „Комадић ѡлавој неба у црном крују“*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 3–4, Београд, 2002, стр. 71–82.

Речник књижевних ѡермина, НОЛИТ, Београд, 1985.

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1959-2006, књ. 1-17.

Речник српскохрватској књижевној језика, I – VI, Матица српска, Нови Сад.

Свети речи, часопис за српски језик и књижевност, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Српски језик кроз шестове, Библиотека Књижевност и језик, Београд, 1998.

Драгомир СИМОВИЋ, *Драмски сјектјакл: „Доживљаји Николејине Бурсаћа“ у VII разреду основне школе*, у: *Школски час српскохрватској језика и књижевности*, 4, Београд, 1984, стр. 11-14.

Мирјана СМИЉАНИЋ, *Изражајно чииање и рецијовање*, у: *Оријентациони расјоред насјавној ірадива српскохрватској језика за VII разред основне школе (са методичко-дидактичким ірилозима)*, Завод за унапређивање васпитања и образовања града Београда, Београд, 1987, стр. 77-90.

Зоран СТАНИЖАН, *Васко Поја: „Каленић“*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1, Београд, 2004, стр. 104-111.

Живојин СТАНОЈЧИЋ, Љубомир ПОПОВИЋ, *Грамајика српској језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

Иво ТАРТАЉА, *Теорија књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.

Тесјови из српској језика (са општинског, међуопштинско-регионалног, окружног и републичког такмичења ученика основних школа из језика и језичке културе), Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008.

Стјепко ТЕЖАК, *Литерарне, новинарске, рецијаторске и сродне дружине, іриручник за насјавнике*, Школска књига, Загреб, 1979.

Нада ЂИРОВИЋ, *„Покондирена іиква“ – Јован Сјерија Појовић (иніеріретіиивне іезе)*, у: *Оријентациони расјоред насјавној ірадива српскохрватској језика за VII разред основне школе (са методичко-дидактичким ірилозима)*, Завод за унапређивање васпитања и образовања града Београда, Београд, 1987, стр. 60-65.

Владимир ЦВЕТАНОВИЋ, Вук МИЛАТОВИЋ, Александар ЈОВАНОВИЋ, *Методика насјаве српској језика* (избор текстова), Учитељски факултет, Београд, 1995.

Томислав ЦВЕТКОВИЋ, *„Бисерне очи“ Симе Пандуровића*, у: *Школски час српскохрватској језика и књижевности*, 3, Београд, 1983, стр. 22-26.

Ратомир ЦВИЈЕТИЋ, *Кријеријуми за издвајање неіознаіе лексике у књижевним іексіовима из ученичке лекіуре*, у: *Школски час српској језика и књижевности*, 1-2, Београд, 1998, стр. 79-90.

Милан ШИЛИЋ, *Иніеріретіација іријоветіке „Кашика“ Аніонија Исаковића*, у: *Школски час српскохрватској језика и књижевности*, 3, Београд, 1984, стр. 61-66.

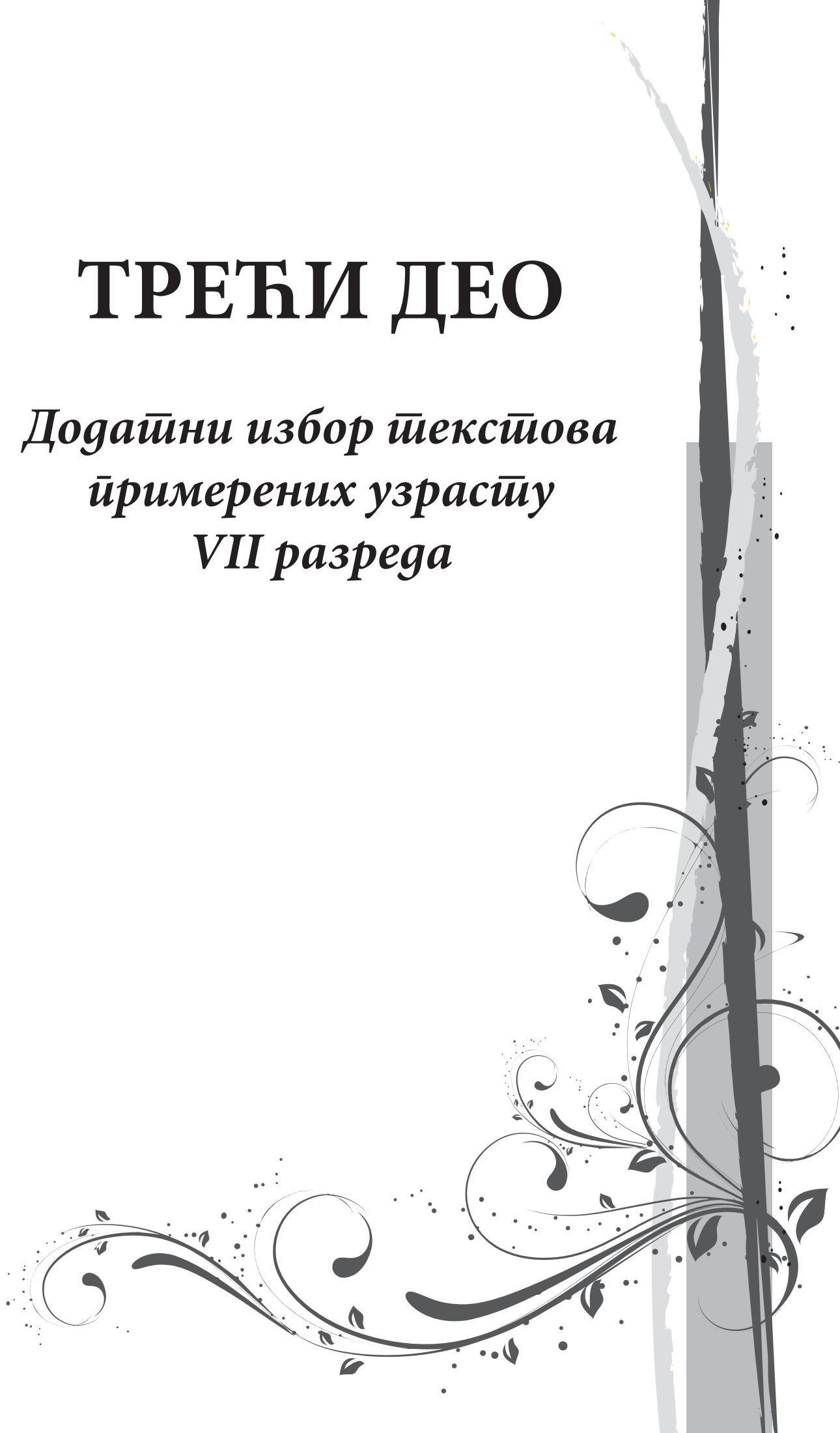
Милан ШИЛИЋ, *Портретіисање аірибуітом и аірибуіском реченицом*, у: *Школски час српскохрватској језика и књижевности*, 1, Београд, 1991, стр. 49-52.

Школски час српској језика и књижевности, ИП Ваша књига, Београд.

ТРЕЋИ ДЕО

*Додатни избор шексцова
примерених узрасцу
VII разреда*

1. СРПСКЕ ПРОЗАИДЕ: ИЗБОР ИЗ АНТОЛОГИЈЕ ПЕСАМА У ПРОЗИ⁴⁶

ЈЕЛИКЕ И ОМОРИКЕ (Петар Кочић)

Са чистог, блиставог неба просипа се жива, треперава, весела свјетлост.

Мирише дријемовац, то рано дремовно, планинско цвијеће. По влажним пропланцима зелени се задовољни кочоперасте кукуријек, а са сувих присојних камењака, измеђ труле, спржене бујади, почињу се плавити миришљаве љубичице.

Птице слађано и складно цвркућу и, дрхћући у њежном, раздраганом узбуђењу, прелијећу с гране на грану. Кроз чађаве комјенове тихано шуми дим и весело, лагано се повија кроз танки, бледуњавосвијетли, прољетни ваздух, губећи се у тужној, леденој модрини јелове шуме што се поносито наднијела над селом.

Укочено, скамењено, величанствено дижу се јелике и оморице кроз ведру, насмијану светлост. Нешто су тужне, замишљене. Све се радује ускрсом, уздрхталом животу, а оне? Њима је све једнако: и прољеће, и лето, и јесен, и зима. Оне су увијек хладне, суморне, тужне, јер – срце пишти, нико га не чује; сузе теку, нико их не види.

Кад их год погледам, дође ми тешко. Зашто је природа према њима, према мојим милим и драгим јеликама и оморицама, тако немилостива срца била?

Јелике моје и оморице, и ја се више ничему не надам; и мој је живот као и ваш пун њежне, дубоке чежње; али – срце пишти, нико га не чује; сузе теку, нико их не види.

Ваше оштре, шиљасте бодље, то су следећене сузе – добро ја то знам! – а њихова зелена боја, то је чежња, дубока, њежна чежња за вјечито зеленим прољећем које нам неће никада доћи!...

Срца пиште, нико их не чује; сузе теку, нико их не види.

ОГЛЕДАЛО (Десанка Максимовић)

VIII

Идем путем живота, а преда мном иде блистави одсјај огледала што га носим у души; и све, пре него што ме угледа, личи на мене и чека ме.

Али ја не господарим зрачном зеницом своје душе: нечија невидљива рука њен топли зрак пошље често путем којим ја нисам хтела поћи.

А ја се замислим, радосно осврћући се на плавичасти брег иза кога ће се месец јавити.

И зар ми може жао бити ако има нека невидљива рука која и месец и зеницу моје душе води путевима које сама описује?

⁴⁶ Бојана Стојановић-Пантовић, *Српске прозаиде (Антологија песама у прози)*, Нолит, Београд, 2001.

XI

Чег а ли сам сен ја, пролазни путник кроз оно што пролази?
У мени има непровидне и зелене помрчине прашума.
У мени каткада пева нешто као страшна тица у поноћ.
А на обали моје невеселе душе цвета цвет што воли сунце.
Одакле ли сам овде дошла ја, чувар највећег блага намењеног вечности?
Миристи ливаде као да ме опомињу на моју давну домовину.
Сенке облака као да су некада лежале ми на души.
Као да су ме некада мртву ветрови носили кроз тужне долине.

XII

Идем путем којим проћи нећу више никад.
Никад, пучина тајанствена и бескрајна.
Никад више вечерашња ја нећу чути железну мрежу цврчака на заробљеном шуму маслина.
Никад више због истог бола неће ми море мирисати даљином и тугом.
Никад, поздрав горки којим ја ноћи сваке поздравим своје срце.

ЧУВАР ИЗВОРА (Васко Попа)

Питају те увек изнова зашто пишеш песме. Да би видео зашто живиш, управо зато пишеш песме. Живе речи, с времена на време, предане или преноће у теби, на бескрајном путу ка своме извору. Да није њих, никад са поља твога вида ти не би угледао шта се крије иза планине која то твоје поље окружује. Не би никада видео где се то твоје поље налази, нити шта се на њему стварно открива. Твоје би реченице биле само залагај земље све до смрти, а после ње поготово. Ти би се тетурео по своме пољу и отворених очију би разбијао чело о невидљиве зидове.

Бдиш насред тога бескрајног пута који кроз тебе пролази и чекаш да живе речи наиђу. Полазиш им у сусрет и носиш им своје једине дарове које имаш: бдење и ћутање. Тиме се надаш да ћеш их нахранити и напојити. Спремаш им свој голи дах да се у њему осећају као код своје куће, као под небеским сводом или у подземном понору, како им више одговара.

Бдиш далеко од тога извора живе речи који никад ниси видео, али ти се чини да нешто од његовога жубора чујеш, нешто од његових облика осећаш, нешто од његове бистрине видиш у свакој својој песми. Не бојиш се да тај извор живе речи може пресахнути. Не бојиш се да га неко може затровати или затрпати. Знаш добро да се тај извор не може ни замутити, јер га ниједна псовка, ниједна клетва, ниједан камен не може досећи и пасти у његове бистрине.

Ако бдиш поред пута којим наилазе живе речи из свога извора, то је зато што се бојиш да тај пут не опусти и не зарасте у густу, непробојну буку или не потоне под дебелом прашином тишине. Тада ти се не би више родила ниједна песма. Чело би ти се поново претворило у надгробну плочу која покрива васколики свет. Глуву таму испод слепоочница не би могао назвати животом. И не би знао зашто живиш, јер не би било ниједне живе речи да ти то каже.

2. МИЛОРАД ПАВИЋ: РУСКИ ХРТ (ОДЛОМАК ИЗ ПРИПОВЕТКЕ)⁴⁷

На хартији по којој ово пишем лежи цепни будилник из 1898. са двоструким дном за бурмут. Куца још увек као живо срце неког давно сахрањеног цепа. Мој прадед по оцу, др Стеван Михаиловић, измерио је тим сатом последње године живота. Околности под којима је он умро 1922. године у Сомбору као разведен човек и као судија у оставци, биле су чудне. Толико чудне да ми ни моје бабе, његове кћери, ни наши сомборски породични пријатељи Лалошевићи нису никада поменули да је прадед сахрањен тамо у поподневној сенци сомборске капеле. Када сам то случајно дознао и схватио да смо жена и ја с децом више пута пролазили поред гробља где он лежи и не знајући да је тамо, решио сам да ствар испитам.

Ево шта сам дознао.

У Сомбору се у време др Стевана Михаиловића још трговало кријумчареним драгуљима, девојке су продавале косу и у граду је било чешљара који су израђивали четке од људске длаке и прадед их је куповао бирајући оне од оштрих брада и бркова у разним бојама – црне, црвене, жуте и беле. Изјутра, он је четкао своју таласасту косу том туђом косом и говорио самом себи у огледало задовољно се осмехујући:

– Пази на човека који зева у твојем сну! Док се тај не појави, безбедан си!

Кажу да је волео своје лице, носио дворугу браду и бркове као да је нека оседела ластва пала под његов нос. Био је блед и упалих слепоочница, тако да је при светлости свећа увек гледао и тим слепоочницама. Жене су га волеле са закашњењем, највише кад се он већ хладио. Сматрало се да је изузетна појава и његове руке биле су тако савршено извајане да се то могло видети по рукавицама баченим преко његовог штапа. Лепим прстима прелетао је преко дирки клавира играјући једновремено на клавиру шах са мојом прабабом. Јео је кашикама од јеленског рога, волео је да дувански дим дуне себи у цеп и чека сваког дана по подне у кафани час када се зауставља време, јер оно нарочито хоће да се заустави понекад у кафани по подне. А потом би, када се гостионица почне пунити, одлазио кући да намири и прошета керушу. Стајао је понекад пред њом на средини своје велике собе где је један угао био глув, док су остала три располагала одјеком, и осећао како постаје старији од јунака по књигама на полици. Волео је псе, али није ишао у лов и није их држао док је био у свом другом браку, у браку са мојом прабабом. Она је једног дана извукла све рубље из долапа, опрала га и углачала тихо певушећи, дала да се поправе браве и окна, наредила да се очисти све сребро и све прадедине чизме и ципеле; пресвукла је наслоњаче и посула первазе порцуланском дугмади, променила чаршаве у постељи, скувала мужу прасећу чорбу с лимуном, пољубила га као и обично када је полазио у суд, и развела се. Прешла је с децом својој мајци. Чим је остао сам, прадед је залио цвеће из уста вином и набавио младу кују, рускога хрта из једног украјинског легла пристиглог с емигрантима. Куја је могла да укрсти уши, имала је шиљату главу као клип кукуруза, а реп је носила између задњих ногу и он је био огроман, дебео у корену као рука и служио јој попут ваздушне крме.

⁴⁷ Миодраг Павић, *Руски хрт*, стр. 189–190, у: Михајло Панџић, *Анџологија српске њриповећке друје љоловине XX века*, Источник, Београд, 2005.

Још док је била штене на млеку и риби (матер су јој дојиле украјинске сељанке) прадед је набавио књигу, неко петроградско издање о гајењу хртова, и у њој прочитао кратак историјат врсте.

Руски хрџ, пореклом од абисинскога вука као и остале врсте хртова, први пут се у веродостојним изворима помиње у XVII веку. Потиче из два чувена легла – „Перчин“ и „Воронцом“, служи за лов, али за лов са коњима, јер се креће брзином од око 80 километара на час и може да прескочи зеца у трку. Због те хитрине и несвакидашње окретности, зове се „барзој“ (брзи) и користи у лову на антилопе, срне и другу лаконогу дивљач. На руским племићким добрима одвајкада су држана увек по 64 пса овога соја, па су прекобројни одстрањивани, а мањак хитно бивао подмирен на тај начин што се тражио неко ко има хрта да поклони. Јер, руски хрт се не продаје. Велика је срамота продати или купити хрта. Он се или добија на поклон или се нема. Крволочан је и једини од паса који хоће да растргне штене. Има снажне дуге вилице и горња је знатно „старија“, тако да хрт једе главе завучене међу предње ноге и залогaje држи на непцу, а не на језику. Има зубе који међу кости у прах и може човеку да исиса крв из ране настале од змијског уједа, а да се сам не отрује. Кажу да хрт понекад хоће да се стени (скамени), али и тај камен личи и даље на хрта и предсказује ветар и друге промене.

3. ЂОРЂО ВАЗАРИ: ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ (1452–1519)⁴⁸

Највећи од свих Андреиних ученика био је Леонардо да Винчи, у коме се, поред изванредне лепоте личности, која никада није била довољно поштована, налазила и таква моћ интелекта да је, у чему год да се опробао, лако постајао мајстор.

Чудесан је и божанствен, заиста, био Леонардо, син Пјера да Винчија. Истакао би се по ерудицији и у књижевности, да његова интересовања нису била тако свестрана и нестална. Јер, почињао је да учи многе ствари, и тек што би их започео, он би их напуштао. У аритметици је, за неколико месеци колико се њоме бавио, толико напредовао да је често збуњивао свог учитеља сумњама и тешкоћама које је износио. Неко време је проучавао музику, и научио да свира лутњу, чудесно импровизујући песме. Али мада се бавио тако различитим темама, никад није запостављао цртање и моделовање, чему је његова машта тежила више него било чему другом; кад је то сер Пјеро приметио, однео је једном неке његове цртеже Андреи дел Верокиу, с којим је био близак пријатељ, и замолио га да каже шта мисли, да ли би Леонардо имао успеха ако се посвети цртању. Андреа је био запањен великим почетком Леонарда, и подстакао Сер Пјера да га наговори да се томе посвети. Тако се овај договорио са Леонардом да иде у Андреину радионицу, што је Леонардо радо чинио, и почео да се бави сваком уметношћу где цртеж долази до изражаја. Јер он је имао тако чудесан ум да се, поред тога што је био добар у геометрији, бавио и вајарством (као дечак израдио је неколико женских глава насмејаних лица, и неколико дечјих, које су изгледале као да су дело неког мајстора); направио је и многе архитектонске нацрте, и био први, иако сасвим млад, који је потакао питање изградње канала

⁴⁸ *Из Животоа Леонарда да Винчија Ђорђа Вазарија, у: „Животи највећих сликара, вајара и архитеката“.*

за реку Арно од Пизе до Фиренце. Правио је моделе млинова и преса, и машина које покреће снага воде, као и нацрте за тунеле кроз планине, полуге и чекрке за велике терете, тако да је изгледало као да му мозак никад не престаје да измишља; многи од тих цртежа су још увек којекуда распршени. Међу њима је био и цртеж направљен за челнике Фиренце, који је приказивао како би црква св. Ђованија могла да се подигне и под њу поставе степенице а да се не сруши; поткрепио је тај план тако jakim разлозима да је он изгледао могућ, мада су после Леонардовог одласка сви схватили колико је заправо неостварив.

Толико је много волео коње, а и све друге животиње, да је често, кад би пролазио поред места где су се продавале птице, плаћао колико су власници тражили, а онда их вадио из кавеза и пуштао да полете и тако им враћао слободу.

Док је, као што смо већ поменули, учио уметност, Андреа дел Верокио је започео рад на слици св. Јована који крсти Христа. Леонарду је поверено да наслика анђела који придржава одећу, и он је, иако сасвим млад, овај посао обавио тако добро да је његов анђеоло био бољи од Андреиних фигура, због чега се Андреа више никад није дотакао боје, постиђен што један дечак зна више од њега.

Прича се да је Сер Пјера, кад је био у својој сеоској кући, један од сељана замолио да му у Фиренци обоји округли комад дрвета који је одсекао са стабла смокве; овај је радо пристао, јер је тај човек, својом вештином у хватању птица и пецању, био Сер Пјеру од велике користи. Тако је, дошавши у Фиренцу и не рекавши Леонарду одакле тај комад потиче, затражио да нешто наслика на њему. Леонардо, нашавши да је тај комад крив и кривав, исправи га ватром и даде га једном стругару да га изравна и углача. Затим, припремивши га, поче да размишља шта би на њему могао да наслика што би уплашило сваког ко то види, попут главе Медузе. Зато у своју собу, у коју никад нико осим њега није улазио, донесе гуштере, скакавце, змије, лептире, шишмише и друге чудне животиње, и од њихових обличја створи једну велику животињу тако страшну да је изгледало да трује ваздух својим ужасним дахом. Приказао ју је како излази из неких мрачних изломљених стена, док јој отров цури из разјапљених чељусти, ватра сија из очију, а дим се пуши из ноздрва – заиста застрашујуће. И много се намучио док је то радио, јер је ваздух у соби због тих лешина био кужан, мада Леонардо то није осећао због своје велике љубави према уметности. Чим је завршио, јавио је оцу да може да преузме слику. Кад је Сер Пјеро једног јутра дошао по њу и покуцао, Леонардо отвори и рече му да сачека; затим се врати у собу и стави слику на светло, намести прозор тако да мало затамни собу, и уведе оца да види слику. Сер Пјеро на први поглед устукну, не опажајући да је створење које види насликано, и окрену се да иде, али га Леонардо заустави речима, „Дело одговара сврси у коју је направљено. Узми га онда, јер сам тај ефекат и хтео да произведем.“ Овај рад је Сер Пјеру изгледао чудесно, и на сва уста хвалише Леонардову оригиналну идеју. Затим потајно купи од једног трговца сличан кружни комад дрвета, на којем је било приказано срце прободено стрелом, и даде га оном сељанину, који му на томе остаде захвалан цео живот. Али Леонардов рад Сер Пјеро продаде неким фирентинским трговцима за сто дуката, и он ускоро дође у руке миланског војводе, који га купи од њих за три стотине дуката.

Када би Леонардо видео неку особу са необичним ликом, брадом или косом, он би је следио по цели дан, тако да му се „уреже у памћење“, па је по повратку кући могао да је наслика као да је присутна. Може се видети много таквих портрета, као што је изузетно лепа глава старца Америга Веспучија урађена кредом; а затим и глава циганског капетана Скарамучија. Кад је Ђовани Галеацо, милански војвода, умро, и на његово место дошао Лодовико Сфорца, Леонардо је одведен у Милано да му свира лутњу, у чијим звуцима је војвода много уживао. Леонардо је понео необичан

инструмент који је сам конструисао; начињен углавном од сребра, а у облику коњске главе, да би имао хармоничнији и богатији тон, и њиме је надмашио све друге окупљене музичаре. Поред тога, он је био најбољи импровизатор свог времена. Војвода је, чувши његов чудесни говор, био неизмерно задивљен његовим талентима, и замоли га да за један олтар, уради слику Христовог Рођења, коју затим посла цару.

У Милану је такође насликао за доминиканце из манастира С. Марија дела Грације једну *Тајну вечеру*, нешто најлепше и најчудесније. Главе апостола на њој су величанствене и врло лепе, али је главу Христа Леонардо оставио незавршеном, сматрајући да је немогуће да представи ону небеску божанственост којом зрачи Христов лик. Ово дело, такво какво јесте, увек се јако допадало Миланезанима, као и странцима, јер је Леонардо успео да изрази оно што је замислио: жељу апостола да сазнају ко је издао њиховог Учитеља. Тако се на лицима сваког од њих могу видети љубав, страх, гнушање или жалост што не могу да разумеју значење Христових речи; а они не заслужују мање пажње него лик Јуде на коме су изражени тврдоглава мржња и издајство. Осим тога, и најмањи детаљи на овом делу показују невероватну прецизност; чак је и на столњаку тако имитиран рад ткача да не би био бољи ни на правом.

Кажу да је опат тог места био врло наметљив, пожурујући Леонарда да заврши тај рад, јер му је изгледало чудно што Леонардо стоји пола дана изгубљен у мислима. Он је изгледа хтео да сликар не спушта своју кичицу, као да је то посао сличан копању баште. Штавише, жалио се и војводи, и био је тако упоран у свему томе да је војвода послао по Леонарда да би замолио уметника да се лати посла. Леонардо, знајући да је принц проницљив и интеллигентан, био је спреман да с њим расправи ствар, што није могао да уради и са опатом. Говорио је о уметности и убедио га да генијални људи можда раде и кад то уопште тако не изгледа, размишљајући у себи о новим достигнућима и формирајући оне савршене идеје које ће касније изразити својим рукама. Додао је и да још увек има да заврши две главе: главу Христа, којој узор не може да нађе на Земљи, а коју његова имагинација није у стању да дочара онолико лепом и са небеском љупкошћу достојном оваплоћеног божанства. Поред тога, недостајала је и глава Јуде, јер није био способен да замисли израз лица онога ко, након што је примио толико добра, има душу тако злу да одлучи да изда свог Господа и створитеља света. Обећао је да ће покушати да нађе одговарајући модел, а ако у томе не успе, остаје увек глава наметљивог и луцкастог опата. Овоме се војвода много смејао, и рече да је Леонардо хиљаду пута у праву. Тако је јадни опат, сасвим збуњен, престао да га тера и оставио га на миру, а Леонардо је довршио Јудину главу, право оличење издаје и суровости. Али главу Христа је, како рекосмо, оставио недовршеном. Ова слика је била тако изврсна, и по композицији и по завршној обради, да је краљ Француске пожелео да је однесе у своје краљевство, и покушао је да нађе архитекте који би је безбедно пренели, без обзира на трошак – толико је велика била његова жеља. Али пошто је била насликана на зиду, воља Његовог Величанства се није могла извршити. Док је радио *Тајну вечеру*, насликао је на супротном крају трпезарије, на месту где се налази старим начином рађено Страдање Христово, портрете Лодовика и његовог најстаријег сина Максимилијана, с једне стране, а војвоткињу Беатричу и млађег сина Франческа, с друге. Сви ти портрети изгледали су величанствено.

Док је радио на *Тајној вечери*, предложио је да направи чудесно велику коњаничку статуу којом би било овековечено сећање на војводу. Започео је посао, али је направио тако велик модел да се он никада није могао завршити. Неки кажу да га је Леонардо замислио тако великим јер није ни намеравао да обави посао до краја, као и многе друге своје ствари. Али је у ствари његов ум, тако

ненадмашно велик, често застајао јер је био сувише авантуристички, и Леонардо је остављао толико ствари недовршеним јер је стално трагао за новим и све већим савршенством. А они који су видели глинену модел који је Леонардо направио рекли су да нису никад видели ништа лепше ни боље, и он је постојао док Французи под Лујем нису дошли у Милано и разбили га. Постојао је и мали модел у воску, који је изгубљен, а сматран је савршеним, и једна књига о анатомији коња коју је написао током својих проучавања. Касније се са још већом пажњом посветио проучавању грађе људског тела, уз помоћ, а и са своје стране помажући, оног Месера Марка Антонија дела Тореа који је међу првима бацио светло на анатомију, до тада изгубљену у сенима незнања. У томе му је много помогао Леонардо, који је саставио књигу са цртежима у црвеној креди, обриса извучених оловком, костију и мишића које је сецирао сопственом руком. Ту су и неки Леонардови списи писани уназад левом руком, о сликарству и методама цртања и бојења.

У то доба је у Милано дошао краљ Француске, и Леонарду је поверено да направи нешто необично за његов дочек. Он је тада конструисао лава, који је могао да начини неколико корака а онда су му се отварала прса, пуна љиљана. Вративши се у Фиренцу, чуо је да су сервитски калуђери поверили Филипину да ослика један олтар; а кад је Филипино сазнао да би Леонардо волео да обави тај посао, он је, као учтив човек, напустио рад на њему, и братри су довели Леонарда у свој манастир да ослика олтар, издржавајући и њега и његове пратиоце. Он дуго није урадио ништа, али најзад направи цртеж Богородице са св. Аном и малим Христом, који не само да одушеви све уметнике, већ је, кад је завршен, два дана његова соба била пуна света, оба пола и свих узраста, који је, као на неку свечаност, ишао да види Леонардова чудеса. Овај цртеж је касније однесен у Француску. Леонардо је, ипак, одустао од рада за братре, који су опет позвали Филипиноа, али га је смрт изненадила пре него што је завршио дело.

Леонардо је прихватио да ради за Франческа дел Ђоконда портрет његове жене Мона Лизе, али га је после четири године рада оставио недовршеним. То дело сад припада француском краљу Франсоа, и сви који желе да виде како уметност може да опонаша природу треба да уче са те главе. Мона Лиза је била врло лепа; обичавао је, док је слика, да јој доведе певаче, играче и лакрдијаше да је забављају да би одагнао онај израз меланхолије који се тако често виђа на портретима; на Леонардовом делу зато видимо мирни осмех, више божански него људски. Изврсни радови овог најбожанственијег од свих уметника донели су му толику славу да су сви који су се одушевљавали уметношћу, заправо цео град, желели да имају неки спомен на њу. Гонфалониер и угледни грађани сложили су се да након што се градска већница обнови, треба задужити Леонарда да у њој наслика неко велико дело. Зато је, прихвативши посао, Леонардо започео цртеж на тему приче о Николи Пићилину, капетану миланског војводе Филипа, на којем је приказао групу коњаника која се бори за барјак. На цртежу су живо представљени бес и жестина и људи и коња; од којих се два, испреплетаних предњих ногу, боре зубима не мање беспштедно од својих јахача. Немогуће је описати шароликост војничких одора, са перјаницама и другим украсима, и мајсторску снагу коју је приказао у облицима коња, чију је мишићаву снагу и грациозност познавао боље него ико. Кажу да је да би направио овај цртеж Леонардо подигао ингениозне скеле које су се могле дизати и спуштати. А желећи да ослика тај зид у уљу, направио је композицију која би га покрила; кад је почео да слика на њој, то се, међутим, показало тако неуспешним да је ускоро сасвим одустао од тога.

Прича се и да је, кад је отишао у банку по новац који је обично добијао од Гонфалониера Пјера Содеринија сваког месеца, благајник хтео да му да неколико пакета новчића, али је Леонардо то одбио, речима „Ја нисам сликар за новчиће“. Пошто су га неки оптужили да је преварио Содеринија не завршивши слику, кренуше гласине против њега, па Леонардо, уз помоћ својих пријатеља, сакупи новац и покуша да га врати, али је Содерини одбио да га прими.

Кад је на папску столицу дошао Лав⁴⁹, Леонардо оде у Рим са војводом Ђулијаном де Медичијем, и пошто је знао да папа воли филозофију, а нарочито алхемију, правио је мале животиње од воштане смесе, које је у ходу пунио дувајући у њих, па су лебделе у ваздуху док је у њима било ваздуха. Кад је виноградар Белведера нашао врло чудног гуштера, Леонардо је направио некаква крила од крљушти других гуштера и залепио му за леђа неком мешавином живе, па су треперила док се гуштер шетао; направивши му и очи, рогове и браду, припитомио га је и држао у кутији, али су сви његови пријатељи којима га је показао обично одмах бежали од страха.

Прича се и да је кад му је папа поверио неки посао одмах почео да дестилује уље за фирнајз на шта је папа Лав рекао, „Од овога нема ништа, кад мисли на крај пре него што је и почео са радом.“

Постојала је и велика нетрпељивост између њега и Микеланђела Буонаротија, због које је Микеланђело и напустио Фиренцу. Али кад је то Леонардо чуо, отишао је у Француску, чији га је краљ, који је већ имао нека његова дела, јако волео, и пожелео да Леонардо изради слику према свом цртежу св. Ане; али га је он, по свом обичају, оставио да дуго чека. Најзад, остаривши, Леонардо је лежао болестан много месеци, и видећи да се смрт ближи, поче да проучава свету хришћанску религију; и мада није могао да стоји, пожелеле да напусти кревет уз помоћ својих пријатеља и слуга да би примио свету причест. Тад уђе краљ, који га је често и радо посећивао, и Леонардо подигавши се са поштовањем да би сео у кревету поче да прича о својој болести и како је увредио Бога и људе тиме што није радио на својој уметности колико је требало. Затим наступи грч, предзнак смрти, и краљ му подиже главу да му помогне и олакша бол; на то Леонардо, свестан да од тога не може бити веће почести премину у краљевим рукама, у 75. години живота.

Губитак Леонарда оплакали су неизмерно сви који су га знали, јер нико није указао такву част сликарству као он. Сјај његове велике лепоте могао је да разведри и најтужнију душу, а његове речи да убеде и најтврдоглавије. Својом снагом обуздавао је и најжешћи бес, и могао је да савије гвоздени звекир или потковицу као да су од олова. Био је толерантан према својим пријатељима, и богатим и сиромашним; и заиста, као што је Фиренца добила његовим рођењем највеће дарове, тако је његовом смрћу претрпела бескрајан губитак.

4. ВИДА ОГЊЕНОВИЋ: КАЊОШ МАЦЕДОНОВИЋ (ОДЛОМАК ИЗ ДРАМЕ)⁵⁰

УБИСТВО ДУЖДЕВОМ РУКОМ

III део

(Венеција. Тиха музика означава мирно касно вече. Исход каменој бегема љружа се уз море гуја љойлочана обала. (Будућа „Riva Degli Slavoni“ касније љреименована у „Dei Schiavoni“.) Светило у зрацима љада са једноја месџа на бегему, љде је кула сџражарница.

⁴⁹ Реч је о Лаву X (Ђовани де Медичи).

⁵⁰ Вида Огњеновић, *Сейне комедије*, СКЗ, Београд, 2004.

Тишина. Нема пролазника. Осим што доле на њаци, уз море, где доцпу са куле зраци светила, чејука Кањош Мацедоновић. У рукама завежљај и икона. Обучен у њаштровску робу, кочојеран, накићен. О њасу „мач, шњањолски, дједов“.

Музика њраје. Кањош се усходао. Чека да ња ко њримеџи. Град се заџворио, љуџи, мрк, хладан, џајансџвен.

Кањош као да се мало џлаши џишине и најмуреносџи зидина. Осврће се, заџледа околo. Онда скочи на неке сандуке на обали, џа се џродере из свеџа џласа, више да расџера сџрах.)

КАЊОШ: Има ли когаааа!

(Музика не џресџаје. Светило са куле као да у џренуџику јаче засија. Кањош сџрекну и заџледа се у сџражарницу. Чини му се да џа однекуд џледају, а не зна ни ко ни оџкуда.)

КАЊОШ: И мали кога живогаааа!

(На бедему се џојављује неколико сџражара. Заџим се кайџџан од сџраже, Николо Диедо, обраџи Кањошу.)

НИКОЛО ДИЕДО: Che grida?

КАЊОШ: Шта?

НИКОЛО ДИЕДО: Che grida?

КАЊОШ: Ја сам Кањош Мацедоновић, Паштровић и, ако ти је драго знати, Дуждев заточник! Дошао сам да убијем Фурлана! Но ми дајте пратиоца и кажите ми куда да идем!

НИКОЛО ДИЕДО: Che cosa vuoi? Che grida?

КАЊОШ: Ја сам Кањош Мацедоновић, кажем ти лијепо, и ја сам Дуждев заточник! За-то-чник...

(На бедему се однекуд џојави Друшко ди Кайџаро. Нешто се дошайџава са Диедом, џа се обраџи Кањошу.)

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Шта се дереш?

КАЊОШ: Како шта се дерем? Ја сам Кањош Мацедоновић и дошао сам да се бијем са Фурланом! Но ми кажите ђе је Фурлан!

ДРУШКО ДИ КАТАРО: С ким си дошо да се бијеш?

КАЊОШ: С Фурланом, ђаволе глуви, но ми дајте чун да се завезем на острвицу.

(Друшко џо све џреводи Николу Диеду. Овај се смеје и силази исџод бедема. Музика се џоново јавља.

На Кањошеве речи да је Дуждев заџочник, са бедема, са оближњих џрозора, исџред бедема, са свих се сџрана џомаљају џлаве са белим ноћним кайџцама. Кањош се у чуду окреће око себе. Са свих сџрана се окуџља свеџ у ноћним сџаваћим кошуљама.

Људи жаџоре. Један друџоме дошайџавају да је дошао човек који ће убиџи Фурлана. Заџледају Кањоша, џа се разочарани џовлаче. Кайџџан од сџраже и Друшко ди Кайџаро џрилазе Кањошу, али не сасвим близу.)

НИКОЛО ДИЕДО: Ста казес да си ти?

КАЊОШ: Казем да сам Дуждев заточник, Кањош Мацедоновић, Па-штро-вић! И казем да сам дошао да се умјесто Дужда борим са Фурланом на живот и смрт! (Друшку.) Преведи му!

(Друшко џовори Диеду на уво шџа је овај рекао. Диедо се смеје!)

КАЊОШ: И још кажем да ми треба пратиоц који ће ме одвести код Фурлана!

(Николо Диедо се смеје. Кањош џледа. Кроз џомилу људи у сџаваћем рубљу џробијају се нека џосџода. Један од њих се нешто доџовара са Друшком и Диедом.)

РЕКТОР АНДРЕА ДА МОЛИН: Che cosa vuoi? Tu n'hai permesso de burlarsi dinanzi a me e palazzo ducale ...

КАЊОШ: Шта кажеш ти?

ДРУШКО: Ректор да Молин ти каже да се с Дуждевијем именом не смијеш ругати, кукавче!

КАЊОШ: Ма је ли? А како се рече кукавац на млетачки?

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Знаћеш ускоро!

(Ректор Андреа да Молин обилази око Кањоша, загледа га са свих страна и смеје се. Смеју се и остали. Засмеје се и Кањош.)

РЕКТОР АНДРЕА ДА МОЛИН: E tu sei venuto d'uccidere il Furlano?

КАЊОШ: Шта каже?

ДРУШКО ДИ КАТАРО: И ти си дошао да се бијеш са Фурланом?

КАЊОШ: Ја. Што се смије?

НИКОЛО ДИЕДО: Tu?

КАЊОШ: Tu, што?

НИКОЛО ДИЕДО: Niente, niente... Ха, ха, хаа...

(Они се поново нешто договарају. Људи у сјаваћим кошуљама се лајано повлаче према бедему. Ректор, Диедо и Друшко се смеју. Кањош их гледа. Друшко шапуће да Молину како ће говорићи.)

РЕКТОР ДА МОЛИН: А ми се надали да ће нам доћи бољи и виши јунак него ти што си...

КАЊОШ: Моја господо, бољи и виши пођоше бољијема и вишијема, а ја једва вас допадох!

НИКОЛО ДИЕДО: Cosa dice?

(Друшко му преводи. Диедо ћрећи Кањошу и смеје се.)

НИКОЛО ДИЕДО: Vieni domani!

КАЊОШ: А?

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Дођи сјутра. Бићеш изведен пред Дуждеву стражу да ти одобре излазак пред Фурлана!

КАЊОШ: Ја пред Дужда нећу излазити него славодобитан! Доћи ћу тек кад убијем Фурлана.

НИКОЛО ДИЕДО: А ти иди на погибију која ти је сигурна!

КАЊОШ: Нека је!

НИКОЛО ДИЕДО: Је ли ти оштар мач?

КАЊОШ: Реци му да сам реко: За ове ваше јунаке не требају га оштрити, него само да цабе лиња гвожђе. Кажите ви мени ће је љути одметник, па питајте последије њега је ли ми оштар мач! Но ви неће моћ одговорит...

НИКОЛО ДИЕДО: Vai, vai, vai, via...

(Народ у сјаваћим кошуљама ућрчава кроз градске каије унућра.

Музика све јача.

Из једне барке са стране излази висок човек и лајано везује барку за велики воздени сјуб.

Друшко ди Катаро гледа издалека стоја човека. Страна наило улази у град.

Друшко жури да још нешто каже Кањошу, па да побегне.)

КАЊОШ: Уљези са мном у чуњ, нећу те изјести!

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Нећеш ти, ма оће мрак и тебе и мене. Но бјежи одатле док те ноге држе.

КАЊОШ: Кажи ми ће је Фурлан!

ДРУШКО: Ту је неће...

КАЊОШ: Ма ће?

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Бјежи!

КАЊОШ: Ајде са мном! Завези ме и превези, пак буди уза ме у двобоју, даћу ти за то хрпу дуката...

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Нијесам се помамио!

КАЊОШ: *(Њоине се на дењкове):* Оће ли ико од вас са мном на Фурлана.
(Стѣражари се крију иза бедема.)

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Неће нико, видиш ли! Но и ти бјежи!

КАЊОШ: Па је ли вас толико страх?

ДРУШКО ДИ КАТАРО: А зар није тебе?

КАЊОШ: Јес, али нијесам миш ко и ви!

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Окле ти толико лудости?

КАЊОШ: Купио на пазару ће и ти толико говнарство!

ДРУШКО: Бјежи, лудо луда, бјежи кукавче, кукали! Погинућеш, нећеш знати ни кад ни како, ко што не знаш ни зашто!

КАЊОШ *(ѣрчи за њим ѣрема бедему, јер овај му је замакао у кайију):* Говнару, говнарскиии! Је ли ти милије њима лизат пјате но са мном у јуначку биткууу!

ДРУШКО ДИ КАТАРО *(са врха бедема):* Нијесам ја дивљи вепар да се бијем. Мени је живот за живјети, није за цркавање!

КАЊОШ *(врла ѣрема њему):* Је ли ти милије да крепаш од задувеее? Рибо мачкуљо!

ДРУШКО ДИ КАТАРО: Мичи се отеле! Греби кући док си жив, а нећеш задуго!

КАЊОШ: Станиии! Куд бјежииш, чегртушо лињава!

(Друшко је замакао за бедем. Пјаца је ѣразна. Ниѣде никоѣ. Кањош се осврће и види човека који је уѣраво завезао чамац, ѣа ѣледа шѣа се доѣаћа са њим и са Друшком. Кањош скрене ѣоѣлед и сѣоји бесѣомоћан на средини обале. Онда се окрене мору и ѣледа низ ѣучину.)

ФУРЛАН: Имаш ли конака у граду?

КАЊОШ: Не знам ни сам. Нити знам куд ћу, ни како ћу! А могло ми је лијепо бити да сједим дома као господин, да трошим оно пара од трговине, до нове... Но ево, не даде ми некакав гријех, но ме доћера оће да улудо погинем...

ФУРЛАН: Е, тако ти је. Од свије работа, погибија је најпосранија.

КАЊОШ: Ја!

ФУРЛАН: Е.

КАЊОШ: Па да је за кога, но за ове страшигузе и говнове!

ФУРЛАН: Е.

КАЊОШ: Ма јеси ли икад у животу видио оваквијех мртвије кукавица и серимуда? Види им страже, види витезова... То се неће завукло, ко црви у јабуку. Чудим се како их ови голубови неће по ноћи не поћукају...

ФУРЛАН: Јадови јадни...

КАЊОШ: Ма они се овије тичурина више боје но оне њих. Гледао сам како они тобож иду строгијем кораком, а ови голубови ништа, колико да мушица зукне...

ФУРЛАН: Кукавци!

КАЊОШ: Бабе, мучижабе! Е, не може ми у главу да су они нека сила у свијету и да се њиовије бродова неко боји...

ФУРЛАН: Какви њихови бродови! Шта причаш! Мене за то питај! Њихови су бродови крцати туђије морнара. То њих држи, љуте змије поморци! Други за њих мачеве масти. Кад би бој спао на њихове мишице, њих би кроз ове канале рибе подушиле. Ма, ја да ти кажем! Свака је риба јача од

Млечића. Јес озбиљно! *(Кањош се смеје љасно.)* Ево, ова ође најмања гирица могла би прождријети кога оћеш Млечића. Он би сваки просто премро од страха кад му она приђе...

КАЊОШ: Ха, ха, ха... Баш би... А нека што су страшиве литоње, но како су грдни. Смрешкани, засукани, ниђе ока ни зуба! Замлијеже, а ћоре. Широгузи, а млитавије дробова... А модри и чворави, биће од ове водурине.

ФУРЛАН: Што од водурине, какве водурине... да смета вода, видре би биле ругобе а лијепо знаш какве су – да љепше животиње нема. Но је то све од њихове гњецаве природе, а и од оне сплачинасте кавурине што ждрокају на бурад! Ха, ха, ха... Јеси ли икад видио да неко може полипати онолико цукране суводице, а да није крава, или биволица...

КАЊОШ *(ужива у свему шио Фурлан љовори. Вади демижану са ракијом и носи Фурлану.)*: На, отри уста.

(Фурлан љије гуим љуљјајима, држећи демижану једном руком на морнарски начин. Кањош љо љеда са дивљењем. Онда се мало окрене, ља реши да му се љовери.)

КАЊОШ: Да ти испричам јаде, ха,ха, ха... И ја сам једну каву попио у њих. Пио сам је уру и по. Чинило ми се да ћу пишати четири дана ако се икад дочепам дна...

ФУРЛАН: Ха, ха, ха... Па јеси ли? Имао си ље, у ове каналчине. Неће се замутити...

КАЊОШ: Још ми ође у грлу она кава, ево ође, тачно ту ми је застала тада и ево је и данас...

ФУРЛАН: *(гобацује му демижану)*: Пљуни, пљуни добро, па нагни овом боцом. Дако ти прође...

КАЊОШ: А, види, окле си ти кад знаш нашки?

ФУРЛАН: Са брода.

КАЊОШ: А с којега?

ФУРЛАН: А какве су они само слузаве варалице, не знам јеси ли то искусио? Које су то мамипаре и дубогузи! Балегу ће ти за колач продати, све кунући се у Светога Марка и Дуждево здравље... А исто ће тако кокошињак изјести само да не потроши пару...

КАЊОШ: Пипи!

ФУРЛАН: Тврдице и мизери какве свијет нема. Просто им бије смрад из оније трбушина од овије сплачина што труљају, јер им жао дати за добар залагај.

КАЊОШ: Пипи по стотину пута...

ФУРЛАН: Дако се најпослије сви потрују црвима из труле рибе...

КАЊОШ: Ма мени је највише зачудо што ово њима брци не расту ко другијем људима? Њима је лице исто као пркно... Ха, ха, ха... *(Демижана иде из руке у руку.)* И сви су некако стари, скукумачени! Нијесам ође видио зорна млада човека да оно бију варнице из калдрме кад прође, но све некакве улекнуте ускогаће...

ФУРЛАН: Ма и то што видиш, то су приганице, не младићи... Мекушни, свиленкасти исто ко друго женскиње...

КАЊОШ: Ма и жене су им некако млаке и прозукле... Жива дамара у њима нема, но су све ко некакве прегуљенице...

ФУРЛАН: А није, није... Жене су им лијепе.

КАЊОШ: Ма јесу дроњак...

ФУРЛАН: Једино што у њих ваља, то су жене. Питоме, миришљаве, глатке.

(Пије гуим љуљјајима. Брише браду, ља љоново љије. Кањош љеда. Не слаже се, али му незљодно да љрољивречи...)

КАЊОШ: Ма јес, али су исто некако мртвуљасте!

ФУРЛАН: Не, но видрасте, а пламињају погледом...

КАЊОШ: А, исцице оне вратове, а пендељају кад иду. Уске сапи, а жуте, ма ниједна ми није око понијела...

ФУРЛАН: Немој, немој... Кад ти ја кажем. Има једна, налик је на рајску тицу... Нема јој око струка но оволико! А меке, дуге руке...

КАЊОШ: Ође се женске никад не смију! Начомрде се, а ублену неђе у даљину, сад ће, реко би чоек, љоснути у дирек...

ФУРЛАН: Ма нема ту приче! Жене су ође све што ваља. Ништа друго нема да пара вриједи!
(*Кањош је очигледно изјубио у расјрави. Хоће мало поново да усјосјави ранији пош у разјовору, ња покушава да се нашали.*)

КАЊОШ: Вриједи и Свети Марко... Ха, ха, хааа...

ФУРЛАН: Ха, ха, ха... Ко зна, можда је и Свети Марко био жена, онако злаћан и накићен...

КАЊОШ: У, ху, ху, хууу... Знаш да би нас за ово могли оглобити...

ФУРЛАН: Аууу! Нека дођу! (*Виче.*) Ееееј! Стражаааа! Ђе сте да нас глобитее! Еј, стража! Је ли Свети Марко мушкооо?

КАЊОШ (*ужива у свему шјо Фурлан ради. Диви му се.*): Е, мораш се ти оженити из мога краја. Наше су жене оштре, али вруће.

ФУРЛАН: Је ли?

КАЊОШ: Е. Кажи ми, збиља, окле си?

ФУРЛАН: Казо сам ти с брода!

КАЊОШ: С којега?

ФУРЛАН: Оћеш ли баш да знаш?

КАЊОШ: Оћу!

ФУРЛАН: А што?

КАЊОШ: Ето.

ФУРЛАН: Доста ти је да знаш да сам с брода. Морнар.

КАЊОШ: Ма окле?

ФУРЛАН: Из њихове најамне морнарице! Одметник! Десет година сам се туко са њихових палуба у најљућим биткама. Туко сам угарскога краља Жигмунда кад смо заузимали Котор. Натицали смо мјесецима градове на топове, да се не отвори трг соли у Будви, да Млеци не изгубе на томе примат! Окрвавили смо ушће Бојане за Бар и Улцињ. И ено, на њиховим утврдама режи данас крилати лав... А ми смо то на копља избили...

КАЊОШ: Зато ти тако добро знаш нашки...

ФУРЛАН: Знам ја добро и нашки и вашки, али ми то ништа није помогло. Опаљкали ме, шпијали и лично Дуждевијем указом бацили с брода на суво. Као старо расушено корито што се ћушне у страну... Курве...! Суворепе кучке! Подмуклицеее!

КАЊОШ: Узми попиј!

ФУРЛАН (*ије*): Ето, то ми је награда. Тако Дужд награђује своје верне најамнике. Фино те искрцају, забране ти да се вратиш на брод и скапај на сувом! Куга вас дабогда све почистила! Лежигузи усољени!

КАЊОШ: Па зашто су те бацили с брода?

ФУРЛАН: Зато што сам реко да нећу зими да водим галију на Ангору. Они морамо, ја да не смијемо! Нека, велим, дође тај ваш сипљиви Дужд, па нека води бродовље усред зиме кроз вјетрове и валове на Анадолију! Нијесам то честито ни рекао, кад стиже наредба. Свезаше, искрцаше, и... ево ме...

(Фурлан окрене главу на групу сџрану. Кањошу ја је жао, ја љокушава да му уџура демижану у руку. Фурлан крије сузе.)

КАЊОШ: Па јесу ли ти рекли зашто, није могло само тако да...

ФУРЛАН: Јесу, јесу... нашли су они мени ману, не бој се... Нијесам добар пливач, кажу, па зато...! Није им то сметало десет година, а сад одједном изненада засмета! Ко да је требало да пливам до Босфора...

(Кањош љокушава да ја мало развесели.)

КАЊОШ: Ма, ево, ни ја не умијем да пливам, па живим!

ФУРЛАН: Ама ти нијеси морнар...

КАЊОШ: А знаш ли ти да сам ја видио Дужда ко што сад гледам тебе?

(Фурлан ја љеда, ја се одједном засмеје, јер је Кањош најравио љримасу којом имиџује Дуждев карактеристичан израз.)

ФУРЛАН: Појава људска, шта кажеш! Ко да је направљен од блата! Ха, ха, хааа... Јазавац му је рођени брат. Жустар у ходу, лак, чио... Прави пингвин. А?

КАЊОШ: Оркан вјетар... Ха, ха, хааа... А како се кукавац затресе кад му се помене Фурлан. Есо, есо, есо... Добро им је тај Фурлан подаждио гузице од свијех страна...

ФУРЛАН: Bada, bada, Attenzione! Posa piano, ecco il Furlanoooo!

КАЊОШ: Чим га поменеш, зацијучу ко мишеви... Фурлан, Фурлан, Фурлан... Цију, цију, цију...

ФУРЛАН: Е, за ово би нас могли глобити дубоком тамницом, да нас чују?

(Кањош се окрене љрема љему са неверицом. Боји се да није љреварен. Гледа ја, љоџов да љобеће. Фурлан се смеје, ја љође љрема љему.)

ФУРЛАН: Код мене ћеш на конак!

КАЊОШ: Есо, есо, есо...

ФУРЛАН: Цију, цију, цију...

(Смеју се. Фурлан иде љрема чуну, а Кањош скуџља своје сџвари да љође са љим на конак. Фурлан ја љеда издалека док одвезује чамац.)

ФУРЛАН: А што ти, реци ми, оћеш да убијеш тога Фурлана?

КАЊОШ: Имам један разлог тамо дома, а други ође. Ође ођу да докажем да моје племе није мало за јунаштво, а тамо, дома, ођу да докажем томе мојему племену да ја нијесам мали за јунаштво...

ФУРЛАН: Думбара, бумбара, дум, бум!

КАЊОШ: А?

ФУРЛАН: А шта ћеш ако те срећа не послужи?

КАЊОШ: Ево ме већ послужила. Нашао сам пратиоца. Да знаш да имам брата, мило би ми било да ми је ко ти. *(Залеџи се до њеја, ја ја љољуби у образ.)*

ФУРЛАН: Ајде, ајде...

КАЊОШ: Које си ти вјере?

ФУРЛАН: Морнарске.

КАЊОШ: Оћеш ли ми казати, ако знаш, ље је Фурлан, па да поћеш са мном и да ми будеш на страни у двобоју?

ФУРЛАН: Ово прво ођу, ово друго неђу!

КАЊОШ: Бојиш ли се и ти?

ФУРЛАН: Не!

КАЊОШ: Па што онда нећеш?

ФУРЛАН: Тако нешто.

КАЊОШ: Па ће је Фурлан, кажи ми. Идем сам! Сви сте редом кукавице! *(Пауза.)*

ФУРЛАН: Ја сам Фурлан.

(Кањош іледа у даљину. Онда хоће да ускочи у чамац, али му се чини далеко. Онда се најло осврне на Фурлана.)

ФУРЛАН: Јеси ли ме чуо, ја сам Фурлан!

(Кањош мало изађе, чејука около, ња одмахне руком.)

КАЊОШ: Онда сам ја Дужд!

ФУРЛАН: Нијеси, него његов плаћеник, што је још горе! Дужд је за дужда рођен а ти хоћеш да си му заточник...

КАЊОШ: Јеси ли ти стварно Фурлан?

ФУРЛАН: Јесам.

КАЊОШ: Ма бјежи!

ФУРЛАН: А јеси ли ти видио како се стража разбјежала кад сам изашао из чуна. Јеси ли видио како је придао ватру петама твој пратилац и тумач...

КАЊОШ: Па мораћу те онда убити!

ФУРЛАН: Ето што ти је најамничка казна. Дужд је подједнако непријатељ и теби и мени, па умјесто да кидишемо заједно на њега, ја ћу теби морати да пуштим ту честиту крв...

КАЊОШ: Немој ми ништа пријетити, знаш! Убићу ја тебе!

ФУРЛАН: Макањице, ђаво ти дао маха! Ја сам зубима заклао три Арнаута да нијесу ни јао рекли. Прекло сам Маџара колико си ти смокава изијо, а љути су Маџари, кидишу ко ласице! А ваши се бију дерачином. Ај, дај дупа – де! Ма исто нијесте неки јуришници, колико би хтјели да сте...

КАЊОШ: Не кокоти се ту на мене! Не бојим се ја нимало! Дурибабо!

ФУРЛАН: Иди кући, добра прзнице! Мио си ми! Мален јеси, али јеси жишка. А и побратимили смо се!

КАЊОШ: Нијесмо!

ФУРЛАН: Ево јесмо сад!

КАЊОШ: Исто те морам убити!

ФУРЛАН: Ајде де. Одох ја на острвицу *(одвезује чамац)*, а ти њима реци да сам мртав. Нећу се враћати док теби дају све почести, а после ћу им све наплатити што су ме овако срозали! Дужд ми мора главом платити! Шта ћеш ми ти!

КАЊОШ: *(іужно)*: Не смијем лагати. Да сам од своје воље дошао, ишао бих с тобом, Светога ми Димитрија! Милиј си ми иљаду пута од онога због кога ћу се с тобом бити. Али кад морам! Ево, видиш, обруках се! Убићу те са сузама у очима, а ће си видио јунака да слини! Пи!

ФУРЛАН: Ма бјежи, лудо луда! Бјежи и не долази више амо!

КАЊОШ: Бјежи ти! И немој ту више да причаш! Пушти ме барем да те убијем мушки! Ако си Фурлан, но нијеси!

ФУРЛАН: Дођи сјутра на оно острво. Видиш оно тамо! Чекаћу те, па ћемо се бити. Ноћу се не ваља, нити се види...

КАЊОШ: Нећу но сад!

ФУРЛАН: Види ти злице скакавице! Види тића колибрића! Види сина ајкулина, како се он окрвио!

КАЊОШ: Ма прекини ту! Коме се ти то ругаш! Нијеси ти Фурлан, не! Окле! Само се ту прдусиш да јеси, а нијеси га ни видио!

ФУРЛАН: И да нијесам Фурлан, за тебе бих био, јежу морски, кострешни!

КАЊОШ: А ће су ти нашаране змије на прсима кад јеси Фурлан? А? Ђе су ти змијске главе састављене у звијезду? Аха? Јеси Фурлан, али ђетињи! Мак се тамо варалице варавана...

ФУРЛАН: *(скида са себе доламицу и њанцир)*: Ево змија! Ево змија, а ено острва! Дођи ујутру да се побијемо ко јунаци, да нам се не ругају ови Млечани из тмуше...

(Кањош се забленуо у њејовиране змије на њејовим њрсима, а Фурлан се залејти да скочи у чамац. Промаша чун и њљусне у море. Несјане исјод њјаласа. Кањош њојрчи њрема њему. Фурлана нема да се њојави над водом. Кањош виче.)

КАЊОШ: Ђе си, дај рукууу! Дај рукууу!

(Фурлан се њојављује над водом, њраца и клејеће рукама, али не може да се одржи.)

ФУРЛАН: Додај ми весло... Примакни... Додај... Ми... Ве...

КАЊОШ: Стани, држи се да донесем једну омјеру...

(Трчи до својих сјвару њражи уже које му је на расјанку дао Мијар. Налази ња и јури назад. Баца уже њрема месју њде њраца у води Фурлан. Овај њокушава да се ухвалти за уже, али узалуд. Појоне њоново.)

КАЊОШ: Држи се, на узицу... Стани да ти додам весло... Амо, до обале...

(Све је узалуд. Фурлан се њоново њојављује и Кањош ња некако скоро ухвалти, али се вукући ња и сам обре у води. Онда њокушава, држећи се за ивицу чамца да њојура Фурлана њрема чамцу, али узалуд.)

(Онда ња некако довуче до обале. Дујо ња извлачи из воде и најзад кад се обојица нађу на обали, Кањош схвалти да Фурлан више није жив. Пија му лице, њрса, руке. Мрјав. Свом снајом ња дрмуса, њреврће ња, њодиже му ѡлаву, луба ња њо образима, али све је узалуд.)

Фурлан је мрјав.

Кањош седне њоред њеја и ѡрко зајлаче.

У њејов се ѡлач умеша музика, која њосјаје све јача и јача.

Зайочиње својшје весеље. На риву најјре изађу сјражари са носилима. Сјављају Фурлана на носила, њодижу и крећу ка бедему. На ѡјацу излазе буљуци карневалски обучених људи, жена, деце.

Музика. Одјекују бубњеви, флаује, ѡамбуре, леуји, виоле... Девојке и младићи ѡрају. Веселе. Рива се осветљава бакљама. На врху бедема сјража маше бакљама у знак ѡбедне над Фурланом.

Калетан од сјраже извикује радосну весј.)

5. МИЛОРАД ВАСОВИЋ: ЧАРИ И ЂУДИ КОПАОНИКА⁵¹

Ко се једном попне на Копаноник, зажели да то обавезно понови. Међу хиљадама таквих нашао се и челник наше науке у прошлом веку, Јосиф Панчић, који се попео на Суво рудиште, по шеснаести пут, у својој 72. години!⁵² Он је чак пожелео да му мошти вечно почивају на најлепшој српској планини. Истина, протече много воде Самоковском реком док захвални потомци не положише

⁵¹ Видети: *Наши крајеви, ѡрадови и знаменијосји (лекјира за основну школу)*, Нолит, Београд, 1997.

⁵² Јосиф Панчић (1814–1888) научник, ботаничар, први председник Српске академије наука и уметности.

на Суво рудиште, 1951. године, земне остатке човека који дође из хрватског приморја да братски помогне утемељивању природних наука у Срба. Тада је највиши врх средишне Србије преименован у Панчићев врх – доби ново назвање по свом новом и вечном становнику.

Не одоле ни чарима Копаоника ни прва дама српске поезије, Десанка Максимовић, која нам остави записе о свом обиласку села нанизаних уз Грашевачку реку. Како и не би. Многи пожелеле да пишу песме када виде како ова запенушана река граби и гргоће преко стотину букова, како стешњује уз источне падине Копаоника бројна села, али им покреће воденице и вијугавим јазовима натапа зелене баштице. Ако се већ нађе у овој долини која отвара најлакши приступ од Расине и Бруса до највишег дела планине, путник осети потребу да застане у Брзећу. Нешто га збуди и поколеба: не може се одмах одлучити на коју ће страну. Ако скрене улево, убрзо ће dospети у Ђерекаре и Блажево, чији предели личе на најлепше националне паркове у Алпима. Ако продужи право, ка Равном Копаонику, осети потребу да одмах разгледа панораму Брзећа, села које се шћућурило на дну долине, на висини од 1.100 метара. И селу и потоку назив дође од брзе воде. Од ње настаде и својеврсна сликовница, готово амблем села: десетак воденичица, срезаних од дрвета, у облику коцке, са колима и витловима који се виде са пута, утискује се међу сеоске куће и стаје. Широке крошње тамнозелене јове, старих ораха и по које шљиве пожегаче, праве хлад над овим поточарама, за које би неупућени посматрач помислио да су филмске кулисе. А оне и данас међу.

Кад се путник најзад одлучи да настави ка Равном Копаонику, угледа врх Брзећа дугачку, сојама подупрту дрвену корубу, на коју је наврнут јаз те вода пада са висине од неколико метара да би покренула уређаје у пилани – последњој од некада многобројних у долини. Кад и ту слику остави за собом, путник почне да се нагло пење на Сребренац и Јарам. Али пењање му не пада тешко јер пут змијолико снује по сеновитој шуми – најпре буковој а потом смрчевој. Након десетак километара шума одједном уступи место најпре голим кречњачким литицама а потом травнатом ћилиму. То је већ део Равног Копаоника, с којег се дижу највиши врхови планине. Сад се путник поново збуди. Нашао се у планини а призор готово и није планински. Нити је планина раскомадана клисурастим долинама, нити њене највише тачке личе на врхове. Пред очима пуца ширина заталасане површи која се благоизерава ка југозападу, па јој се доњи крај спушта до 1600 а горњи уздиже до 1900 метара. Да није местимично обрасла густом шумом смрче и јеле, била би у свим правцима лако проходна за теренске аутомобиле. Са њене горње ивице свако може, без већих напора и посебне обуће, изаћи на Панчићев врх или Гобељу, јер треба да се попне само стотинак метара уз благе и затрављене падине. Ако се човек овде нађе средином августа, пењање му постаје пријатније јер све до највиших врхова може брати боровнице. Какви су то врхови који су прекривени боровницама уместо да су назупчани шиљцима, окомити и прекривени сипарима?

Народ одавно увиде ова својства па изнађе прикладан назив за највиши део планине – Равни Копаоник. Тако њен највиши део личи на кућу равног крова: стране су јој стрме готово као зидови, а теме заравњено и врло широко. Истина, западне стране су нешто стрмије од источних, али и огољеније и природно неприступачније. Но, то није сметало савременим неимарима да с обе стране изведу змијолике асфалтне путеве и да их споје на 1800 метара надморске висине. Нигде у Србији овакви путеви нису доспели до толике висине. Није ни чудо: само у овом високом кутку Србије природа је створила скровиште бројних чари. Човек их овде пронађе и баци на њих свој „ласо“ у виду савременог пута, рударских и туристичких успињача...

6. МИЛОВАН ВИТЕЗОВИЋ: *ЛАЈАЊЕ НА ЗВЕЗДЕ (ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА)*⁵³

3.

Струјање крви

Милић Гавранић је донео пред школу једну необичну вест.

Праву за почетак матурантске школске године у Моравским Карловцима.

Реч је била о Мики Траперу, четрдесетогодишњем усамљеном јахачу шипке на огради Малог парка, крај које је протицао градски корзо.

Страна ограде према корзоу је увек припадала матурантима – дечацима.

Они су са ограде, као са матурантске висине, гледали на корзо, нарочито на шипарички део корзоа.

Матурантима је, са оградом, припадао и Мика Трапер.

Мика Трапер је био под матурантском заштитом и био њихова главна, ексклузивна забава.

Када би се неко из нижих разреда дрзнуо на ограду, или приближио Мики Траперу, завршио би са друге стране, под шљагама.

Тако већ деценијама.

Ова генерација матураната била је јубиларна генерација Мике Трапера, двадесета.

Јубилеј је био далеко већи, по Микином веровању, да га није омео својим безочним методама Трећи рајх, поготову што је рад Мике Трапера био сумњив и Хитлеру, и Гебелсу и Герингу...

Доживљаји Мике Трапера биле су матурантске бајке, стилски савршене од силног препречавања и без иједне сувишне речи, да је свака реченица пресудна по садржају.

Генерацијама је застајао дах, сијале очи и отрзао се и по који уздах током приче како је Хитлер Мики Траперу преузео Еву Браун, али тек пошто ју је Мика Трапер изгустирао.

Гавранић је донео праву вест о Траперовом здравственом стању.

Он је водио, по задужењу, као први матурантски снагатор, све бриге о Траперу, па и о његовом здрављу.

Трапер је био под његовом заштитом.

Трапер је долазак нових матураната дочекао зубобољом, коју је добио размишљајући како да најбоље прослави јубилеј и којом причом да их поздрави.

Милић је Трапера водио зубару.

Јуче је зубар Вуле извадио Мики Траперу кутњак.

Кутњак је имао корен као храст.

Из извађеног кутњака изашла је одомаћена стонога.

Вест се раширила међу ученицима, а поподне и по граду.

„Све што си годинама сањала, на дохват ми је руке!“ – Михаило Кнежевић је сад покушавао да се приближи Даници Јанковић.

Мирисала му је њена коса.

Мирисала му је на јабуке – такав јој је био шампон.

„Остајем ти недокучиво.“

„Хоби ми је да берем недокучиво.“

⁵³ М. Витезовић, *Лајање на звезде*, Лагуна, Београд, 2007. (25. издање)

„Овде нећеш дохватити!“

„Ту ћу ја да тресем!“

„Молим?“

„Само док плодови мога мукотрпног труда сазру. Тек сам клицу пустио.“

* * *

Разредни старешина Градимир Стевић није честито ни ушао у учионицу, већ је командовао:

„Раскорак! Идемо разгибавање. Лево – десно! Три – четири! Прозору – вратима! Три – четири! Изађи – из клупе – Качарева! Три – четири! Мењај – вежбу! Отклон – наклон! Отклон – наклон! Не – забушавај! Три – четири! Кружење – трупа! Кружење – трупа! Мењај – правац! Три – четири! Чучни! Устани! Чучни! Устани! Поскок – из чучња! Чучањ! Поскок! Чучањ! Поскок! Хопа! Ајде! Сад! На прсте! Руке – увис! Више! Више! Лови – муве! Лови – муве! Лови – муве! Лева рука – десна нога! Десна рука – лева нога! Лева рука – десна нога! Прсти – прсти! Сагни! Сагни! Нека испадне тај колац из кичме! Сагни! Држи! Држи! Главу – доле! Нек сиђе мало крви! Доста...“

Свако јутро Градимир Стевић је улазио у разред у коме је разредни старешина, пет минута пре почетка часова, и наређивао опште разгибавање:

„Да расаним лење бубе и да им прострујим крв.“

„Шта стојите?“ – питао је разред.

То му се увек догађало кад је долазио на час разредног старешине у расред, што је овог пута био случај.

У физкултурној сали није постојало:

„Седите!“

У разреду му се „седите“, ваљда, подразумевало.

Разред је увек остајао да стоји.

„Нисте рекли!“

„Шта нисам рекао?“

„Да седнемо!“

„Опет сте заборавили!“

„Шта заборавио?“

„Да нам кажете да седнемо!“ – церио се Младен Лозанић Малер.

„Опет играш дрвеног адвоката!“

„Ништа нисам урадио. Опет ће ме звизнути малер.“

„Исувише причаш!“

„Ви сте питали!“

„Хоћеш ли стати?“

„Нисам крив!“

„Три године вуклаш укорe из владања због адвокатисања!“

„Никад нисам крив. Само ме бије малер. Ето!“

„И даље причаш!“

„Само сам рекао да нисам крив...“

„Изађи и три круга око школе! Трк!“

„Трчи, воле, око школе! – римовао је Илија Малорадовић звани Суклета, из милоште Суки.

„И ти за њим. Трк!“

Професор Стевић је извадио штоперницу и нагнуо се кроз прозор:

„Брже! Шта се вучете! Имате три минута! Буде ли више добићете прве јединице у школи!“
Малер и Суклета су се тркали, разред је навијао:
„Грче на млазни погон!“
„Грче на мамлазни погон!“
Професор је штоповао.
Бројни ђаци и из других разреда, начичкани на прозорима, гледали су трку.
Кракати Суки је за који корак претекао Малера.
Професор Стевић је био одушевљен оним што је показивала штоперица.
„Два и десет и која десетинка... Добро. Изнад гимназијског просека. Треба им посветити пуну пажњу. Можда нешто може бити...“
Професорова радост је брзо спласла, кад се окренуо разреду:
„Шта је ово? Је ли ово први час? Где сте ви? Шта мислите? Нисте на атлетском митингу!... Шта ли сам ја згрешио Богу, те ми је дао овај разред?“
„Бога нема, постоји дијалектички материјализам...“ Задихани Малер није стигао до места.
„Зато што нема Бога, ја сам могао и да добијем разредно старешинство над овим разредом... Опет ти?“
„Сад нисам ништа крив. То је дијалектика, по Марксу.“
„Седи и ућути!“
„Седи на дрво, дрвени адвокату!“ – не оћута Суки.
„Зар и ти? Што је доста – превише је!“
Професор Градимир Стевић је прозивао по азбучнику презимена.
Разред се одазивао и загледавао – по надимцима.
Руку на њихово матурантско срце, ти надимци су више били они, неголи њихова имена и презимена.
О надимцима су њихови најближи одлучивали.
Разред се у себи прозивао:
Црна, Бица, Знак, Дим, Тупа, Цакана, Зозон, Дика, Микица, Филозоф (Фики), Лела, Леда, Малер, Суклета (Суки), Гоља, Безец, Врца, Вара, Розита (Рока), Лепша, Чаплин (Чап), Попадија (Попа), Џигер (Џиги), Пики, Коска, Цвика и Шега.
„Коцијан Петар“.
Једини прозвани кога је професор Стевић погледао:
„Ти си нови. Из Сокобање си дошао? Знаш. Јеси ли се упознао? Добро, упознаћеш се већ. Добро дошао.“
Једино Петар Коцијан није имао надимка, или га бар разред није знао.
Да га питају?
Сви су знали да неће рећи.
Погледали су га.
Седео је поред Роксанде Накић Розите.
Тако је Петар Коцијан, пре него што је и са ким у разреду нешто битније проговорио, добио надимак – Пабло.
После је Михаило Кнежевић питао Даницу Јанковић:
„Дико, да ли ти се пева?“
„Зашто?“
„Да те пратим!“
„Љуби те мамица у чело духовито!“
„Хвала. Нисам едиповац.“

ЧЕТВРТИ ДЕО

*Избор из секундарне
лиџераиуре*

1. БОЈАНА СТОЈАНОВИЋ-ПАНТОВИЋ: „СРПСКЕ ПРОЗАИДЕ“

(ПРЕДГОВОР)⁵⁴

Ка историјском и теоријском одређењу песме у прози

Жанр песме у прози јавља се на прелазу традиционалне књижевности XVIII века – коју одликује претежно нормативна поетика – у XIX столеће, са појавом предромантизма и романтизма. У науци о књижевности нису до краја разјашњени разнородни извори и традиције који у историјском и теоријском смислу утичу на формирање овога облика. Многи истраживачи указали су на чињеницу спонтане појаве песме у прози још од појединих библијских текстова, преко ренесансних и просветитељских покушаја мешања, преплитања стихова и прозе, што је карактеристично особито за XVIII век у многим водећим западноевропским литературама, посебно француској, енглеској или немачкој. Ипак су романтичари (нпр. Иго, Новалис, Вордсворт, Хофман, Клајст, Ал. Бертран, Е. А. По) у оквирима једне нове поетике, засноване на истицању маште, стваралачког генија и индивидуализма – када је реч о књижевним родовима и жанровима – први јасно истакли захтев за свеобухватним структурним променама у језику и форми поезије, односно прозе, али и драме. То је упућивало на њихово постепено раслојавање и фрагментацију, као и прожимање поетских, прозних и драмских елемената. У том смислу, романтичарски текстови су мешовитог, хибридног карактера, попут, рецимо, новеле у стиху, поеме, епа, новеле и кратке приче, лирског романа, драме, итд.

Песма у прози је, као жанр који у себи носи темељну противречност између стихова с једне и прозног говора (исказа, реченице) с друге стране, управо била идеална могућност за ослобађање од крутих схема везаног стиха и метричких образаца, посебно када је у питању француска књижевност, као матична земља овога облика. То ослобађање водило је у правцу постепене превласти слободног стиха, али и ка радикалнијој промени прозних врста и модела, те увођењу бројних поступака својствених лирици, што је утицало на *лиризацију* или *йоетизацију* саме прозне фактуре. Издвајање *фраименита* из некада целовитог текста подређеног претежно миметички устројеној слици света, условило је у епоси романтизма и обликовање аутономног жанра песме у прози, као засебне, „микро-целине“, што је отворило могућности за стварање специфичне, двоструке родовске фигуре, која се може испитивати и са претпоетског и са постпоетског становишта. То значи да је овај жанр од почетка тежио проширивању и укидању родовских граница између поезије и прозе, испитујући, тако, и саме услове конституисања песничког, односно прозног текста.

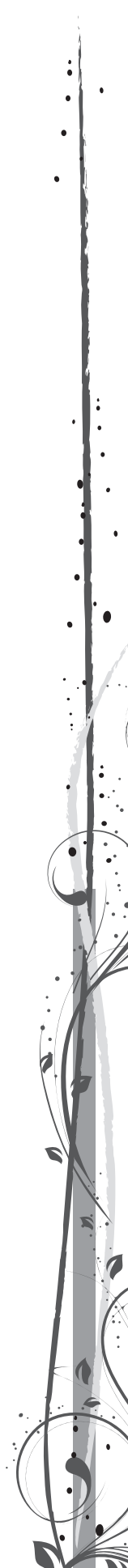
Са појавом родоначелника симболистичке песничке школе (Бодлер, Рембо, Маларме, Лотреамон) постало је извесно да је порекло песме у прози у романтизму (Алојзијус Бертран, *Гасџар од Ноћи*, 1842, и Морис де Герен, *Кенџаур и Баханџкиња*, 1961, иако су сва та дела настала још тридесетих), али се код симболиста први пут јавља са пуном свешћу о уметнички високо издиференцираном жанру. Стога се песма у прози не може разумети ни као некаква прелазна, ни као експериментална форма поетско-прозног израза, нити као врста којој прибегавају мање даровити песници који нису вешти у слободном стиху.

⁵⁴ Видети: Бојана Стојановић-Пантовић, *Српске прозаиде, (Анџолоџија песама у прози)*, Нолит, Београд, 2001, стр. 5–9.

Она се, у главним цртама, може означити као кратак састав, композиција која се од лирике разликује пре свега по спољашњој форми, која је најближа ритмичкој и лирској прози, чија основна јединица није стих већ реченица, исказ. Веза између песме у прози и поетске прозе огледа се и на тематско-мотивској равни (најчешће лирска, еротска, дескриптивна, медитативна, религиозна садржина), али обухвата и спољашњу форму, која се препознаје и по присуству бројних реторичких фигура (лајтмотиви, синтаксички паралелизми, реторска питања, тропи). Њу такође одликује и изразита музикалност, згушњавање и успоравање ритма, што је блиско ритмичкој прози, уколико се унутар самога текста ритам приближава ритму поезије, дакле тежи извесној правилности.

У погледу дужине, песма у прози креће се у распону од сасвим краткога записа или фрагмента, до текста дужине страницу, или две, у неким случајевима три или четири. Све преко те дужине прераста у поетску или лирску прозу, са којом је песма у прози генерички повезана, и може се у неким случајевима приближити осталим кратким прозним облицима као што су анегдота, цртица, параболоа или чак кратка прича. Ови рубни случајеви могу се разматрати у оквиру проблематике жанра, чак и они примери у којима се стих графички представља као прозни исказ. Другим речима, песма у прози несумњиво представља врсту у којој се испитује међусобно зрачење између стиха и прозног исказа и начини нове организације звуковног, ритмичког и сликовног (визуелног) у једном другачијем медију. То подразумева и књижевноисторијско праћење преображаја овога облика од епохе до епохе, од једног до другог правца или покрета, од аутора (песника или приповедача) до другог аутора и места које овај жанр заузима у оквиру нечије поетике. Понекад се песма у прози разликује и од текста до текста, наговештавајући потпуно нова и непредвидива обликотворна и смисаона решења.

Сходно томе, овај жанр се у појединим раздобљима, или код појединих стваралаца, по правилу јавља као вид протеста или отклона од преовлађујуће поетске или прозне норме, особито у два случаја. Најпре, као противтежа строгим облицима везаног стиха, односно традиционалном аналитичком приповедању. У другој половини XX века песма у прози представљала је уметнички израз из ћорсокака у који је поезија често западала произвољном и баналном употребом слободног стиха и колоквијалног говора на коме је почивало егзистенцијално утемељење лирскога субјекта или јунака. Дакле, средишњи положај овога облика између поезије и прозе. Односно подручја у којима су се они додиривали, утичући на читав низ унутарњих измена, увек је зависио од историјско-поетичког и критичког контекста појединог раздобља и од размицања укупних језичких и жанровских могућности на којима је почивала поједина национална књижевност, па и српска.

2. ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ: УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ И ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА У РОМАНУ „ПОП ЂИРА И ПОП СПИРА“ – ЗАСТУПЉЕНОСТ И КОМИЧКА ФУНКЦИЈА⁵⁵

Рад разматра колико су облици усмене књижевности и представе баштињене из домена традиционалне културе заступљени као микроструктуре у композицији Сремчевог романа, и то преваходно са становишта комичке функције и начина на које се они укључују у обликовање основних значењских токова романа.

Кључне речи: шаљива прича, анегдота, усмено предање, кратки говорни изрази, обред, обичај, хумор, обликовање лика, композиција.

Роман *Пој Ђира и њој Сџира* јесте еминентно хумористичко дело: као такав он свој естетски учинак постиже једнако вођењем главне радње и одступањем од ње, бројним дигресијама које, попут музичке композиције, обликују комичку партитуру дела.⁵⁶ Изузетно важан сегмент те комичке партитуре чине управо елементи усмене књижевности и традиционалне културе, које Сремац у виду микрожанрова уноси у свој роман и користи као основу заплета, те као елеменат карактеризације ликова и обликовања укупног временпростора радње.

Роман *Пој Ђира и њој Сџира* заснива се на шаљивој причи о два попа, који се под притиском жена сукобљавају око потенцијалног младожење, те на анегдоти о избијеном зубу и његовој замени коњским.⁵⁷ Формулативни почетак романа најнепосредније асоцира на усмену причу, и то шаљиву, која се заснива на општеприхваћеној стереотипној представи о свештенству: „*Била два њоја*, – али не она два попа што су једном остали сами на свету, па се сваки од њих тужио и тешио да би му далеко лакше било *живоџариџи* само да нема оног другог – не, дакле, та *два њоја* већ друга два и *живели су у једном селу* у Банату“⁵⁸ (стр. 13. Подвукла Љ. П. Љ.). Овим Сремац најнепосредније задаје културно-традицијски оквир у коме ће обликовати своје јунаке. То је однос према свештенству какав се претежно васпоставља у шаљивој усменој причи⁵⁹ и који се, на општем плану, може представити

⁵⁵ Видети у: *Књижевност и језик*, ¾, Београд, 2006, стр. 223–232.

⁵⁶ Појам *комичка џарџиџура* преузет је из књиге *Дечији смех Бранислава Нуџића* Јована Љуштановића (Виша школа за образовање васпитача, Нови Сад 2004).

⁵⁷ Павле Поповић наводи да је Сремац ову анегдоту чуо у непосредном усменом преношењу, од свог ујака Јована Ђорђевића (Павле Поповић, *Сџеван Сремац – човек и дело, Пријовейке IV*, СКЗ, Београд 1935, IX и LXI). Међутим, Младен Лесковац открива особену „литерарну предисторију“ ове анегдоте. Она је објављена у Змајевом „Стармалом“ (број 28, 10. октобра 1885), под насловом Баш његови зуби, и то с јунацима који се зову управо Ђира и Спира (Младен Лесковац, *Оџкуд Сремцу оквирни моџив за „Пој Ђиру и њој Сџиру“*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, књ. XXI, 1995, св. 1–2, 115–123). Види такође, Горан Максимовић, *Пој Ђира и њој Сџира*, у књизи *Тријумф смијеха. Комично у срџској умјейничкој џрози од Досиџеја Обрадовића до Пеџира Кочића*, Просвета, Ниш 2003, 180–187.

⁵⁸ Сви наводи су преузети из следећег издања: Стеван Сремац, *Пој Ђира и њој Сџира*, Просвета, Београд, 1969.

⁵⁹ Види: Радмила Пеџић, Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Вук Караџић, Београд 1984, 245–246; Нада Милошевић-Ђорђевић, Шаљива прича, *Од бајке до изреке. Обликовање и облици срџске усмене џрозе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2000, 168–170; Снежана Самарџија, *Хумор, Поџиџика усмених џрозних облика*, Народна књига – Алфа, Београд 1997, 207–218.

причом о попу који се утопио јер није хтео или није умео да да руку, већ само да узме оно што се њему даје.⁶⁰

Овај тип карактеризације провлачи се кроз цео роман. Њега, рецимо, потврђују и даље развијају појединачне анегдоте⁶¹ везане за добијање надимака: „А обојица су имали и своје надимке поп Ћира се звао и *џој Хала*, а поп Спира: *џој Кеса*“ (стр. 20. Подвукао С. С.), где се тај мотив узимања и глади даље развија. При том, Сремац углавном не посеже за елементима сатире, сем, можда, у сажетом опису физичке трансформације коју су попови прошли: „Кад су пре двадесет и више година дошли у село, као свршени клерици, били су обојица *суви и мршави као бојословско блајодејаније*, а сад *обојица дебели као народни фондови*. Не знаш ко је дебли, поп или попадија“ (стр. 21 Подвукла Љ. П. Љ.), где се може ишчитавати и наглашена социјална критичност, истина више према друштву него према поповима.

Доминантни Сремчев однос према поповима остаје доброћудни хумор и наглашена незлобивост. У комичној дембелији неименованог банатског села попови имају своје место и врше своју функцију како треба. – У богатом и задовољном селу и они су богати и задовољни, док се, наравно, не појави „јабука раздора“ у виду црвеног појаса, а потом учитеља Пере, потенцијалног младожење.

Као елемент карактеризације изведен из уопштене стилизације усмене хумористичке приче, може се посматрати и сличност између попова и попадија, Сремац намерно обликује ситуацију у којој је тешко разлучити ко је ко и ко је чији (Ћира, Спира, Сид, Перса...) указујући тиме на непостојање суштинске разлике између двојице попова. – Ипак, он на крају „бира страну“, поп Спира у сваком погледу прође боље од попа Ћире. Можда би се и разлози за ово разликовање, бар унеколико, могли изнаћи управо у односу према традиционалној култури. Иако оба попа једнако „мрзе на Вука и његове реформе по којима се човек не може разликовати од паора“ (стр. 17), поп Спира је, пореклом, начином живота, ставовима, знатно ближи традиционалној народној култури. Он је „немешки син“

⁶⁰ *Ушћошо се џој шћо није руку дао*, Српске народне џриповијетке, сакупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, према издању: Сабрана дела Вука Караџића, књ. 3, приредио Мирослав Пантић, Просвета, Београд 1988, 263.

⁶¹ „Поводи за проблематизовање одређења анегдоте као усменокњижевног жанра могу бити вишеструки. Рецимо, упркос генези из усмене традиције (‘Антички Грци су а. називали дело које није објављено, него потиче из усмене традиције...’ И сам термин *anecdotes* значи неиздат. – С. Ж. М., *Анејдоша*, у књизи: *Речник књижевних џермина*, Институт за књижевност и уметност – Нолит, Београд 1985, 25), ова ’доста неодређена и нестална мала форма’ (Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности. Поеџика*, превела Нана Богдановић, СКЗ, Београд 1972, 221) тешко се може везати искључиво за непосредну, контактну усмену комуникацију, односно јавља се и као део писане књижевности, самостално, или инкорпорирана у обимније књижевне форме, какве су мемоари, аутобиографија, дневник, путопис и др. (и ове писане анегдоте, треба нагласити; најчешће су записи и транспозиције усмених облика, па лако из писане прелазе у поновну усмену комуникацију). Као усменокњижевни жанр, анегдота се, затим, тешко може јасно разлучити од шалвиве приче, с једне, и културноисторијског предања и мемората, с друге стране (‘Она се додирује са читавим низом фолклорних врста, али и са народском /пучком/ и писаном књижевношћу’. Нада Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене џрозе*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2000, 171). Из тога следи да тешко одредљив остаје и њен статус у односу на две основне категорије усмене прозе – приповетку у ужем смислу и предање. Приповеткама у ужем смислу анегдота би могла припадати по преминацији књижевних поступака и транспозицији стварности (конкретне личности, простор и време) у згуснуту, сентенцијалну књижевну форму (‘Она захвата мало, а осветли оштро... Анегдота то је сукоб, то је онај сноп варница које искреше челик у камену. Тај сукоб може да буде сукоб радње, а може да се испразни и у самом сукобу речи. Драмска срж остаје у оба случаја иста’ – Перо Слијепчевић, *Анејдоша као уметничко дело*, Запис, Цетиње 1928 – сепарат), која може имати дубљи етички смисао, док би је за категорију предања везивао ’стварносни’ елемент на коме почива – конкретни људи, простори и време.“ (Из текста: Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Чаршијска анејдоша. Исџијивање џраница жанра*, Зборник радова са скупа Слово са Лима, „Мостови“, год 35, бр. 173–174, Међурепубличка заједница Пљевља, 2004, 50–55)

(припада дакле оном слоју српског војвођанског живља који је за заслуге у борбама против Турака стекао племство – немешаг⁶²), али је, истовремено, „паоренда“, има навике које га приближавају обичном народу, нема ону врсту отмених и псеудоотмених манира које су попадија Перса и Меланија унеле у поп-Ђирину кућу.

Ова супротност јасно се артикулише у упоредном описивању две поповске куће: код поп-Ђириних доминантни су „мирис миришљавог сапуна и вербене, – а код поп-Спире опет мирис младог сира и босиљка“ (стр. 81). Контраст два простора ненаметљиво је осечен супротстављањем традиционалне народне културе и наглашенијег немачког утицаја, али се може посматрати и као контраст солидне, удобне и непретенциозне старомодности и помодарства. Рецимо, намештај у поп-Спириној кући „леп [је] и јак, али старе моде“. Из те старинске солидности проистиче комична хипербола, јасно бележена позитивним односом приповедача: „Све је било јако и темељно, и све пространо и комотно: ако су кревети, то су били широки за две персоне; ако су јоргани, опет за две персоне; амбрел тако исто [...] У соби два велика тешка орахова шифоњера стоје као две мале капеле, а на њима поређани порцулан и тегле с разним компотом“ (стр. 69). Поп-Ђирина кућа опремљена је с наглашенијим претензијама на отменост и градски манир: „Канабета и све столице откривене, без конофонских навлака, а по канабету и фотељама све неки јастућићи и комадићи хеклераја, а на њима све неки голи аморчићи с тулцима стрела, – а код поп-Спириних су били танки пешкирчићи од српског платна и веза...“ (стр. 81). То је акцентовано најистакнутијим детаљима ентеријера – уљаним портретом поп-Спириног оца кабаничара Аверкија и, нарочито, клавиром. „Али што је највише могло да изненади сваког госта, то је био један клавир. Клавир у селу у оно доба!“ (стр. 81). Међутим, одмах сазнајемо и то да је стари кабаничар „слабо читао“⁶³ књиге насликане поред њега, а да је фрајла Меланија, на инструменту који је врхунски доказ њеног „воспитања“ и отмености, „често [...] ждронцала неке арије“, и то тако да се поп Ђира „толико пута у љутини зарекао да ће га секиром разлупати или продати каквом верглашу“ (стр. 82).

Два супротстављена културна модела јасно се оцртавају и у начину на који су поповске ћерке васпитаване. Попадија Перса саветује: „Воспитавајте дете, госпоја-Сидо, то се данас тражи, без немачког воспитанија данас никуд“ (стр. 95), док Сидо гаји низ предрасуда и о Немцима и о њиховој култури: „’Не дам ја, док сам ја жива, каже’ моје дете у швапску кућу; у једном истом кориту, каже, ’и месиду леб и переду веш и купаду децу’...“ (стр. 147). Ликови двеју фрајлица супротстављени су и битно условљени типом васпитања и културним моделом: Меланија иде у „лер“ и бива образована по моделу „немачке културе“ – Јуца је традиционална послушна девојка која се обучава у свакодневним домаћинским пословима.

Јула је здрава „ко од брега одваљена“, једноставна, пуначка, омалена, румена, вредна, куварица, послушна, заљубљује се без рачуна и своју љубав изражава народном песмом, не зна језике,⁶⁴ не уме да се унтерхалтује и осваја удвараче. Учитељ Пера за њу везује традиционалну метафору девојачке скромности и нежности „скромна љубичица“ (стр. 79)⁶⁵, њени образи му се чине „румени као брескве дуранцлије“ (стр. 163), а свој суд о њој изриче позивајући се на народну песму: „пала ми је на памет она песма ’У Милице дуге трепавице’. Па она њена збуњеност, идеална Српкиња! Па тек она стидљивост...“ (стр. 93). Насупрот њему, попадија Перса користи у више наврата омаловажавајућу метафору *цвекла*, којој супротставља виђење властите кћери као *йоморанце*. Насупрот Јули Меланија је по много чему модерна млада жена: висока, бледуњава, суморна, самовољна и размажена,⁶⁶ ишла

⁶² „Ако му је во времја оно онај његов дека мого добити онда немешаг од принц-Евгена код Сенте кад се тукао под Јованом Текелијом с Турцима...“ (стр. 187).

⁶³ „Он је насликан са врло благим изразом лица, а поред њега неколико дебелих књига, *мада је слабо чийшао...*“ (стр. 81. Подвукла Љ. П. Љ.)

⁶⁴ Сама каже да је, боравећи у Бечу, од немачког научила „оно што је Шваба заборавио“.

⁶⁵ Меланију Пера доживљава као „дупловану ружу“.

⁶⁶ Појам *комичка йарийишура* преузет је из књиге *Дечији смех Бранислава Нушића* Јована Љуштановића (Виша школа за образовање васпитача, Нови Сад 2004).

је у лер, говори „немецки“, има бројне удвараче, свира клавир, чита и, без нарочитих емоција, осваја пожељног младожењу.

У ликовима двеју фрајлица, Сремац обликује контраст сеоског и урбаног, традиционалног и модерног, сагледан као супротност природности и извештачености, здравља и болести, истинитог и лажног. Да је то његова свесна интенција, сведочи и сам расплет романа. Иако помодно „немецко воспитање“ фрајле Меланије лако потискује Јужину девојачку скромност и једноставност, када је реч о завођењу учитеља Пере, на крају романа недвосмислено се афирмише традиционални систем вредности – Јула је усрећила мужа и децу.

Контраст паорског, народског и господског нарочито се васпоставља сликом две свадбе. Насупрот лепој, грађански сведеној Меланијиној и Периној свадби⁶⁷, свадба код поп-Спириних описана је као право народско весеље, по опису обичаја и обреда готово етнографски верна народна свадба. У њеном опису преплићу се свечани, уозбиљени елементи обреда, попут опремања и доласка сватова или извођења невесте, праћени мешавином народне и грађанске лирике, с наглашено хуморним сценама, праћеним шаљивим поскочицама, које акцентују и коментаришу збивања. У поскочицу се претапа Ержино „не знам ништа“, ђифтинско коло, играње Шваба и, најзад, „хофирање“ паорских момака фрау Габријели. Ту се, рецимо, повезује низ комичких контраста: фрау Габријела, чије су године строго чувана тајна, игра „као швигарица“, охрабрује паорске момке да буду „штуцери“, да јој „хофирају“. Од питања могу ли „накитити мало, онако, по нашки, с фронцлама“ (стр. 277), она разуме само реч фронцла и „с драге воље“ прихвата предлог. Када уследи поскочица „какву фрау Габријела извесно свога века није ни чула ни читала где“ (стр. 277), комично извртање великог ишчекивања ни у шта, потенцирано је контрастом задовољства с којим се хвата у коло („на лицу јој неко блаженство, а уста упола отворила, па као да полако пири на нешто, онако као у домаћице која сече оног часа из рерне извађен врућ куглоф...“ – стр. 276) и начина на који се пушта из кола („с таким гласом и изразом на лицу као да јој је највећа гусеница пала на врат [...] оде као опарена с опуштеним рукама“ – стр. 277). Да су све пишчеве симпатије на страни хиперболисано богате и веселе Јулине и Шацине свадбе, јасно је и из закључка Ниће боктера: „Та чува ноћас село сам светац свети Ђурађ!“, којим се потврђује благословеност свадбеног весеља.

Комички пар који суштински покреће и заошијава комичку радњу романа јесу попадије – Сида и Перса. Обе су добре домаћице, обе „шире нег’ дуже“, обе завидљиве и склоне комичком преувеличавању властитог света. Посебно успешно Сремац их карактерише мешавином говорних израза,⁶⁸ усмених идиома, углавном везаних за домен домаћичког посла – куће и кухиње – и особене црквене реторике, коју оне познају и по пореклу и по удаји: „...Чувене путер-крофне... надалеко сте

⁶⁷ „Сав nobлес тога места био је заступљен. Била је чак и варошка музика за окретне игре, а ни софра гајдаш није фалио; само је он више дувао у гајде онима у кујни и авлији него онима у сали. [...] Веселе и игранка трајали су само колико приличи nobл-сватовима, то јест до четири сахата поподне“ (стр. 266).

⁶⁸ Кратки говорни изрази јесу синтагме или реченице које ’у говорној служби имају ширу или сталну употребу’ (*Анџолоија народних умотворина*, избор и предговор Миливоје В. Кнежевић, Матица српска – Српска књижевна задруга, Београд 1957, 9; види такође: Нада Милошевић-Ђорђевић, *Пословица, Изрека*, у књизи *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене йрозе*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2000, 182–185), дакле, оне бројне тешко разлучиве формуле, које попут мицелијума прожимају наш говорни и писани језик, ’као прелаз од свакодневног говора ка експресивности поетског језика’ (*Српска народна књижевност*, приредила и предговор написала Марија Клеут, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2001, 61). Види, такође: Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Шта каже Живка минисџарка?. Крајке џворне форме у Нушићевој „Госџођи минисџарки“ – засџуџљеност, функција, значење*, „Театрон“, год. XXIX, бр. 128, Музеј позоришне уметности Србије, Београд 2004, 15–24.

се прочули через њих“ (стр. 25); „Знам да ће *јући од јега* госпоја Сида кад само види како је добар мој квасац. Па керн-штрудла лепо нарасла, *ја мекана ко душа... одскочила ко федери на канабетиу*. (...) А њена штрудла (...) *сиљошиена као слейачка ѿојача. Ко да је сирам месечине ѿечена“* (стр. 25. Подвукла Љ. П. Љ.); „Свакога је *обдарио Бої са ѿо каквим даром; није ни у ѿушер-крофнама сва срећа“* (стр. 26. подвукла Љ. П. Љ.); „...Ко Иродијадина ћерка што је упропастила, боже ме прости, онако красног једног свеца“ (стр. 97)⁶⁹ – Банална свакодневица куће и кухиње, ситне сплетке забаченог банатског села – укрштају се у говору попадија са патетичном експресивношћу библијске слике и фразама сувопарног, наглашено сентенциозног „високог стила“ – обдареност као Божији дар, гласовитост и „сва срећа“ самеравају се са шприц-крофнама и успешном штрудлом, рађајући смех, попут оне фрајла-Јулине свеске на којој пише *Poesie*, а унутра су записани „сосови, цушпајзи и мелшпајзи“.

Обликовање жена, какво је дато у лику попадија, има основ у негативном стереотипу о женском, какав баштини и усмена прича: оне су брбљиве, свадљиве, лење, манипулишу мужевима, стварају раздор... Овом типу стереотипа придају се они који су, у пародираном виду, преузети из „гражданског“ вокабулара, попут „мехова мрзости“ којима попадије потпирују свађу мужева. Као особено збирно лице, попадијама се придружује цео колектив сеоских жена: с једне стране оне су социјално, сталешки, па и национално диференциране – фрау Габријела и Цвечкенмајерка су, очито је, Немице, оне, по социјалној хијерархији, обилазе сеоске жене, од оних отменијих до оних с периферије. Ипак, све ове жене имају заједничку карактеристику, све оне крећу да шире фаму о сукобу попова. Предање о светом Киријаку Отшелнику, којим Сремац, с привидном озбиљношћу, објашњава зашто су жене морале да опајавају село уместо да раде домаћи посао⁷⁰, опет карактерише жене преко домена традиционалне народне културе, у којој се одиста строго поштује табу рада на одређене празнике. Међутим, несумњиво породичним тоном, који уноси потенцијално двосмислено тумачење свечевог имена (Отшелник значи онај ко одлази) и опис жена које једна за другом одбацују започети посао и крећу у обилазак села, приповедач сутерише да је овде побожност само изговор да би се занемарили властити кућни послови.

Могло би се рећи да се прича о свађи попова обликује као комичко унижење, извртање приче о изгону првих људи из раја, у којој попадије преузимају удвојену Евину улогу. То, уосталом, и непосредно артикулише поп Ђира („Та због њих смо, што кажу, и царство наше изгубили“ – стр. 92)⁷¹, а на то може асоцирати и израз „јабука раздора“ везан прво за црвени појас, потом за учитеља Перу, који јесте преузет из античке традиције, али подсећа и на рајску јабуку).

Особена ресемантизација усменог предања јавља се у Сремчевом предању и као вид карактеризације хумористичког јунака. Тако је, рецимо, преко асоцијације на усмено предање окарактерисан лик црквењака Аркадије. Оне је, иначе, један од носећих ликова, он смишља основну сплетку и има улогу типског интриганта који заплиће и преокреће догађаје. Његово прво помињање у роману садржи предање о светачком чуду датом у форми кратког саопштења: „Аркадија кад сиђе са звонаре па виде ко је у олтару, лепо се скамени човек, већма него *кад му се у сну јавио св. Никола и наредио му да каже Јањи Грку да кући цркви ѿрећи ѿолијелеј и да ѿовиси црквењаку ѿлаиу*. Аркадија је баш *свакојаким чуда* видео: *С ѿокојницима се разіоварао, ѿознавао неколико вешіица* у том и околним местима, био *ѿосредник између ѿодника божијих и*

⁶⁹ Односи се на Меланијино освајање учитеља Пере.

⁷⁰ Светац је, наводно, громом убио жену која је на његов дан прала веш.

⁷¹ Овде, истина, може бити реч не само о небеском царству, већ и о пропасти Српског царства, којој је, према предању, непосредно претходила свађа Лазаревих кћери.

људи *їреших* – али ово чудо је први пут сад доживео! (стр. 22. Подвукла Љ. П. Љ.). Озбиљност с којом се говори о Аркадијиним виђењима и природа налога који светац даје, васпостављају изразити комички контраст. Аркадија преузима у традицији високо уважавану улогу видиоца преко границе између *ової* и *оної* света. Пошто је „баш свакојаких чуда видео: С *їокојнима се разїоварао, їознавао неколико вешїица* у том и околним местима“, он може бити изузетно важан за заједницу којој припада, јер „зна“ ствари које обични људи не виде, па зато може да призове или отклони опасност, рецимо од покојника или вештица. Уз то, он је окарактерисан и као онај ко одржава везу са светим: „*їосредник између їїодника божијих и људи їреших*“, чиме и сам истиче елементе светости. Међутим, ствари се суштински мењају када видимо шта Аркадија сазнаје од угодника божијих: свети Никола преко њега тражи од локалног трговца да повиси црквењаку плату. Могућа слика светог и богоугодног човека снижава се тако у причу о вештом, препреденом манипулатору. Аркадија је, такође, именован у духу усмене приповетке: његово презиме је *Провлаков*. Ту се активира метафорично значење глагола провлачити се у неколико могућих смислова: сналазити се у невољи, преживљавати у оскудици, али и извлачити се из неприлике, проћи некажњен.

Структуру предања Сремац комички транспонује и у сажетим „животописима“ ствари и животиња. На самом почетку романа у комичкој карактеризацији села, даје се сажета шалљива прича о поједеном „тротоару“, за њом, као комичка супротност причи како је село „суво и оцедно“, па му не треба тротоар, следи прича о старом жапцу, који је провео живот у главном сеоском каналу који се никада не празни: „један се жабац већ неколико година дере колико га грло доноси, има гласину као бик, па се чује с пола атара колико је грлат. Нико га није дирао, па чак ни несташна дечурлија која су после кише онако радо и весело газила по бари, ни она га нису дирала; по свој прилици, ту је дочекао дубоку старост и пошао трагом старих својих“ (стр. 14) – Овде се гради више комичких контраста: несклад између „званичне“ сеоске приче да је место „суво и оцедно“ и чињенице да се канал никад не празни и, нарочито, помоћу патетичне перифразе, којом се говори о жапчевом умирању као да је реч о значајној особи и некој истинској знаменитости села.

На специфичном ољуђењу почивају и портрети поп-Спириног патка, који је због своје „похотљивости“ ушао у изреку „лола ко попин патак“, а „осушио се од љубавне чежње као какав провансалски трубадур“ (стр. 47), или поп-Ћириног мачка неваљалца, који су права хумористичка ремекдела. Исто важи за опис предмета, попут поп-Ћириног сата, где се, рецимо, суверено користи активирање метафоричног и непренесеног значења речи. Попадија каже да је сат „обешењак“, и то с једне стране има буквални смисао: сат одиста виси на зиду, обешен је, с друге стране, активира се и метафоричко значење, неваљалац, онај који је заслужио да буде обешен, пошто попадија приписује сату неваљалство и намерну непослушност.

Село и сељани, карактеришу се, уз остало, и низом предања која причају седећи увече пред кућама: „о колери; о великим ратовима и топовским куглама колике су у старо доба велике биле, а колике су сад; о месечарима како иду уз високу двокатницу као по патосу, па том приликом споменули и о Глиши, који је био дванаест година у солдатима далеко тамо у буковини чак, како је и он *или месечар или лїїов*, тако нешто, јер иде и онда по сокацима и којекуде кад никако нема месечине...“ (стр. 121).

Цела једанаеста глава функционише као кумулација усмених предања, где се смењују она озбиљно интонирана с онима која имају превасходно комичку функцију: предање о Русима,

баба-Савкино виђење покојног мужа и његов аманет, прича о Иђошанину спасиоцу месечине... Све ове микроструктуре обликоване су у духу усменог предања,⁷² и имају наглашено хумористичку функцију.

Хумор се постиже укрштањем типичне стилизације усменог предања, које се прича као да јесте истинито и садржине која ту истинитост најнепосредније доводи у сумњу. „Фајн баба“, удовица Савка, за коју Нића боктер каже да је „ђаво жена“, своју жељу за поновном удајом обликује у типичној форми пророчког сна, који садржи развијене елементе традиционалних веровања: пси лају на покојника, а он се боји петлова, покојник је потамнео у лицу, долази из формулативно описаног простора „из далека, од туђе земље, из туђа света, ди петли на поју, ди звона не звоне, ди се ојаци не пуше“ (стр. 122). Покојни Лала долази да каже својој удовици да се уда и она се суочава са тешко решивом недоумицом: „једно ми замерење пристоји: ако послушам њега, касти, један тестамент његов, – замерићу се свету; а ако послушам свет, замерићу се њемукана! А увек сам га за живота слушала...“ (стр. 122). Иза патетичне интонације, избија тако комички интониран портрет „кочоперне бабе“, која хоће да се уда по трећи пут и тражи начин да то представи у што прихватљивијој форми, као израз послушности и покорности мужевљевој вољи.

Елеменат традиционалне културе која добија значајну комичку функцију у Сремчевом роману јесу и кратке шаљиве народне песме – ругалице, односно песме обликоване по узору на њих. Сремац, с једне стране сажето, али упечатљиво оцртава слику њиховог настанка и функционисања у сеоској заједници, да би их, с друге стране, искористио на нивоу карактеризације ликова. Ефектну комичку минијатуру остварену у лику Тиме „шлајбера“, надобудног нотарошевог писара који „тера хец“ са сеоским девојкама, ефектно допуњава ругалица „Сад *йуілери* постали швалери“ (стр. 62).⁷³

Ругалица о Јули и Шаци („Јургет и две лудаје“) функционише као покретач радње, пошто захваљујући њој поп Спира сазнаје за њихову љубав, али и као елеменат карактеризације простора и времена. Срећно окончана љубавна прича о попиној Јули и Шаци брици, прекорачењем социјалних граница, подсећа на бабину причу (из шеснаесте главе) о идиличним временима „из времена кад није било порције ни егзекуције, ни трукованих новаца од папира, ни аренде ни перзекутора, – него је свет живео срећно и цареви синови узимали паорске кћери“ (стр. 178).

У целини свог приповедачког и романијерског дела Стеван Сремац успоставља веома сложен однос према усменој књижевности и традиционалној култури у којој она настаје. Разматрањем ових слојева у његовом роману *Пој Ђира и йој Сйира* може се битно проширити увид у обликовање и карактеризацију ликова, али и у вредносни систем, композицију и значења дела. Елементи традиционалне културе и облици усмене књижевности, рецимо, значајно доприносе изградњи хронотопа романа, а незаобилазна је и њихова особена комичка функционализација.

⁷² „Произлази да су народне предаје хибридна форма с умјетничким и животним функцијама; да се јављају у три основна начина исказивања (кратко саопштење, меморат, фабулат); да одговарају становитим трајним човековим психичким функцијама (...); да је њихова основна инспирација човјеково сусретање с изванредним и необичним; да су се вјеровање у истинитост и спознајни карактер предаја као критериј за њихово дефинирање у току времена знатније измијенили, оставивши ипак свој печат у форми народних предаја.“ – Маја Бошковић-Стули, *Народна йредаја – volkssage – камен сйоіишцања у йодјели врста усмене йрозе*, у књизи: *Усмена књижевност као умјетност ријечи*, Издавачко књијарско подuzeће Младост, Загреб 1975, 128. Види, такође: Радмила Пешић – Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, „Вук Караџић“, Београд 1984, 59, 81, 130, 211; Виљем Баском, *Облици фолклора: йрозне нарације*, с енглеског превела Зоја Карановић, „Часопис за културу, уметност и друштвена питања“, Нови Сад, год. XXIII, јуни, 87, бр. 340, тема броја: *Предања – архаични облици и савремена йричања*, приредила Зоја Карановић (даље само Поља), 224–228; Карл Фон Сидов, *Кашејорије йрозној народној йеснишйива*, с немачког превела Павица Мразовић, Поља, 229–231; Кирил В. Чистов, *Проблем кашејорија усмене йрозе ненарайивној каракйтера*, с руског превео Александар Шево, Поља, 234–237.

⁷³ Сад пуглери постали швалери,

Ал’ не смеду ноћом да идеду,
Од вашака, паворски’ момака;
Виле вуку, па пуглере туку,
Виле звече, а пуглери дрече!

3. РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ: ЈЕДНОЈЕЗИЧНИ РЕЧНИЦИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА⁷⁴

Један од најважнијих задатака који имају наставници српског језика јесте да у ученицима пробуде потребу да се служе књигама, да знају где могу да се обавесте о неком питању и да **желе** да се обавесте. Важно је развити осећај у њима да се не мире с тим да нешто не знају. Дobar стручњак није само онај ко може одговорити на различита питања из своје области без нарочите припреме, већ и онај ко зна где може да пронађе одговор.

Због тога је врло важно стално упућивати ученике на језичке приручнике, пре свега на Правопис и речнике. Кад год је то могуће, требало би започети или завршити предавање подацима из одговарајућих приручника. На питања ученика о значењу речи, њиховом изговору или употреби требало би одговорити захтевом да сами пронађу одговоре у адекватним приручницима и да о томе извисте своје другове на часу. Осим тога, било би добро да библиотека сваке школе буде снабдевена што већим бројем различитих речника и других приручника.

Речник САНУ

Речник који би морала да има библиотека било које школе јесте *Речник српскохрватској књижевности и народној језика* Српске академије наука и уметности или *Речник САНУ*. То је највећи једнојезични описни речник нашег језика. Овај речник спада у тезаурусе, речнике великог обима и тежи да опише скоро целокупну лексикону савременог књижевног и народног језика од Вуковог времена до данас. Рад на овом речнику осмишљен је и започет још крајем деветнаестог века, а први том је објављен 1959. године. Од тада до данас урађено је шеснаест томова. Када овај речник буде био завршен, имаће око тридесет томова и око пола милиона обрађених речи. Сваки том Речника САНУ има око 15.000 речи, па се процењује да у 16 до сада објављених томова има око 200.000 речи.

Како се може користити *Речник САНУ* у настави?

Речник САНУ је највећа ризница речи из народног и књижевног језика и ако не знамо шта значи нека реч из народног језика, неки дијалектизам, регионализам, архаизам – објашњење ћемо, вероватно, пронаћи у овом речнику. Дакле, ако се из књижевности обрађује неки текст који обилује оваквом лексиком, ученицима се може задати задатак да прво издвоје речи које не спадају у књижевну лексикону, а затим да пронађу дефиниције тих речи у Речнику САНУ.

Један од важних задатака наставе српског језика јесте богаћење речника ученика. Ако наставник предаје четири године једној генерацији, морао би да има стратегију у вези с тим на који начин може да помогне ученицима да обогате свој лексички фонд. Одакле кренути, а да то не буде стихичко набацивање речи од којих ће многе ученици брзо заборавити? Пошто се лексички систем може представити у

⁷⁴ Овај рад је заснован на предавању које је одржано 19. јануара 2006. године на XLVII Републичком зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду. Видети: *Књижевност и језик*, ½, 2006, Београд, стр. 125–133.

виду концентричних кругова, чини се да би требало кренути од централног круга у којем је смештен основни лексички фонд. Тај фонд сачињавају најстарије речи, које су обично словенског порекла. Оне су по структури најчешће просте (неизведене), у вези су са човеком и његовим свакодневним животом, означавају делове тела, делове куће, храну и пиће, типичне људске активности, особине и емоције. Те речи обично имају највише значења и најбогатију деривацију, оне су у језику и најфреквентније. Дакле, у основни лексички фонд спада најрепрезентативнија лексика.

У изради лексичких вежбања треба кренути од ове лексике. Ученици знају шта те речи значе, али на примеру њихових значења могу да разумеју најважније лексичке процесе, а то су полисемија и деривација. То је и разумљиво, јер не можемо објашњавати полисемију помоћу једнозначних речи или деривацију помоћу речи које немају деривате. Те речи често ступају и у различите парадигматске односе са другим лексемама, па се тако оне могу користити и за вежбање синонимије, антонимије, хипонимије. У Речнику САНУ детаљно су наведена сва значења речи и нигде не можемо пронаћи тако детаљан попис семантичких карактеристика лексема. Зато нам Речник САНУ може бити од велике помоћи у изради квалитетних лексичких вежбања и у самом избору репрезентативне лексике. Довољно је отворити речник и прегледати га да би се стекао утисак о месту неке речи у лексичком систему.

Речник МС

Речник САНУ има један озбиљан недостатак – он није довршен. Због тога би, у комплекту са Речником САНУ, требало користити и *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске.

Речник српскохрватскога књижевног језика (Речник МС) представља једнојезични описни речник савременог књижевног језика од Вуковог времена до данас. Спада у речнике средњег обима, јер се састоји из шест томова и око сто педесет хиљада обрађених речи. Његова израда отпочела је као плод заједничке идеје Матице српске и Матице хрватске. Речник је објављиван од 1967. до 1976. године. Прва два тома заједнички су састављена у Србији и Хрватској, а остале томе је, након разлаза са Матицом хрватском, објавила Матица српска.

Како се може користити Речник МС у настави?

Пошто не постоји нормативни речник српског језика, Речник МС важи за наш незванични нормативни речник. То значи да ако се ученик (или наставник) заинтересује за акценат неке речи или за неку њену граматичку карактеристику, он обично може да пронађе одговор у Речнику МС. У њему се може проверити књижевни **акценат** речи, **показатељ граматичке категорије** (нпр. информација о врсти речи, о глаголском виду глагола, о реду речи које имају род итд). Граматичка идентификација речи које се обрађују може бити од користи, посебно за мање познате речи. Такође, једна иста реч понекад може спадају у две врсте речи (може, на пример, бити и прилог и везник), а показатељ граматичке категорије помаже у уочавању ове појаве или неке сличне, као што је двородност неких именица, двовидност неких глагола итд. У Речнику МС (и у Речнику САНУ) лексикограф обележава и **квалификатор употребе**. Лексикограф има увид у грађу, па на основу броја примера, порекла аутора тих примера, врсте текстова из којих су они ексцерпирани, компетентно може да оцени употребну и стилску вредност одреднице – да ли је реч карактеристична за песнички језик, за неке дијалекатске

говоре, за научно-технички језик, да ли је експресивна, да ли је индивидуална итд. Ово су неке од таквих скраћеница: *археол.* (археологија, археолошки); *вој.* (војнички назив); *вулг.* (вулгарно); *дем.* (деминутив, деминутивно); *дијал.* (дијалекатски, дијалектизам); *необ.* (необично); *миџ.* (митологија, митолошки); *погрдно.* (погрдно); *супр.* (супротно); *фам.* (фамилијарно). У описним речницима наводе се и **испоређенице**. На пример, уз реч **злословље**, после дефиниције, даје се дублет црквенословенског порекла **злословије**. Захваљујући испоређеницама, корисник речника се на једном месту обавештава о дублетима и добија информацију о томе којем се облику даје предност.

Речник ЈАЗУ

Пажњу заслужује и *Рјечник хрвајскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности. Овај речник се састоји из двадесет три тома и око двеста педесет хиљада обрађених речи, што га убраја у тезаурусе. Обухвата грађу од најстаријих споменика до данас и представља једини историјски речник нашег језика. Објављиван је од 1880. до 1976. године.

Како се може користити Речник ЈАЗУ у настави?

Овај речник је комплементаран са Речником САНУ. То је наш једини историјски речник. Дакле, ако желимо да сазнамо шта значи неки историзам или архаизам (или како су се употребљавале и шта су значиле неке лексеме (отприлике до Вуковог времена), податак ћемо потражити у Речнику ЈАЗУ.

Специјални речници српског језика

За изучавање различитих језичких области од велике помоћи могу нам бити специјални речници српског језика. Они су значајни не само за наставу српског језика, већ и за усавршавање професора. Пружају могућност за сагледавање различитих језичких области.

Фреквенцијски речници српског језика

Васић 1996: Смиљка Васић, *Полазне основе новије српске њрозе*, књ. 1, *Речник четвори јеванђелиста*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Васић 1998: Смиљка Васић, *Полазне основе новије српске њрозе*, књ. 2, *Фреквенцијски речник Хазарског речника* Милорада Павића, Београд: Институт за педагошка истраживања, Завод за уџбенике и наставна средства.

Васић 2000: Смиљка Васић, *Полазне основе новије српске њрозе*, књ. 3, *Фреквенцијски речник романа Бездно* Светлане Велмар-Јанковић, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Кнафлич 1990: Владислава Кнафлич, *Фреквенцијски речник будућих учитеља*, Београд: Институт за педагошка истраживања, Просвета.

Костић, Ђ. 1999: Ђорђе Костић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика*, том I-VII, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду.

Анализирајући најфреквентнију лексику различитих писаца, као и најфреквентнију лексику уопште, стиче се увид у лексичке слојеве српског језика. Најдиректније се препознају центар и периферија лексичког система. Готово је сигурно да оне речи које су на врху фреквенцијске листе имају и богату полисемију и богату деривацију, што се може проверити у Речнику САНУ. Прелиставајући фреквенцијски речник једног писца најпрецизније се сазнаје шта га је из спољашњег света највише инспирисало и на прецизан начин се сагледава лексика писца, која би требало да послужи као узор ученицима и свим корисницима нашег језика.

Деривациони речници

Николић 2000: Мирослав Николић, *Обрајни речник српскога језика*, Београд: Матица српска, Српска академија наука и уметности, Палчић (извршни издавач).

Деривација и полисемија су најпродуктивнији начини за именовање појава које немају имена. Због тога би ученике требало учити како да се користе лексичким потенцијалом нашег језика. Кад не знају реч за неку појаву или када та реч не постоји, требало би да се потруде да проблем реше тако што ће речима из основног лексичког фонда давати нова значења или тако што ће од речи из основног лексичког фонда градити нове речи. Важан задатак наставника јесте да код ученика развија тај аутоматизам. У вези са творбом речи, значајно је овладати продуктивним творбеним моделима. Како можемо да проверимо који је модел продуктиван? Велику помоћ у том смислу може пружити *Обрајни речник српскога језика* Мирослава Николића. У њему су речи распоређене отпозади.

Навешћемо пример за употребу овог речника, који може бити инспиративан и за наставнике при састављању лексичких вежби. Чланови једне комисије за стандардизацију при Заводу за стандардизацију имали су задатак да преведу енглеску реч *borrower*. Замолили су ме да им помогнем да одреде која је од следећих твореница најприкладнија: *њозајмљивач*, *њозајмљивалац* или *њозајмиџељ*. Њима се учинило да је најбоље решење *њозајмиџељ*. Ниједно решење није погрешно са становишта творбе, норме или семантике, али је *њозајмљивач* (иако је та реч за сада необична) највише у духу нашег језика. Како, на пример, може да се провери шта је највише „у духу нашег језика“? Тако што се у *Обрајном речнику* Мирослава Николића погледа колико се речи из савременог српског језика завршава на *-џељ*, а колико на *-ач*. Показало се да су речи на *-џељ* заузеле три стране овог речника, док су речи на *-ач* заузеле девет страна. Највећи број речи на *-џељ*, исто као и оних на *-ач*, означавају вршиоца радње, али *-ач* има очигледну предност.

И ученици могу састављати нове речи. Треба их учити и показати им у речнику који су творбени модели најпродуктивнији у нашем језику.

* * *

СДР 2003: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 1: човек – делови тела, редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет.

У овом речнику речи су распоређене према деривационим гнездима којима припадају. Тако је, на пример, уз именицу *џава* која је стожер деривационог гнезда наведено још око 400 деривата ове речи. У речнику су означени и творбени процеси који су се одиграли у том гнезду. Сви деривати који су директно настали од именице *џава* обележени су бројем 1 са индексом: 1₁, 1₂, 1₃ ... То су првостепени деривати. Они који су настали од њих обележени су бројем 2 са индексом: 2₁, 2₂, 2₃ ... И тако редом.

До сада никада нисмо могли на једном месту да видимо све творенице (и изведенице и сложенице и префиксалне творенице) које су постале од једне речи. Довољно је да узмемо само једно богатије деривационо гнездо и на основу њега можемо саставити много различитих вежбања из области творбе речи.

Асоцијативни речник

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист.

Асоцијативни речници су речници у којима се бележе вербалне асоцијације испитаника. Асоцијативни речник има леву и десну страну. На левој страни, као **одреднице**, дате су речи на које испитаници дају асоцијације. Те се речи зову **стимулуси**. На десној страни су асоцијације испитаника. Зову се још и **реакције**. Реакција је обично једна једночлана или вишечлана лексичка јединица, која испитанику прва падне на памет на задати стимулус. Дакле, то је најчешће реч или синтагма, лексема или фразеологизам. До асоцијација испитаника долази се обично анкетом. Испитанику се задају стимулуси на које он, обично писмено, одговара првом речју које се сети.

За потребе Асоцијативног речника српског језика прво је сачињена листа **стимулуса**. Сачињава је 600 речи из савременог српског језика. Петсто речи су у основном облику (глаголи у инфинитиву, именице у номинативу једнине итд.), а сто речи су коси облици неких од оних које су дате и у основном облику. Стимулуси су лексеме које спадају у основни фонд савременог српског језика и представљају речи из двадесетак доминантних тематских група: боје, звуци, облици, сродство, делови тела, емоције, особине, простор, време, нације, језици, политика, историја, национална култура, савремена наука, савремена техника, храна и пиће, најфреквентније речи.

Како се може корисити Асоцијативни речник?

Асоцијативно поље је поуздан показатељ граматичких и семантичких својстава једне речи. Све што та реч поседује у семантичком, граматичком, синтаксичком систему, цео њен потенцијал, забележен је у асоцијативном речнику. Корисник треба само да се оспособи да прочита резултат. Ако, на пример, треба одредити примарно значење лексеме, довољно је погледати реакције испитаника. Највише асоцијација биће у вези с оним значењем које испитаници доживљавају као основно. На пример, ако желимо да утврдимо да ли је примарно значење придева *љути* оно које је у вези са укусом или оно које означава емоцију, погледаћемо најфреквентније асоцијације испитаника на овај придев. Пошто је најчесталија асоцијација *бесан* (142), а потом следи *јајрика* (88), закључујемо да је значење емоције примарно. Овај податак не можемо пронаћи у другим речницима, јер ће у свим речницима бројем 1 бити обележено значење укуса, јер је, наравно, значење љутње као осећања настало од љутине као укуса. Овај пример нам показује како се у асоцијативним речницима бележе подаци који показују стварно, актуелно стање у језику.

Ако, рецимо, не можемо да утврдимо прави антоним неке лексеме, погледаћемо фреквенцију различитих одговора. На пример, међу асоцијацијама на придев *добар* наилазимо на *лош* и *зао*. Међутим, од 800 одговора, 229 гласи *лош*, а 17 гласи *зао*. Дакле, прави антоним придева *добар*, по оцени говорника српског језика, јесте *лош*.

Слично је и са синонимима. Асоцијације испитаника често су синоними. Зато нам овај речник може послужити и као речник синонима. На стимулус *оџаџбина*, на пример, забележене су следеће синонимске реакције: *домовина, земља, држава, родна љруда, моја земља, завичај, љруда, родни крај*. Реакције су на овом списку распоређене по учесталости. Лако закључујемо да је *домовина*, по оцени говорника српског језика, најприближнији синоним именици *оџаџбина*.

Ако не можемо да одредимо типичну реакцију неке речи (нпр. *љрометљ* ЧЕГА или *љрометљ* ЧИМЕ), погледаћемо у асоцијативном речнику податак о томе која је реакција фреквентнија у спонтаној употреби. Ако нас занима да ли у томе има колебања, такође ћемо сазнати из речника.

Ако нас интересују типични синтагматски спојеви (уз које речи се нека реч најчешће употребљава), одговор ћемо пронаћи у Асоцијативном речнику. Овај податак може бити значајан не само за наставу српског језика у нашим школама, већ и за учење српског језика као страног.

Асоцијативни речник може бити важно помоћно средство у истраживањима српског језика. У настави се може искористити тако што се на основу једног асоцијативног поља могу саставити бројна језичка вежбања. Оно што је ту посебно значајно за испитивања и за израду вежбања јесте анализа граматичких и семантичких појава око којих се говорници колебају у спонтаној употреби, нарочито ако је само једна употреба прописана нормом.

Важнији речници српског језика

Речник САНУ: *Речник срљскохрвајској књижевној и народној језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

Речник МС: *Речник срљскохрвајској књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Речник ЈАЗУ: *Рјечник хрвајској или срљској језика*, Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности, 1880–1976.

Фреквенцијски речници срљској језика

Васић 1996: Смиљка Васић, *Полазне основе новије срљске љрозе*, књ. 1, *Речник четљри јеванђелиста*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Васић 1998: Смиљка Васић, *Полазне основе новије срљске љрозе*, књ. 2, *Фреквенцијски речник Хазарској речника* Милорада Павића, Београд: Институт за педагошка истраживања, Завод за удџбенике и наставна средства.

Васић 2000: Смиљка Васић, *Полазне основе новије срљске љрозе*, књ. 3, *Фреквенцијски речник романа Бездно* Светлане Велмар-Јанковић, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Кнафлич 1990: Владислава Кнафлич, *Фреквенцијски речник будућих учиљела*, Београд: Институт за педагошка истраживања, Просвета.

Костић, Ђ. 1999: Ђорђе Костић, *Фреквенцијски речник савременој срљској језика*, том I-VII, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду.

Лукић 1983: Вера Лукић, *Дечји фреквенцијски речник*, II допуњено издање, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Речник синонима

Лалевић 2004: Миодраг Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватској језика*, фототипско издање Лексикографског завода и Свезнања, прво издање Београд, 1974, Бор: ДШИП Бакар.

Деривациони речници

Николић 2000: Мирослав Николић, *Обраћни речник српскоја језика*, Београд: Матица српска, Српска академија наука и уметности, Палчић (извршни издавач).

СДР 2003: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 1: човек – делови тела, редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет.

Асоцијативни речник

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскоја језика*, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист.

Етимолошки речници

Скок 1971–1974: Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватскоја или српскоја језика*, Загреб: Хрватска академија знаности и умјетности.

Бјелетић и др. 1998: Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Павле Ивић, Александар Лома, Биљана Сикимић, Снежана Петровић, *Оледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с. књ. 15, Београд: Етимолошки одсек Института за српски језик.

Речници нових речи

Васић и др. 2001: Вера Васић, Твртко Прћић, Гордана Најгебауер, *Di you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Нови Сад: Змај.

Вујаклија 1991⁶: Милан Вујаклија, *Лексикон стираних речи и израза*, Београд: Просвета.

Клајн 1992: Иван Клајн, *Речник нових речи*, Нови Сад: Матица српска,

Оташевић 2004: Ђорђе Оташевић, *Велики речник нових и незабележених речи I*, Београд: Алма.

Ђирилов 1991: Јован Ђирилов, *Нови речник нових речи. Речи, изрази и значења преузети из других језика или настали у српскохрватском језику после Другој светској ратној*, Београд: Бата.

4. ЉИЉАНА ПЕТРОВАЧКИ, ГОРДАНА ШТАСНИ: ТРИ МОГУЋА МЕТОДИЧКА ПРИСТУПА РОМАНУ „МАЛИ ПРИНЦ“ АНТОАНА ДЕ СЕНТ ЕГЗИПЕРИЈА⁷⁵

О значају књиге *Мали ѝринц* можемо много говорити и сви ће се сложити у томе да „једноставан, поетичан и изузетно популаран *Мали ѝринц* припада најлепшим делима светске дечје књижевности.“⁷⁶ Исто тако знамо да *Малој ѝринца* веома радо читају и одрасли иако у њему не налазе исто што и деца. Можда је баш зато писац написао овакву посвету имајући у виду разлику између деце и одраслих.

Иако се у основној школи не планира биографско и библиографско проучавање писца, бајколика биографија Сент Егзиперија залужује то. У кратким цртама упознаћемо ученике са битним појединостима из пишчевог живота.

„Леону Верту,

Молим децу да ми опросте што сам ову књигу посветио одраслој особи...“

Сасвим необична посвета која нам, чини ми се, много говори о великом, исто тако необичном човеку, Антоану де Сент Егзиперију. Рођен у Француској у Лиону 1900. године, у четвртој години остао је без оца те је сву своју љубав усмерио ка мајци. Будући да је био племићког порекла, детињство је провео по замковима, где је могао да се препусти сањарењу уживајући у посматрању звезданог неба и старог парка.

Школовао се по колеџима у Француској и Швајцарској. Припремао се за поморску академију, али у томе није успео. У војсци се оспособљава за војног и цивилног пилота, а 1926. ступа у Ваздухопловну компанију Латекер. Своја летачка искуства преноси у романе *Земља људи* и *Ноћни лејџ*.

Када је избио Други светски рат, мобилисан је као инструктор младих пилота. Међутим, Егзиперију то није довољно, он ступа у групу 2/33, чувену по извршавању најтежих задатака. Погинуо је или, тачније речено, мистериозно нестао, 31. јула 1944. Остаци његовог авиона никада нису пронађени, као ни његово тело.

Након упознавања ученика са писцем и критичким оценама романа *Мали ѝринц*, који треба да мотивишу ученике за тумачење дела, креирана су три могућа приступа анализи *Малој ѝринца*, који се ради као домаћа лектира у седмом разреду основне школе. О циљевима и задацима не бисмо говорили уз сваки приступ посебно, него бисмо их, будући да се углавном преклапају, поставили заједно.

Образовни задаци: Желимо да се ученици упознају са животом и делом Антоана де Сент Егзиперија. Трудићемо се да уоче типологију карактера, неке разлике између деце и одраслих особа. Наводићемо ученике да повежу дело са осталим делима која су читали и заинтересовати их да прочитају нека друга дела, као што су: *Галеб Цонајшан Ливинџион*, *Гуливерова љубовања*, *Бескрајна ѝрича*. Покушаћемо да одредимо жанр и говорити о томе да се ни књижевни теоретичари не слажу

⁷⁵ Ови приступи *Малом ѝринцу*, уз детаљније разраде, изведени су приликом практичног рада студената у Основној школи „Жарко Зрењанин“ у Новом Саду код наставнице Зорице Кнежевић уз сарадњу професорке Методике наставе српског језика и књижевности Љиљане Петровачки. Објављено у: Љиљана Петровачки, Гордана Штасни, *Методичке апликације*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2008, стр. 238–250.

⁷⁶ Књижевна педагогија *Малој ѝринца* Антоана де Сент Егзиперија, Валерија Милошевић, стр. 12.

око овог питања, да неки сматрају да је *Мали њринц* бајка, неки бајколики роман, трећи кажу роман за децу или алегоријска прича... Говорићемо о слојевитости дела и симболици.

Васпитни задаци: Развијати код деце осећај за основне моралне вредности, за љубав, пријатељство. „Очи су слепе. Треба тражити срцем.“ Значи, говорићемо о истини и трагању за њом, о одговорности за оно што 'припитомимо'. Свако дете треба да сачува у себи део детета и онда кад буде одрасла особа. Подстаћи ћемо ђаке да размишљају о манама одраслих особа, али и о врлинама, о другој деци. Свако дете има право да машта.

Функционални задаци: Путем разговора на часу ученици ће откривати постоји ли *Мали њринц* у свакоме од нас. Актуализацијом ћемо покушати да отклонимо страх од детињастог у себи, страх од маштања. Упутићемо ученике на коришћење речника симбола и речника непознатих речи. Развијаћемо аналитичко и синтетичко понашање ученика. Ученици ће самостално процењивати дело и своја размишљања о књизи, као и своје утиске, изложиће у виду писмених задатака.

I приступ

Комбинујући театролошки и литерарни приступ тексту анализираћемо *Малој њринца*.

„Очи су слепе. Треба тражити срцем.“

Ко изговара ове мисли? Покушајмо да откријемо ову тајну. Радни задатак ученика јесте да погледају представу која има исти назив као и дело на основу ког је настала. Још један задатак добијају – да откривају разлике између деце и одраслих док читају књигу *Мали њринц*. Након одгледане позоришне представе приступамо разговору о прочитаној књизи и позоришној представи.

Пошито се њишчеви цршежи у књизи сами њо себи намећу, издвојили смо неколико и њокушали да фабулу урадимо њомоћу ових слика.

На првој слици видимо малог принца како чисти вулкане. Шта још примећујемо на овој планети? Шта су баобаби? Зашто их мали принц не воли? Када дођемо до тога да су баобаби коров, онда ћемо од ученика тражити да одреде пренесено значење корова – шта све може бити коров у људском животу? Ту ћемо добити одговоре: зло, мржња, болести, ратови, завист, љубомора, болести зависности и сигурно још доста тога. На планети је и једна ружа. Како је расла? Шта представља ружа? Како је приказана у представи коју сте гледали? Зашто мали принц напушта своју ружу? Одговори ће бити везани за текст и повезани са представом. Ружа представља лепоту и љубав.⁷⁷

Сада ћемо кроз слике открити куда је све путовао мали принц.

Где среће краља? Како се краљ понаша? Шта су људи за краља? Какав костим краљ има у представи?

„Сви људи су за њих поданици.“ (стр. 60)

Да ли се понекад сви понашамо као краљеви? Шта сви краљеви воле? Да ли се краљ у представи понаша онако како сте замишљали док сте читали књигу? Шта ви мислите о томе какве карактере представља краљ? (Очекујемо да ће ученици одговорити да је краљ тип диктатора, апсолутног владара, некога ко жели да има сву власт и моћ.)

⁷⁷ Ученицима се није допала представа јер је мали принц, по њиховом мишљењу, представљен као размажено дете, али им се ружа веома свидела јер су осетили њену лепоту и значење љубави. Гледали смо представу „Мали принц“ у извођењу Позоришта младих у Новом Саду, сезона 2002/2003. Представу је режирао Ферид Карајица.

Трећа слика – уображенко:

Шта овај човек тражи од малог принца? Како га мали принц види? („Уображени људи чују само похвале.“ „Диви ми се.“ [стр. 69]; мали принц размишља о томе како се одрасли људи чудно понашају.)

На следећој планети среће пијаницу. Зашто тај човек пије? Како треба решавати проблеме на које наилазимо? (Пијанац пије да заборави да се стиди што пије. Бежањем од истине ниједан проблем се не може решити.) Да ли је пијанац, можда, краљ који је схватио да су баобаби превише нарасли?

Чиме се бави послован човек? Кога он представља? Шта мали принц мисли о његовом послу? (Уочавамо разлику између деце и одраслих. Мали принц сматра да је посао пословног човека забаван, али неозбиљан јер никоме не користи. Све је унапред избројано.)

Кога видимо на следећој слици? Зашто се фењерџија једини допао малом принцу? Објасните игру светлости и таме у овој епизоди. (Очекујемо да се уочи да фењерџија покушава да се избори са тамом, предстојећим злом, али да се оно све више примиче и све чешће треба палити фењер.)

На следећој слици се појављује географ. Шта он ради? Какав је његов костим у представи? (Чека извештаје и бележи само оно што је непролазно. Он је веома сујетан. Његов костим је направљен од географских карата.)

На свакој планети живи по један човек. Зашто? Да ли су људи усамљени? Објасните свој одговор. (На шест планета мали принц је упознао шест карактера. Ако људи живе сами, да ли то значи да су усамљени? Одговори ће, свакако, бити различити.)

Седма планета је Земља. Наћи ћете у тексту реченицу о томе каква је Земља. Зашто нема људи? („Сва је сува, сва шиљаста и сва слана. А људима недостаје машта. Понављају оно што им се каже...“ [стр. 101])

Са ким се сусреће на Земљи мали принц? (са змијом, цветом, вртом ружа, ехом, скретничарем, трговцем)

Коју способност имају животиње и биљке? (Ученици примећују да сви у делу имају способност да говоре.) У којим књижевним врстама наилазимо на исту појаву? (У бајкама и баснама)

Наредна слика приказује лисицу. Овде се открива једна од кључних речи Егзиперијевог дела – ПРИПИТОМИТИ. Наведите синониме за овај глагол. (Овде значи завоleti [неког], спријатељити се [с неким]. Сада долазимо до тајне са почетка овог текста: Човек само срцем добро види. Лисица упућује малог принца на одговорност према ономе што припитомимо. Кога мали принц среће на крају пута? Колико су се дана дружили пилот и мали принц? Опишите то дружење. Како је нестао мали принц? Да ли је заувек отишао? (Изненада се појављује код пилота који поправља квар на авиону. Једина особа која је икада разумела пилота је мали принц, који тражи да добије овцу, који препознаје змијског цара итд. Ученици ће различито тумачити одлазак малог принца, што се види и по њиховим самосталним радовима. У позоришној представи одлазак малог принца приказан је тако да је изазвао тугу у ђацима.)

II час

Шта на сликама са почетка књиге виде мали принц и пилот? Шта одрасли? (Змијског цара који је прогутао слона, одрасли виде шешир). Шта нам ово наговештава? Прочитајте поново посвету и размислите о њој. (Овде започињемо разговор о разликама између одраслих и деце. Очекујемо да је сваки ученик забележио бар по неку разлику у своју свеску.)

Дете ⁷⁸	Одрасла особа
О озбиљним стварима мисле друкчије него одрасле особе.	Никад ништа не могу да схвате.
Никад не одустају од питања које једном поставе.	Њима све треба увек да се објашњава.
Само деца зуре кроз прозор (док путују).	Спавају или зевају (док путују).
Само деца знају шта желе.	Не знају шта траже.
Довољно им је мало сунца.	Немају времена да упознају било шта.
Деца треба да буду попустљива према одраслим особама.	Више немају пријатеља.
Деца треба да праштају одраслима.	Сматрају себе јако важним.
	Све одрасле особе су биле деца, али се мало њих тога сећа.

Откривамо да су реченице о малом принцу реченице о деци. Он је усамљен, тужан, на крају уплашен, па ипак одлучан да учини оно што је наумио. Једина особа која разуме малог принца јесте пилот. Зашто?

Кога представљају скретничар и трговац? Једног човека или цело човечанство? Објасните своје одговоре.

Урадићемо симболику животиња, биљака и бројева.⁷⁹

Како бисте ви назвали ово дело? Којој књижевној врсти припада? (Критичари се не слажу међу собом, неки кажу да је бајка, неки бајколики роман, трећи кажу да је роман за децу итд.)

Домаћи задатак:

Напиши састав на једну од ових тема:

ДА ЛИ ЈЕ ОВЦА ПОЈЕЛА РУЖУ?

ГДЕ ЈЕ НЕСТАО МАЛИ ПРИНЦ?

Прилажемо одломак из ученичког задатка:

Да ли је овца појела ружу?

Одрасле особе су усамљене и међу људима. У дубини душе, нису сачувале мрвицу детињства...

Ветар је мрсио златну принчеву косу. Овца је гледала ружу дивећи јој се. И таман да је поједе, кад са друге планете долети црни бумбар. Неко време се врзмао око овце размишљајући да ли да је уједе. Овца се уплаши и помери корак уназад. Ружа замахне својим листићима и отера бумбара. Овца схвативши да ју је пријатељ избавио из невоље, помази ружу. Они су живели дуго и срећно.

⁷⁸ Разлике између одраслих и деце можемо представити на графофолији и понудити ученицима након анализе да упореде са својим одговорима.

⁷⁹ Уз последњи приступ даћемо симболично значење оних животиња, биљака и бројева који се помињу у књизи да бисмо избегли понављање.

II приступ

Радни задаци:

Фотокопирани реченице издвојене из дела дају се сваком ученику посебно, пре читања, са намером да изазову асоцијације или емоције које ће сваки ученик изразити ликовно или литерарно. Након овога треба да се прочита цело дело. Циљ оваквог приступа је да се види како се дело транспонује ван свога оквира.

На првом часу ученици ће донети своје радове који ће бити мотивација за интерпретацију књиге *Мали њринци*. У току даљег рада сазнаћемо да у Београду постоји Клуб обожаваалаца *Малој њринца*, да је ова књига проглашена за књигу миленијума. Покушаћемо да одредимо жанровску припадност дела. Које је дело посвећено? (Уочиће специфичност посвете и дискутовати о томе.)

Како је организована радња овог дела? (Очекујемо да ученици уоче да је путем архаичне форме путовања организована радња). Да ли знате још неко дело које у основи има путовање? (Гуливерова путовања, Бескрајна прича)

На другом часу ће се помоћу илустрација из књиге урадити типологија карактера.⁸⁰ Да би се ученицима илустровало како је тип само површински слој, ученици добијају бомбоне у шареним, различитим папирићима које су унутра све исте. Затим ћемо говорити о сусретима на Земљи. Са ким све разговара мали принц? На коју нашу народну бајку по томе личи? (На *Немушћии језик*.)

Покушајте да одредите простор и време дешавања у овој причи. (Прича се дешава на планети малог принца, на осталим планетама које обилази мали принц, на Земљи. Што се тиче времена, обухвата веома дуг временски период. Говори нам о пилоту када је био дечак и имао само шест година, па се завршава шест година после одласка малог принца.)

Учите три битна односа. (Мали принц – ружа; мали принц – лисица; мали принц – пилот.) Објасните зашто су ови односи значајни за разумевање дела. (Сви ови сусрети носе поруке везане за пријатељство, љубав, за оданост и јединственост онога што је наше, што волимо и негујемо...)

Битан део дела односи се на критику одраслих. Које њихове мане писац наводи? Зашто је писац на страни деце?⁸¹

И овде је неопходно одгонетнути симболику животиња и бројева. Након тога могу се споменути књижевне паралеле (*Галел Цонајџан Ливинџион, Алхемичар, Бескрајна њрича*.)

Шта можемо закључити на крају? Можете својим речима истаћи поруке дела, а такође можете цитирати писца. („Очи су слепе. Треба тражити срцем. Заувек си одговоран за оно што си припитомио...“)

⁸⁰ Типологија ће се урадити слично као у претходном моделу па је стога не наводимо.

⁸¹ На сличан начин као у претходном примеру може се продискутовати о критици одраслих и о питању зашто је писац на страни деце. Ученици могу у свеску током читања бележити значајне мисли о томе какви су одрасли и тражити реченице о деци.

Домаћи задатак:

Писмо г. Егзиперију

Прилажемо одломак из ученичког састава:

Драги Антоане,

Дуго сам чекао у нашој пустињи све у нади да ћеш се појавити. Сваке године на исти дан враћао сам се на место на ком смо се срели, али ти као да си заборавио да барем некад свратиш. Знаш, ваше змије су отровне само за вас људе јер их се ви бојите. Нисам ја пао због њеног уједа. Она жута муња што ми је бљеснула крај ноге био је зрак са моје планете који ме је понео кући, мојој ружи. Кад сам се вратио, била је толико тужна и латице су почеле да јој опадају. Као што сам ти рекао, никако нисам смео да побегнем и оставим је саму са њена четири бедна трна. Она ме је припитомила и био сам одговоран за њу. Волео сам је, а оставио је да пати без мене и да буде сама. Како ми је змија рекла, човек је усамљен међу људима, а како не би била једна ружа на овако малој планети као што је ова моја. Нисам смео да је заборавим, јер тужно је заборавити пријатеља...

III приступ

Покушаћемо да *Малої ѝринца* интерпретирамо путем рада на тексту. Зато је неопходно да сваки ученик има књигу на часу. Радни задаци које дајемо ученицима пре читања текста односе се на путовање малог принца, тражимо од ученика да уочимо које су речи кључне, који бројеви се понављају и, на крају, ако желе, могу нацртати малог принца онако како га замишљају на основу прочитане књиге.

У фази мотивације присетићемо се песме *Плава звезда* Мирослава Антића и показати предео који је Антић нацртао уз ту песму. Ученици уочавају и мотив звезде.

Мали принц је дошао издалека и отишао незнано куд. Да ли у свакоме од нас живи мали принц? Или бар делић њега? (Ово је више реторичко питање које треба да покрене мисаоне процесе у сваком ученику.)

Одакле је дошао мали принц? Кога је тамо оставио? Зашто? (Ученици ће на ова питања лако одговорити и при том се могу служити књигом и потврђивати своје одговоре на тексту.) Мали принц путује од планете до планете. Кога све сусреће на свом путовању? Из сваког сусрета издвојте по једну реченицу коју сматрате значајном за тај сусрет и тај карактер. Објасните зашто сте баш њу изабрали.⁸²

краљ	Краљ је пуно држао до тога да његов углед буде поштован.
убраженко	Уображени људи чују само похвале.
пијаница	Да заборавим да се стидим што пијем.
послован човек	Поседујем их. Ја сам озбиљан! Немам времена за сањарење.
фењерџија	Можда зато што се бави нечим другим, а не самим собом.
географ	Оне (географије) никада не застаревају. Ми пишемо о стварима које су вечне.
Земља	

⁸² Ови сусрети и издвојене мисли могу се приказати на фолији. Сваки сусрет прати илустрација из књиге.

Седма планета је Земља. Где мали принц одлази? Зашто у Африку? Шта симболише пустиња? Шта је самоћа? (Стиже у пустињу која симболише усамљеност. Мали принц је окренут себи и спознаји себе као и пилот.)

Са ким се све сусреће мали принц на Земљи?

Змија у песку	Човек је усамљен и међу људима. Онај кога ја додирнем, враћа се земљи од које је и настао. Али ти си чист и долазиш са једне звезде.
Цвет	(Људи) Немају корења, а то им много смета.
Одјек	Ја сам сам... Ја сам сам...
Врт ружа	Човек никада није задовољан тамо где је. Само деца знају шта траже.
Лисица Кључне речи Егзиперијевог дела: Припитомљавање = стварање веза време љубав суштина – одговорност	Људи немају времена да било шта упознају. Суштина је невидљива очима. Ти си одговоран за оно што си створио.
Скретничар	Човек никада није задовољан тамо где је. Само деца знају шта траже.
Трговац	Човек уштеди 53 минута недељно...

И овде ћемо уз сваки сусрет издвојити по једну значајну мисао и убележити је у табелу.

Имали смо два растанка – растанак малог принца са ружом и растанак са лисицом. Опиши их. Представи однос малог принца и пилота. Шта им је заједничко? (Сваки ученик ради самостално, а своје одговоре може упоредити са понуђеним одговорима на фолији.)

<i>мали принц</i>	<i>пилот</i>
-------------------	--------------

ЗАЈЕДНИЧКО

цртежи
змијски цар
баобаби
заласци сунца
разумевање
туга
потрага за пријатељем

Ког дана је поправљен квар на авиону? Када мали принц одлази? (Осмог дана.)

На растанку мали принц плаче. Пронађи у тексту чега га је страх. Напиши своју мисао изазвану тим делом текста.

Колико дана је прошло од сусрета пилота са малим принцом? На ком месту се јавља овај број? (Осам дана поново.)

Уочи симболе и испиши све бројеве који се понављају. Покушаћемо да одгонетнемо њихово значење.

СИМБОЛИ

ружа – љубав, препород

јабука – средство спознаје

змија – загонетна, тајновита; санскритска реч *йага* значи слон и змија

лисица – лукавост, мудрост, помагач

овца – благост, чистоћа, покорност

бројеви

1 – усправан човек

једна година

3 – 3 растанка, 3 вулкана, 3 односа

симбол божанског - спој неба и земље

6 – 6 година, 6 карактера

број равнотеже и хармоније

означава љубав, здравље, лепоту, срећу

7 – 7 планета

означава веру, наду, милосрђе, опрез, умереност,

праведност, снагу

магијски број

8 – осмог дана отклоњен квар

број космичке равнотеже

означава промену облика

Домаћи задатак:

Напишите састав у ком ћете покушати да дате одговоре на питања: Где је нестао мали принц? Да ли је тужан или срећан?

(одломак из ученичког рада)

... Био је једноставан. Када је био тужан, гледао је заласке сунца... Надам се да мали принц више није тужан, да гледа звезде и смеје се. Сувише му је било тешко, хтео је да оде из своје „напуштене љуштуре“. Многи кажу да је наставио путовање по планетама, да тражи пријатеља... Мислим да је отишао на своју планету и да чисти своје вулкани. Питам се шта је било са овцом и са ружом. Да ли је овца појела ружу? Онда се сетим да он свако вече ставља своју ружу под стаклено звоно, да пази на овцу.

Прошло је шест година откако је нестао мали принц. Свако вече гледам у звездано небо и питам се да ли је срећан на својој планети...

То је велика тајна коју одрасли не разумеју.

*

На крају било ког од ова три приступа може се спровести анкета међу ученицима која би нам показала како су ђаци прихватили ово дело које неки сматрају бајком, неки романом за децу, неки религиозном параболом, али се сви слажу у једном – ово је врхунско дело.

Можемо приметити да сва три приступа имају нешто заједничко: представљање карактера помоћу илустрација (што се већ самим делом намеће) и тумачење симбола (што се, такође, не може изоставити). Први приступ повремено пореди дело са одгледаном представом, други дело посматра као инспирацију и упућивање на слична књижевна дела, а трећи приступ је конкретан рад на тексту.

Што се тиче наставних метода, користили смо мање монолошке методе, у кратким секвенцама, највише дијалогске методе, различите врсте дијалога са ученицима, као и текст методу и методу показивања.

Облике рада сваки наставник може бирати и према сопственим афинитетима или, још боље, на основу могућности ученика. Да ли ће неке сегменте урадити у облику групног рада или фронталног, одредиће свакако специфични услови у сваком одељењу. Неки делови часа намећу, као што смо видели, и индивидуални рад ученика.

Сваки овај приступ се показао као успешан јер је прилагођен различитим одељењима.

Домаћи задаци и анкета су то потврдили.

У прилогу показујемо како изгледа анкетни листић.

АНКЕТНИ ЛИСТ

Јеси ли усамљен?

Шта је астероид?

Да ли си некад напустио неког?

Да ли се стидиш?

Када би недељно уштедео 53 минута, шта би урадио?

Да ли је ова планета добра за живот?

Опиши са три речи свог пријатеља.

Шта је по теби лепа кућа?

Да ли је једнак број суза и осмеха у твом животу?

Имаш ли своју звезду?

Имаш ли своје баобабе?

Литература

- Антоан де Сент Егзипери (1988). *Мали принц*. Београд / Нови Сад: Антуријум-Простор.
- Вукмировић, Мирјана (1981), *Антоан де Сент Егзипери између митова и бајке*, поговор у Антоан де Сент Егзипери, *Мали принц*, Београд: Народна књига / БИГЗ, 113–130.
- Милошевић, Валерија (2001). *Књижевна идеологија Малој принца Антоана де Сент Егзиперија*. Детињство. 3–4. Змајеве дечје игре. Нови Сад

5. СВЕТЛАНА МИЛОВАНОВИЋ: ОБРАДА ПЕСМЕ „ВЕТАР“ ИВАНА В. ЛАЛИЋА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ⁸³

Наставни циљеви

Пружити ученицима најосновније податке о песнику Ивану В. Лалићу и упознати их са песмом *Ветар*. Истраживати уметничке чиниоце у поетском тексту и открити побуде за естетско доживљавање. Проучавати мотиве, њихове односе и симболичка значења. Указати на стилске поступке обликовања поетског света.

Тумачењем ове песме развијати код ученика убеђење да се само поезија и оно што је са њом повезано опире пролазности и нестајању. У песми се обнавља свет онога што време неумитно разграђује. *Ветар* потврђује да човек целог живота осећа потребу да се у мислима враћа детињству и у њему тражи нешто од самог себе.

Неговати љубав према поезији и стваралачки однос према уметничком тексту. Стварати код ученика навику да поетско дело тумаче у свеукупности његових уметничких чинилаца. Подстицати стваралачко мишљење и жељу за афирмисањем на истраживачком послу. Изграђивати смисао за исказивање сопственог доживљаја у песми.

Припремни задаци

1. – Спремите се да казујете своје утиске о песми *Ветар*. – Образложите песникова осећања и мисли. – Шта је приказано у песми? – Како песник види своје детињство? – Утврдите, а затим образложите однос између мотива ноћи, борова и ветра, с једне стране и мотива мајке, куће и свеће, с друге стране. – Докажите да су у песми конкретни мотиви у служби побуђивања и развијања апстрактних мотива. – На која размишљања нас ветар може подстаћи? – Спремите се да образложите симболичну вредност ветра.
2. – Обратите пажњу на глаголска времена у песми. – Шта се постиже њиховом сталном сменом? – Пронађите у песми све облике заменица и глагола који упућују на друго лице једине. – Које се то песник обраћа? – У којим стиховима уочавамо облик првог лица? – Размислите о односу песничког *ја* и *ми*.
3. – Коментаришите топлину мајке. – Укажите на њену заштитничку улогу. – Објасните скровитост куће. – Који стихови делују као засебна песма? – Размислите о поетској функцији тог дистиха. – Откривајте поруке песме.

⁸³ Видети у: *Школски час српској језика и књижевности*, бр. 5, Београд, 2006, стр. 87–92.

Уводни део часа

У уводном делу часа наставник у најкраћем саопштава податке о песнику и врши локализовање поетског текста *Вейшар*.

Иван В. Лалић (1931–1996) један је од најцењенијих савремених српских песника у европском културном видокругу. Песме је почео да објављује 1951. и убрзо постао уважен, разноврстан и плодан стваралац. Осим низом песничких књига, Лалић је српску културу обогатио преводима поезије бројних истакнутих европских и светских песника.

Из првих пет објављених књига (*Бивши дечак*, *Вейшовићо њролеће*, *Велика враћа мора*⁸⁴, *Мелиса*, *Арјонаући и грује њесме*), Иван В. Лалић је 1961. одабрао по врло строгом критеријуму одређене песме и тако саставио нову, целовиту књигу коју је сматрао својом првом правом књигом. За то дело, *Време, вајре, вригови*, добио је поменуте године Змајеву награду. Из песничке збирке *Време, вајре, вригови*, прочитаћемо песму *Вейшар* у којој је Лалић заокупљен својим детињством.

Затим можемо испричати како је песникова мајка Љубица, опевана у многим стиховима, испунила први петнаестогодишњи период уметничког живота. Иако је умрла у својој 35. години од туберкулозе, обележила је, емотивно уобличила и усмерила остатак његовог живота. Прочитаћемо одломак из једног Лалићевог записа о мајци који је прикладан за најаву песме *Вейшар*.

*Љећа смо њре раћа њроводили на Дивчибарама, у нашој белој и зеленој кући „од које остиа њемељ и зелена рђа корова“. Дивчибаре су миѡски њејзаж мој деѡињсѡва; онај храм ѡајансѡва из Бодлерове ѡесме **Везе**, у којој је мајка била ѡрвосешѡеница. И данас ме фанѡомски ѡроѡни звук веѡра у великим (а давно ѡосеченим) боровима око куће, ѡраћен звуком луѡања зелених дрвених каѡака. Ти звуци се везују за слике мајке која се ѡење уз сѡеѡенице на сѡраѡи и ѡажљиво заклања ѡламен свеће својом малом руком (која је на клавиру једва моѡла да захвати окѡаву). Тај зашѡиѡнички ѡокреѡи уѡиснуѡи ми је у сећање као нека врсѡа зашѡиѡничкоѡ знака ѡеноѡ ѡосѡѡјања. Мајчина ме је брижна зашѡиѡѡа омаѡала као аѡмосфера, као ваздух; удисао сам је заједно са ваздухом, несвесно.*

Након наставничког изражајног читања песме ученици је пажљиво читају, у себи, бар још једном. Следи интерпретација песме.

Главни део часа

– Која осећања је ѡбудила у вама ѡесма **Вейшар**? – Казујѡе ѡѡо више својих уѡисака. – Објасниѡе одакле ѡѡѡичу ѡаква расѡоложења. – Куда вам је мисли ѡесма ѡовела? – Преѡзнајѡе ли у ѡесми нешѡо од личноѡ искусѡва?

Очекујемо да ће песма побудити пријатна осећања и снажне утиске јер је тема детињства, иначе врло заступљена у Лалићевом песничком стварању, блиска и препознатљива ученицима. Много тога истакнутог у песми актуелно је и за читаоца, чији поглед на детињство још нема потребну дистанцу. Присуство мајке, ѡена нежност и заштитничка улога, затим топлина и сигурност дома које побеђују сваки страх, остављају утисак на читаоца. Из те доживљајне сфере вероватно ће потећи многи примери.

⁸⁴ И. В. Лалић, *Мајка бившеѡ дечака*, Књижевност 5–6, 1997, стр. 877.

– У које околности вас је њесма њренела? – Штѡа је њокренуло њесникова осећања и усјомене? – Како нас је њесник увео у свој њоејски свеј? – Објасниѡе улоју коју у ѡоме има моѡив вејра?

У песми *Вејар* Лалић је окренут прошлости, детињству. Ослушкује поруке из далека, из доба које је трајно сачувано у његовом памћењу. Шум ветра је покренуо успомене на једну ветровиту ноћ из детињства.

Када се песник у почетним стиховима огласи питањем *Сећаш ли се вејра*, пажња читаоца се напреже и спонтано, готово несвесно се улази у свет песниковог, али и властитог детињства. Већ при првим стиховима је наговештено да је ветар у песми оличење памћења. Он живи у сликама прошлости, његов дах се осећа у садашњости, њега ће бити и кад много чега другог не буде. На крају песме два пута поновљено *као и вејар*, не само да подешава наш слух за ослушкивање гласова ветра, него ствара илузију његовог непрекидног трајања.

– Обратиѡиѡе ѡажњу на лирски субјектѡи. – Којим ѡвором се исказује? – Поѡкрејиѡиѡе ѡо ѡриимерима. – Штѡа се ѡаквим казивањем ѡосѡије? – У којим сѡиховима уочаватиѡе облике ѡрвој лица? – Какав је однос између *ѡи* и *ја* у ѡесми? – Коменѡариѡиѡиѡе ефекаѡи који је изазвало удвајање лирској субјектѡи. – На ѡриимеру ѡоказатиѡи која су ѡлаѡолска времена засѡуѡљена у ѡесми. – Објасниѡиѡе уѡисак који се осѡварује сѡалном сменом ѡлаѡолских облика.

Облици заменица и глагола (*сећаш ли се, ѡебе, ѡи, ѡивоју, засѡао си, ѡеш се ѡробудиѡиѡи*) упућују на друго лице једине. То подразумева песниково обраћање читаоцу и успостављање непосредног, присног односа са њим. Сам читалац постаје део поетског света; непрестано лови одјеке песникових речи у себи.

У дистиху: *Анђели дајѡи да засѡим, да сѡим / Да ничеѡа злоѡа ја не сним*, друго лице узима облик првог. Песнички субјекат се удваја у *ја* и *ѡи*, па је говор којим се исказује прво и друго лице, заправо монолог. *Ти* подразумева бившег дечака и врло је блиско оном *ја* из садашњости, тако да лако успостављају непосредну комуникацију. Овакво удвајање лирског субјекта допринело је пунијем доживљају песме и нагласило колико је јака жеља и потреба песника да се враћа у доба детињства. Поменуто удвајање истиче да су песникова трагања за изгубљеним временом и наша, неизбежна, општељудска. Иако је за Лалића детињство било доба у коме је зрелост почињала, бивши дечак никад из њега није ишчезао. У песми *Вејар* тај дечак из њега говори тако упечатљиво и уверљиво као да не постоји слој времена између оног некад и сад.

Песниково *ја*, које је окренуто прошлости, толико је закупљено порукама свог индивидуалног памћења да их повремено исказује као непосредну садашњост или блиску будућност. Отуда су у песми заступљени облици перфекта, презента и футура који се истовремено допуњују и сударају, изазивајући у стиху извесну напетост. Њихово смењивање наглашава да има призора у којима се остварује пуноћа људског живота и који се као такви отимају појму времена.

– Издвојѡиѡе све моѡиве у ѡесми. – Доказиѡиѡе да конкретни моѡиви у ѡесми изазивају духовни одјек. – Који су се моѡиви у ѡесми сукобили? – А осећања? – Замислиѡиѡе слику ноћи. – Збој чеѡа су у њој баш борови дубоко урезани у ѡесниково сећање? – Како је доживљен вејар? – Размислиѡиѡе о значењима вејра. – Зашѡо је он ѡавни моѡив у ѡесми?

У сликама из детињства примећујемо бројне појединости, пуно материјалних мотива (ноћ, ветар, месец, мајка, свећа) који подстичу мисао ка духовном подручју. Песник метафорама именује садржаје детињства. Мотиви се међусобно супротстављају, а најизразитији опозити

су ноћ и пламен свеће, ветар и мајка. Преко мотива ноћи, борова и ветра, лирски субјекат изражава онај непознати, нејасни свет од ког је страховао и пред којим се повлачио. Њему, на прагу живота, свет и сам живот се нуде као огромна, тајанствена непознаница оличена у ноћи која долази са бескрајне небеске висине. Ноћ је *иревелика* за дечака. У њој се не сналази јер је она као *одело одраслих*. Мноштво горостасних борова појачава тамнину, спутава вид и снажи немире у дечаку. Својом стаситошћу и гордошћу борови делују узвишено. Од њих се зелени Маљен, и захваљујући њима, наслућује се времешност тог кута недирнуте природе у коме се дечак нашао. Али ноћу, кад се ветар уплете у борове гране, јави се узнемиреност која проструји до *јоркој корена и лилице*. Управо тај духовни немир на кога нису имуни ни кршни планински борови указује на дечаков страх од тамне, тајанствене величине – будућег живота у спољашњем свету, за који још није спреман.

Централни мотив, истакнут у наслову песме, има вишеструку улогу и у овом поетском контексту добија бројна значења. Реч ветар је употребљена осам пута, али и кад изостане, ветар се слуги у позадини слике. Осећа се кад мајка заклања пламен свеће, кад падају шишарке, кад су борови узнемирени...

Ветар је персонификован: рађао се сав зелен у „митском пејзажу“ Лалићевог детињства, у четинарским шумама планине Маљен. Ковитлац овог ветра што носи у себи оштру свежину и непомућену снагу исконске природе, покреће све остале слике. Он је лајтмотив; кохезиона сила што обједињује песникове осећања, снага која се одупире пролазности.

Ноћ у планини остала је урезана у сећање по узнемирености и напрегнутом ишчекивању који ветру придају извесну непредвидивост својственој судбини. Ветар је активирао злу слугу, предосећање потоње самоће и изгубљености. Ноћ је потхранила усамљеничке немире. Али мајчино присуство и свећа осветлили су прибежиште и унели ведрину. Скитнице и борови, тужни усамљеници, остали су иза затворених врата, на ветрометини.

Као природна појава, као нешто трајно, ветар асоцира нестали свет песниковог детињства. Он остварује везу између космичког, односно вечног и земаљског, тј. пролазног. Ветар је заправо ваздух, праелемент; он „твори динамику небеса“, ствара илузију о изједначавању духа и тела. Он шири видике према небу: *И месећ ће да буге / Чисти и ујачан од ветра*.

Ветар је покренуо сећања и успомене, усмерио свест према детињству и мајчиној љубави и актуелизовао протекло време. У даху ветра препознајемо симбол снаге живота и силне моћи божанске тајне.

– Докажиће да је моћив куће веома бојач и синтетичан знак. – Који су још делови куће постојали у његовој доживљајној симболици? – тумачиће симболику затворених кајака и закључаних врата.

Песма Ивана В. Лалића убедљиво показује колико је кућа богат и синтетички знак. Кућа се супротставља отвореном простору и елементима који изазивају многа непријатна осећања. Кућа је заклон за уплашеног и несигурног дечака. Она је, уопште, збир слика које човеку дају основе или илузије стабилности; место окрепљења и сигурности, простор који треба да згусне и брани интимност. Кућа штити дечака од насртљивости ветра и ноћи. Сав спољашњи свет, цео космос, сва искушења остали су иза затворених врата. Она су, забрављена, утврдила заклон, као и затворени капци на прозорима. Та безбедност чини да пријатни постану и ветар *јод ирозором*, шишарке које падају, борови на ветрометини.

– Чије присуство је посебно истакнуто у њеми? – У ком тренутку се мајка јављује? – Шта мајчино присуство значи дечаку? – На који начин је представљена мајка? – Како се уопште уносе у њу љубав и скровитост куће? – Окарактеризишите однос мајке и сина. – Пројумачишите симболичка значења пламена свеће у мајчиним рукама.

Присуство мајке посебно је наглашено. Открива се у моменту кад је дечак узнемирен и дезоријентисан у дубокој ноћи. Она је спасилац и бранилац. Њена заштитничка улога се испољава у низу радњи. Мајка закључава врата, затвара капке, носи свећу и *љажљиво* *заклања* *пламен* *руком*. Она предузима све да би заштитнички подешен простор куће функционисао савршено. Својом топлином и нежношћу она оплемењује унутрашњи простор куће. Претвара га у микрокосмос који зрачи љубављу и поверењем. Дечаков кут у свемиру, кућа, испуњен је светлошћу. Пламен свеће чини кућу људском, озареном. И као све што сија, сада и кућа добија моћ да види. Пламен о коме брине мајчина рука, бди и надгледа дом. Пламен и мајка се поистовећују, сажимају се у центар дечаковог света. Попут саме светлости мајка зрачи радосћу, топлином, сигурношћу. Она значи видело, оријентацију, ослонац, чистоту, веру, сам живот. Преко пламена дечаку су омогућени астрални успони. Тренуци миља су тој великој ноћи пружили облик задивљујуће космичке минијатуре.

– У којим стиховима прекознајете њон усипаванке? – Каква осећања из њих зраче? – Објасните важност сна. – Шта призивају анђели? – Како разумете поређење лирске субјекта са ветром? – О чему сведочи дечакова сигурност да ће се *сушта* *пробудити*?

Улазак у сан је веома важан. Зато мајка пољупцем *заичајно* јаву. И тај израз нежности, поверења и љубави уклања и најмањи траг несигурности и nelaгодности. Љубушкајући се на милозвучним таласима успаванке, дечак се пресељава спокојно у сан. У окружењу оног што воли, моћи ће да одоли свему злом. Мајчине најлепше жеље и очекивања utkани су у успаванку, призивају анђеле. Они су оличење суште доброте, љупкости и лепоте. Окрепљујући снови одражавају душевни мир и чистоту дечака. Ни најмање сумње нема у његовом срцу; стога је и сасвим сигуран да ће се сутра пробудити. Радост и извесност живота очитују се у том сутра. Постојаност и неуништивост живота истакнуте су у поређењу са ветром. Као што ће се пробудити ветар, тако ће се пробудити и дечак. Детињство не зна за немогуће, не уочава пролазност и времешност ствари око себе на начин зрелог доба.

Завршни део часа

– Какав значај за њемика имају усипомене из *дејинствива*? – Шта се ошере *пролазности*? – *Откривајте* највиши смисао њеми, њене *оруке*.

Песма *Ветар* је резултат песниковог настојања да одређени животни приказ сагледа у једној општијој перспективи. Лични доживљај и конкретно искуство песника показују да нема неважних појединости кад су у питању сећања и дубоке, искрене емоције. Сваки облик живота је драгоцен баш зато што је непостојан и пролазан. У зрелости човек се природно окреће детињству, тражећи у њему нешто од дела самог себе, од потребне снаге, сопственог постојања...

Певање о детињству је трагање за спонама смисла које морају постојати између времена прошлог и времена садашњег. То је оживљавање несталих облика, ишчитавање порука из света непостојања свету постојећег, ослушкивање оног што је вечно у оном тренутном и пролазном. Само поезија и оно што је са њом повезано брани се од нестајања и смрти. Односи победу над разорним силама времена.

6. МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ: КОМБИНОВАЊЕ НАСТАВНИХ СРЕДСТАВА ПРИЛИКОМ ПРИПРЕМАЊА УЧЕНИКА ЗА ТУМАЧЕЊЕ КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА⁸⁵

Народне епске песме косовске тематике тумаче се у шестом разреду основне школе. Ова чињеница утиче на методичке приступе, начине и облике рада, као и на динамику интерпретације, а у припремању и на низ важних активности, међу којима су избор одговарајућих наставних средстава и услови за њихову примену. Посебности у којима се интерпретација одвија доводе се у везу са узрастом ученика, односно њиховим предзнањем, могућностима и способностима.

Приликом обраде песама косовског тематског круга могуће је остварити корелацију између наставе књижевности и наставе историје, јер ученици шестог разреда проучавају историју средњовековне Србије. У настави историје знања о косовском боју утемељена су на научној интерпретацији одговарајуће историјске грађе. Поетско виђење Косовског боја одступа од историји познатих података о овом догађају. Ученици су, тако, у прилици да сагледају однос историјске и поетске представе о Косовском боју, те да путем доживљајног и рационалног ангажовања упознају важне посебности и карактеристике усменог епског стваралаштва. Да би се ова настојања реализовала, потребно је функционално повезати наставне садржаје. Ако ученици знања о Косовској бици усвоје најпре у настави историје, биће знатно самосталнији током локализовања песама. Сем тога, историјска основа формира целовитију слику о историјским околностима уочи битке, омогућава да се сазнају њени историјски узроци и последице, што доприноси свестранијем доживљавању самог епског догађаја.

Услови за корелацију остварују се током планирања, усаглашавањем редоследа у изучавању наставних садржаја. Због строжег хронолошког приступа програмским садржајима у настави историје, тумачење епских песама о Косовском боју морало би се планирати за завршни период школске године (мај или јун). Ученици се морају посебно упућивати и мотивисати да знања из историје актуелизују и стваралачки доживљавају приликом читања и тумачења епских косовских песама. То ће се реализовати помоћу истраживачких припремних задатака, у фронталном, групном или индивидуалном облику рада, што је условљено конкретним радним околностима и планираном динамиком часа.

Иако корпус песама косовске епике није обиман, наставник ће, ипак, током процене услова рада, могућности и способности ученика и других чинилаца наставе, прецизирати обим тумачења. Сигурно је да ће садржајна, динамична и креативна дугорочна припрема мотивисати већину ученика да прочитају већи број или све песме косовске тематике, али ће резултати тумачења бити бољи уколико се пажња на часовима посвети репрезентативним остварењима. Добро је да се репрезентативне песме свестраније тумаче, а да се остали садржаји из овог епског тематског круга обраде на нивоу приказа, односно осврта. Епске песме којима ће током тумачења бити посвећено највише пажње треба да репрезентују највише естетске и идејне вредности песама косовске тематике.

⁸⁵ Видети у: Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 206–219.

Тематско, мотивско, значењско и естетичко средиште *косовских ђевања* чине *Комади од различијех косовскијех ђјесама*.⁸⁶ У њима се епска слика догађаја, иако мозаично, представља у хронолошком, узрочно-последичном следу. Оштећено временом и забором, ово је релативно јединствено епско сведочанство о косовским дешавањима. Зато се приступ епским делима косовске тематике посредством *Комади од различијех косовскијех ђјесама*, које се могу обрадити на нивоу приказа, чини ваљаним. Преостале песме биће богатије доживљене и интерпретиране уколико се посматрају у односу на хронологију догађаја онако како су они приказани у *Комадима...* Интерпретацијом песама из *Комади...* стварају се повољне рецепцијске околности које ће ученицима омогућити да остале песме, односно значајне вредности у њима, поузданије уочавају и тумаче на стваралачки начин. Такође, ученици ће интерпретацијом песама из *Комади...* истраживачким и припремним задацима, бити на функционалан начин мотивисани да доживљавају и тумаче епске песме, као што су *Цар Лазар и царица Милица*, *Смрт мајке Јујовића*, *Косовка девојка*. Након тумачења песама из *Комади...* на првом часу, песме *Цар Лазар и царица Милица* на другом и *Смрт мајке Јујовића* на трећем часу, четврти час обраде, као час синтезе, може бити реализован комбиновано са часовима говорне културе, када ученици рецитовањем и изражајним интерпретативним читањем илуструју уочене уметничке особености косовске епике. Том приликом, на нивоу осврта, ученици могу тумачити и друге песме које припадају овој тематици.

Избор наставних средстава

Наставна средства чијом ће употребом наставник остварити ваљану припрему ученика за интерпретацију, бирају се након сагледавања услова рада, паралелно са осмишљавањем методичких приступа.

Велики број издања епских песама о Косовском боју на различите начине презентује садржај овог тематског круга народне (усмене) књижевности. Зато је добро ученике упутити на конкретно издање и припремним задацима организовати читање, доживљавање и тумачење. Издање косовских песама наставник бира сагледавањем и упоређивањем садржаја различитих издања и опредељењем за антологију која је квалитетна и погодна за рад.

Упоредићемо два новија издања која презентују садржаје епских песама о Косовској бици. Прва књига објављена је у едицији лектире за шести разред основне школе београдског Завода за уџбенике и наставна средства под називом *Сви оџаше, јосјо, у Косову* (избор и приређивање др Марија Клеут). Другу књигу, *Који оно добар јунак беше*, приредио је Ласло Блашковић, а објавила ју је издавачка кућа ИНГ из Новог Сада.⁸⁷ Блашковићев избор из епских песама о Косовском боју обухвата тринаест глава. При том, *Комади...* су презентовани као засебни делови, сваки са посебним насловом, док се у изворном, Вуковом издању појављују као делови једне епске целине.⁸⁸ Поремећен

⁸⁶ Видети: Пешић, Радмила и Милошевић-Ђорђевић, Нада: *Народна књижевност*, „Вук Караџић“, Београд, 1984, стр. 122–123.

⁸⁷ *Сви оџаше, јосјо, у Косову, народне епске ђјесме о Косовском боју и о ђокосовским временима*, изабрала и приредила др Марија Клеут, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.

Који оно добар јунак беше, избор народних ђјесама косовској циклуса, приредио Ласло Блашковић, ИНГ, Нови Сад, 1997.

⁸⁸ Стефановић Караџић, Вук: *Српске народне ђјесме*, књига друга, *Сабрана дела Вука Караџића*, књига пета, приредила Радмила Пешић, Просвета, Београд, 1988, стр. 229–232.

је и редослед и садржај изворних *Комада... Клејва кнежева* је асимилвала прва два дела *Комада...*, Муратов изазов и кнежеву клетву и штампан је иза песме Косанчићевог ухођења турског табора. Овакав поредак омета целовитији доживљај и интерпретацију изворних текстова. Кнежева клетва се може доживети као непосредна реакција на Муратову претњу, мада су владареву одлуку о позиву на борбу против Турака мотивисали и други фактори (свест о потреби пружања отпора, виђење Србије као заштитнице европског континента, решеност да се брани лична слобода и национална част.) Пауза између мотива претње и мотива позива у бој изостала је, чиме се ускраћује могућност свестранијег припремања за тумачење потоњег садржаја. Садржај Лазаревих речи, доживљених у контексту Косанчићеве акције, ученици могу разумевати и као прост однос узрока и последице. Одлука о поласку у бој значењски је богатија ако се Косанчићев извештај доживи након владареве одлуке, непосредно уочи боја. Тако ће ученици интензивније доживети непоколебљивост и одлучност владара да ступи у битку и поред упозорења на бројчану надмоћ непријатеља. Завршни део *Комада...* у антологији *који оно добар јунак беше* насловљен као *Три добра јунака*, потпуно је издвојен од осталих фрагмената целине којој у Вуковој збирци припада. Објављен је након епске песме *Цар Лазар и царица Милица и Мусић Стефан*, те му се, као засебној целини, умањује значењски смисао. Измештањем редоследа *Комада...* ствара се нови смисаони, односно значењски контекст, што се одражава на прихватање, доживљавање и интерпретирање њиховог садржаја.

Тематску и садржинску посебност епских песама о Косову, ученици ће најбоље доживети уколико садржај упознају у облику који је једнак Вуковом антологијском избору. Управо је такво издање књиге *Сви осташе, јосјо, у Косову*, које у седам одабраних песама верно, у садржајима и редоследу, преноси Вуково редакцијско виђење косовске епике. Уз то, књига је опремљена одговарајућим пропратним материјалом, као што су историјске биографије ликова присутних у песмама, речник мање познатих речи, као и мања методичка апаратура. Такво издање омогућава самосталност ученика приликом припремања за час. Уз косовске, објављене су и песме покосовских времена, што ученицима даје прилику да упознају два тематски блиска садржаја, а приликом припремања за приступ песмама покосовске епике да на наставников подстицај освеже знања о косовској епизи. На посебна својства косовске епике и пропратни материјал антологије *Сви осташе, јосјо, у Косову*, наставник ће упутити ученике кроз припремне и истраживачке задатке и подстаћи их да доступан радни материјал користе у припремањима.

Секундарни извори за тумачење послужиће ученицима да локализују косовску епику, да уочавају и проучавају однос између историјске и митске, легендарне слике о Косовском боју. Услед сложености и обимности рада са секундарним изворима, односно због различитих интересовања ученика, тумачење текстова секундарних извора неће бити у стању да остваре сви ученици. Зато би требало испитати интересовања и могућности ученика за проучавање стручне литературе кратком усменом анкетом, па формирати радне групе и њихов припремни рад са секундарним изворима организовати и координирати засебним наставним листићима са припремним задацима и радним наловима помоћу којих ће се подстицати свестрано тумачење и стваралачка примена стручних секундарних текстова у тумачењу косовске епике. Ученици ће користити и стечена знања из историје о Косовском боју, а садржаји из уџбеника историје, на које се упућују, ће им омогућити да знања освеже, обнове и примене у локализовању.

Шири, детаљнији и студиознији текст о Косовској бици група ученика може пронаћи у хрестоматији *Косовска бишка – мий, лејнда и сиварносй*⁸⁹, на шта ће их подстаћи наставник.

⁸⁹ *Косовска бишка – мий, лејнда и сиварносй*, избор текстова Ратко Пековић, избор илустрација др Никола Кусовац, Литера, Београд, 1989.

Том приликом скренуће им пажњу на текст Радета Михаљчића *Сукоби с Турцима*.⁹⁰ Ученици ће се посебним задацима мотивисати да дубље сагледају историјску интерпретацију догађаја и упореде је с поетском епском визијом. У истом зборнику радова друга група ученика се подстиче на проучавање текста *Око историјској и лејендарној у косовском њредању* Радована Самарџића који се бави историјским виђењем узрока издајства Вука Бранковића у легендама.⁹¹ Ученици ће о овим текстовима усмено реферисати током непосредних припрема чиме ће се створити повољни услови за тумачење односа прототипских и епских садржаја. Текст *Почеци косовске лејенде* објављен је у *Историјској чиианци за шестии разред основне школе*.⁹² То је одломак из познатог историјског извора о Косовском боју, а дело је непознатог преводиоца рукописа византијског историчара Дуке. Аутор превода унео је у изворни текст своја сазнања и запажања о бици, па је овај текст својеврсно сведочанство о историјском догађају које је временски блиско изворном догађају. У преводиочевим запажањима, унетим у основни текст, присутна су виђења битке која су блиска ставовима из епских песама. Тако ће се ученицима омогућити да уочавају и проучавају распрострањеност епских садржаја и њихов утицај на мишљења и свест људи на једном геопоетичком простору.

У припремања и тумачења укључиће се и аудитивна наставна средства. Комплет наставних средстава *Косовска биџика 1389 – историја и лејенда*⁹³ чине две аудио-касете са снимцима интерпретативног читања народних епских песама о Косову (прва касета), односно ауторских песама косовске тематике (друга касета) и шездесет дијапозитива који репродукују ликовна дела (графике, цртеже, слике, фотографије споменика и здања) тематски и мотивски везане за Косовску битку. Аудитивни и визуелни материјал током припремања и тумачења користиће се селективно, а ученици се на његово коришћење подстичу посебним радним и истраживачким задацима. Циљ наставних средстава са посредничком улогом је да мотивацијски утичу на рад ученика, да подстакну и продубе доживљавање литерарних текстова, али и омогуће ученицима да се упознају са стваралачким радом уметника који су у различитим временима били инспирисани косовском тематиком. Косовски бој један је од централних догађаја у историји Србије око кога су формирана снажна национална осећања. Ученици ће уз помоћ наставних средстава са посредничком улогом увидети да је догађај из 1389. године и снажна уметничка инспирација, посебно за писце. Наставна интерпретација косовске епике несумњиво ће мотивисати ученике да прочитају и друге књижевне текстове инспирисане Косовским бојем. Песничка антологија *Жерџивено њоље Косово* ученицима се може препоручити као књига која окупља најзначајније поетске књижевне текстове о Косовском боју.⁹⁴ Детаљније, разрађеније и свестраније приступе садржајима ове књиге ученици могу остварити на часовима додатне наставе. Том приликом уз помоћ наставника могу формирати краћи избор из антологија и представити га осталим ученицима на неком од часова рецитаторске секције, на школској свечаности и слично.

⁹⁰ Исто, стр. 57–66.

⁹¹ Исто, стр. 209–213.

⁹² Михаљчић, Раде, Ђирковић, Сима: *Историјска чиианка за шестии разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника, Београд, Нови Сад, 1992, стр. 93–96. На овом месту приказујемо рад са наведеном литературом за ученике, мада постоје и друга одговарајућа издања из области историје која су намењена ученицима. Описан приступ наставницима треба да послужи као огледни методолошки оквир поступања и методичког планирања који се уз нужна прилагођавања могу остваривати у одговарајућим наставним околностима.

⁹³ Михаљчић, др Раде: *Косовска биџика 1389 – историја и лејенда*, Завод за уџбенике и наставна средства, НИШРО „Дневник“, ООУР Издавачка делатност, Београд, Нови Сад, без године издања.

⁹⁴ *Жерџивено њоље Косово*, поезија (1389–1989), приредио Миомир Вујовић, Рад, Јединство, Београд, Приштина, 1989.

Примена наставних средстава

У дугорочним припремама ученици се помоћу припремних и истраживачких задатака на наставним листићима обавештавају о читању, доживљавању и тумачењу песама о Косовском боју. Том приликом сви ученици добијају наставне листиће истоветног садржаја:

1. Пронађите у библиотеци књигу *Сви осташе, јосио, у Косову* и упознајте се са њеним садржајем. – Пажљиво читајте песме косовске тематике и бележите своја запажања, размишљања и ставове о песмама. – Спремите се да на часу усмено казујете и образложите доживљаје побуђене читањем епских песама о Косовском боју. – Уколико је потребно, користите се речником непознатих речи на крају књиге.

2. Пажљиво читајте, доживљавајте и тумачите епске песме *Комади од различнијех косовскијех њесама, Цар Лазар и царица Милица, Смрт мајке Јујовића*. – Проучавајте тематику, мотиве, теме и догађаје у песмама. – Анализирајте како је у њима описан Косовски бој. – Запажајте шта је у ликовима српских јунака племенито, витешко, родољубиво.

3. Проучите које догађаје приказују *Комади од различнијех косовскијех њесама*. – Објасните чиме је све изазван сукоб Срба и Турака на Косовском пољу. – Запазите каква је била Лазарева реакција на Муратове претње. – Тумачите дубљи смисао речи кнежеве клетве упућених ратницима. – Сагледајте које су околности посебно отежавајуће за српске борце. – Објасните поступке Милоша Обилића, оклеветаног за издају. – Уочите на који начин је приказана бројчана надмоћ Турака. – Какав дубљи смисао српском одзиву на битку дају подаци из извештаја Косанчић Ивана? – Анализирајте како се у песми извештава о току и исходу битке. – Опишите како су се борили Бановић Страхиња, Срђа Злопоглеђа и Бошко Југовић.

4. У којој епској песми је изражено приказана жеља српских бораца да учествују у бици? – Протумачите због чега Бошко Југовић не жели да за време боја остане уз Милицу, своју сестру, иако има Лазарево одобрење. – Од кога царица Милица добија извештај о току и исходу битке? – Запажајте којим се уметничким средствима у извештају гавранова говори о силини сукоба и приказује снага српског отпора. – Издвојте и протумачите стихове којима је слуга Милутин представио трагичан исход битке.

5. Анализирајте како је исход Косовске битке приказан у песми *Смрт мајке Јујовића*. – Објасните зашто је мајчин бол кулминирао када је видеала одсечену Дамјанову руку. – Уочите и протумачите улогу градације и осталих битнијих уметничких средстава којима је остварена ова песма. – Прочитајте и остале песме: *Пројаси царсџива српскоја, Мусић Стефан, Косовка девојка*. – Објасните на који начин ове песме представљају Косовски бој. – Определите се за епску песму која највише привлачи вашу пажњу и припремите се да је укратко прикажете на часу.

6. Уочите шта је заједничко свим песмама косовске епике. – Окарактеришите водеће српске јунаке: цара Лазара, браћу Југовиће, Бановић Страхињу, Мусић Стефана, мајку Југовића и царицу Милицу. – Објасните шта је слично, а шта различито у начину како ови ликови доживљавају битку.

– Које околности су представљене као пресудне за губитак боја? – Запажајте чиме се може објаснити чињеница да епске песме не приказују целовит ток битке, већ само њен трагични исход. – Протумачите свестраније симболику женских ликова у косовском тематском кругу. – Објасните дубље значење мајке Југовића и Косовке девојке. – Издвојте стихове из песама који најнепосредније изражавају идејну окосницу косовске епике и спремите се да их детаљније коментаришете и образложите.

7. О Косовском боју учили сте из историје. – Подсетите се свега што сте том приликом сазнали о овом значајном догађају из прошлости нашег народа и припремите се да прикажете историјско виђење Косовске битке. – Објасните у чему се разликују епско и историјско виђење битке. – Упоредите епске и историјске биографије ликова. – Резултате свог истраживања запишите и спремите се за разговор на часу.

Уочи тумачења наставник формира и посебне групе ученика и свакој од њих задаје посебне припремне задатке који се односе на секундарне изворе за тумачење.

Прва јруна. – У историјској читанци за шести разред пронађи текст *Почеци косовске лејенде* и пажљиво га проучи.⁹⁵ Уочи на који начин је непознати преводилац једне историје из петнаестог века описао Косовску битку на основу својих знања и запажања о овом догађају. – Шта у његовом приповедању препознајеш из епске слике догађаја на Косовом пољу? – Објашњавај узроке због којих су елементи косовске легенде доспели у овај писани историјски извор. – Шта на основу тога можеш да закључиш о ширењу, распрострањености и популарности епских песама о Косовском боју?

Друа јруна. – У библиотеци пронађи књигу *Косовска битка – мит, лејенда и стварност*. – У њој се налази и текст познатог историчара Радета Михаљчића *Сукоби с Турцима* (стр. 57–66). – Проучи садржај текста, а најважније податке забележи у школској свесци. – Припреми се да помоћу бележака усмено реферишеш о следећим питањима: – Како је било стање у Србији уочи битке на Косову пољу? – Шта је довело до ратног сукоба Срба и Турака? – Због чега историјска наука отежано приступа приказивању и тумачењу догађаја који су у вези са Косовском битком? – Какав је садржај историјских извора из времена блиских догађају? – Који догађај у бици је закупио ондашњу светску јавност? – Образложи због чега! – Шта је допринело да се Косовска битка у епском сећању доживљава и представља као трагичан пораз Србије? – Прокоментаришите следећи став историчара: „Временом се показало да је то била победа економски и бројно снажнијег противника, а слом стране која је све ставила на коцку да би само закратко зауставила, односно успорила напредовање непријатеља.“⁹⁶ – На који начин је Косовска битка постала снажан извор националних осећања у Срба?

Трећа јруна. – У књизи *Косовски бој – мит, лејенда и стварност* пронађи и проучи текст историчара Радована Самарџића *Око историјској и лејендарној у косовском йредању*. – Припреми се да на часу дискутујеш о следећим питањима: Којим садржајем из косовске легенде се бави овај историчар? – Какви су били односи између кнеза Лазара и Вука Бранковића уочи битке? – Шта историјски извори говоре о могућностима Вукове издаје коју је као чињеницу приказала епска

⁹⁵ Сараднички императиви саопштени су у првом лицу императива како би се ученици што сугестивније подстакли на рад и како би непосредније доживели своју истраживачку улогу.

⁹⁶ Михаљчић, Раде: *Сукоби с Турцима, у: Косовска битка – мит, лејенда и стварност*, Литера, Београд, 1989, стр. 65.

песма? – Спреми се да образложиш своје мишљење о разлозима због којих је Вук Бранковић у епизи приказан као издајник.

Одабрана наставна средства могу се на различите начине функционално примењивати приликом припремања ученика и тумачења песама о Косовском боју, Излагања ученика биће у редоследу, обиму и садржајима мотивисана и вођена следећим подстицајним и радним наловима.

– Најстарији слој наше народне епике су, између осталог, песме о Косовском боју. Тематика, мотиви, естетска вредност и значај косовске епике привлаче многе проучаваоце српске народне (усмене) књижевности. – Чиме су епске песме о Косову привукле вашу пажњу? – Изнесите утиске, доживљаје и размишљања побуђена читањем ових песама. – Која песма вас је нарочито заинтересовала? – Због чега? – Како сте доживели одважност јунака да ступе у битку са војно изузетно надмоћним непријатељем? – Чиме су вас задивили поступци Милоша Обилића, Бошка Југовића и других српских бораца? – У којим песмама сте најснажније доживели трагедију српског пораза на Косову? – Образложите због чега. – У чему сагледавате лепоту и универзалну вредност косовских епских песама?

– Представите историјске околности које су проузроковале сукоб између Срба и Турака 1389. године. – Какав је био економски и културни развој Србије уочи битке? – Који споменици српске средњовековне културе сведоче о напретку и развијености тадашње српске државе?

– Како историјска наука представља Косовски бој? – Шта историчарима отежава стварање целовите и објективне слике о току и последицама битке? – Како је реаговала светска јавност петнаестог века на исход Косовског боја?

Након објављивања доживљаја, ученици приступају тумачењу вантекстовних околности и локализацији. На основу знања која су стекли у настави историје и из проучених текстова стручне литературе ученици ће закључити да се Србија крајем четрнаестог века нашла на путу Турске у походу на запад. Турска је, економски и војно снажна, без већег двоумљења, решила да свој поход оствари ратовањем. Четрнаести век у Србију је донео напредак на економском, а посебно на културном плану. Излагања ученика наставник илуструје слајдовима портрета кнеза Лазара са фреске из осамнаестог века, затим Лазаревог грба на рељефној плочи у припрати манастира Хиландара, новца из доба Лазареве владавине и кнежеве задужбине, манастира Раванице. Садржај слајдова ученицима ће указати на материјалне остатке који сведоче о развоју Србије Лазаревог доба, па ће интензивније доживети и поузданије, свестраније, дубље разумевати последице косовске битке за даљи напредак српског средњовековног друштва. Емитовање слајдова наставник увек треба да пропрати краћим коментарима, а пожељно је и да подстиче ученике да препознају и коментаришу садржаје одређених слајдова. (Који је ово манастир? По чему га препознајете? Чија је задужбина био овај манастир? Шта ктиторство сведочи о Лазаревом односу према цркви, култури и духовности?). Представљајући историјско виђење Косовског боја, ученици ће указати на оскудност поузданих историјских извора о току битке. Погибије војних команданата обе зарађене стране, једино су одјекнуле у дипломатским круговима четрнаестог века.

– Послушајте на који начин је Вук Караџић прокоментарисао утицај Косовског боја на епску свест Срба: „Ја мислим да су Србљи и прије Косовског боја имали јуначких пјесама од старине,

но будући да је она промјена тако силно ударила у народ да су готово све заборавили што је било донде, па само оданде почели наново приповједати и пјевати⁹⁷. Какав доживљај Косовског боја у народној свести непосредно илуструје овај Вуков исказ? – Због чега су песме косовских времена најстарије? – Објасните зашто су косовски догађаји доживљени у народу као „силна промјена“. – Који стихови, сцене и ликови могу потврдити ваше мишљење?

Подстицајни истраживачки задаци мотивисаће ученике да уочавају снагу трагичног осећања које у народној свести подстичу косовска збивања. Доживљај народног колектива супротан је одјецима које Косовски бој има у писаним историјским изворима. Погибије знаменитих владара, војсковођа и јунака у колективној свести памте се као војни пораз. Косовски бој је камен-међаш, граничник између времена у развоју српске свести, граница од које се епика развија и остварује другачије но у пређашњим временима. Битка је схваћена и као временска граница којом се у народној свести разграничавају периоди у прошлости народа. Ученици ће и путем мотива, садржаја и ликова из песама потврђивати своје ставове и размишљања: слуга Милутин саопштава: „Сви осташе, госпо, у Косову“, Косовка девојка националну трагедију доживљава као суноврат својих нада у будућност и остваривање породице. Али, за епске певаче пораз Срба у бици је резултат издаје и војничке надмоћи непријатеља, док су истински победници српски витезови који се зарад личне и националне части супротстављају надмоћнијем непријатељу.

У сажетом виду представљена динамика рада на часовима на којима се обрађују песме косовског тематског круга обухвата неке од могућих начина да се ученици припреме да целовито и стваралачки доживљавају и тумаче литерарне посебности песама. Приликом интерпретација појединачних мотива, као што је, на пример, мотив издаје, ученици ће се мотивисати да проблемски разматрају, уочавају и тумаче разлике између историјског и поетског виђења Косовског боја. Том приликом ученици који су проучавали текстове стручне литературе позивају се да усмено реферишу о садржајима својих истраживања, а потом сви ученици тумачењем епских песама расветљавају мотив издаје, коју косовска епика везује за лик Вука Бранковића. Тако се остварује корелација са наставом историје. Група ученика која је проучавала историјски лик Бранковића саопштиће да је историјска наука поуздано утврдила смрт Вука Бранковића неколико година након битке на Косову, а да о његовој издаји нема одговарајућих података. Из односа Вука и кнеза Лазара пре битке могу се само наслућивати узроци епског приписивања издајства баш Вуку Бранковићу. Ученике ће ова проблематика заинтересовати, наводиће разноврсне ставове и гледишта и тумачити Вукову издају садржајима историјске стварности, али и елементима из епских песама. Пре битке Вук је потчињен кнезу Лазару, али истовремено испољава и самосталност у државним областима којима влада. Вук је владар стратешки и привредно важне косовске области, његова самосталност блиска је правима која има цар. Легенда је Вукову владарску самовољу уочи 1389. године могла да прикаже као издајство. Вукову издају ученици могу сагледати и у светлости идеје која осуђује сваку непослушност у преломним историјским околностима. Ученици ће, такође, запазити да Вукова издаја мотивише Милошев подвиг. Свестан страдања, чак и ако изврши подвиг, Милош је индивидуална, симболична манифестација целокупне српске националне судбине у косовском сукобу. Свест о неизбежности пораза, али и о неминовности борбе, све косовске јунаке, попут Милоша, чини истинским витезовима.

⁹⁷ Исказ је изражајно прочитала Драга Јонаш (друга касета из комплекта наставних средстава), па је добро да ученици чују изговор језика Вуковог доба.

Аудитивни и визуелни материјал из комплета наставних средстава наставник ће користити у припремама и током интерпретација епских песама *Цар Лазар и царица Милица и Смрт мајке Јујовића*. Тако се, на пример, у приступу песми *Цар Лазар и царица Милица* ученицима приказују дијапозитиви – репродукције слика Владислава Тителбаха *Кнез Лазар и кнегиња Милица* и у циљу буђења свесне активности и подстицања читалачке фантазије упућују им се следећи задаци.

– Посматрајте портрете кнеза Лазара и кнегиње Милице које је урадио сликар Владислав Тителбах. – Портрети су настали крајем деветнаестог века. – Запажајте изразе лица, став, богату одору ликова средњовековних српских владара. – Како ови ликовни садржаји утичу на ваш доживљај ликова кнеза Лазара и кнегиње Милице? – Којим ликовним средствима су приказани њихови карактери? – Како сте ви замишљали њихов изглед? – У чему се ваша замисао разликује од виђења уметника?

Ученици ће уочавати и запажати изразе смирености и мудрости на лицима кнеза Лазара и кнегиње Милице. Портрети представљају ликове владарске породице као достојанствене представнике народа. Ликовни детаљи проширују значењске елементе портрета: драперија са владарским грбовима у позадини, скромне круне, владарски крст који Лазар одлучно држи у десној руци, смерност скрштених дланова у држању и ставу кнегиње. Иако су погледи оба лика упућени изван средишта слике, они привлаче пажњу посматрача својим ставом, држањем изразом лица, богатом симетричном орнаментиком владарских одора. Ученици ће портрете интензивно доживети, али и упоређивати са својим виђењем ликова владара непосредније оваплоћених у читалачкој машти и уобразиљи. Наставник затим може подстаћи ученике да саслушају звучни запис песме *Цар Лазар и царица Милица*.

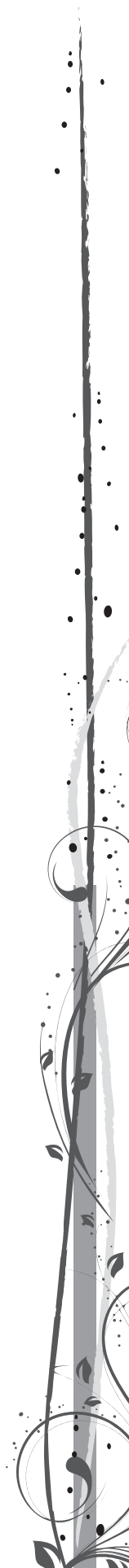
– Пажљиво слушајте песму *Цар Лазар и царица Милица* коју читају познати уметници Ксенија Јовановић, Петар Банићевић, Јован Милићевић, Боривоје Стојановић, Бранко Вујовић и Горан Султановић. – Запажајте, доживљавајте и тумачите говорна и гласовна уметничка средства којима су глумци на убедљив начин дочарали богатство значења у песми и снагу цара и царице. – Док сте читали песму, запажали сте осећања која кнегиња изражава у дијалозима са кнезом и братом. – Објасните како та расположења откривате у њеном гласу приликом сусрета са гаврановима и са слугом Милутином. – На који начин се она интересује за судбине кнеза и браће у боју? – Које Милутинове речи посебно снажно делују на вас? – Објасните чиме је постигнут такав ефекат. – Протумачите због чега је Милутинов монолог у почетку јако успорен, а потом све динамичнији. – Тумачите како су Милутинов монолог и казивања других ликова у интерпретацији драмских уметника усаглашени са смислом који имају у песми.

Уметничко читање епске песме *Цар Лазар и царица Милица* одликује се квалитетима који подстичу интензивније доживљаје и тумачења ученика. Глумци текст читају по улогама, чиме се снажно истичу карактери из песме, а ученицима омогућава да ликове појединачно дубље доживе и протумаче. Снагом и непосредношћу глумалке интерпретације, ученике ће посебно привући лик кнегиње Милице који интерпретира глумица Ксенија Јовановић. Глас глумице у свести и машти ученика дочарава лик жене забринуте за судбину најближих и вероватно најдражих чланова породице. Њена обраћања Лазару испуњена су зебњом, злослутношћу. У речима молбе има и наде да

ће успети да од неминовне трагедије сачува бар једног брата. Истим гласом Милица се, пошто добије дозволу од Лазара, обраћа и браћи: она им не наређује, не захтева, већ их моли, али као да је при том и сама свесна узалудности својих речи. Говор Југовића је одлучан, чак и са извесним прекором што их је тако нешто питала, браћа одлучно напуштају окриље двора и самопоуздано крећу на Косово поље. Слугу Милутина Милица дочекује опхрвана болом, али њен глас не представља је као жену сломљену тугом. Она је поносна што су бој војевали баш њени најближи. Милутин извештавање започиње успореним темпом, јер је слуга уморан од битке и од смртних рана. Најпотреснији је почетак његовог монолога, изречен појединачним наглашавањем сваке речи у стиху „Сви осташе, госпо, у Косову“. Ученици ће увидети да су темпо Милутиновог казивања и јачина гласа интензивнији што се ближе крају, градацијски нарастају, кулминирајући у одлучној оптужби Вука Бранковића. Захваљујући тексту песме и квалитетном аудитивном наставном средству, ученици ће коментарисати водеће вредности и највиши смисао песме.

Као и у представљеном примеру, аудитивна и визуелна наставна средства из комплета *Косовска бийка 1389 – историја и лејенда* могу се користити на економичан и стваралачки начин и у приступима другим песмама косовске тематике. Тако се, на пример, ученици за тумачење епске песме *Смрти мајке Јујовића* могу припремити доживљајним читањем песме и путем њеног тонског записа у извођењу Мире Ступице, затим помоћу репродукција Тителбаховог портрета Југ Богдана, слике Павла Чортановића и Адама Стефановића *Јуј Богдан и синови* и путем одговарајућих подстицајних задатака и радних налога.

Током обраде, уз текст песме *Косовка девојка* може се користити и позната Предићева слика или тонски запис гусларског извођења песме. На пример, у последњем случају у одговарајућој наставној ситуацији, ученицима се скреће пажња да ће чути гуслара који казује песму. Подсећају се на Вукову напомену да је у мушким песмама важнији текст од мелодије и позивају се да уоче посебан ритам и темпо гусларевог певања. Слушање оваквог извођења песме ученицима ће бити занимљиво. Ученици се непосредно упознају са гусларском традицијом. Уочавају да ритам гусларског певања прати десетерачку метрику стиха, јер варирање неколико основних тонова и тактова извођачу омогућава да правилно пренесе стихове и разбија садржај песме. Али и у овом, као и у свим навођеним случајевима, текст књижевног дела је основни предмет и средство наставног рада, па му се, у складу са таквим местом и улогом, у настави придаје прворазредна пажња.

7. МИЛАН АЛЕКСИЋ: КЊИЖЕВНИ РОДОВИ (ДРАМА)⁹⁸

ДРАМА као књижевнотеоријски термин има два значења. Она означава један од три књижевна рода који обухвата све врсте драмске књижевности, али означава и драмску врсту (**драма у ужем смислу**) у којој се елементи трагедије и комедије мешају ради озбиљног приказивања тема из свакодневног живота. У драмској књижевности непосредно оживљавање призора људског живота одвија се кроз посебну форму, драма је везана за сценску уметност. Ликови у драмској књижевности говоре и делају, текст је организован као разговор (монолог, дијалог, полилог) и тежи се стварању илузије конкретног живота. Драмски текстови имају додатну димензију у односу на остале јер њихово изражајно средство није само језик. Драмска књижевност настала је из древних верских обреда. За драмску књижевност у Европи пресудно је развијање хеленске трагедије из обредних радњи везаних за култ бога Диониса у VI и V веку пре Христа.

Драмске врсте:

Трагедија је добила име, претпоставља се, од две грчке речи: ТРАГОС (јарац) и ОИДН (песма). Име ове књижевне врсте је повезано са култом Диониса и обредима везаним за њега (сатири у облику јараца или жртва на олтару). Трагедија настаје почетком V века пре Христа у Атини где су извођене у време празника посвећеног Дионису. Из хорског певања (сатирски дитирамб) у част Диониса издвојио се најпре један солиста који је ступио у дијалог са хором. Есхил је смањио улогу хора и увео и другог глумца, док је Софокле увео и трећег глумца. У античко време није било на сцени више од три глумца у исто време. Аристотел је овако дефинисао трагедију: „Трагедија је, дакле, подражавање озбиљне и завршене радње која има одређену величину, говором који је отмен и посебан за сваку врсту у појединим деловима, лицима која делају а не приповедају; а изазивањем сажаљења и страха врши прочишћавање таквих афеката.“⁹⁹ Трагедија је појам који је кроз историју доживео велику промену. После француске класицистичке трагедије нестаје изворни облик ове књижевне врсте, те све касније покушаје обнове карактерише немогућност поистовећивања са праобликом.

Комедија је једна од две основне драмске врсте. За разлику од трагедије, са комичке дистанце обрађује решиве сукобе друштвеног или психолошког порекла, а не нерешиве противречности људске судбине. Настала је у хеленској књижевности као и трагедија. Комедијом су названа драмска дела веселе садржине која су у Атини V века пре Христа приказивана у време обележавања празника бога Диониса. Њена појава се везује за карневалску атмосферу у току дионизијских свечаности. Име јој је изведено од речи ΚΩΜΟΣ, која је означавала веселу поворку која кружи и пева шаљиве песме импровизујући комичне сцене. Комедији је претходио *мим* (ΜΙΜΟΣ), врста позоришне игре пореклом са Сицилије. Комедија у III веку пре Христа (око 240. год. пре Христа)

⁹⁸ Видети у: *Свети речи, часопис за српски језик и књижевност*, Појмовник, бр. 27–28, Београд, 2009, стр. 45–48.

⁹⁹ Аристотел, *О њесничкој уметности*, стр. 15.

доспева у Рим. Први облици комедије били су слободни преводи и прераде грчких дела да би се у каснијем развоју почеле јављати и теме из римске средине.¹⁰⁰ Римљани су уз велике облике имали и мале: **ателану** (врста импровизоване сценске лакрдије названа по кампанском граду Атели), коју су потиснули: **мим** (претежно импровизована сценска игра мањег обима, наглашено реалистична, пуна грубе, карикатуралне комике и склона вулгарностима и опсценостима; гротескни плесови, лакрдијашка гестикулација и гримаса били су једно од главних обележја мима) и **пантомим** (представе у којима је један глумац играо неколико улога, мењајући маске и служећи се само покретима).

У средњем веку постоји низ религиозних (литургијских драма – призори који су се развили из делова хришћанске црквене литургије и били извођени као њен саставни део; миракули, мистерије, моралитети) и световних књижевних врста (фарса, сотија...).

Литургијска драма доноси призоре развијене из делова хришћанске црквене литургије. Теме су узимане из Библије, житија и легенди. Изводила се у цркви о великим празницима и први извођачи били су црквена лица. Од XIII века ова црквена драма губи своје литургијско обележје, престаје да се изводи у храму и почиње да се изводи испред цркве добијајући различите облике (црквено приказивање – врста духовне драме са темама из Библије; миракул(о) – врста средњовековне драме са темом чуда из живота свеца; мистерија – врста духовне драме на народном језику која се развила из црквене драме на латинском са темом из живота Христа, Богородице или живота светаца; моралитет – алегоријски комад са теолошком и моралистичком тематиком у којем су ликови персонификације етичких категорија: грехова и врлина).

Фарса (од латинског *farsire*: испунити, попунити) је драмска врста француског средњовековног позоришта и означава кратке комаде изразито комичног карактера. Приказиване су као међуигре на представама мистерија са сврхом да разоноде публику између два озбиљна дела (слично као антички мим), а играле су се и као целине, обично у групама, због њихове краткоће. Комика у фарси је сирова, пуна грубих шала и лакрдијашких ефеката.

Лакрдија је врста комедије нижег реда, веома сличне фарси, која у XIX и XX веку губи карактер фарсе и постаје забавна врста. Саставни део лакрдије су сирове шале и скаредни садржај. Термин се често користи за различите подврсте комедије нижег реда.

Commedia dell'arte (итал. *arte* – уметност, професија) је драмска врста пореклом из Италије која означава комедију у народном духу са устаљеним сценаријем, али без устаљеног текста. Ток радње и редослед сцена је унапред постављен, али заплети се варирају. У извођењу се досетке и мимичке шале измишљају у тренутку, те читава комедија зависи од способности глумца да импровизују.

Комад с певањем је врста драме из народног живота у којој је реч подређена песми. Заплет је најчешће комичан или патетичан. Комад с певањем има порекло у *commedia dell'arte*, локалним лакрдијама и разним народним свечаностима.

¹⁰⁰ У зависности од теме, разликују се и називи римских комедија: **палијата** – приказује Атињане у њиховој средини и одећи; **тогата** – приказује римске грађане; и **трабеата** – приказује римске витезове чија се одора звала трабеа. Она представља покушај оживљавања тогате у доба Августа.

Сотија (фр. cottie, од речи sot – луда, будала) је комична игра француског средњовековног позоришта која је извођена као предигра мистеријама и моралитетима. Састојала се из низа лакрдијашких призора који су често имали карактер сатиричне критике цркве и великаша.

Енглеска ренесансна драма (елизабетанска драма), настала је у периоду владавине Елизабете I (1558-1603). Њу одликују слобода у односу на класични канон, мешавина трагичног и комичног у драми, одсуство драмских јединстава и честа употреба двоструког заплета, прерушавања, пантомиме...

Мелодрама (према грчком μέλος – песма и δράμα – радња), термин мелодрама означава и нови облик позоришног комада настао крајем 17. века у Француској и Енглеској. Мелодрама је у почетку била мешавина прозе и музике, али удео музике опада временом. Садржај мелодраме је сложен, заплет је неочекиван, честа су егзотична места, тежи се спектакуларним сценама, уноси се велики емотивни набој. Стил мелодраме је патетичан и тривијалан, она често има дидактичку тенденцију и не поштује никаква правила. У XX веку постоји склоност да сваки комад са наглашеном сентименталношћу, неочекиваним обртима и еуфоричним осећањима назовемо мелодрамом.

Грађанска драма (фр. Dramebourgeois, енгл. Domestic Drama) је врста драме чија се радња развија у изразито грађанској средини и „може настати из сукоба грађанске класе у развоју са аристократијом, из конфликта унутар тог самог друштвеног слоја или из судара са све снажнијом појавом радничке класе.“¹⁰¹

Плачљива комедија (фр. comedie larmoyante) је драмска врста која се развила у Француској тридесетих година XVIII века. Ова књижевна врста је увек писана у стиху, за разлику од грађанске драме која јој је сродна. Творац плачљиве комедије је Нивел де Ла Шисе.¹⁰² Циљ плачљиве комедије није да засмеје, већ да публику што више разнежи и расплаче сентиментално-патетичним призорима.

Историјска драма је врста драме која приказује историјску тематику. Антички трагичари су укључивали историјске теме, поред митолошких, али њихове, као ни ренесансне историјске драме не разликују се од трагедија. Историјска драма се појављује као посебна врста драмске књижевности тек у енглеској књижевности касног XVI и раног XVII (*грамска хроника*) века. Најзначајнији писац историјских драма је Шекспир.

Драма у ужем смислу је назив за драмску врсту у којој се елементи трагедије и комедије мешају ради озбиљног приказивања тема из свакодневног живота. Оваква употреба термина јавила се у Француској крајем XVIII века када су њиме названи сентиментални комади који су обрађивали савремене теме у прози. Драма је за ствараоце постала врста која им је омогућавала да избегну ограничења наметнута класицистичким учењем о драмским јединствима. Крајем XIX века термин ће добити своје модерно значење.

¹⁰¹ Видети: *Речник књижевних њермина*, уредник Драгиша Живковић, Нолит, Београд, 1992, одредница – ГРАЂАНСКА ДРАМА, стр. 244.

¹⁰² Видети: *Речник књижевних њермина*, уредник Драгиша Живковић, одредница – ПЛАЧЉИВА КОМЕДИЈА, стр. 605.

Трагикомедија – драмска врста у којој се трагични елементи на различите начине и у различитој мери преплићу с комичним. Термин трагикомедија први је употребио Плаут. У европској традицији поступак мешања трагички узвишених осећања ликова са комичком конструкцијом заплета налази се у основи трагикомедије.

Драма апсурда доноси нови облик трагикомедије јер у њој трагички и комични елементи нису стопљени већ су паралелно дати и фарсично супротстављени.

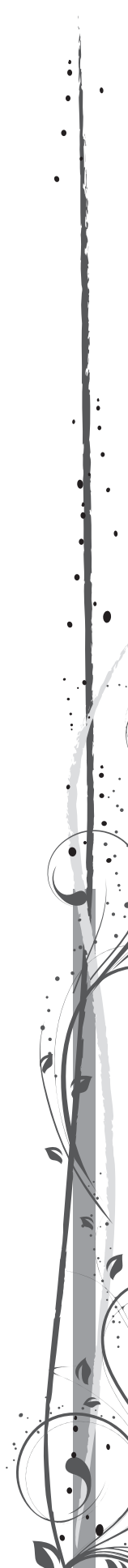
Бурлеска (итал. burla – шала) је означавала врсту комедије која је комичним претеривањем и грубим карикирањем извргавала руглу појаве и догађаје у друштву приказујући узвишено као апсурдно, озбиљно као смешно... Термин касније означава однос према стварности и свету, те постаје ознака за стил који није ограничен на књижевност и који се појављује у свим уметностима.

Монодрама је врста драме у којој постоји само један лик. Он кроз монолог износи текст драме. Назив се појављује између 1775. и 1780. у Немачкој. У реализму монодрама постаје средство психолошке анализе, док у модерном времену постаје израз човекове усамљености.

Дуодрама је облик драме за два лика.

Сценарио је најпре означавао кратак садржај радње драмске врсте *comedia dell'arte* подељен по сценама. У XVIII веку сценарио је замењен термином *soggetto* (сиже). Сценарио у XX веку означава и синопсис радње мјузикла, за разлику од *либретта* опере. У филмској уметности сценарио представља текст филмске приче (са дијалозима и поделом на сцене), различит од *синојсиса* (опис приче без дијалога) и далеко детаљније *књије снимања* (детаљно обрађена техника снимања).

Радио-драма је новија врста драмске књижевности. Посебност ове књижевне врсте јесте њена прилагођеност радију као средству комуникације. Радио-драма се пише само за слушање и упућена је да преко аудитивних сензација изазива и визуелне. Максимално коришћење расположивих уметничких средстава у радио-драми доводи до настанка посебне врсте драмског израза.

8. ЗЛАТКО ГРУШАНОВИЋ: ДРАМА, ДРАМАТИЗАЦИЈА И НАСТАВНА ЈЕДИНИЦА¹⁰³

Професор српског језика и књижевности поред извођења непосредне наставе с ученицима, има обавезан један час слободних активности који подразумева и вођење драмске секције, припремање прослава и приредби. Овај текст би требало да олакша рад и пружи одређена знања и умења професорима српског језика и књижевности у наставној пракси и покушаће да нас уведе у одговоре на следећа питања:

1. драмски текст и позориште
2. епско и лирско у драмском делу
3. драматизација текста
4. драмска структура: основна идеја радња и догађај, ликови, драмска ситуација
5. драмска секција
 - 5.1. облици рада
 - 5.2. рад с ученицима

1. ДРАМСКИ ТЕКСТ И ПОЗОРИШТЕ

Код проучавања драме јавља се отежавајућа околност због њеног двоструког статуса, јер је она и књижевно дело, али и сценско дело које има предиспозицију да буде изведено у позоришту. Теоретичари књижевности драму углавном анализирају као књижевно дело – текст који је предвиђен за читање. Разлика између драме као текста и драмске представе на сцени могу бити велике. Театрологија се стога првенствено бави сценском сликом драмског текста који чини предлог за представу. Драмски текст је само полазиште за позоришну представу, а сценско извођење је њен коначни циљ. У историји је било раздобља у којем се према тексту приступало без мењања, али и доба у којем се према написаној драми односило са врло мало респекта. Нарочито је друга половина XX века донела ауторско аутономно редитељско позориште, где редитељ преузима у своју надлежност све битне функције и ствара своје уметничко дело нарушавајући интегритет писаног драмског дела. Редитељ може приступити тексту на више начина: а) сачуван интегритет драмског текста са мањим изменама у зависности од техничких могућности б) драмски текст је у великој мери сачуван, али је дошло до стварања простора између текста и извођења, јер је редитељ својим различитим режијским решењима одређене сцене пренагласио, изменио или изоставио в) драмски текст се користи само као предлог, инспирација на основу које редитељ новим приступом ствара своје уметничко дело.

Позориште није и не може бити репродуктивна уметност јер јој животни облик дају различити сценски стваралачки елементи. Ти елементи су глас, покрет, разна ликовна и иконична значења, низ техничких средстава на позорници и сл. Највећа разлика драме као књижевног текста и драмске

¹⁰³ Текст овог излагања је коришћен у раду у секцијама на 50. традиционалном Републичком зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности.

представе је у томе што је позоришна представа колективни стваралачки чин више људи (глумци, костимограф, сценограф, писац, публика, музика, шминкери, организатори итд.) па она у себи има уграђен креативни поглед сваког од ових чинилаца који се често разликује од ауторове почетне замисли.

2. ЕПСКО И ЛИРСКО У ДРАМСКОМ ДЕЛУ

Подела на књижевне родове нема за циљ формулисање нормативистичке поетике и апсолутног обрасца за све књижевне форме па се многе књижевне врсте опирају смештању у један род или жанр. Ипак постоји најопштија подела на три књижевна рода: епiku, лирику и драму. Ако би се сваком роду доделио најкарактеристичнији атрибут, за епiku би то било приповедање, за лирику емотивност, за драму сукоб. Сви ови елементи кореспондирају у сваком књижевном роду, па се тако јављају епско – лирске врсте, а можемо приметити и да епска песма или роман може да поседује драмски сукоб и заплет који се лако кроз дијалог може преточити у драму. Драму многи теоретичари дефинишу као синтезу епске објективности и лирске субјективности, а због својствене структуре, била је најпогодније тло за анализу и стварање различитих поетика. Најчешће се разликују три основна драмска жанра: трагедија, комедија и драма у ужем смислу, а све жанрове је скоро немогуће набројати и стално се јављају нови (сатира, гротеска, комедија ситуације, комедија карактера, драма апсурда, мелодрама, водвиљ, фарса итд.). Ако је драма књижевни род који се ствара да би се приказивала на сцени, потребно је приликом постављања на позорницу у сваком драмском тексту променити знаковни систем у систем сценских знакова. Пошто сва три књижевна рода са својим атрибутима кореспондирају, онда можемо приметити епске и лирске елементе у драмском делу које би требало такође у позоришној представи што више претворити у сценске елементе. Епске структуре у драми су на пример: хор или пролози и епiloзи који се јављају као лик или персонификација аутора јер је оваква наратија најближа приповедању. Такав лик је свезнајући, а догађаји су се већ десили у прошлости, јер они коментаришу радњу. Епске елементе садрже и реплике ликова који се обраћају публици (*a parte iовору*), затим солилоквији, коментарисање и препричавање догађаја међу ликовима итд.

Епски елементи имају негативан утицај на драмску структуру јер руше реалистичке факторе и драмску аутономију, али у исто време представљају и економичан начин да се публици пренесу информације, јер обавештавају публику о догађајима из прошлости и поступцима ликова пре сценске радње или их упућују на дешавања у скривеним радњама. Преко коментара о другим ликовима публика сазнаје о унутрашњем животу коментарисаних ликова. У епским делима радња је широка док се у драмским она мора згуснути и поставити на одређену раван напетости како би била што уверљивије приказана гледаоцима. Све што се може приказати дијалогом треба искористити и растеретити га од сувишних информација којима се објашњава радња јер епски елементи имају анти-илузионистичку функцију на уживљавање публике у представу.

Лирски сиже се препознаје кроз ликове у зависности од унутрашњих особина које они имају – емоције које их покрећу на драмску акцију, или душевно стање једног лика у одређеној ситуацији. Лирско можемо препознати и у позоришним комадима који имају изливе лирских осећања па се често и називају лирске драме. Пошто је основна тема овога излагања, драматизација књижевних текстова који припадају недрамским књижевним родовима, онда је јасно да се и у тим текстовима

мора лирско и епско претворити у знакове позоришне уметности, исто као што и редитељ у драмском тексту прекодира текстовне знакове у визуелне.

Наставник који текст драматизује претварајући га у текст за сценско извођење, у ствари ради исто што и редитељ са готовим драмским текстом, с тим што је редитељу лакше јер већ има пред собом дело предодређено за позориште, док наставник прво драматизује текст, а затим га поставља на сцену. Драматизација је у ствари превођење епских и лирских текстова у драмску форму, и ако желимо да направимо добру драматизацију, потребно је да све елементе што је могуће више преобликујемо у драмске односно сценске, јер је драмско дело пре свега приказивање радње у којој су сукоб и расплет доминантни фактори, а епско је описивање радње са мноштвом детаља и догађаја.

3. ДРАМАТИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА

Драматизација је прерада неког недрамског књижевног дела у драмску форму. У литератури се често помиње и термин адаптације кога не треба мешати са драматизацијом, јер тај појам обухвата измену, адаптацију већ постојећег драмског дела према редитељској замисли-идеји. Адаптација је у ствари прилагођавање, преуређивање драмског текста за ново сценско извођење, а драматизација је као што смо поменули, прављење позоришног текста од књижевних врста које не припадају драмском роду.

Најбољи почетак за драматизацију књижевног текста је онај који омогућава да знамо и крај представе, како се наша прича завршава, како се расплиће, да ли ће главни лик да пређе све препреке, да ли ће да оствари свој циљ и сл. Крај мора да буде у непосредној вези са почетком. И почетак и крај немају много варијанти. Комад може да почне брзо или полако, а крај може да буде срећан или несрећан. Квалитет зависи од предвидљивости односно од непредвидљивости краја и заплета, тј. од наших могућности колико ћемо тај заплет учинити сложеним.

Теоријски можемо издвојити следеће моделе третмана текста: А) можемо га оставити да буде веран његовом епском оригиналу, и то тако што ћемо све оно што се приповеда и описује приказати кроз дијалог и сцене Б) можемо променити текст тако што ћемо домислити оне сцене које нису описане у приповеци, али нам се чине логичним следом у радњи и то тако да текст и даље личи на оригинални В) можемо приступити тексту као предтексту на основу кога ћемо својом драматизацијом интерпретирати нову драмску представу, која ће бити верна оригиналу по основној идеји, али време, место, сцене, дијалог и ликови битно ће се разликовати од текста. За такве драматизације погодни су текстови који су познати као што су народне приповетке и бајке, или грчки митови. На тај начин можемо да спојимо бајку, или класични грчки и мит савременог доба, стварајући један свет травестије која би требало да насмеје, забави али и нечему научи.

Треба напоменути да су приповетке и новеле изузетно погодне за драматизацију: имају анегдотску структуру, представљају исечак из живота, имају језгровити текст који нам даје могућност да домислимо низ сцена које су само наговештене. У краткој затвореној форми драме¹⁰⁴ може се приказати драмска игра довољна за приредбу или јавни час:

¹⁰⁴ О затвореној и отвореној форми драме видети више у: Фолкер Клоц, *Затворена и отворена форма у драми*, Лапис, Београд, 1995.

- Мали број ликова.
- Прича која саму себе садржи (нема догађаја из позадине, после краја ништа не долази).
- Постоји један заплет или краћи (под)заплети који су подређени главном заплету.
- Сукоб води ка недвосмисленом решењу.
- Детаљи су подређени целини.
- Делови заплета немају аутономију, већ стварају јасну илустрацију проблема.
- Спољне околности су у сенци опште идеје.
- Физичка радња је трансформисана у скривену.

4. ДРАМСКА СТРУКТУРА

4.1. Идеја

Свако уметничко дело изражава неку идеју, а делови приче морају се повезати у основну најширу идеју уколико желимо јасно значење драмског текста. Од свих ликова и делова текста којег драматизујемо, бирамо најилустративније за идеју наше представе, као и за емоције које желимо да постигнемо код публике. Идеју можемо да прикажемо кроз а) ликове – њихову унутрашњу борбу и конфликт, б) различите проблеме који се јављају – нпр. проблем односа моћи и власти в) ситуације – низ догађаја, комичних, ироничних, сатиричних који се групишу око једне основне идеје итд.

Пожељно је да идеја буде универзална, и разумљива, али и да на неки начин буде нова. Избор идеје зависи преваходно од избора комада, а избор комада зависи и од публике којој желимо да представимо то дело – да ли ће публика разумети и препознати идеју. Избор идеје зависи и од тога да ли ће ученици – глумци моћи да изнесу и одиграју представу и да ли постоје техничке могућности да се представа изведе на позоришној сцени. Оно што је важно јесте да идеја буде актуелна за гледаоце, да се узме у обзир предиспозиција и рецепција публике. Зато је све мање текстова који би се ученицима свидели, јер не обрађују њихове проблеме, или су ликови и дијалози далеко од ученичких способности да их разумеју и одиграју. Наравно, не треба осавременјивати текстове по сваку цену, али је потребно да се нађе права мера како би ученици били задовољни и имали представе с којима се могу поистоветити.

Основна идеја текста који драматизујемо може се разликовати од основне идеје представе коју постављамо на сцени. *Чиновникову смрт* нпр. можемо на сцени приказати са варијацијама основне идеје у зависности од тога да ли би време у тексту оставили да буде изворно или га ставили у савремено доба. Ако драматизујемо приповетку тако да време у њој буде модерно, онда уместо лика генерала можемо увести угледног политичара, или директора предузећа, а у улози Чеврјакова, обичног малог радника, пензионера, незапосленог итд. Можемо да одемо и даље, па тако лик генерала може да замени мафијаш кога се сви плаше, те ћемо поред трагичности малог човека, добити и материјал погодан за низ комичних сцена, али и узбудљивих и неизвесних. Исту ову идеју можемо да приближимо и ученицима, па тако лик генерала може да буде и наставник или директор школе, а Чеврјаков би постао ученик или родитељ. Све ове драматизације могу да нас одведу далеко од оригиналног текста, али при томе основна идеја приповетке остаје приказана са низ варијација.

Следећа драматизација се од оригиналног текста разликује по сценама и новим ликовима који су уведени. Радња ове приповетке почиње у позоришту и тамо се и дешава немио догађај. Због техничких могућности можемо да променимо простор и измислимо сцену са женом и осталим

чиновницима пре немилог догађаја. Уместо позоришта сукоб ћемо поставити у чиновнички уред, а лик генерала добиће више простора.

ЧИНОВНИКОВА СМРТ (драматизација)¹⁰⁵

СЦЕНА 1: Сћан Чеврјакова – Чеврјаков улази њевушећи и итрајући око сћолице. Вади један њоклон брижљиво ња њрипремајући. Улази жена; он ња брзо склони иза леђа.

ЖЕНА: Брзо си се вратио данас с посла.

ЧЕВРЈАКОВ: Изашао сам раније.

ЖЕНА: Ниси то смео, ако чује Шостакович!

ЧЕВРЈАКОВ: Нисам рекао да сам самосвојно изашао. Сви смо раније изашли, цело наше одељење.

ЖЕНА: А шта то кријеш иза леђа?

ЧЕВРЈАКОВ: Ако ме пољубиш, можда ти и кажем!

ЖЕНА *њрилазећи му*: Уцењивачу један!

ЧЕВРЈАКОВ: Имам две карте за вечерашњу представу „Корневиљска звона“. И цар ће доћи лично на представу!

ЖЕНА: Јао, дивно! Дивно, никад нисам била у позоришту.

ЧЕВРЈАКОВ: Знам, зато сам и измолио две карте од наше управе.

ЖЕНА: За колико почиње представа!

ЧЕВРЈАКОВ: За сат времена, зато је генерал нашег одељења све који иду у позориште пустио мало раније с посла.

ЖЕНА: Морам брзо да се спремам.

ЧЕВРЈАКОВ: 'Ајде, 'ајде, ја сам спреман.

Жена оглази, а Чеврјаков њевушећи њледајући у карће и итрајући оглази са сцене.

СЦЕНА 2: Уред Чеврјакова – Чиновничка њростћорија у којој седи њенерал док два чиновника сћоје слушајући њећове хвале, додворавајући му се.

ГЕНЕРАЛ: И тако ја ућем синоћ на представу „Корневиљска звона“. Наравно, касним!

ЧИНОВНИК 1: А сви поглед у вас.

ЧИНОВНИК 2: Наравно кад улази наш дивни генерал.

ГЕНЕРАЛ: Ућем ја, а у ложи седи цар.

ЧИНОВНИК 2: Ја бих се одмах скаменио и не бих могао ни да мрднем.

ЧИНОВНИК 1: И ја.

ГЕНЕРАЛ: Вас двојица да, али не и ја. Ја се правим да га не видим!

ЧИНОВНИК 2: Уф, сунце ли ти жарко!

ГЕНЕРАЛ: Осећам ја да се он већ љути!

ЧИНОВНИК 1: Ја то више не смем да слушам!

ГЕНЕРАЛ: Неће он мене да позове, па ја седнем у први ред, терам и ја инат!

ЧИНОВНИК 2: Свака вам част! Ја сам сав претрнуо слушајући!

¹⁰⁵ Напомена: сви примери из драматизација који се наводе у овом тексту део су текстова драматизација које је урадио аутор припремајући материјал за књигу *Драма, драматизација и драмска секција*. „ДРАМАТИЗАЦИЈА, стварање драмског комада прерадом дела неког другог жанра, најчешће епског (нпр. хронике, романа, приповетке, кратке приче и сл.) при чему се наративна трансформише у дијалог и монологи.“ (Тања Поповић, *Речник књижевних њтермина*, Београд, 2007, стр. 157). Упоредити: Милован Здравковић, *Речник основних њозоришних њојмова*, Београд, 2006, стр. 36. (прим. З.М.)

ГЕНЕРАЛ: Ма, шта, цар, ко цар, знам ја те царева, има царева колико хоћеш, али један је генерал Брижалов.

ЧИНОВНИК 2: Право вала велите.

ГЕНЕРАЛ: То је ваљда схватио и цар, па је послао ађутанта по мене. Ја онда одглумих врхунски: „О па ви сте ту прекрасни царе, нисам вас видео, а баш сам се питао где је ваше величанство“.

Улази лајано Чеврјаков, зјурен, мали чичица, сјидљиво да ја нико не чује не желећи да смејта. Кад их уледа прво засјане, ја се враћам, ја ојетт бојажљиво крене да прође поред њих. Генерал је окренути леђима. Таман кад је пролазио поред генерала поче да се савлађује да не кине. Чиновници ја поледаше са чуђењем. Чеврјаков је сјавио руку на усја и сав се зјајурио. Генерал видећи да ова двојица ледају са чуђењем иза њеја, окреће се и баш у том тренутку Чеврјаков кине право у њејово лице. Чиновници су занемели. Чеврјаков се скаменио. Генерал прво не верује шја му се десило и изражи марамицу у џеју.

Чеврјаков се сјиројошја на јод. Чиновници јрилазе генералу и бришу ја. Чеврјаков се јолако јридиже.

ЧЕВРЈАКОВ: Опростите, опростите господине, било је случајно (јокушава да својм шалом обрише генералово одело)

ЧИНОВНИЦИ: Бежи, ми ћемо, остави тај свој прљави шал.

ГЕНЕРАЛ (збуњено): Ништа, ништа.

ЧЕВРЈАКОВ: Опростите ми, на немарности, сад ћу ја вама марамицу чисту да купим.

ЧИНОВНИК 1: Остави више генерала досадо једна.

ЧИНОВНИК 2: Треба још једном да га плунеш, па да господин добије неку болест

ГЕНЕРАЛ: Болест! Болест!

ЧЕВРЈАКОВ: Неће господине, неће, здрав сам.

ГЕНЕРАЛ: Ма добро, у реду је.

ЧЕВРЈАКОВ: Тако вам бога, опростите. Ја... ја нисам хтео.

ГЕНЕРАЛ: Пустите ме више, све је у реду.

ЧИНОВНИЦИ: Ајд' склони се.

Чеврјаков се склања и седне за свој сјо. Чиновници јрекорно ледају Чеврјакова, а затим излазе. Улази Чеврјакова жена весело носећи доручак.

ЖЕНА: Где је мој радник гладни.

Чеврјаков ћуши.

ЖЕНА: Нарadio се мили мој! Шта је било? Нешто се десило?

ЧЕВРЈАКОВ: Кинуо сам на генерала Брижалова, и попрскао га по лицу!

ЖЕНА (крикне): Како си то могао?

ЧЕВРЈАКОВ: Како, тако, незгода.

ЖЕНА: Јер он твој надређени?

ЧЕВРЈАКОВ: Није. Он је из другог одељења.

ЖЕНА: То је олакшавајућа околност, али требало би да се извиниш.

ЧЕВРЈАКОВ: Извинио сам се, каже да је то ништа. Неће ни да говори са мном, а требало је да му објасним да ја то никако нисам хтео... да је то природни закон, иначе ће помислити да сам хтео плунути. Сад не мисли, али ће после помислити!

ЖЕНА: Мислиће како не умеш да се понашаш у друштву!

ЧЕВРЈАКОВ: У том баш и јесте ствар! Ја сам се извињавао, а он некако чудно... ниједне честите речи да каже. Али није било ни времена за разговор.

ЖЕНА: Узми свој нов мундир и иди у генералову собу за примање.

ЧЕВРЈАКОВ: Идем, одмах, и подшишаћу се пре тога.

Генералова соба за њимање у којој стоји још неколико молилаца око генерала.

ГЕНЕРАЛ: Ништа се не брините, узео сам папире, уписала вас је секретарица, учинићемо све што је у нашој моћи

МОЛИЛАЦ: Хвала вам велико господине генерале.

У њом њренућу улази Чеврјаков у новом мундиру доњеран и њоносан, њочињући ко из њоја одмах да рајорћира:

ЧЕВРЈАКОВ: Пре подне код нас у одељењу ако се ваше превасходство сећа, ја сам кинуо и ... нехотице вас попрскао... Опрос...

ГЕНЕРАЛ: Којешта... Важна ствар! Шта сте ви желели? (*обраћа се молиоцу њоред себе*). Чеврјаков не мрда укочен. Генерал одлази са молиоцима. Чеврјаков је сам на сцени и даље у сћаву мирно не мрдајући се.

ЧЕВРЈАКОВ: Неће да говори! Дакле љути се... Не, то не може остати... Објаснићу му... Чекаћу га.

Генерал се враћа са молиоцима исћраћајући их.

ГЕНЕРАЛ: То би све било за данас господо. Зайим се окрене и види Чеврјакова како стоји и даље на свом месћу.

ГЕНЕРАЛ: Ви сте још ту?

ЧЕВРЈАКОВ: Ваше превасходство! То што се усућујем да узнемирим ваше превасходство, ја чиним, могу рећи, једино из осећања кајања! Није намерно само изволите видети!

ГЕНЕРАЛ (*бесно одлазећи*): Па ви се просто подсмевате, милостиви господине.

ЧЕВРЈАКОВ: Али, какво подсмевање, то је неспоразум. Нема ту баш никаквог подсмевања! Генерал а не може да разуме! Можда неће намерно! Кад је тако, нећу се више ни извињавати таквом фанфарону. Нека га ђаво носи. Написаћу му писмо, али нећу ићи. Богами, више нећу ићи!

Чеврјаков се и даље на њомера са месћа. Ђући и даље чека.

СЕКРЕТАРИЦА: Господине генерале, оставила сам вам на столу прекуцане молбе, већ је касно вече, морам да идем.

ГЕНЕРАЛОВ ГЛАС: Само ти Наталија иди, и ја крећем за који трен.

Секретарица њеда Чеврјакова без речи са чуђењем излази. Чеврјаков се не њомера и даље. После неколико њренућака излази генерал, који се њренерази видећи Чеврјакова у истој њози који се не њомера.

ЧЕВРЈАКОВ: Ја сам данас поподне долазио да узнемирим ваше превасходство, али не зато да се исмевам, како сте ви изволели рећи. Ја сам се извињавао зато што сам вас кијајући попрскао... а нисам ни мислио да се подсмевам. Смем ли се ја подсмевати? Ко смо ми да се подсмевамо вашој личности? Кад бисмо се ми подсмевали, онда, значи, никакво поштовања према личностима... не би било, ништа не би ваљало, ми смо ту да да да...

ГЕНЕРАЛ (*вичући*): Напоље! Напоље!

ЧЕВРЈАКОВ (*уплашено шаптом*): Шта?

ГЕНЕРАЛ (*љујајући ноћом*): Излази битанго напоље! Мене си нашао, је ли? Напоље!

Чеврјаков као да не види ништа и не чује, њијка рукама око себе и узмиче њрема враћима, зайим најијавиши једну столицу њоред враћа, њрчевићо се хваћа за њу, седне, оћкојча мундир њешко шишући, зайим му њлава клоне. Генерал њролази њоред њећа њрезриво.

ГЕНЕРАЛОВ ГЛАС: Милорадовичу! Иди у моју собу види шта је са једним господином, и изнеси га, нећу више да га видим код мене.

Милорадович долази, њодиће му руку, она њадне. Прекрсти се, зайим ња ухвати за руке и износи са сцене.

4.2. Радња, догађај, ситуација

Драматизација представља покушај да у прозном тексту на доминантно место поставимо радњу коју бисмо приказали на сцени, а **радња** је свесно одабран прелазак из једне ситуације у другу. Радња се састоји од три компоненте: постојеће ситуације, покушаја да се промени ситуација и нове ситуације. Ликови морају да буду непосредно повезани радњом да се не би отварали празни простори у којима ликови чине непотребне ствари. Прелаз из једне ситуације у другу, уз сукоб, представља елемент који причу води ка њеном расплету. Свака радња мора да има своју противрадњу – акција и реакција. Неподношљивост ситуације у којој се налазе ликови ствара радњу, јер ликови морају да се прилагоде и да је прихвате, или нужно морају нешто да учине и из ње изађу. Ако је у постојећој ситуацији главни лик лажно окривљен да је украо новац, и по њега долази полиција, поставља се дилема шта ће главни лик да уради. Његова одлука је покушај да се промени ситуација, било да је то борба, бекство, освета итд. Из његовог избора створиће се радња.

Догађај је прича у којој је лик немоћан да направи избор или ситуација не дозвољава промену. Наш главни јунак који је окривљен, ухапшен и одведен у затвор је догађај, а ситуација главном лику не дозвољава промену. Причу коју желимо да прикажемо можемо представити кроз драмски текст као секвенцу радњи (борба, бекство, освета) али и серију догађаја (хапшење, затвор), или пак комбинацијом оба ова претходна типа (хапшење, затвор, али и бекство).

Текст који желимо да драматизујемо, можемо представити као сценску реализацију радње (оно што се описује приказује се), или наративно посредовану радњу кроз планирање или најаву (када нас нпр. лик обавештава о будућој радњи) или наративну ретроспективу (када нас лик извештава о учињеној радњи). Због тога сценска презентација може укључивати отворену и скривену радњу. Бирањем између ове две могућности, истичемо одређене фазе приче, а неке задржавамо у позадини као скривену радњу о којој публика бива обавештена. Овај избор је важан јер се дају различита значења причи и заплету зависно од редитељске идеје која се жели приказати.

Радња је најбитнији сегмент за драматизацију. Уколико се изабере текст који нема драматичну радњу или нема догађаја, онда се постојећи интензитет радње мора појачати и неки догађаји измислити како би драматизована приповетка била сценичнија тј. драматичнија.

Драмска ситуација је посебан облик међуљудске напетости у одређеном сценском тренутку. Да би се створила радња, потребно је да одговор на питање: Шта ће се даље догодити, проистекне из драмске ситуације. Радња мора да води ситуацији, а ситуација радњи. Смисао низа покрета (под покретом су укључене и све речи на сцени) који проистичу из одређене ситуације, а теже одређеном циљу и дешавају се у специфичном тренутку на посебном месту, може се назвати драмским поступком. Сцену чини два или више драмских поступака који су у односу или сукобу и стварају драмску ситуацију. Свака драмска ситуација мора да има почетак, развој и крај, јер свака драмска сцена у представи је драма у малом са својим драмским етапама. Сцена је један делић у мозаику који чини један чин који има свој почетак и крај, а сви чинови представљају развој који чине почетак и крај драмске представе.

Ако бисмо желели да драматизујемо одломак из приповетке Причу о кмету Симану, могли бисмо да измаштамо сцену која би хронолошки претходила почетку одломка из читанке за 7. разред, где би Турчин Ибрага долазио и без икаквих проблема узимао од Симана оно што је његова трећина. Измењене историјске прилике проузроковале би драмску ситуацију у којој Симан и Ибрага долазе

у сукоб. Ибрага жели свој данак који је стално узимао – а противрадња је Симаново бесно одбијање мотивисано дугогодишњим трпљењем у турском ропству. С обзиром на то да текст преводимо из епског рода у драмски, потребно је да текст што више очистимо од приповедања и објашњења, и да то прикажемо кроз радњу. Пошто нам у овом случају драматизација служи и за образовно-васпитни процес, тј. за час, онда је добро да изаберемо оне сцене које нам могу говорити више о ликовима и њиховом сукобу на историјском нивоу. Одломак о Кмету Симану у читанци за 7. разред је погодан за драматизацију, и то тако што ћемо пре сукоба Симана и Ибраге који се описује у одломку додати две сцене:

ПРИЧА О КМЕТУ СИМАНУ (драматизација неких сцена)

1. сцена – сусрет Аге и Симана пре Аустријске окупације БиХ 1878, однос слуге и господара који је ту већ вековима, и прикривен Симанов бес али и немоћ.

ИБРАГА: Алах, селам алејкум!

СИМАН: Бог ти добро дао.

ИБРАГА: Право велиш, Симане! Зато и јесам дошао! Дајдер ми оно шљива и свега што је ове године родило.

СИМАН: А имаш ли платити!?

ИБРАГА: Побогу Симане, шта ћу платити кад је то моје.

СИМАН: То је моје, а што ти се може да узмеш, то је твоје, оно јесте.

ИБРАГА: Не буди стално бандоглав. Знаш да сам ти ја најбољи ага овде у селу.

СИМАН: Најбољи је ага, мртав ага.

ИБРАГА: Сотона једна. Шта се ја с тобом натежем, или ћеш ми дати, или ћу доћи са својим момцима, а онда ћеш дати и оно што немаш.

СИМАН: Лако је тако живети. Удри, отми, а ти гољо ради, и црнчи. Шта ће нама да једемо, ми можемо и без хране и без свега, само без мотке и бича не можемо. Е да нам је цар Душан поживео, видео би ти Ибрага ко би коме по данак дошао!

ИБРАГА: Симане, сад си претерао, до вечерас има да све лепо српемииш шта треба и својим колима и воловима да ми допремиш. Уколико не дођеш, доћи ће кола по тебе да те воде у тамницу.

Ибрага одлази, а Симан бесно њоказује шииак, одлазећи.

2. сцена – потребна је једна сцена која би у ствари била епска структура јер је нужно да публику неко извести о историјским променама, и то кроз дијалог Симанових комшија и Симана, који се надају променама после доласка Аустријанаца.

СЕЉАК 1: Јеси ли видео како Турци подвише репове.

СЕЉАК 2: Нема ту шта, Аустрија је сила.

Долази Симан.

СИМАН: Помоз' бог!

СЕЉАЦИ у *илас*: Бог ти помогао.

СЕЉАК 2: Јеси ли чуо новост, Симане!

СИМАН: Ја одавно више ништа нити чујем, нити видим. Гледам да што више жмурирам!

СЕЉАК 1: Штета јер би онда видео како Турци беже ко зечеви!

СИМАН: Беже? Где беже?

СЕЉАК 2: Аустрија је окупирала Босну.

СЕЉАК 1: И мост на Дрини је преполовљен у бомбардовању.

СИМАН: А ми? Ратујемо ли ми, где су нам пушке да се придружимо да их све поћерамо!?

СЕЉАК 1: Није то наш рат, Симане, а и овај се завршио.

СИМАН: Како се већ завршио кад није ни почео!?

СЕЉАК 2: Склопиће неки мир и то је то!

СИМАН: Склопиће мир, ал' то више није исто, видећеш!

СЕЉАК 1: Не будали, Симане, за нас мале и обичне, све ће то остати исто!

СИМАН: Е вала неће, сад кад Аустријанци виде какве су бабе и дерикоже ови Турци има да их нестане. Је л' не каже песма „калдрме ће пожељет Турака, а Турака нигде бити неће“?

СЕЉАК 2: То је било за Србију, не за нас!

СИМАН: А шта смо ти ми ког врага ако нисмо Срби! Исто је то, и сад да видим тог Турчина који ће ми доћи да узме трећину мог дела!

Симан одлази лидујући, а сељаци слеђоше раменима.

СЕЉАК 1: Е, мој Симане, у великим променама обично ми малени страдамо.

СЕЉАК 2: Ништа се неће променити, само ћемо господара променити.

Оглазе.

3. сцена – чини одломак из читанке који се може дати као задатак ученицима да драматизују. То је сукоб Ибраге и Симана око шљива, када Симан коначно говори аги све што до тада као слуга није смео.

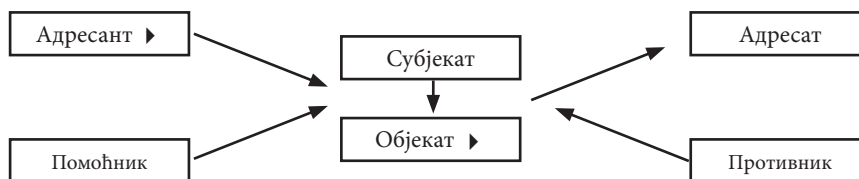
4. сцена – епilog који може бити и као еписки коментар у виду извештаја сељака другом сељаку о Симановом поразу на суду, али наравно да је ефектније поставити ову сцену тако што ће се приказати суђење Симана и Ибраге.

4.3 Ликови и препреке

Ликови се конституишу као скуп односа са осталим ликовима. **Главни лик** мора да се разликује од осталих, као што сваки лик мора да се разликује од свих осталих, јер се из разлика рађају супротности, а из супротности се рађа сукоб! Разлике могу бити физичке (дебео или мршав), или психолошке (врлине једних и мане других су супротстављене). **Споредни лик** мора да буде представљен одређеније и једноставније неком особеношћу, карактерном цртом, али не треба губити из вида да сваки лик у односу на целину мора да има свој значај и вредност, да буде у вези са радњом или да нагласи особине главних протагониста по супротности или по сличности.

Без сукоба нема драме, а без препрека нема сукоба. Драмски сукоби, тј. препреке које настају у драмама могу бити различите. Тако се драма може развити на сукобу лика и његових жеља (лик има одређене намере и потребе али мора да савлада препреке, што су оне веће, то је већа и жеља лика да их оствари али расте и немогућност њиховог остваривања). Сукоб се може створити између једног лика са другим ликовима (препеке чине ликови чији су интереси различити од интереса главног лика), а може се остварити и сукоб лика са самим собом (дилеме, сумње, двоумљења и гриже савести у самом лику), сукоб лика са извесном друштвеном средином и сл. Различити теоретичари попут Пропа, или Ан Иберсфелд, правили су разне моделе структуре конфликта. Тако по Пропу постоје три функције: функције јунака, помоћника и противника. Напетост се одржава сукобљавањем жеље јунака и опасности које те жеље угрожавају. Етјен Сурио у својој књизи *Двестиа хиљада драмских ситуација* пише да постоје само две велике страсти које су кључ драмских ситуација: **жеља и страх**.

Искористивши Суриове примарне функције, Ан Иберсфелд је развила **актанцијалне моделе** корисне за театролошка проучавања и структуру заплета:

Ову схему бисмо овако могли да објаснимо: субјекат вођен неком силом или бићем (адресант који може бити изједначен са субјектом ако је вођен индивидуалном силом) тражи објекат у корист или по жељи бића (адресата који може бити конкретан, апстрактан, и изједначен и са субјектом кад жели објекат само у своју корист) а у том трагању има помоћнике и противнике.

5. ДРАМСКЕ СЕКЦИЈЕ

Позориште је увек имало сврху у игри, али и у супротстављању и преиспитивању стварности. У школи са првим драмским играма ученици постају свесни да позориште служи и за забаву, али и за доживљавања снажних осећања које је потребно уверљиво одиграти. У центру драме је човек и његова судбина, сусрет са тежњама и сукобима да се те тежње остваре. Мале драмске форме би могле бити за ученике креативно размишљање и преиспитивање стварности, па је зато потребно у драмским представама приказивати и њихове проблеме било да мењају и проблематизују постојећи текст или стварају нови. Тада је потребно веће ангажовање наставника и ученика јер они онда заједно стварају оригиналну драмску представу о њиховим школским и љубавним проблемима, пубертету, насиљу, односу с родитељима итд.

5.1. Облици рада

Не треба много објашњавати колико је драмска секција важна у организовању наставе код ученика. Из многих школских драмских секција су потекли данашњи велики глумци, и у њој су стекли прва знања о позорници. Драмске секције су изузетно значајне и због прослава различитих свечаности у школама, тако да група ученика из ове секције често представља окосницу читаве приредбе. Потребно је што више ученика укључити у разговор око драмских елемената, а све заинтересоване ученике за глуму уврстити у драмску секцију у којој ће се више упознавати са драмом као сценском уметношћу. На овим часовима наставник има довољно времена да се са ученицима бави драматизацијом, јер ученици кроз драматизацију одређених одломака по слободној вољи могу боље упознати структуру драме, а самим тим и вештину глуме. Режија драмских текстова обухвата и знања драматургије, а редитељ мора поседовати и способност анализе књижевних текстова, коју наставници користе на часу: анализа особина ликова, поступака, доживљаји, идеје итд. Могли бисмо да извршимо синтезу из свега наведеног шта би требало да садржи један програм драмске секције, и уопште план рада наставника који би се бавио драматизацијом, режијом и радом са ученицима у школи:

- А) Теоријске основе за упознавање основних елемената глуме, и откривање могућности и проблема у гласу и говору, унапређивање тих могућности (вежбе за ослобађање гласа, вежбе за респирацију, вежбе за артикулацију, вежбе за динамику гласа, брзалице, имитације – говорне, певачке, монолози, гласовне трансформације, слушање околине, акценти)

- Б) На часовима драмске секције обједињавају се стечена знања о жанровима и драми као сценском делу, драматизација текстова и упознавање са основним елементима глуме и рада на сцени (Ко? Шта? Где? Када? Како? Зашто?)
- В) Драмска секција мора посебно да се позабави покретом, јер физичку радњу на сцени видимо кроз покрете (вежбе кроз покрет: бајка, деца у игри, сусрет у простору, рекламе, циркус, пословице, начини ходања и кореографија уз музику)
- Г) Посета медијима који у свом раду користе драмске форме: позориште, радио, филм, телевизија, циркус.

5.2. Раг са ученицима

Од поделе улога зависи успех дела. Због тога је драмска секција веома скучена у основној школи јер нема довољно улога за све заинтересоване ученике у једној представи, али их може окупити у више различитих представа како би сваки ученик учествовао. Ученици могу учествовати у драматизацији текста, режирању, прављењу костима и сцене, и многи од њих ће можда касније бити будући глумци, драматурзи, редитељи, костимографи, сценографи.

Глума не сме бити само уметничко казивање улога – рецитали. Изговарање текста по улогама није драма. Врло је важно да ученици схвате говорну радњу, да и кад говори и кад ћути, глумац то ради целим својим бићем. Нико у стварности не декламује само текст. И кад слушамо саговорнике, можемо то радити нервозно, уплашено, расејано, заинтересовано, незаинтересовано, зависно од радње и дијалога, а све то води коначном циљу који сви ликови са својим особинама имају. Сви покрети и гестови морају одговарати лику и радњи. Највећи проблем код ученика јесте брзина њиховог изговарања јер научени текст журе да што пре изговоре због чега често долази до лоше глуме или нејасног изговора реплика.

Потребно је да на часовима драмске секције одвојимо довољно времена за дикцију, наглашавања речи, интонацију и гласност изговора. Сваки ученик је јединствен по свом понашању и стилу, зато не би требало да ученици подражавају наставнике који режирају представу, потребно је да они нађу свој начин изражавања, и да у потпуности разумеју шта се жели приказати представом.

Хуго Клајн је у својој књизи *Приручник за аматјере редителје* направио десет питања која могу помоћи аматерима редитељима, па и наставницима који припремају драмску представу за извођење на позорници:

1. Да ли глумац врши радњу као лик?
2. Ради ли заиста оно што треба?
3. Онако како треба?
4. Да ли је то у складу са местом где се лик налази, откуда долази и камо иде?
5. Са временом када, откада и докле се радња врши?
6. Зашто лик то ради? (везано за узрок, због чега)
7. Чему, с каквом намером? (везано за циљ)
8. На чему он врши ту радњу, на кога или на шта њом утиче?
9. Допире ли радња до гледаоца и да ли је сажета, очишћена од свега излишног?
10. Да ли радња врши своју функцију као саставни део представе?¹⁰⁶

¹⁰⁶ Видети у: Хуго Клајн, *Приручник за аматјере редителје*, Народна књига, Београд, 1961.

9. ДРАГИЦА ПАВЛОВИЋ БАБИЋ, НЕНАД ХАВЕЛКА, САША ГЛАМОЧАК: ОЦЕЊИВАЊЕ У ШКОЛСКОЈ ПРАКСИ – ФУНКЦИЈЕ, ПРИНЦИПИ И УНАПРЕЂИВАЊЕ КВАЛИТЕТА¹⁰⁷

Показатељи ваљаног оцењивања¹⁰⁸

У школској пракси постоје велике разлике у оцењивању између појединачних наставника, група наставника који предају различите предмете и међу школама. Неке разлике су неопходне јер их условљавају нпр. наставни програми, расположиво време за рад, доминантни облици и методе рада, узраст и број ученика у одељењу. Озбиљан проблем за професионални педагошки рад представљају оне разлике у оцењивању које су последица непотпуног претходног стручног образовања и актуелне педагошке некомпетентности једног дела наставника. Ваљаност, поузданост, објективност и прецизност су карактеристике оцењивања као метријске процедуре. Степен изражености сваке од њих се мења у зависности од поступака или инструмената који се примењују у оцењивању. С обзиром да је оцењивање део наставног процеса, оно мора да задовољи неколико основних организационо-методичких захтева.

Досљуйносѝ

Примарни педагошки квалитет ваљаног оцењивања је његова њојѝуна оѝвореносѝ или досљуйносѝ за ученике. Ученицима треба да буде приступачно све што се тиче оцењивања. Ако је оцењивање део наставе, онда оно треба да буде планирано заједно са свим другим наставним активностима. Не постоји ниједан ваљан разлог због којег већ од првог разреда ученици не би имали увид у план рада. Шта ће се радити у току године, то је ствар наставног програма, али план и календар реализовања програма ствар су организације рада. У тој организацији мора бити места и за правовремено обавештавање ученика и њихово суделовање у планирању. У односу на уобичајено стање напредак је уколико наставник само саопшти ученицима план рада за одређени временски интервал. Међутим, права педагошка иновација је уколико нађе начина да ученике укључи у планирање рада. Тако ће ученици сазнати и када и колико ће бити испитивања, који начини испитивања им се стављају у изглед и сл. Са становишта ваљане оријентације ученика битно је да све што се тиче оцењивања знају унапред, у склопу укупног плана и распореда рада током једног тромесечја, полугодишта или школске године. Битно је да се отклони сваки

¹⁰⁷ Видети у: *Програм стручног усавршавања наставника*, Центар за евалуацију у образовању, Београд, 2004, стр. 9, 10, 12, 27–30.

¹⁰⁸ Ненад Хавелка: *Ученик и наставник у образовном процесу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 182–185.

извор мистификовања, тајновитости и непредвидивости у оцењивању. Када је реч о оцењивању „изненађење“ је негативан показатељ и по својој проблематичности је истог ранга као и сакривање оцена.

Учесталосћ

Да би обезбедили континуитет у информисању ученика о њиховој ефикасности, оцењивање треба да буде редовна и учестала активност. Неки наставници тврде да код њих ученици „увек“ морају бити спремни да одговарају, јер они „увек“ оцењују. Питање је да ли они заиста тако поступају. Често се ради о обичној претњи која стално „виси“ изнад ученичких глава и коју наставник повремено, углавном на непредвидљив начин, остварује. Такво „планирање“ оцењивања далеко је од сваке професионалности и педагошке одговорности. Учесталост оцењивања треба да произлази из плана рада, да у односу на ток и трајање наставног процеса буде оптимално. Ако наставник „увек“ оцењује, онда то „увек“ мора бити у плану као позната а не као непозната околност.

Благовременосћ

Оцењивање као извор информација о оствареном учинку постиже њун ефекат само уколико се обавља током самог процеса учења или непосредно по завршетку рада на некој тематској целини. Другим речима, између саопштавања оцене и активности на коју се оцена односи временски размак треба да буде што мањи. Добру илустрацију благовремености оцењивања можемо наћи у разним варијантама програмског учења. Наставник који користи програмиране материјале или који стандардне видове обраде градива организује тако да у њих уноси елементе програмираног учења (нпр. дефинисање етапа и њихових циљева, проверавање усвојеног после сваке завршене етапе) омогућује ученицима да у току рада прате своју успешност.

Разноврсносћ

Користићење различитих врста оцењивања повећава ваљаносћ, поузданосћ и објективносћ оцена. У текућем оцењивању ученика требало би да доминира описно или аналитичко оцењивање или, пак, његова комбинација са осталим врстама оцењивања. Комбиновањем различитих врста оцењивања отклањају се мањкавости које се редовно јављају ако је поступак оцењивања једностран. Могу се комбиновати разне технике оцењивања и самооцењивања.

Јасноћа

Чињеница да програмски циљеви и задаци указују на различите нивое овладавања програмским садржајима треба да дође до изражаја и у начину оцењивања ученика. Наставник треба увек да

има у виду питање: *да ли је ученицима јасно шта је предмет испитивања и којим критеријумом се дефинише шта је успех, а шта неуспех?* Наравно, прво наставник током припреме за наставу мора доћи до одговора на то питање, а затим током наставе омогућити ученицима да схвате шта је предмет учења и шта ће у том учењу бити сматрано успехом, а шта неуспехом.

Инструктивност

Оцењивање током школске године у првом реду има значај информисања ученика о ефектима уложеног рада и на тим информацијама утемељених упутстава како да унапреди свој начин рада и учења. Оцена која је правилно саопштена подстиче ученика да анализује чиниоце који су условили такав резултат и усмерава га да тежиште стави на оне који су доступни његовој контроли – залагање, одмеравање нивоа аспирација, развијање ефикасне стратегије учења и сл.

Јасност

Оцена губи свој основни смисао уколико се не саопшти ученику; оцену треба саопштити одмах или у што краћем времену од испитивања. „Бајате“ оцене, за које ученици сазнају после дужег времена, имају веома ограничену педагошку вредност. Оцена која се држи у тајности губи сваки педагошки смисао. Психолошки она може изазвати веома негативне последице, нарочито ако се ради о оцењивању у неком за ученика критичном периоду. Скривању оцена прибегавају наставници који мистификацијом оцењивања надокнађују неку своју озбиљну стручну или личну мањкавост. Наставник који држи до сопственог моралног интегритета никада неће скривати оцене уколико је испитивао за оцену. Он може да не оцени ученика и да образложи због чега то чини. Ученику може рећи да од њега очекује бољи одговор (наводећи мањкавости добијеног одговора) и да му оставља времена да се припреми нпр. за неки од наредних часова.

Разговор

Посебно је питање да ли оцене треба увек саопштити пред одељењем или понекад ученику насамо. Типично је да се оцене саопштавају јавно, пред одељењем. После сваког испитивања наставник, ако је то његов уобичајени поступак, треба да саопшти оцену и њено образложење. Саопштавање оцена у *посебном разговору* веома је користан педагошки поступак, било да се ради о успешним или неуспешним ученицима. Уствари, наставник би требало да има такав разговор макар једном у току полугодишта са сваким учеником. Наравно, тежиште тог разговора не би било на саопштавању глобалне оцене него на описној оцени и анализи начина учења и рада ученика, на одговору како да учење постане рационалније и ефикасније, како да се успостави однос сарадње и поверења. Посебан разговор је неопходан ако се ради о ученику који је неуспешан или који има тешкоће у учењу. Уколико наставник сматра да те тешкоће долазе од недовољне мотивације или специфичних емоционалних и других личних проблема ученика, расправа пред одељењем би била велики промашај.

На крају – крајњак коментар

Ако постоји само једна педагошка активност на основу које можемо одвојити добре наставнике од оних који су промашили професију, то је оцењивање ученика. Оцењивање доводи наставника и као особу и као стручњака у најнепосреднији контакт са сваким учеником. Ученици не цене наставника према томе да ли „благо“ или „строго“ оцењује, већ према томе да ли оцењује ваљано и објективно, да ли је у свему, а пре свега у оцењивању, поштен, непристрасан, правичан, отворен и доследан.

Аналитичко и глобално оцењивање

У аналитичком оцењивању

- предмет оцењивања рашчлањујемо на делове
- за сваки део утврђујемо показатеље успеха које процењујемо
- описно оцењивање је увек аналитичко

Глобално оцењивање

- често се заснива на општем утиску о раду ученика, на „слободној“ процени квалитета или висине успеха који је постигао. Реални садржај такве оцене често остаје нејасан

Описно оцењивање

- описна оцена је структурирана аналитичка слика успеха ученика
- може бити изражена и нумерички, али не једним, већ низом бројева чије је значење познато
- у формативном оцењивању оцене су увек описне

Функције оцењивања

- информативна
- евалуативна
- инструктивна
- развојна
- социјалне, формалне и неформалне

Принципи оцењивања

- објективност – оцена је имуна на „личне формуле“ наставника (импресија, симпатија, тренутно расположење...)
- јасноћа – оцењивање се заснива на прецизно дефинисаним и релевантним критеријумима
- информативност
- јавност – ученици би требало да знају када, како и на основу којих критеријума ће бити оцењивани, као и коју су оцену добили за своје постигнуће
- благовременост – оцена се саопштава довољно на време тако да ученик може да коригује своје постигнуће
- редовност
- инструктивност – оцена и критеријуми на којима она почива ученицима сугеришу ефикасне стратегије учења
- разноврсност типова оцењивања
- аналитичност – оценом се тумаче сви релевантни аспекти (делови) учениковог постигнућа

Типичне замке у оцењивању

- прва импресија
- хало ефекат
- строгост/ благост
- централна тенденција
- дисциплиновање
- скраћивање скале
- недоследни критеријуми

Чувајмо се замки!

- Бог зна за пет, ја за четири, а ви највише за три.
- Ђути, седи један!
- Добро си се спремио, али ма колико се трудио никад нећеш бити као твоја сестра!
- Смирите се или ћу да вам поделим јединице!
- Видео сам још првог дана какав си и да се никад нећеш променити!
- Зашто сам добио један?
- Ако си добра бар упола као твој брат, нећеш имати проблема код мене.
- Боље да ти не објашњавам биће још горе.
- Шта ја вама имам, да објашњавам зашто сте добили неку оцену!
- Видим да си ти то научио, али без разумевања.
- Због ове глупости залепићу ти кеца за полугодиште!
- Кад ти се толико прича, ајде сад да мало причаш пред таблом!
- Одлично, три!
- Данас делим само јединице!
- Није важно коју сте оцену добили на контролном, не учите за оцену него за знање.
- Тако лепа девојчица, а не зна.

ЗАКЉУЧАК

У књизи *Наставна теорија и ѱракса 3 (српски језик и књижевности у основној школи)*, пошло се од садржаја везаних за Програм рада у седмом разреду основне школе.

У првом делу, под називом *Присћуй настави српској језика и књижевности у VII разреду*, коментарише се нови програм српског језика и даје приказ уџбеничког комплета Издавачке куће *Klett* за овај предмет; нуде се основне смернице за израду наставних планова; указује се на потребу коришћења шире методичке литературе и на значај наставникове самосталности у реализовању тематског планирања наставе књижевности и при стварању оријентационог распореда наставног градива из области *Језик, Књижевности и Језичка кулћура* (уз давање адекватних примера). Наставнику се на једном месту нуди извод из новог програма за српски језик и књижевност у седмом разреду, оквирни план рада у редовној и додатној настави са осмишљеним садржајем, сажетак правила о учествовању надарених ученика у такмичењима Републичког центра за таленте...

У другом поглављу ове књиге, *Методички ѱрилози*, из различитих углова осветљени су многи методички проблеми и дат је предлог за њихову реализацију; наведене су целовите интерпретације појединих књижевних текстова (у виду методичких припрема за час), а начињен је и списак одабраних методичких прилога из стручних и методичких књига, студија и часописа, које се наставник упућује да користи.

Треће поглавље књиге, *Додатни избор ѱтекстова ѱимерених узрасћу VII разреда*, нуди одломке из факултативне лектире који се могу адекватно искористити уз тумачење обавезних књижевних текстова.

У четвртој целини књиге дат је *Избор из секундарне лићературе* који може послужити наставнику да понућене стручне садржаје користи на различите начине: при локализовању одломака или књижевних текстова у целини; у функцији мотивисања ученика за читање, доживљавање и тумачење књижевних дела; при осмишљању компаративног приступа тумачењу одређених наставних садржаја из књижевности; приликом формулисања задатака за истраживачко читање; за потребе рада у додатној настави и ученичким слободним активностима...

Књигом *Наставна теорија и ѱракса 3* остварена је целина са *Наставном теоријом и ѱраксом 1 и 2*. Заокружени су различити методички проблеми назначени у теорији о настави, понућена су многа практична решења, сугестије и подстицаји на примерима наставних јединица предвиђених новим наставним програмима (од петог до осмог разреда).

Мада ова књига, преко одабраних примера, прати Програм рада из српског језика и књижевности у VII разреду, погодна је и за шире коришћење. Методичка питања која се разматрају и реализују нису и не могу бити ограничена ученичким узрастом и садржајем тренутно актуелног програма, те је зато *Наставна теорија и ѱракса* намењена свим професорима српског језика и књижевности, као и студентима који се припремају за наставнички позив.

РЕШЕЊА ИЗ РАДНЕ СВЕСКЕ ЗА СЕДМИ РАЗРЕД (ГРАМАТИКА, ПРАВОПИС, ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА)

Шта смо научили у шестом разреду

Гласови

- а) Н; б) Т; в) Т; г) Н
- а) Д; б) Б; в) Г; г) Ђ; д) Ж; њ) З; е) Ц
- б) предњонепчани; в) задњонепчани; г) двоуснени; д) зубни; њ) алвеоларни
-

	Место творбе
В	уснено-зубни
Т	зубни
Р	алвеоларни
Г	задњонепчани

5. А, И, Р, У, Е, О, Л

6. а) гр о | мо | гла | сан б) дво | стру | ко в) за | глу | шу | ју | ћ и
г) и | лу | стра | ци | ја д) кло в | нов | ски њ) о | ке | а | но | гра ф

7. Рзав, Ртањ, Рудник, Трстеник, Прњавор, Травник

8. а) Спремили смо цео пртљаг, а заборавили прслук за воду и простирку од трске.
б) За трговце некретнинама тржиште је већ претрпело велике промене.
в) Док су трчали кроз мочвару, блато је прштало и прљало све око њих.

Гласовне промене

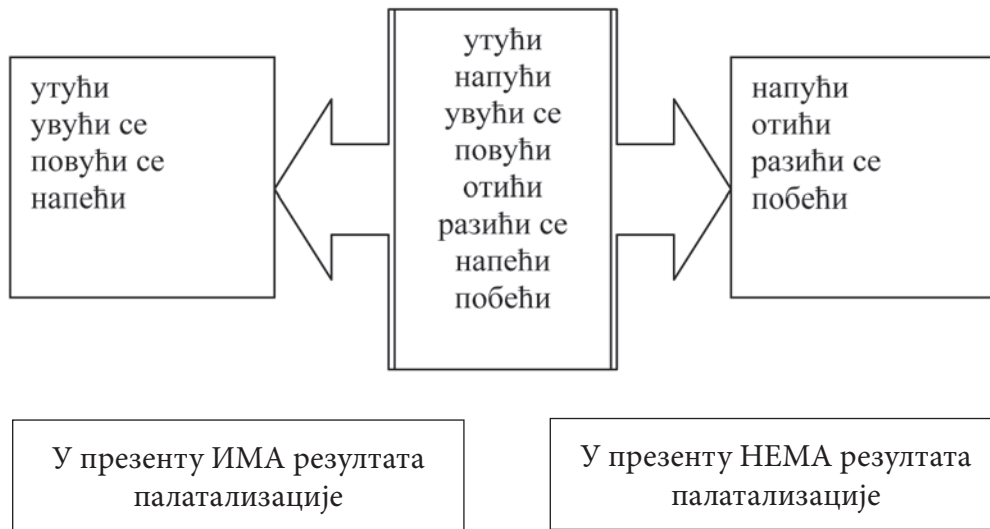
9.

пред + ставити = представити
под + шишати се = подшишати се
од + сећи = одсећи
над + страначки = надстраначки

Сви примери илуструју одступање од једначења сугласника по звучности.

1. једначење сугласника по звучности
2. једначење сугласника по месту творбе

11.

12. оловка, ознака, шака, коцка, војска, трака, бајка, даска, Милка

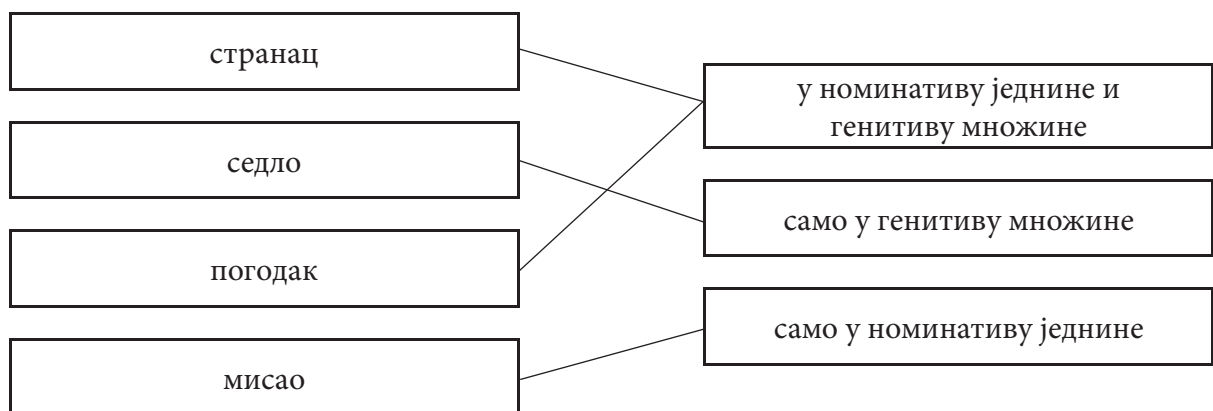
13. Трпни придев глагола СТАВИТИ гласи стављен. Гласовна промена која се догодила приликом образовања тог облика назива се јотовање.

14. низак, горак, витак, дрзак, редак, танак, опак, далек, тежак

15. јотовање и једначење сугласника по месту творбе

16. Кабл је пресекао непознати починиоц. починилац; *л у о*

17.

18. У речи ЧЕЛИСТКИЊА одступа се од губљења сугласника.

Придевске заменице

19. генитив једнине, датив једнине, акузатив једнине (кад се односи на нешто живо), локатив једнине
20. а) присвојна заменица за свако лице; б) присвојна; в) показна; г) показна; д) општа; ђ) упитно-односна
21. свашта (то је именичка заменица, а све остале су придевске)
- 22.

					1	г	е	н	и	т	и	в
2	и	н	с	т	р	у	м	е	н	т	а	л
					3	л	о	к	а	т	и	в
				4	д	а	т	и	в			

23. а) који; б) који; в) којег; г) који

Глаголски облици

24. Чудим вам се, господине, додаде он поћутавши. Истуривши мало десну ногу, мичући врхом лаковане ципеле, он настави разговор пренемажући се.
25. б); г); ђ)
26. Ватра је била догорела. Ходао је дуго, осећајући како му све јача киша натапа и поставу јакне. Радо би се одморио да може.

је била догорела	плусквамперфекат
ходао је	перфекат
осећајући	гл. прилог садашњи
натапа	презент
би се одморио	потенцијал
може	презент

27. стићи (ово је инфинитив, а сви остали глаголи су у глаголском прилогу садашњем)

28.

1. лице једнине глагола СЕСТИ	седнем
глаголски прилог прошли глагола ДОТРЧАТИ	дотрчавши
глаголски прилог садашњи глагола ЗАДАВАТИ	задајући
трпни глаголски придев глагола ЗАГРИСТИ у једнини у мушком роду	загризен
2. лице множине перфекта глагола ЈЕСТИ у женском роду	јеле сте
радни глаголски придев глагола МОЋИ у једнини у мушком роду	могао

29. Научише га читати и писати, па му стадоше разјашњавати Јеванђеље. Саветоваху га, убеђиваху, наваљиваху, и он, напоследку, признаде.

Творба речи

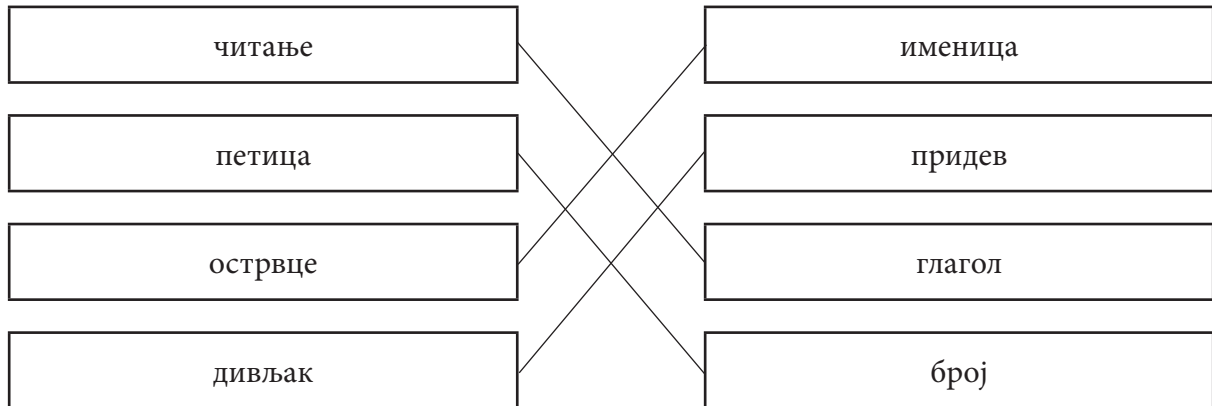
30. леп, лепота, прелеп, црнац, црн, црноок, узглобити, зглобни, зглоб

31. а); г); ж); з)

32. Допуни табелу:

Изведена реч	Творбена основа	Суфикс
ведрина	ведр-	-ина
вереник	верен-	-ик
појачало	појача-	-ло
жабац	жаб-	-ац
студенткиња	студент-	-киња
храброст	храбр-	-ост
гласати	глас-	-а(ти)

33. Повежи изведенице са врстом речи од које су добијене:

34. прохладан, нерадник, преплашити, запевати, побратим, накисео

35. а) бледожут – бледуњав б) седамсто – седмица в) једанпут – једнина

г) Иванград – Иванов д) плавокоса – плавушан ђ) плићак – плиткоуман

Реченица

36. а) стићи ћу на време, стигавши на време, стижући на време, стиже на време
б) купите новине, купити новине, купила сам новине, купујући новине
в) написах писмо, бејах написао писмо, написавши писмо, написати писмо
37. а) Иако је био физичар, Атанасије Стојковић је аутор првог српског романа.
б) У народним песмама гавран носи жалосне гласове, јер је по предању кобна птица, весник несреће.
в) Ако се изузме Дунав, најдужа река на Балканском полуострву је Велика Морава (са Западном и Јужном Моравом).
38. У шљивику на трави лежи Симан, | руке затурио под главу, | а над њим се савијају гране пуне рода.

ТЕСТ (понављање градива из VI разреда)

1.	<table border="1"><thead><tr><th></th><th>Место творбе</th><th></th><th>Место творбе</th></tr></thead><tbody><tr><td>М</td><td>двоуснени</td><td>Д</td><td>зубни</td></tr><tr><td>К</td><td>задњонепчани</td><td>Ђ</td><td>предњонепчани</td></tr><tr><td>Л</td><td>алвеоларни</td><td>Ф</td><td>уснено-зубни</td></tr></tbody></table>		Место творбе		Место творбе	М	двоуснени	Д	зубни	К	задњонепчани	Ђ	предњонепчани	Л	алвеоларни	Ф	уснено-зубни
	Место творбе		Место творбе														
М	двоуснени	Д	зубни														
К	задњонепчани	Ђ	предњонепчани														
Л	алвеоларни	Ф	уснено-зубни														
2.	Овај филм је похвалило много <u>гледаоца</u> . <u>гледалаца</u>																
3.	Упитно-односне: <u>чији</u> <u>који</u> Неодређене: <u>неки</u> <u>нечији</u> Опште: <u>сваки</u> <u>свачији</u> Одричне: <u>никакав</u> <u>ничији</u>																
4.	<p><u>Појавише се</u> чопори вукова. Пси <u>су</u> престрашено <u>цвилели</u> на праговима, бесомучно <u>гребући</u> врата <u>не бисмо</u> ли их <u>пустили</u> унутра.</p> <table border="1"><tbody><tr><td>су цвилели</td><td>перфекат</td></tr><tr><td>гребући</td><td>глаголски прилог садашњи</td></tr><tr><td>не бисмо пустили</td><td>потенцијал</td></tr></tbody></table>	су цвилели	перфекат	гребући	глаголски прилог садашњи	не бисмо пустили	потенцијал										
су цвилели	перфекат																
гребући	глаголски прилог садашњи																
не бисмо пустили	потенцијал																
5.	Локомотива је убрзавала, градски пејзажи су се померали у супротном смеру, а читава та тајанствена земља измицала је уназад.																

Историја језика

1. в)
2. а) руски, белоруски, словачки, украјински
 б) пољски, лужичкосрпски, бугарски, чешки, словачки
 в) српски, лужичкосрпски, хрватски, словеначки, македонски, бугарски
3. б), г)
4. У науци се језик који су уредили Ђирило, Методије и њихови ученици, зове старословенски.
5. IX
6. а), б), г)
7. а) глагољица
 б) Р Э Ь + Љ ЗД Э П Д Э Ђ Р Э Р Ь + ЧР Љ Д, Ь + Љ ЗД Э П Ж Э Д Э Ђ Д П Ђ Р Д
 (Не радује се због неправде, радује се због истине.)
8. а) БОЈАНЬ Бојан б) ГЮРА Ђура в) ЗАХАРИЈЕ Захарије
 г) МАРЬКО Марко д) МИЛОУТИНЬ Милутин њ) НЪГОШЬ Његош
 е) ОУРОШЬ Урош ж) СТЕФЯНЬ Стефан

Врсте речи

1. речце

2.

Променљиве речи	Непроменљиве речи
именице	прилози
придеви	предлози
заменице	везници
бројеви	речце
глаголи	узвици

3. Минут до дванаест понекад је у пола шест ујутру.
4. а) Сваки пети човек се четвртком радује што је сутра субота.
 б) сваки, што.
 г) пети
 д) повратни, прелазни, у перфекту, у презенту, свршеног вида, несвршеног вида

5. прилози

6.

		1.	р	о	д
2.	в	р	е	м	е
3.	н	а	ч	и	н
4.	л	и	ц	е	
5.	п	а	д	е	ж

7. а) цел-; б) мисл-; в) дел-; г) друг-; д) нек-;
 ђ) почетк-; е) његов-; ж) горк-; з) весл-

8.

Инфинитив	Инфинитивна (аористна) основа	Презентска основа
викати	вика-	виче-
срести	срет-	сретне-
доћи	дођ-	дође-
помаћи	помак-	помакне-
писати	писа-	пише-
украсти	украд-	украде-

9. презентску; б) Ја сам дођела.

10.

а)	инфинитивна (аористна) основа гласи СЕД-: седети, <u>сести</u> , седати	б)	презентска основа гласи СТИЖЕ-: стићи, <u>стизати</u> , стезати
в)	инфинитивна (аористна) основа гласи ПРЕСТИГ-: прећи, <u>престићи</u> , престизати	г)	презентска основа гласи СЕЧЕ-: <u>сећи</u> , сецкати, сецнути

11.

		1.	г	в	о	ж	ђ	е
		2.	п	р	а	в	д	а
	3.	и	в	а	н	к	а	
4.	с	е	м	е	њ	е		
	5.	с	в	е	с	к	а	

12. У сваком низу именица налази се по једна која му не припада. Прецртај је:

<p>а) Заједничке: сто столњак ваза цвеће чинија пепељара</p>	<p>б) Збирне: пруће дрвеће лишће пролеће цвеће саће</p>	<p>в) Градивне: злато сребро латина бисер бронза пластика</p>
--	---	---

13. а) компјутер б) задовољство в) чељад г) миш

д) Нишлије ђ) бетон е) браћа ж) снег

14. Амазон, највећа река на Земљи, постаје спајањем двеју њених саставница: леве Марањона, и десне Укајали.

15. а) Уређаји у кући и покућство сеоских домаћинстава могу се видети данас углавном у музејима.

б) музејима

в) падеж: локатив, број: једнина

16.

	Падеж	Број	Род
леђима	инструментал	множина	средњи

плуралија тантум (pluralia tantum)

17. анали (она је мушког, а остале именице су женског рода)

18. а), г)

19. Врачи, Духови, Ђурђевдан, Ваведење, Материце, Детињци, Божић

а) властите именице

Придеви

1. Француска је најпогоднија да се у њој лако науче француски манири.

<p>2. Описни: <u>витац</u> <u>поносан</u></p>	<p>Градивни: <u>свилен</u> <u>бакарни</u></p>	<p>Присвојни: <u>ујнин</u> <u>царев</u></p>	<p>Месни: <u>горњи</u> <u>спољашњи</u></p>	<p>Временски: <u>некадашњи</u> <u>јесењи</u></p>
--	--	--	---	---

3. а) Он увек седи лево од мене, па га зовем лево сметало.
 б) Путујем јако далеко, идем на егзотично, далеко путовање.
 в) Весело трчкара, весело скакуће, то маче је баш весело створење.
 г) Добро нам дошао, добро ти вече!
 д) Пошто је лоше урадио контролни, жалио се на лоше време.
 У прилоге.
4. Придев се са именицом коју одређује слаже у роду, броју и падежу.
5. б), в), ђ)
6. описни
7. падеж: акузатив; род: мушки; број: једнина степен поређења: позитив; вид: одређени
8. Други пут сам видео неког са лепим кончаним рукавицама и црвеним сламнатим шеширом сличним Маријиним.
9. б)

Заменице

1. шта

2.

сваки, колико, некакав, неко, ничији, ко, нико, свако,
--

Именичке				Придевске			
Упитне	Неодређене	Одричне	Опште	Упитне	Неодређене	Одричне	Опште
ко	неко	нико	свако	колико	некакав	ничији	сваки

3.

– Перице, реци <u>нам</u> две заменице! – <u>Ко</u> , <u>ја</u> ? – Коначно и од <u>тебе</u> тачан одговор!

		лице	број	падеж
Личне заменице	нам	прво	множина	датив
	ја	прво	једнина	номинатив
	тебе	друго	једнина	генитив

		падеж
Упитна заменица	ко	НОМИНАТИВ

4. Реците ми да ли сте јој признали да је кућа већ некоме продата.

5. Узми папир у којем се умотавају чоколадне бомбоне.

а) локатив б) у акузативу

6. Пред њиме је цио свијет ништа,
пред њиме је ишта ствар велика.

б)

7. в)

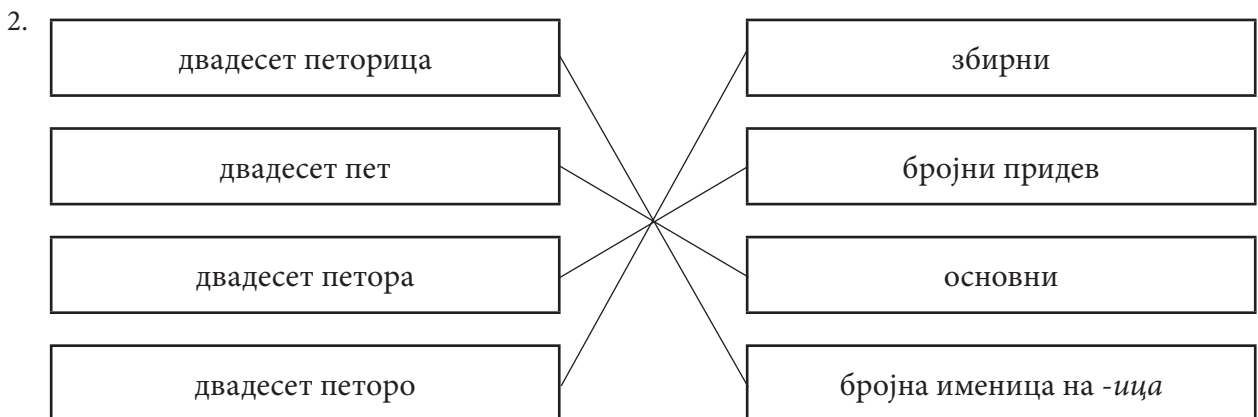
8. в)

9.

а) инструментал заменице СВОЈ у средњем роду множине	својим
б) генитив јединице заменице ТАЈ у женском роду	те

Бројеви

1. Бројеви који означавају колико има нечега на броју називају се главни, а они који означавају које је нешто по реду називају се редни бројеви.

3.

Основни	Збирни	Бројна именица на -ица
два	двоје	двојица
пет	петоро	петорица
седам	седморо	седморица
шездесет три	шездесет троје	шездесет тројица

4. а) сто тридесет четврти; б) сто тридесет четворо

5. Само на једном зиду замак има четвора (4) врата.

6. хиљаду деветстоте; двадесетог

7. а)

четрнаести двадесети осми <u>деветнаест</u> сто трећи

 б)

тринаесторо деветоро педесет двоје <u>двадесеторица</u> четворо

 в)

тридесет дванаест један четрдесет <u>пети</u>

 г)

петора (кола) двоја (уста) троје (бермуде) четворе (санке) <u>шесторо</u> (људи)
--

8. род: женски; падеж: локатив; број: множина

9. б)

10. И на трон обоје се попеше. Зевс и Хера.

Глаголи

1. снежити, сипати, кишити, разведравати се, сунчати се, сванути, ноћити

2. б); в); ђ)

3. а); б); г)

4.

а) брисати се, купати се, шминкати се, ушушкавати се, захваљивати се

б) свађати се, грлити се, сећати се, дружити се, спријатељити се

в) одушевити се, радовати се, руковати се, навићи се, зажелети се

5. а) радити П б) отпасти Н в) чекати П г) сићи Н

д) замислити П ђ) сањати П е) летети Н ж) скакати Н

6. Један од најстаријих наших клубова, „Раднички“ из Београда, основан је 1920. године, а оно што и данас привлачи пажњу, јесу услови у којима је настао.

7.

Свршени вид: <u>сазнати</u> <u>појести</u> <u>пописати</u> <u>прецветати</u>
--

Несвршени вид: <u>правити</u> <u>осећати</u> <u>бацати</u> <u>мирисати</u>
--

8. Посебно место у послератном српском сликарству заузима Мића Поповић. Он је у свом развоју прошао кроз више фаза, а у последњем периоду вратио се сликама из свакодневног живота. Његов антисоцијалистички реализам изазвао је у то време жестоке реакције званичне критике.
9. Слост тога месеца не разнесу ветрови и не сасуше ране врућине, као што бива у другим местима, него она лежи у сарајевској котлини.
10. И ко зна шта би било са њим да га дежурни официр није повукао за рукав шапћући љутито: „Склањај се, видиш да ћеш погинути!“
повући (није повукао)
- 11.

Глаголски облици		
Лични		Нелични
Времена	Начини	
презент	императив	глаголски прилог садашњи
перфекат	потенцијал	глаголски прилог прошли
аорист	футур II	радни глаголски придев
плусквамперфекат		трпни глаголски придев
имперфекат		инфинитив
футур I		

12.

СЕЋИ	3. лице множине презента	секу
РЕЋИ	2. лице једине футура I	рећи ћеш
ПЕЋИ	2. лице множине императива	пеците
ТЕЋИ	глаголски прилог садашњи	текући
ОТИЋИ	1. лице множине аориста	одосмо
УТЕЋИ	глаголски прилог прошли	утекавши
НАЋИ	трпни глаголски придев у мушком роду једине	нађен

13. а) Кад бих имао сто година, мој најбољи дан био би сутра.
б) Да су Римљани били приморани да уче латински, не би никад нашли времена да освајају свет.
в) Многи би хтели схватити свет, а видели су га тек кроз отвор на кључаоници.
14. а) обучем; б) макнем; в) лупнем
15. Неко време нико није проговарао, али смо на крају попричали о свим важним књигама које треба потражити у нашој библиотеци.

16.

Глагол како гласи у тексту	Инфинитив	Глаголски облик	Лице	Број	Род
беху досадили	досадити	плусквамперфекат	3.	множина	женски
се није стишавао	стишавати се	перфекат	3.	једнина	мушки
био је прошао	проћи	плусквамперфекат	3.	једнина	мушки
тргујући	трговати	гл. прилог садашњи			
се није оженио	оженити се	перфекат	3.	једнина	мушки
(се није) вратио	вратити се	перфекат	3.	једнина	мушки
је био цењен	ценити	плусквамперфекат пасива	3.	једнина	мушки
додељиваху	додељивати	имперфекат	3.	множина	
премештаху	премештати	имперфекат	3.	множина	
умирује	умиривати	презент	3.	једнина	
се селио	селити се	перфекат	3.	једнина	мушки

17. а)

18. Главна храна у Србији у доба кнеза Милоша био је хлеб, а понајвише је мешен од кукуруза, осим у Мачви, где се доста јео и пшенични хлеб.

19.

	3. лице једнине пасива
перфекат	завршен је
имперфекат	бејаше (беше) завршен
аорист	би завршен
футур I	биће завршен
футур II	буде завршен
инфинитив	бити завршен

20. Свако ко прекрши закон, без милости бива кажњен.

Свако ко прекрши закон, без милости се кажњава.

21.

	Пасив са трпним придевом
Посланици су изгласали Закон о откупу књига.	Изгласан је Закон о откупу књига.
Пожар је захватио и јужну Аустралију.	Пожаром је захваћена и јужна Аустралија.
Разредни је поделио све књижице.	Подељене су све књижице.
	Пасив са повратном речцом <i>се</i>
Инспектори руше зграду у Палмотићевој улици.	Руши се зграда у Палмотићевој улици.
Људи брзо уочавају промене у систему.	Брзо се уочавају промене у систему.
Деца не пију хладну воду.	Не пије се хладна вода.

Прилози

1. а); г); д); ж); з); к)

Сви прилози у датим реченицама су за:

начин, време, место, количину

2. За време: <u>јуче</u> <u>изјутра</u>	За место: <u>издалека</u> <u>назад</u>	За начин: <u>намерно</u> <u>подједнако</u>	За количину: <u>доста</u> <u>превише</u>
---	--	--	--

3.

Позитив	Компаратив	Суперлатив
пуно	више	највише
касно	касније	најкасније
досадно	досадније	најдосадније
доцкан	доцније	најдоцније
тешко	теже	најтеже
љубазно	љубазније	најљубазније

4.

а) Он баш <u>здро</u> во живи у тако нездравој средини.	место
б) <u>Нимало</u> се није уплашио тако далеког пута.	начин
в) Изашао је <u>напоље</u> да удахне свеж ваздух.	време
г) Снег од <u>прекисиноћ</u> не престаје да пада.	количина

5. заменички прилози

6. „Где ћеш, врапче, зимовати?“ „Овде, онде – туда, свуда!“
пита мачка врапца стара. тако врабац одговара.

7. в)

8.

а) потом	предлог + именица
б) увече	предлог + прилог
в) досад	предлог + заменица

Предлози

1.

Писаљке су у старих Римљана биле од метала, и с једне стране, оне којом су писали, зашиљене, а с друге стране пљоснате; та страна је служила за брисање, јер су писали на таблицама пресвученим воском.

2.

- а) испод
кроз
међу
иако
над
- б) низ
под
од
јер
пред
- в) према
преко
нити
упркос
због
- г) при
мимо
чим
иза
без

3. а); г); ђ); ж)

4. б)

5.

Предлог	Именица	Падеж
пред	очима	инструментал
са	пријатељем	инструментал
у	очајање	акузатив

6. Нова година је најстарија позната светковина у историји цивилизације. Њени почеци воде нас у древни Вавилон.

Овај предлог се први пут јавља уз докатив, а други пут уз акузатив.

7. а) Учи ради знања, а не ради оцена.

б) Састали смо се ради решавања проблема у нашем одељењу.

8.

Тако смо поступили ради Милана.

Тако је урађено јер је Милан погрешно.

Тако смо поступили због Милана.

Тако је урађено да би Милану било боље.

9. а) Све сам то учинио ради других. б) Све сам то учинио због других.

Везници

1.

Напоредни	Зависни
а, и, али	јер

2

Напоредни везници		
Саставни	Раставни	Супротни
нити	или	а
и		но
ни		али
па		него
те		већ

3.

а) иако, јер, него, већ, због, или, пошто

б) и, у, те, па, а, но, ако, да, мада

в) ни, нити, али, док, без, премда, ако

Речце

1. – Ада пљушти киша!

– Да, сутра ће, можда, бити лепше време.

– Да ли ће се бар за викенд пролепшати?

– Не знам. Ево ти новине, па погледај.

МОЖДА

2.

а) наводно, заиста, ваљда, али, баш, бар

б) чак, не, ли, међутим, пак, између

в) пошто, пак, вероватно, зар, ето, заиста

3.

Речца за
одрицање:
не

Показна
речца:
ево

Речца за
истицање:
управо

Заповедна
речца:
нека

Повратна
речца:
се

Модална
речца:
очито

4. Артур Милер, који је у кубизму увек видео и „нешто научно“, зна да је Пикасо порекао било какав утицај са стране на своје дело. Међутим, овај историчар сматра да је велики уметник тада био неискрен, јер је порекао и утицај афричке уметности.

Узвици

1.

Узвик који изражава осећања	Узвици који подражавају разне звукове
ау	звррр, ту-ту

2. б)

3.

а) куку, аха, мхм, хеј, бар, гррр, пију

б) фију, крц, трес, дум, пак, цангр

в) хеј, зар, пст, ах, паф, цију-ци, мијау

4. а) Пст, ни мува да се није чула! б) Шкрип! Ух, престаните са тим звуком!

в) Јој! Ко то паде?

г) Е, сад је доста!

Гласовне промене у промени облика речи

1.

Номинатив једнине	Генитив једнине
самодржац	самодршца
поредак	поретка
привезак	привеска
црноризац	црнорисца

непостојано а, једначење сугласника по звучности

2. поштовалаца

прелазак л у о

3. а) загонетки; б) загонечи

4.

Номинатив једнине	Генитив једнине
метак	метка
предак	претка
погодак	поготка
облук	облутка

5. сибиларизацију

6.

Номинатив једнине	Датив једнине
двојка	двојки/двојци
тројка	тројки/тројци
четворка	четворки/четворци

сибиларизацију

7. а) тачка у тачки б) колега о колеги в) лига у лиги

г) Ленка о Ленки д) Милка о Милки ђ) Олга о Олги

8. опредељење, осветљење, досељење, запошљење, запаљење, одељење

(Подвучени пример се, додуше, наводи у Правопису, али се наглашава да је веома редак.)

9. сећи, вући, пећи, пући, побећи, прићи, наићи

10. а)

11. носити, возити, отрести, истрести, испросити, извести

Синтагма

1.

реченица	>	синтагма	>	реч
----------	---	----------	---	-----

2.

Реч	Синтагма	Реченица
учионица	наша мала учионица	Наша мала учионица нема завесе.

3.

изузетно леп	именичка
веома близу	придевска
мали град	прилошка

4. Слоговно писмо не бележи поједине гласове већ слогове. Најстарија слоговна писма чине посебан графички систем.

именичке

5. На пример:

именичка	прва љубав
придевска	јако срећан
прилошка	веома полако

6.

Први млазни авион у историји ваздухопловства полетео је 1939. године.

субјекта

7. Док сам читао књигу, уживао сам у занимљивим авантурама јунака.

8.

Опрезно смо се спуштали низ изузетно стрм нагиб.

9. в)

10. а); г); д)

11. Нар је суптропска воћка. Плод унутра има велики број сочних црвених бобица. воћка

12.

– Мама, имам једно мало ћебе, дај ми ватре! – каже мали Индијанац.
 – Шта ће ти ћебе и ватра, сине? – пита мајка.
 – Идем на врх оног брда, да запалим своју прву реч у животу!

13.

Именичка синтагма		
зависна реч	главна реч	зависна реч
висока	ЖЕНА	плаве косе

14. а) У многим језицима света постоје сасвим необичне речи.

б) Њен споменар био је веома лепа тамнозелена кутија у виду књиге.

в) Сава је веома старо име арамејског порекла.

г) Гладијаторске борбе одржаване су на разним крајевима простране територије некадашње Римске империје.

15. На пример:

бела	свеска	у линије
велика		на коцке
стара		са тврдим корицама
празна		из математике

зелени	чај	из Јапана
домаћи		са лимуном
топао		од нане
лековити		у гранулама

Апозиција и апозитив

1. а) „Босанска вила“, часопис из Сарајева, пише да је 1901. године Краљевина Србија започела попис народа.
б) У Уру, познатом ирачком археолошком налазишту, ископан је најстарији гвоздени мач на свету.
в) По Неандру, немачкој реци, добили су име неандерталци.
г) Италијани највише пију еспресо, јаку црну кафу.
2. Службу апозиције обично врши именичка синтагма.
3. а); в); ђ)
4. а) Перпера, новац у средњовековној Србији, назван је по византијском златнику – перперу.
б) Рајац, ниска веначна планина у западној Србији, налази се 9 км јужно од Љига.
в) Рибарска река, лева притока притока Јужне Мораве, дугачка је 31 км.
5. а) Арчибалд Рајс, швајцарски криминолог, био је капетан српске војске.
б) Рига од Фере, грчки песник, желео је да обнови Византију.
в) Снежана Самарџија, универзитетски професор, бави се народном књижевношћу.
6. а) 4, б) 1, в) 3, г) 2
7. Службу апозитива обично врши придевска синтагма.
8. а) Угледао сам разредну, одушевљену нашим успехом.

акузатив, женски род, једнина

- б) Пишчево дело, сагласно са његовим животом, било је за мене откриће.

номинатив, средњи род, једнина

- в) Овај филм, заснован на истинитом догађају, веома се допао тинејџерима.

номинатив, мушки род, једнина

- г) Милош, заинтересован за Марију, није обраћао пажњу на друге.

номинатив, мушки род, једнина

Значење и употреба падежа

Номинатив

1. Номинатив у реченици најчешће има службу субјекта и именског дела предиката.

2. у номинативу

3.

а)	Српски <u>владари</u> су некада подизали манастире.	субјекат
б)	Он је био велики <u>задужбинар</u> у дванаестом веку.	именски део предиката
в)	Немањин најмлађи <u>син</u> описао је то место као ловиште.	субјекат
г)	Они су били најјачи <u>центри</u> просвете.	именски део предиката

4.

Именица како гласи у тексту	Именица као одредница у речнику
године	година
иницијативама	иницијатива
болницу	болница
у Шапцу	Шабац
установу	установа
у Србији	Србија
врсте	врста

Вокатив

1. номинатив, вокатив

2. Често те у сну снивам,

моја љубави!

Често те тако виђам,

цвете убави!

Па где си, где си, душо,

где си, анђелу?

Зашто ми кријеш лице,

ружу румену?

3. а) Кад се жени Влашићу Радуне,

Запросио лијепу ђевојку...

в) Нетко бјеше Страхинићу бане!

Бјеше бане у малој Бањској...

б) Кад то чуо Краљевићу Марко,

удари је дланом по образу...

г) То једно је Краљевићу Марко,

а друго је војвода Милошу...

субјекта; номинатив; због броја слогова (десетерац је у питању)

4. Тара; Дино; Иво; Машо; Мајо; Тино; Ана; Мина; Луно; Нина

Генитив

- присвојно
- парче торте; гутљај сока; гриз јабуке; зрно грашка; партитивни (деони)
- Катарину II, руску царицу, називали су „Семирамида севера“ због њених просветитељских идеја.
прилошка одредба
- штрикани џемпер на пруге, прва књига нашег писца, ситно лице румених образа; атрибута
- због, услед
- а) Он увек пише писмени задатак без концепта.
б) Увели смо додатне часове ради вашег бољег успеха.
в) Играмо тенис на школском терену сваке вечери.
г) На одмору не смемо да излазимо изван школе.
д) Изгубили су меч због лоше одбране.

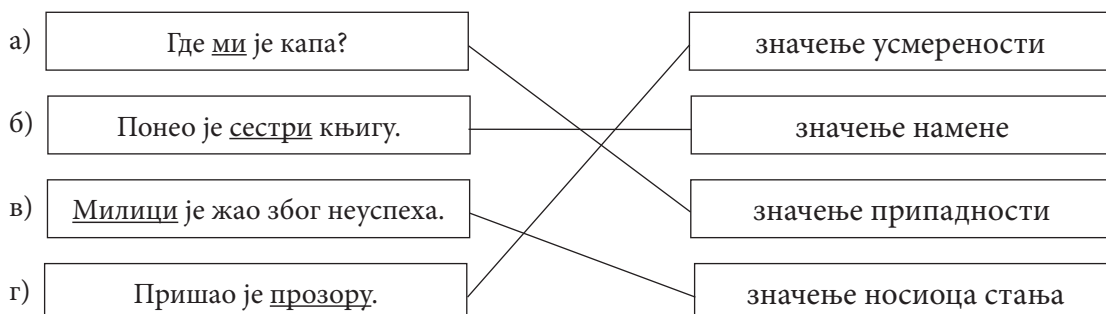
Значења генитива	Пример	Служба у реченици
месно	изван школе	прилошка одредба (за место)
временско	сваке вечери	прилошка одредба (за време)
узрочно	због лоше одбране	прилошка одредба (за узрок)
значење циља	ради вашег бољег успеха	прилошка одредба (циља)
начинско	без концепта	прилошка одредба (за начин)

- прошлог уторка временско значење наше учионице припадање због лопте узрочно значење

Датив

- Мајци је сестра дала поклон; не; неправог објекта
- значење: усмерености; служба: прилошка одредба за место
- логички субјекат

4.

- значење: намене; служба: неправог објекта

Акузатив

1. а) Написала сам писмо пријатељици још у прошли четвртак.
б) Пењали су се уз веома стрму стену једне неприступачне планине.
в) Сви аутобуси полазе у идућу суботу са паркинга код школе.
г) Све је било закључано, па смо морали да отворимо врата на силу.
писмо и враћа

2. значење: времена; служба: прилошка одредба (за време)

а) Ово је капа <u>за Луку</u> .	значење намене
б) Урадила сам задатак <u>на брзину</u> .	значење времена
в) Дођи сутра са братом <u>пред школу</u> .	значење места
г) Ове недеље полећемо <u>у зору</u> .	значење начина

4. значење: места; служба: прилошка одредба (за место)

Инструментал

1.

а) Чета се удаљила <u>стројевим кораком</u> .	значење времена
б) Спојићу ове две стране <u>лепком</u> .	значење места
в) <u>Над трпезаријским столом</u> је лустер.	значење средства
г) Није излазио из куће <u>месецима</u> .	значење начина

2. Перица: „Ја могу да подигнем слона са једном руком.“
Јовица: „А где да ти нађем слона са једном руком?“

средство

3. неправи објекат

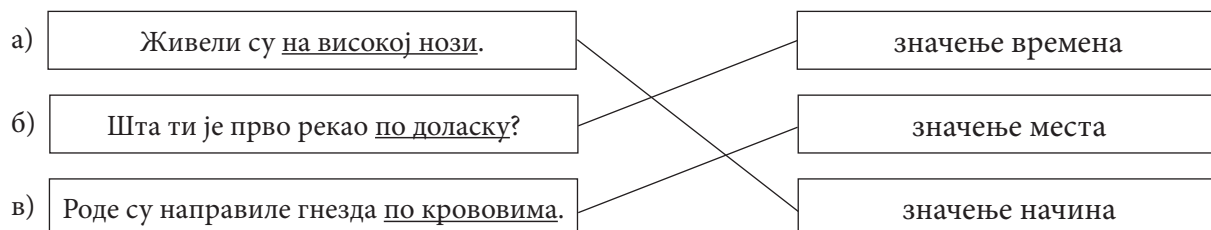
4. Сећање на завичај с временом је избледело.

значење: начин; служба: прилошка одредба (за начин)

Локатив

1. до

2.

3. а) Спискови су направљени по азбучном реду.

значење: начина; служба: прилошка одредба (за начин)

б) У прошлости су зиме биле хладније.

значење: времена; служба: прилошка одредба (за време)

4. а); г); д); ж)

Падежи за означавање различитих месних значења

3. Допуни табелу као што смо започели:

	Место завршетка кретања или правац кретања	Место налажења
Стигли смо <u>пред малу салу</u> .	✓	
Имамо састанак <u>у малој сали</u> .		✓
Допутовао је <u>у приморски градић</u> .	✓	
Он живи <u>у приморском градићу</u> .		✓
Тај роман је <u>међу осталим књигама</u> .		✓
Ставила сам га <u>међу остале књиге</u> .	✓	

4. Пробио сам се и застао иза њих. Филм сам гледао са малог импровизованог платна, међу другим ђацима гимназије. Обесио сам јакну о оближњи чивилук, и утонуо у удобну фотељу.

Падежна синонимија

1. а) сем; б) услед; в) према
2. Све се одвијало према плану.
3. а)
4. а) уз њу; б) према мору; в) кратког репа; г) галопом
5. а) акузатив; б) првог дана, генитив

Конгруенција

1. а) слагање б) слагати се
2.

род, број, лице, вид, падеж, степен поређења
--
3.

род, број, лице, вид, падеж

4. а) Ја данас идеш у град. Нема слагања у лицу.
б) Ми радим у школи. Нема слагања у броју.
в) Ана се враћате из школе. Нема слагања у лицу и броју.
5. а) Наша школа је уређена. б) Миланова сестра је талентована. в) Интересантан је овај филм.
6. Старији Милошев брат тренира кошарку; треће (једине)
7. а)
8. а) у роду, броју и лицу; б) у броју и лицу; в) у роду, броју и лицу; г) у роду, броју и лицу
9. б); у средњем
10. а), б), в)
- 11.

Реч која контролише слагање	Реч које се слаже	Категорије у којима се дате речи слажу
птица	одлете	број, лице

12. Придев *дуј* слаже се са именицом *дан* у *роду, броју и њадежу*.
13. б), г), д)
- 14.

Реч која контролише слагање	Речи које се слажу	Категорије у којима се дате речи слажу
панталоне	дуге, сиве	род, број, падеж

Предикатске реченице

Субјекат

- граматички
- а) Глобално загревање узрокује велике промене. именичка синтагма
б) Лед се мења на различите начине. именица
в) Они су ловили на леду хиљадама година. именичка заменица
- а) Јави се сутра телефоном.

ти

 б) Узмите папир и оловку.

ви

в) ДопUTOвала сам пре два сата.

ја

 г) Уселићемо се у нови стан.

ми

- а) Некада давно, планетом су ходале огромне животиње.
б) Мамутски сисари живели су пре два милиона година.
в) Ти огромни ледени покривачи лежали су на већем делу северне хемисфере.
г) именичком синтагмом
- До 2100. године Арктик ће преко лета остати без леда. Ове промене значе невољу за арктичке животиње. Губитак леда утиче на све, од најсићушнијих морских створења до циновских китова. Заронимо дубље у муке поларних медведа...
у последњој

Предикат

- Тони је много пута ишао на пливање на реку Плат. Једног дана, ускочио је у воду не знајући за јаку речну струју услед обилних киша. Почео је да дозива у помоћ. Али, нико није чуо његове повике. Одједном, лабрадор Џејк ускочио је у опасну воду. Тони је једну руку обавио псу око врата. Тако су допливали до обале.
глаголским; почео је да дозива
- а), б), в), г)
- а) Ана је хтела да купи свеску. б) Милош је већ био купио свеску.
в) Ана је почела да учи географију. г) Милош беше завршио све за школу.
- а) Она мора да буде вредна.
б) Њен брат мора да буде адвокат.
в) Јелена мора увек да буде прва у тенису.
- морати, хтети, моћи, смети

Прави објекат

1. а) Време ублажава све ране. именичка синтагма
 б) Врлину прати срећа. именица
 в) Упознај прво себе! именичка заменица
у акузативу (без предлога)
2. Јаки земљотреси изазивају огромне океанске таласе. Поремећаји са морског дна узбуњавају површину. Тако настаје цунами. Ова природна катастрофа наноси велику штету дуж обала Индијског океана.
3. Пре неколико дана Ану је срела Милица.
- 4.

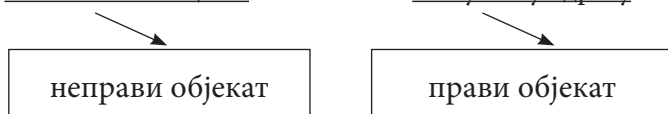
Објекат у акузативу	Објекат у партитивном генитиву
Купићу ти <u>колаче</u> .	Купићу ти <u>колача</u> .
Имате ли <u>кечап</u> ?	Имате ли <u>кечапа</u>?
После оброка пијте <u>течност</u>.	После оброка пијте <u>течности!</u>
Узела је <u>шећер</u> и <u>воду</u> .	Узела је <u>шећера</u> и <u>воде</u>.
Тамо ћете наћи <u>све</u>.	Тамо ћете наћи <u>свега</u> .
Хоћете ли <u>торту</u> ?	Хоћете ли <u>торте</u>?

Неправи објекат

1. б)
2. На поверење нас обавезује поверење.

Субјекат	Прави објекат	Предикат	Неправи објекат
поверење	нас	обавезује	на поверење

3. а) Не можеш своју најдубљу тајну одати непоузданој другарици.
 б) Испричала је своју причу новинарима и повукла се из јавности.
 в) Жири је у суботу уручио Нинову награду нашем чувеном писцу.
 г) Родитељи ће, у сваком случају, пружити подршку деци.
 д) Свакодневно нам, са свих страна, саопштавају узнемирујуће вести.
4. Свим познаницима послала сам нашу нову адресу.

5. б)

Логички субјекат

1. а), б), в)

2. а), д)

3. Од шока му је застао залогај у устима.

4. а) После завршеног посла свима је лакше. датив

б) Неће бити лепог времена све до маја. генитив

в) Милоша је на одмору заболоо стомак. акузатив

г) Не учи ми се ових дана. датив

5. Данас нема сунца. Свеједно, њој је увек топло. А нама је баш пријатно.

6. Милошу зацвокоташе зуби.

Прилошке одредбе

1. а) Јутрос сам се пробудила у хотелској соби. прилошка одредба за време (јутрос) и за место (у хотелској соби)

б) Свеску сам заборавила на мамином радном столу. прилошка одредба за место

в) Моја млађа сестра седела је сасвим мирно. прилошка одредба за начин

г) Сви смо скакали од среће. прилошка одредба за узрок

2.

Прилошка одредба за место	у различитим крајевима света	из земаљског раја	на глави његовог сина
Прилошка одредба за време	у давно време	пре седам векова	
Прилошка одредба за начин	на брзину	прецизно	
Прилошка одредба за узрок	због једне јабуке		

3. С првим хладним данима мрави нестају с лица земље.

прилошка одредба за време

прилошка одредба за место

4.

Субјекат	Прилошка одредба за начин	Предикат	Објекат
јелени	тешко	подносе	хладноћу

Реченични чланови исказани речју и синтагмом

1. а) Он се буди раном зором. синтагма
- б) Ранораниоци лако устају. реч
- в) Кренули су старим путем. синтагма

2. На пример:

реч	Брат	ми се јавио са мора.
синтагма	Мој старији брат	

3. в)

4. а) Милош се бави спортом. неправи објекат; веома опасним спортом
- б) Ани се спава. логички субјекат; малој Ани

5.

Отпевала је песму	тихо.	реч
	веома тихо.	синтагма
Попео се уз степенице	трчећи.	реч
	панично трчећи.	синтагма

Одређивање службе речи у реченици

1. а)

Субјекат	Предикат	Објекат
полуострво Камчатка	заузима	крајњи исток Русије

б)

Субјекат	Предикат	Неправи објекат	Прилошка одредба за место
многи народни обичаји	су везани	за пиће	у српском народу

в)

Субјекат	Предикат	Прилошка одредба за место	Прилошка одредба за време
први српски буквар	је штампан	у Венецији	године 1597.

г)

Субјекат	Предикат	Неправи објекат	Прилошка одредба за место
богови	се хране	амброзијом	у Хомеровим еповима

д) На нашим мањим рекама чамци се покрећу гурањем мотком.

Прилошка одредба за место	Субјекат	Предикат	Прилошка одредба за начин
на нашим мањим рекама	чамци	се покрећу	гурањем мотком

Напоредни односи међу реченичним члановима

1. Монаси су у средњем веку осликавали цркве и манастире.

и; саставним

2.

Анин отац је наставник, а не професор.
--

саставни

раставни

супротни

Милан веома лепо и читко пише своје саставе.

саставни

раставни

супротни

Своје саставе увек читају Ана или мала Милица.

саставни

раставни

супротни

3. а)

и, ни, нити, па, или, те

 б)

а, али, па, но, него, већ

4. а) Такмичење се завршава у понедељак или у следећи уторак. раставни
- б) Мој брат се бави кошарком, а не одбојком. супротни
- в) Милош није отишао ни у школу ни на преподневни тренинг. саставни
- г) Заборавила сам у школи и свеску и књигу из историје. саставни
- д) Нисам купила капут, него дебљи мантил. супротни
- ђ) Волим да возим бицикл широким булеваром, а не уским улицама. супротни

Безличне реченице

1. б), г), д)

2.

	Врста речи	Служба у реченици
напољу	прилог	прилошка одредба за место
је отоплило	глагол	предикат

3. в), г), ђ), ж)

4.

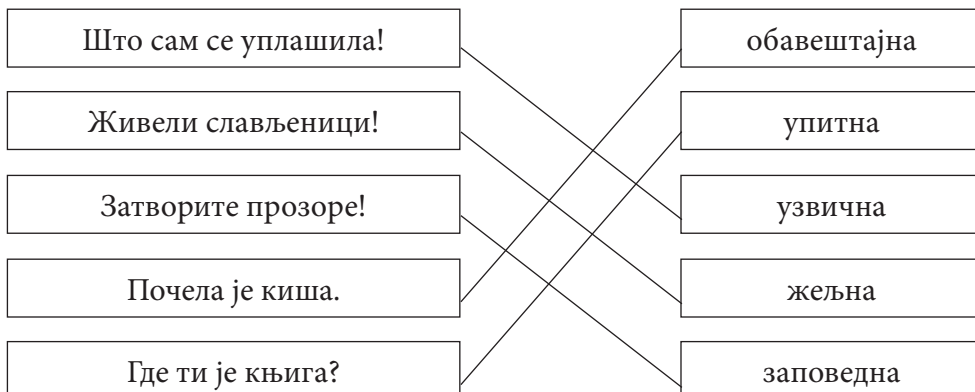
Субјекатско-предикатске реченице (личне)	Безличне реченице (бесубјекатске)
Зора је сванула.	Свануло је.
Ветар је дувао.	Дувало је.
Муње су севале повремено.	Севало је.
Дан се разведрио.	Разведрило се.
Киша је пљуштала.	Пљуштало је.

Независне предикатске реченице

1. обавештајне, упитне, заповедне, жељне и узвичне

2. Приближисмо се пажљиво литици. Какав је то био призор! Зора је свањивала над мирним и јасним океаном. Људима очи беху замућене од силног мотрења морске бистрине. Да ли је требало наставити пут?

3. Повежи дате реченице са врстом којој припадају

4. а) Ала је то била игра! узвична
 б) Да сте одмах ућутали! заповедна
 в) Дан је необично леп. обавештајна
 г) Када ћете кренути? упитна
 д) Жив ми био! жељна

5. а) 1) Да ли је Милан јуче одговарао математику? Да.
 2) Кад је Милан одговарао математику? Јуче.
 3) Шта је Милан јуче одговарао? Математику.
 б) Милан је јуче одговарао математику?

6.

Донеси књигу! Не доноси књигу! Немој да доносиш књигу! Нека донесе књигу! Да си сместа донео књигу.	Узми кључ. <u>Не узимај кључ!</u> <u>Немој да узимаш кључ.</u> <u>Нека узме кључ!</u> <u>Да си сместа узео кључ!</u>
---	--

7. а) Свака те срећа на пут пратила! благослов
 б) Од руке му ништа не родило! клетва
 в) Сунце га не огрејало! клетва
 г) Све ти се по добру познавало! благослов
крњи перфекат
8. а) Бог те поживео! Ж б) Много година сретан био! Ж
 в) Изађите напоље! З г) Какав је то био дан! У
 д) Ала добро игра! У њ) Нека ти се остваре све жеље! Ж

9. упитне

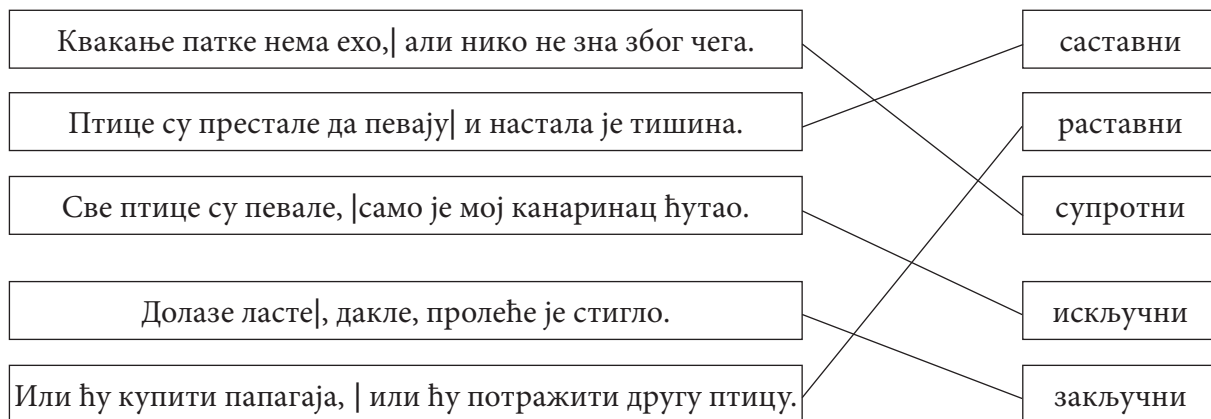
10. а) Ала је укусан овај сладолед!
 б) Како је укусан овај сладолед!
 в) Што је укусан овај сладолед!
 г) Укусан ли је овај сладолед!

11. а)

12. а) жељна; б) упитна; в) обавештајна; г) заповедна; д) узвична

Напоредни односи међу независним реченицама

1.

2. а) ни; б) но

3. саставни; и

4. а) или; б) а, али, но, него, већ

5. а) саставни; б) искључни; в) закључни; г) раставни; д) супротни

6. Дечак се попео на врх храста, | ухватио се чврсто за најближу грану, | али није саставни, супротни

7. супротни; но, него

Правопис

Обнављање правописа (градиво из претходних разреда)

1. а) Први шаховски турнир одиграо се на југоисточној обали Енглеске у лето 1895. године.
б) До далеких северних аустралијских обала први су допловили португалски и шпански морепловци.
в) Мој брат је ишао у основну школу „Јосиф Панчић“ у селу које се зове Мали Мокри Луг.
г) Светионик у Александрији саградио је, између 300. и 280. године п.н.е., грчки архитекта из Книда.
д) Само име Антарктика означава да се он налази на супротној страни планете Земље у односу на Арктик, односно сазвежђе Велики медвед.
ђ) Најтоплије море на свету назива се Црвено море. Значај овог мора нагло је порастао после отварања Суецког канала 1869. године.
е) Према истраживању александријског астронома Сизогена, Јулије Цезар је 46. године пре н. е. реформисао календар, који је по њему назван јулијански.
ж) Јувелирнице су отворене у 16. веку, али трговина дијамантима процветала је од 1870. године, када су се појавили дијаманти из Јужноафричке Републике.
з) Најпознатији произвођач слаткиша у нашој земљи је „Штарк“, а „Најлепше жеље“ су најпродаваније чоколаде на овом тржишту.
2. Црни Тимок, Бања Ковиљача, Бела Паланка
3. а) На норвешкој обали Атлантског океана налази се опасни морски вртлог Малстрем.
б) У средишту Млечног пута снимљена је звезда за коју астрономи процењују да сто пута већа од Сунца.
в) У јуну 1931. године догодила се катастрофална поплава реке Хоангхо, коју су Кинези назвали Река хиљаде невоља.
4. доктор др и тако даље итд.
страна стр. на пример нпр.
основна школа ОШ то јест тј.
и слично и сл. број бр.
5. а) ни за чим; б) Ни о коме; в) ни за какве
6. а) Онда један играч викне: „Царе, царе, говедаре, кол’ко има сати?“
б) На Маратонском пољу га је сачекао Тезеј, велики атински херој.
в) Манастир Студеница, споменик српске културе изузетног значаја, налази се између Краљева и Рашке.
г) Никола Тесла, физичар и проналазач, изумео је трофазни систем за пренос електричне енергије.
д) Шта Ви, господине докторе, мислите о штетном утицају генетски модификоване хране?
ђ) Много су нам се допале Ваше књиге, драги наш професоре.
е) Јелена Анжујска, жена краља Уроша I, имала је на горњем Ибру школу за сиромашне српске девојке.
ж) У народу је био познат хлеб од ражи, јечма, овса, хељде и проса, али се он јео врло ретко.

Запета

1. а) Ако се међусобно помноже елементи неког магичног квадрата, поново ће се добити магични квадрат.
б) Кад се маслине уситне у „тесто“, оно се и даље меша да би се издвојиле капљице.
в) Ако не уносимо довољне количине неких витамина, наступају штетне последице по организам.
г) Иако је зима календарски још далеко, треба се припремити за наступајуће хладне дане.
д) Док будеш срећан, имаћеш много пријатеља, а кад настану тешка времена, бићеш сам.
2. а) Богат једе кад хоће, а сиромаш кад може. б) Ми о вуку, а вук на врата.
в) Мисли на одмор, али ради даље. г) Нису потребне речи, него дела.
д) Не стоји кућа на земљи, већ на жени. ђ) Није погинуо зајам, но враћање.
е) Правда некад спава, али никад не умире. ж) Ништа не пропада, но се све мења.
3. а), в), ђ), е)
4. а) Зимом се, наравно, много раније смркава него лети.
б) Океан је, као што су веровали стари Грци, био најстарији син бога неба Урана и Геје.
в) Он га је, другим речима, замолио да се не меша у ствари које га се не тичу.
г) Врат жирафе, ако је то тачно, има исти број костију као и људски.
д) У народу је, дакле, био познат и хлеб од ражи, јечма, овса, хељде и проса.
5. а)

Тачка и запета

1. а) Пре сам жалила што не могу добро да цртам, али сада ми је милије, јер бар могу писати, ко не пише, и не зна колико је то лепо.
б) Херакле је са шеснаест година победио немејског лава и његову кожу је носио као огртач, затим је убио лернејску деветоглаву хидру, уловио керинејску коштуту и дотерао је краљу Еуристеју.
2. Неки називи различитих врста облака описују њихов изглед:
1) *циро* значи савијен (танки перјани облаци); 2) *кумуло* значи „у снопове“;
3) *нимбо* значи „киша“; 4) *сџрајшо* значи „у слојевима“; 5) *алишо* значи „високо“.
3. Богата прошлост Народног музеја открива низ занимљивих података: први извештај о раду Народног музеја написао је Јован Стерија Поповић; установљено је и звање библиотекара 1853. године, а први библиотекар био је Филип Николић.
4. в)

Црта

1. а)
2. 1) а); 2) б)
3. а) Туристи уживају у тропском рају – парку усред града.
б) Леђно пераје кита високо је 180 центиметара – што је висина крупног човека.
в) Највеће промене времена дешавају се у најнижем слоју атмосфере – тропосфери.
г) Зато ћу причу – мада нерадо – почети кратким описом свог живота.
д) Међу поклонима је била и дебела књига о сестрином омиљеном предмету – грчкој и римској митологији.
4. Гренада – једна од малих Карипских земаља – назива се и „острво зачина“, јер се у њој гаје за извоз мускатни орашчић, каранфилић, цимет и шафран.
5. – Ана, врати ми свеску – викнуо је Милош.
6.

– Па како остасмо ми, Симане? – прекиде ага ћутање. – Ја добро, Ибрага, а ти не знам како си. – Ама, знам да си добро, и нека си, него шта ћемо са шљивама?

7.

РАДНО ВРЕМЕ 9–17 сваког радног дана

8. Пругасти мунгос дугачак је 33–40 центиметара, а томе треба додати и реп 15–28 центиметара.
9. в)

Заграда

1. а) Луј Пастер (1822–1895) открио је вакцину против беснила.
б) Џиновски челични мост који преошћује луку Сиднеј (правилно је Сидни) у Аустралији, саграђен је 1932. године.
в) Француски мисионар Лафитау (18. век) тврди да су гравиране шаре северноамеричких Индијанаца представљале њихове мемоаре.
г) Садашња подела дана потиче из Вавилона (в. сл. 15), где се дан делио на дванаест делова.

2.

овог/овога	овог(а)
документ/докуменат	докумен(а)т
твом /твоме	твом(е)
фламинго/фламингос	фламинг(ос)
сад/сада	сад(а)
ун/јуни	јун(и)

звезда/звијезда	зв(иј)езда
песма/пјесма	п(је)сма
екавски/ијекавски	(иј)екавски
диносаур/диносаурус	диносаур(ус)
синусит/синуситис	синусит(ис)
критериј/критеријум	критериј(ум)

3. а); в)

4. а) Био је искрено изненађен (не)миром који га је обузео.

б) Путници морају оста(ри)ти на станици док воз не крене.

в) Имала сам прилику да видим све своје (не)омиљене животиње.

5. а) Обелиск је танак монолитни (из једног комада) камени стуб који се сужава према врху.

б) Мрких медведа данас има у Русији (посебно на масиву Урала), балтичким земљама, Пољској и Румунији.

в) Михаило Обреновић је законом од 13. јануара 1841. уредио да се у Србији обавезно слави школска слава Свети Сава (27. јануар по новом календару).

г) Прва три месеца (почев од 1. децембра 1784. године) Доситеј је живео од своје скромне уштеђевине.

Коришћење школског правописа

1. а)

какао
како-тако
калашњиков
калвинист(а)
калибар
калијум
калк
каљуга
камелеон
каменорезац
камичак
камион
камоли

б)

мада
Мадрид
Мађарска
мађије
маестрал
мазга
мазурка
мајка
мајонез
Мајданпек
мајстор
ма кад
макнути

в)

овластити
овогодишњи
оволики
овчетина
овчији
оголети
оглувети
огребати
огрев
огризак
одавде
оданде
одбити

2.

У врху стране у правописном речнику пише:	Могу ли се на тој страни наћи дате одреднице, одговори са ДА или НЕ:	
НЕ – НЕИЗВЕДИВ	немати	НЕ
ВЕСЛАЧКИ – ВИРПАЗАР	вече	ДА
КРАТАК – КРОЈАЧИЦА	кренути	ДА
МИО – МЈЕСТО	млијeko	НЕ
ОСВЕШТАТИ – ОТИЋИ	орден	НЕ
ПРЕПОРОД – ПРЕЋИ	претицати	ДА

3.

размер
разнети
разноврстан
разоткрити

разочарање
разредити
разредни
разређивати

4. а) значки; б) мајци; в) грешци; г) играчки; д) срећки; ђ) епици; е) пљачки;
ж) праћки

5. Пелопонески рат, Први пунски рат, Први српски устанак, Радио-телевизија Београд, Ролан Гарос, Ричард Лављег Срца, Ристић–Кангрин речник, Сједињене Америчке Државе

6. а) пастире/пастиру; пастирем/пастиром; б) в)

Језичка култура

Врсте текстова

1. а)
2. опис
3. в)

Писање обавештења, најаве догађаја, интервју (излагање)

Обавештења и најаве догађаја

1.

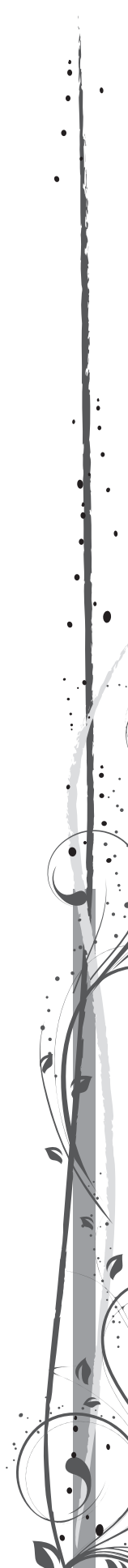
<p style="text-align: center;">ОБАВЕШТЕЊЕ</p> <p>Због поплаве у становима 96 и 86/ф, вода је затворена у купатилима до 9. спрата. Док се квар не поправи, вода се не пушта.</p> <p style="text-align: center;">Одбор</p> <p>16. 04. 2000.</p>

Интервју

1. а) интервјуу; б) интервјуом; в) интервјуа
2. тема, избор личности, избор питања
3. б), г), д)
4. а), в), ђ)

Техничко и сугестивно описивање

1. б), г), е)
2. Кров је лучног облика, покривен пластифицираним лимом у благом нагибу, као падина неког живописног брда. Излаз на кров је предвиђен пењалицама из степенишног простора поткровља. Поткровље се осветљава, кад је дан окупан сунцем, преко отвора на фасади – прозора и кровних прозора задивљујуће лепоте.

3. Напуштајући старинску варош, приметио сам с десне стране друма малу и запуштену цркву са кружном основном пречника 16 метара. Древна грађевина, и за старину сувише стара, стоји поред пута као престарела, сасушена и осамљена корњача, гмизавац из реда Chelonia. Време је поскидало са ње све што се скинути да, и свело је на голи камен.

Техничко приповедање

1. 4. Ставите поклопац – уверите се да ли је правилно стављен.
1. Радну посуду ставите на равну и чисту радну подлогу.
 3. Истресите намирнице у радну посуду.
 2. Изаберите одговарајући алат и ставите га у радну посуду.
 5. Једном руком држите радну посуду, а другом гурните испупчени део поклопца надоле.
2. б), г), ђ), е)

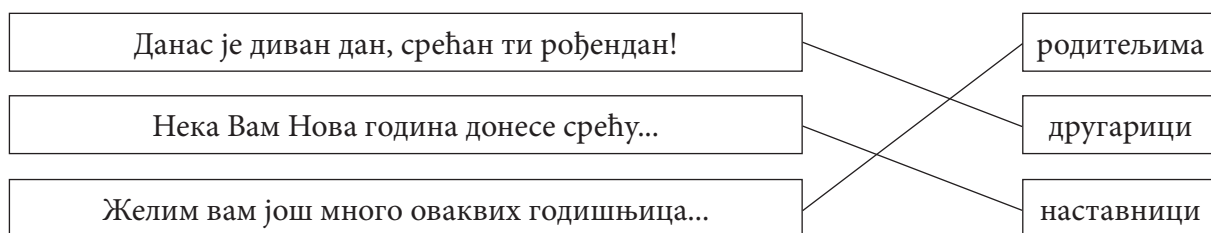
Писање честитке, позивнице, захвалнице, и-мејл порука

1. Драги наставниче Милане Перићу,

Желимо Вам све најлепше за новогодишње и божићне празнике!

Ученици VII₂

2.

3. Не знамо у колико сати почиње журка.

4. Поштовани господине Петровићу,

Захваљујем Вам на позиву за летњи камп на Гочу. Овог лета, нажалост, цео јули провешћу у иностранству, па не могу ићи са Вама на Гоч. С поштовањем,

Марко Ристић

У Београду, 21. маја 2009.

Проналажење и издвајање основних информација у некњижевном тексту

1. Моравски тип куће приземљуше зидане у бондруку*, каткад подигнуте над подрумом, популарно се назива моравка. Посебно се одликује четворосливним ниским кровом покривеним ћерамидом. Варијетети овог типа распрострањени су од Косова на југу до Тимочке крајине на северу. У пределима где су се распростирале куће моравског типа привредне зграде грађене су понајвише од дрвета.

* Дрвена конструкција са зидовима од чатме (преплет од прућа облепљен блатом) или од ћерпича (непечене цигле) назива се бондрук.

- б) Крушевац, Шабац, Ђуприја, Суботица, Алексинац

в) није висок, има четири стране, покривен је ћерпичем

г) не

2. а) првом; б) не

в)

Колико процената чине Инуити у Нунавуту?	85 %
Колико Инуита живи у Нунавуту?	28 000
Како се Инуити још међу собом називају?	Инупијати, Јупики, Алутити
Када је створена нова територија Нунавут?	1999. године
Шта значи Нунавут на језику Инуита?	„наша земља“
Који део канадског Арктика заузима Нунавут?	источни
Ко је први употребио име Еским?	Европљани

3. а) Неке дубинске рибе су проблем налажења хране у мраку решиле тако што су развиле изузетно велика уста, која држе отворена док крстаре по морском пространству. Крстарење отворених уста показало се као веома успешан метод за сакупљање хране. Једна од најинтересантнијих риба са великим устима назива се пеликаноидна јегуља, дуга око 1м, чија огромна уста чине око половине њеног тела. Ова риба на врху репа има и једну црвену лампицу, којом привлачи друге рибе и животињице којима се храни. Ова врста јегуље пронађена је и на дубинама од око 8 000м.

б) око пола метра, око један метар, 8000 метара

в) Ова риба на врху репа има и једну црвену лампицу, којом привлачи друге рибе и животињице којима се храни.

г) крстарење, пеликаноидне јегуље, дубинске рибе, велика уста, животињице, океан

4. в)

Сажимање текста и писање резимеа (сажетка)

1. а)

2. На пример: Мој брат тренира кошарку зато што је висок и талентован за спортове са лоптом.

3. а)

4. на књигу

Коришћење речника српског језика

1. а) волети; б) војна, рат; в) а); г) в); д) в);

ђ) замењује одредницу, да; е) на прво; ж) вокалан; з) војник

Читање и разумевање табела, легенди, дијаграма и сл.

1. а) у Сава центру; б) 26. X у 19.00; в) „Ђоле из џунгле“; г) да

2. а) прву; б) не; в) 6, 5, 4

3. плава 45% жута 25% црвена 10% зелена 20%

4. б)

Правилан (из)говор

Разликовање дугих и кратких акцената (понављање)

1. висок, гаснути
2. кришом, лед
3. а), г), д), ђ), ж), з), к)
4. а) кратак, дуг; б) кратак, дуг; в) дуг, кратак
5. б)

Разликовање дугоузлазних и дугосилазних акцената (понављање)

1. а) дугосилазни; б) дугоузлазни
2. б), в), д), е)
3. радити
4. Дугосилазни: писак, пише, журно, плес, прича, шетам
Дугоузлазни: писмо, писац, журити, плесати, причати, шетати
5. Маја, Мајо, Ма̄рко

Изговарање кратких акцената (силазна и узлазна интонација)

1.

	СИЛАЗНИ	УЗЛАЗНИ
КРАТКО	∥	\
ДУГО	∩	/

краткосилазни и дугосилазни

2. а) мислити; б) црџати; в) кўцнути; г) пёвати; д) ставити
3. а) забóравити; б) óставити; в) изгòрети; г) прогúтати
4. б), в), д)

5. ношен; краткосилазни

6.

Свршени вид	Несвршени вид
прèгледати	преглédати
зàпевати	запéвати
рàскидати	раскíдати
зàгледати	заглédати

7. б)

8. в)

9. в)

10. Краткосилазни: Петар, Јасна, Лазар, Богдан, Вишња, Вера, Дуња

Краткоузлазни: Јован, Ивана, Милан, Јелена, Горан